DOĞU KAYNAKLARINDAN

HAŞHAŞİLERİN Esrarlı Tarihi

JOSEPH VON HAMMER

Çeviren ve Yayıma Hazırlayan: Ahmet Aydoğan

SAY

JOSEPH VON HAMMER
HAŞHAŞİLERİN Esrarlı Tarihi
SAY

DOĞU KAYNAKLARINDAN

HAŞHAŞİLERİN Esrarlı Tarihi

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1774-1856)

Avusturyalı şarkiyatçı ve tarihçi. 1789'da Viyana'da *Orientalische Akademie*'ye girdi ve burada tercüman olarak yetiştirilmek üzere sekiz yıl tahsil gördü. Akademiyi bitirdikten sonra 1796'da diplomatlık mesleğini seçti. 1799'da İstanbul'a gönderilen sefaret heyetinde tercüman olarak yer aldı. Çeşitli kademelerde yaklaşık yedi yıl süren bu sefaret tercümanlığı ve müşavirlik vazifesi kendisine Osmanlı coğrafyasını tanıma ve yaşayan dille temas imkânı verdi. Osmanlı-İngiliz askeri işbirliği çalışmalarına katılmak üzere gittiği Mısır'da zengin bir yazma koleksiyonu oluşturdu. 1806'da Yaş konsolosluğuna getirildi. Osmanlı-Rus savaşı çıkınca Viyana'ya çağrıldı ve hariciye nezaretinde müsteşar olarak çalışmaya başladı. 1847'de Avusturya İlimler Akademisinin Şark Şubesinin kurulmasını sağladı ve ilk başkanı seçildi.

Hammer'in en önemli eseri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar tarihini 10 cilt olarak kaleme aldığı *Geschichte des Osmanischen Reiches*'dir (1827-32). Daha önce yayımlanan *Osmanlı Devletinin Esas Teşkilatı ve İdare Tarzı* (*Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reichs*, 1814-16) önceki şark devletlerine nazaran özel bir önem verdiği Osmanlı siyasası bakımından bu büyük eseri tamamlar niteliktedir. Hammer alışıldık şarkiyatçılardan farklı olarak şark dünyasını ve uygarlığını vakayinamelerden divanlara, seyahatnamelerden talimnamelere kadar merak edip tanıtmak gibi bir anlayışa sahipti. *İran Hitabet Sanatı Tarihi* (*Geschichte der schönen Redekünste Persiens* 1818), bir nevi Osmanlı şairleri tezkiresi olarak kaleme aldığı *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi* (*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, I-IV, Pesth 1836-1838), Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinin İstanbul'dan bahseden ciltlerini İngilizceye tercüme edip bastırdığı *Narrative of Travels in Europe-Asia and Africa in the Seventeenth Century* (I-II, London 1846-1850) bu anlayışın bir sonucudur. Hammer İran edebiyatından parlak bir üslûpla Almancaya çevirdiği metinler sayesinde Goethe'den Hegel'e Almanca konuşan dünyanın aydın ve bilgin çevrelerin ilgisini ve saygısını kazandı. Bilhassa 1812-1813'te çevirdiği Hâfız divanı döneminde büyük yankı uyandırmış ve Alman dili ülkelerinin edebiyat ve fikir dünyasını derinden etkilemiştir.

DOĞU KAYNAKLARINDAN

HAŞHAŞİLERİN Esrarlı Tarihi

Joseph von Hammer

Çeviren ve Yayıma Hazırlayan:
Ahmet Aydoğan

say

Say Yayınları
Tarih

Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi / Joseph von Hammer
Özgün adı: *Die Geschichte der Assassinen, aus morgenlandischen Quellen*

Stuttgart und Tubingen, 1818

Yayın hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0621-0
Sertifika no: 10962

Çeviren ve yayıma hazırlayan:: Ahmet Aydoğan
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Kapak ve sayfa tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı–İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2017

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi

I. KİTAP

II. KİTAP

III. KİTAP

IV. KİTAP

Hazırlık

Mahrum olurdu nağme-i bülbülden ehl-i şevk
Bâğ-ı cihanda güller açılsaydı hârsız
Âli

Zor zamanlara kaldık. Gelen haberler ve onlardan gerçekleştiği kadarı gösteriyor ki bizden sonrakileri daha da zor günler bekliyor. Ve biz onları bekleyen bu çetin günler için hiçbir hazırlık yapmıyor, bizden evvelkilerin bizi düşündüğü kadar olsun onları düşünmüyoruz. Dahası onları yaşadığımızdan daha büyük ve büyümesinde kâh gaflet kâh ihmal veya teseyyüp ile bizim de dahlimizin olduğu zorluklarla baş başa bırakmanın azabını duymuyoruz. Çünkü biz gelmiş geçmiş nesiller içerisinde belki de ilk defa öyle bir farika ile temayüz ediyoruz ki ne kadar kayırıcı bir gözle bakarsak bakalım teslimden imtina elimizden gelmiyor: Düşünmemiz hangi vadide olursa olsun kendi dar ufkunun dışına taşıp ötesinin endişesini taşımıyor. Üstelik kendimizi düşünmenin icaplarını yerine getiremediğimiz için bu düşünme bir nefis düşüncesi olamıyor ve kendisinden bekleneni vermiyor. İnsan düşünmesinin hangi nevi gösterilebilir ki kendisinden ötesinin tasasını taşımasın da taşıdığı kadarının kendisine hayrı dokunmuş olsun. Hâlâ anlayacağız: *esirgeyen yitirecek, feda eden kazanacaktır* diye yazıldığında bu geçilecek olanlardan geçmeyi teşvik için edilmiş kelam değil gök kubbenin altında eşya ve hadisatın kalbine vurulmuş mühürdür.

Bu zorluğun nasıl bir zorluk olduğunu bilmiyoruz. Tam olarak neyle nasıl başladığını tespit edemediğimiz gibi, sonunun nereye varacağını ve bizi önüne katıp hangi meçhule sürükleyeceğini de kestiremiyoruz. Keza ne kadarının bu toprakların tarihinin kendine mahsus şartlarının bir neticesi, ne kadarının dünyanın umumi gidişatından nasibimize düşen hisse olduğunu da. Fakat hiç olmazsa şu kadarını biliyoruz: Bahis konusu 'zorluk' geçen bin yıl zarfında bir iki asırlık mutlu zaman dilimleri bir tarafa bırakılırsa hemen her devirde gölgesi halk efkârına vurmuş, tortusu lisanın kuytularında kalmış siyasi çalkantılar yahut içtimai huzursuzluklar ile karşılaştırılamayacağı gibi karıştırılamaz da. O sebeple her nasılsa buraya kadar gelmiş olan cümlelerin söylediğinin gafili olarak ezbere değil de bir meramın ifadesi için temkinle ve tartımla birbirine tutunarak ilerlediğine itibar ediliyor ise eğer bir kıyıcı kıyasa kurban edilmesine daha başından mani olmak gerekir. Böyle bir itibar var ise zaten o muteber bulduğunu kolayına yabana teslim etmez ve dile gelmek için yol arayana kulak vererek meramı anlamaya ceht eder.

Elbette muhakeme için mukayese elzemdir. En zengin muhayyile bile önünde bir numuneyi hayal olmadığı sürece kördür. Fakat mukayese için kıyas sağlam olmalıdır. Sağlam kıyas için ise doğru mikyas seçilmelidir. Ve seçileni harfi harfine almak yerine büyük bir zihni çabayla anlaşılmayı bekleyen için mukarenete vesile olarak kullanmak gerekir. Böyle bir hazırlık onun gayrı kabili kıyas dolayısıyla emsalsiz olduğu üzerinde kuru kuruya diretmekten daha fazlasıdır. Onun vukua gelişindeki bu başkalık ve gelmiş olanlarla kıyaslanmasındaki güçlük dil ve idrake yansıyışında benzer bir başkalık ve onunla mütenasip bir ceht ve gayret talep eder. Dolayısıyla onun fehminden değil belki tefehhümünden, yani yavaş yavaş anlaşılmasından söz edebiliriz. Tabire muhtaç

rüyalar da bizden böyle bir anlama cehdi talep etmez mi? Ve eğer böyle bir tabirden özel bir nasibimiz yoksa ibarelere itibar edip ibret için beklemek az şey değildir. Her şeyi bilerek veya bilmeyerek ne kadar hızlandırmış olursak olalım sürati intikalimiz hatta yeni nesillerde "orantısız zekâ"[1] denilen ve nasıl çalıştığı belli olmayan zekâvet bile bu sürat dünyasının nelere gebe olduğunu anlamada bir işe yaramaz.

O halde merama aşina olmadıkları için mana diye bir derdi olmayanların söylenenleri peşrevden sayıp bir an evvel sadede gelinmesi için sabırsızlanmalarını cevapsız bırakmak pahasına bir kez daha tekrarlayalım: Bu topraklarda bazı zamanlar mutadın dışına çıkıldığı dolayısıyla itiyatlar işe yaramaz, âdetler hüküm ifade etmez hale geldiği için sükûnet yerine telaşın yayılması, intizamın yerini inhizamın almaya başlaması neticesinde halk arasında dilden dile dolaşan şikâyetlere veya daha sonra nakledilen rivayetlere bakıp da "bu da onlardan biri olmalı" dersek görüş ufkumuzu kaplayana karşı kendimizi bile isteye körleştirmiş oluruz. Kıyası yerimizi kavileştirmek için değil anlaşılmayı bekleyene yaklaşmada kendimizde yeni ufukların açılması, yeni melekelerin ve vüsatların oluşması için aramalıyız. Yakın veya uzak geçmişte ortaya çıkmış olan bu nevi şikâyetler veya onların sığ rivayetleri zamanımızın 'zor'luğu ile kastedilen şeye yaklaşmaya

1 "Orantısız güç"e kıyasen ve karşısındakine galebe çalmadaki kıyaslanmazlığına binaen her nasılsa doğru bir isimlendirmeye kavuşmuş gibi görünen bu zekâvette bir orantısızlık olduğu aşikârdır. Fakat bu muhatabına faikıyetten ziyade bizzat kendi içindeki dengesizlik veya kararsızlıktan ileri gelen bir muvazenesizliktir. Ve her şeyin sıradanlaştığı bir zamanda burada harikaya benzer bir şey görüp duraksanacak ve düşünülecekse eğer asıl bu muvazenesizliğin nereden kaynaklandığı, onu önceki nesillerin hangi hatalarının terakümünün hazırladığı ve yaşlı dünyanın insan soyunda kendisine en fazla ihtiyaç duyduğu bir dönemde yoksunluğunun hem kendisinin hem dünyanın başına ne gaileler açacağı üzerine düşünülmelidir.

kifayet etmez. Bu çok daha başka neviden bir zorluktur. Öyle ki yaşamak değil sözünü etmek için yanaşmayı aramak bile insanın takatini kesmeye yeter ve sonuçsuz çabaların yorgunluğu en sebatkâr gayreti bile çok geçmeden teslimiyetin tatlı fakat azaplı kollarına iter: Ne söylesek, nereden söze başlasak boş. Ne kadar dehşetli tablolar çizsek faydasız. Emsalsizliğinden bahis açmak üzere edeceğimiz her söz zihinleri böyle bir emsalsizliğe hazırlamak yerine onu sıradanlaştıracak, onu o emsalsizliği içerisinde anlamanın yolunu tıkayacaktır.

Zira burada bahse konu olan hayatın herhangi bir vadisinde nizamın bozulması, intizamın ortadan kalkması dolayısıyla tamiri yahut telafisi şu veya bu ölçüde insanın takati dâhilinde olan bir inkıraz yahut ihtilal değildir. Henüz açıkça ve bütün heyeti mecmuasıyla görülebildiği söylenemese de şurada burada beliren işaretlerden sökülebildiği kadarıyla anlaşılıyor ki yaşadığımız dünyanın ayakta duruşunu temin eden şeylerin tertip ve terkibinde vuku bulan esaslı kırılmalar neticesinde mükevvenatın fesadında yeni bir safhaya erişmiş bulunuyoruz. Bu tertip içerisinde bir sürü şeyin bir daha dönmemek üzere dünyayı terk ettiği, kalanların da daha önce tecrübe edilmemiş bir terkip içerisine girdiği ve bunun eşyanın alışılmış tanziminden farklı bir düzenin daha doğrusu evvelce görülmemiş bir düzensizlik ve kargaşanın yolunu hazırladığı görülüyor. Bu zamana kadar yaşanılan tereddiler ve beraberinde getirdiği çözülme ve çöküşler aşağıda bir yerde öyle veya böyle dengeye varacak bir düzlük bulduğu halde bu defakinin ucunda ne bir durma ne bir durulma görülüyor.

Bunları herkesin gözü önünde olup biten fakat ibret nazarıyla bakanlar haricinde kimselere yadırgatıcı gelmese de bu berikilere çok şeyler söyleyen ve bilhassa şu son zamanlarda nicedir kimsenin sırrına akıl erdiremediği birçok muammanın sırrını esrarlı şekilde çözen hadiseler söyletiyor. Herkes bili-

yor ki bir hayli zamandır tabiaten selim tarafları ağır basan, hakkı hakikati gördüğünde tereddütsüz teslim olan, dünyanın neresinde olursa olsun insanlığın hayrı ve selameti için çalışan, alenen ilan edilmiş olmasa bile sırf aynı istikamette gayret gösterdikleri için zımnen de olsa bu uğurda birbiriyle dayanışanlar yenik düştüler. Bu yenilginin sebepleri bir kalemde sayıp tüketilecek gibi değil. Şurası bir gerçek ki dünya bir elek ve bu eleğin üzerinde kalanlar dolayısıyla sayıları gittikçe artanlar veya aynı kalanlar bu yenik düşenler değil.

Buna karşı tabiaten kararsız olan ve çevrelerinde olup biten en küçük bir şey bile bu kararsız tabiatı kolaylıkla habasete açan, bu açılma neticesinde sulh ve salah için çalışan her çabaya kendini kapatıp şer ve fesat diyarına doğru yelken açan, kimsenin bilmediğini bildikleri iddiasında oldukları için yaptıkları tabiatıyla kendilerine doğru görünenler bu berikilere galebe çaldı. Ve neticede bu sonuncular bütün bir dünyayı ciddi bir metafizik müktesebata sahip olmadıkça kolayına anlaşılamayan, anlaşılmadığı takdirde ne yapılsa zihnen ve fikren ağının dışına çıkılamayan 'mechanismus'larla zapturapt altına aldılar.[2] Bir zan veya faraziye gibi görünen bu birkaç cümleyi birçok emare ve tezahürün yanı sıra bütün bir dünya olarak o zamandan beri büyük bir tertip eseri olan bir hadiseler girdabı içerisine çekilmiş bulunuşumuz ve bu daire içerisinde ne yönde hareket edersek edelim o tertibin kurbanı olmaktan kurtulamıyor oluşumuz doğrular.

Ve daha önce olduğu gibi bu defa da neye kastedildiğini, neyin düşürülmeye çalışıldığını iş olup bittikten sonra öğrenecek olursak önümüzde "bu da bize ders olsun" diyecek fırsat kalmayacaktır. Zira böyle her şeyin olup bittiği vakte merhun bir öğrenme aynı anda insanların bir arada birbirle-

2 Bu doğrultuda *bkz., Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği* (Say Yayınları, 2017), Sunuş ve Hazırlık yazıları.

riyle iyilik için, kötülüğe karşı yardımlaşıp dayanışarak yaşamasını mümkün kılan temelin, bu manada her şeyi tutan şeyin fesada uğramış olduğunu da öğrenecektir.

O halde işi vakti merhuna bırakmadan ona yaklaşmanın bir yolunu bulmalıyız. İçinden geçtiğimiz bu kadar hengâme, boğuştuğumuz bunca gaile, geride bıraktığımız nice badire arasından girdabına çekildiğimiz, ne olduğunu, sonunun nereye varacağını bilmediğimiz, ancak bu zamana kadar tecrübe ettiklerimizden tamamen başka olduğunu sezinlediğimiz bu zor günler için bir vesileyi mukarenet bulamaz mıyız? Eğer bulacağımızın görüş ufkumuzu kaplayandan doğrudan haber vermesini bekliyorsak bilelim ki arayışımız boşunadır. Veya bulsak bile bizi böyle bir arayışa sevk eden eğer rahatımızı bozmama endişesi ve düşünme külfetinden imtina etme saikı ise bulduğumuzun umduğumuza hiçbir yararı dokunmayacaktır. Fakat o vakit şunu hep olduğu gibi bu defa da unutuyoruz demektir: Düşünmeyi kaderimize ülfet yerine nefsimize külfet gördüğümüz her defasında akıbet bizim için her zaman hezimet olmuştur.

Aslâfa taklidden nükûl ve tarika-i sâbıkadan udûliderlerse,
fesâd-ı amel-i emr mukarrerdir.
İbtidâ'-i müceddid ve devleti binâ idenler
müteahhirinden ziyâde fikr-i sedîd ve akl-ı reşîd sâhibleridir.

Kâtip Çelebi

Elbette damla gölden haber verir. Bir şeyin ucundan ortası, ortasından tamamı hakkında vukuf peyda edebilmek tabii ki mümkündür. Yeter ki gözümüz açık, basiretimiz bağlanmamış olsun. Bir şeye vukuf peyda edebilmek, giderek vâkıf olabilmek için onun yanında yöresinde tevakkuf etmeyi bilmemiz gerekir. Bu bizim kolayımıza geldiği gibi değil onun bizden talep ettiği tarzda olmalıdır. Birçok dilde 'anlamak' fiilinin 'durmak' filiyle yakın irtibatı bu nevi sırlara yabancı olanların bile dikkat nazarının bu nazik bağa takılmasına kâfidir. Çünkü yabancılık kendi başına aşinalığa mani bir hal değildir. Hatta bazı hallerde yabancılık aşinalık için üstünlük sağlayan bir durum olabilir. Mani olan nasipsizliktir ve onun çaresi yoktur.

Fakat lisanımızda anlamak filinin teşkili neticede aynı yere çıkmakla beraber farklı bir cihetten ve başka kökten kaynar. Dilimizde bir şeyi anlamaktan söz ettiğimizde o şeyin ne demek olduğunu, vücudu ve vukuuyla neye işaret ettiğini çözüp çıkarma çabasını yani üzerinde taşıdığı anlamı kendi anlam dünyamıza mal etme ameliyesini kast ediyoruzdur. Bu manada anlama çabası anlamaya çalıştığı her şeyin bir anlam

taşıdığını peşinen kabul eder. Böyle bir kabul buna uygun mevcudiyet tarzını, esasını eşya ile münasebette temkin ve teenninin oluşturduğu bir hali gerekli kılar. Bu sonuncusu da buna uygun bir anlayışı beraberinde getirir. Demek ki çoktan beri lisanımızdaki bazı kelimeler mevcudiyet tarzımızın canlı aksi olmaktan çıkmış kuru bir kalıntısı haline gelmiştir.

Bir şeyin ihtiva ettiği manayı tevil edebilmek, vücudu ve vukuuyla neye işaret ettiğini sökebilmek için önce o işarete ve işaret ettiği şeye dikkat kesilmeyi, onu dinlemeyi öğrenmemiz gerekir. Her öğrenme talibinden kendi uğruna itiyatları aleyhine bir fedakârlık talep eder. Fakat bazı hallerde bu fedakârlık hayatımızın şu veya bu cephesini tadili değil çok çeşitli veçhelerini içine alan topyekûn bir oluş çabasını tazammun eder. Bu öğrenmenin bizden talep ettiği bundan daha azı değildir. Bu talebi duymazdan gelişimiz, hatta aldırış etmez oluşumuz bizi bekleyeni fazla bekletmeyeceğimizin en büyük emaresidir. Bir şeyi anlamak için çaba sarf etmeden, ihtiva ettiği manaya dikkat kesilmeden ve hepsinden önemlisi böyle bir hazırlığın eksikliğini duymadan o şeyin üzerine paldır küldür yürümek, ona dair karakuşi kararlar alıp harekete geçmek sözü edilen girdabın içerisine çekildiğimizin bidayetini değilse bile tayin edici safhalarından en önemlisini işaretler. Hadisatın teviline bu kör kesilme, *tevili ehadis* ile *rüyaların tevili* arasındaki cezbedici bağın esrarına nüfuz bir tarafa kafa yorma lüzumu bile duymama bu zorluğun ne kadar çetin, ne kadar girift olduğunu göstermeye yeter.

Olanların 'tevil'i ile olanlardan olacakların 'tabir'i arasında esrarlı bir bağ var. Bu bağın etrafında dönüp durmayı ve lazım gelen tedariki gördükten sonra esaslı ve ihtimamlı bir kazı faaliyetinde bulunmayı bize bu iki tabirin aynı yerde ve bir arada zikredilmesi işaret ediyor. Olanlardan olacakları tabir edebilmek için evvela olanlara agâh olup nazarı ibretle

itibar etmeyi bilmeliyiz. İbretle itibar etmek ve itibarla ibret almak: Tabir için ibareleri okumanın ilmine sahip olmadığının farkında olarak hiç olmazsa ibret için itibarın şart olduğunun idrakine varmak da bir şeydir. Fakat bizim vaziyetimiz çok daha vahim, çok daha umutsuz. Göklerden kim bilir ne büyük külfetle ve tenezzülen gelen "Agâh olun ey akıl sahipleri, itibar edin" nidasına nasıl karşılık verdiğimiz dilimizde 'itibar' kelimesine reva gördüğümüz sarf ve tasriften bellidir. Eğer itibar edilmesi gerektiği gibi itibar etseydik 'itibar'ı buralara düşürür müydük? Eğer onun 'ibare', 'tabir' ve 'ibret'le akrabalığından haberdar olsaydık onu daracık say(ıl)ma ve saygınlık aralığına hapseder miydik? Ve hele gözümüz azıcık yükseklerde olsaydı 'sayılma' ve 'saygınlığın' münhasıran maddi şeylere hasredilmesinin teklif edilen yücelikler karşısında alçaklığımızın hudutsuzluğunu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermesine izin verir miydik?

Oysa daracık bir aralığa hapsettiğimiz itibar kelimesinin fiil kökünde yar, yarık yahut çay, nehir vb. gibi bir mânia sebebiyle iyice daralan veya büsbütün tükenen yolu atlayarak olmadı sıçrayarak geçmek ve böylece oraya kadar gelen yolu daha bir üst seviyede takip etmek anlamı yuvalanır. 'İbret' aynı kökün nevi mastarı olarak bu anlamda bizi bigâne yabancılık veya tersine bazı durumlarda aşırı aşinalık sebebiyle daralan hatta büsbütün çıkmaza saplanan idrak ve anlama yolumuzun üzerine sıçratarak ufkumuzu genişleten şeydir.[3]

3 Buna karşı hep olduğu gibi hamakat sesini yükseltecek ve sanki öz diliyle bir ülfeti, mana dünyası ile bir ünsiyeti varmış gibi "Bize ne Arap'ın Acem'in dilinden... Hem sonra bizim ne karineyle ne mukarenetle işimiz olur, bize gözle görülür, elle tutulur kanıtlar gerek" diyecektir. Bunca olan bitene rağmen hâlâ aymayan ayıkmayan bu ahmaklıkla ancak buraya kadar. Hatta bugünleri görmemiz bile şaşılacak şeydir. Halbuki s*peculari* kökünden kaynayıp çatallanan mana bugün sakin olup durulduğu *speculat*ion ile kıyaslandığında vaktiyle çok daha

Bugün eğer geçmişte olmuş veya halen olmakta olan bunca şey bize hiçbir şey söylemiyor ve asıl önemlisi söylediklerini dinleyerek kendimizi halin icaplarına, istikbalin taleplerine uyarlayamıyorsak, ki bu hayatiyet denilen şeyin bizi terk ettiği anlamına gelir, bunu neye yormalıyız? Etrafımızda olan bunca şey bizden muktezasınca mukabelede bulunmayı beklerken verdiğimiz karşılıkların hiçbirisinin böyle bir mukabelenin yanına bile yaklaşamıyor olması neyin alametidir?

---

yüksek bir zihni etkinliği ifade eden bu sözcüğe yaşadığımız dünyada reva görülen böyle bir istiskal için benzer şeyler söylense buna karşı "bize ne Greklerin, Latinlerin dilinden" karşılığını vermek ne bir Fransız, ne bir İngiliz, hatta ne bir Alman'ın aklından geçer. Çünkü ortalama bir Fransız, bir İngiliz bilir ki, Grekçe ve Latince çekilse bütün vasatlıklarına rağmen geriye kalan Fransızca veya İngilizce ile, belki Almanca zor da olsa ayrı bir yerde tutulabilir, günlük hayatlarını idame ettiremezler. Grekçe ve Latince Batı dünyası için neyse Arapça ve Farsça da vaktiyle parçası olduğumuz dünya için oydu. Bunlar kurucu dillerdir ve konuşan milletlerin dehasından ziyade konuşmasına vesile oldukları veya aracılık ettikleri sebebiyle böylesine velut, böylesine zengindirler. Bugün tam bir mirasyedi savurganlığıyla atadan dededen kalan her şeyi çarçur edip tarihimizin hiçbir devrinde olmadığı kadar geçmiş gevşekliklerin ve tembelliklerin bedeli olan taleplerin kıskacında sıkıştırıldığımız şu demlerde ne başımıza örülen çorapları konuşabiliyor, ne kapıda bekleyen tehlike ve felaketleri kimseye anlatabiliyorsak bu biraz da milli hamakat eşiğimizin insanlık standartlarının çok altında seyrediyor oluşundandır. Bu ise onun bunun telkinlerine uyarak dilimize kendi ellerimizle yaptıklarımızın neticesidir. Gerçi bu dün de böyleydi: Şiirde donma ve katılaşma başlayıp da mana ve mazmunlarda kalıplaşma kaçınılmaz hale gelince bozulmanın sebeplerini esnek ve kıvrak bir nesir dili kurarak inceleyip irdeleyeceğimiz yerde şiir gibi nesri de sahicilik derdi olmayan bir dille saray çevresinde boş bir hüner ve maharet gösterisine dönüştürdük. Eğer böyle bir niyetimiz olsaydı konuşulan dilin ses ve hançere özelliklerine kulak verir, eksiklikleri dilin bünyesinin kurucu dillere açılışındaki inceliklere bakarak bu dillerden giderebilirdik. Fakat bunun yerine bu doğrultudaki çabaların önü kesildi ve saraya caize için sunulan 'hamakatname'ler kadar olsun taltif görmedi. Uzun söze ne hacet, Sinan Paşa'ya yapılanlar ortadadır.

Bu topraklar üzerinde vaktiyle Greklerin gayet aşina olduğu bir gerçektir: İnsan malum ve mutat addedileni bile yeri geldiğinde meçhul giderek muamma olarak nazarı dikkate alabildiği kadar insandır. Bu mitosları bir tarafa Sophokles tragedyalarından bile rahatlıkla anlaşılabilir bir keyfiyettir. Bugün 'paganlığı' sebebiyle hafife aldığımız Grek dünyasında insan meçhule karşı hürmetkâr ne kelime, fevkalade müteyakkız ve muttaki bir ruh hali içerisindeydi. Hatta belki onlar bu hüviyetleriyle etrafındaki kavimlere faik idi. Aynı toprakların insanları olarak bugün istesek de bu ruh haline hissi akrabalık kurmak bir tarafa, onun nasıl bir dünya içerisinde tekevvün ettiğini, o dünyada nasıl bir havayı teneffüs ettiğini tasavvur dahi edemeyiz. Belki bunu coğrafya aynı kalmakla beraber 'iklim'in değişmiş olmasına bağlayabiliriz. Fakat biz bu iktidarsızlığı iklim değişmesinin sonucu olan bir tedenni olarak göreceğimiz yerde onlara meçhul kalanın bize *malum oluş*una bağlı bir terakki işareti olarak görürüz. Dahası 'Grek mucizesi' diye tabir olunan bir şey varsa eğer onun dallardaki çiçekleri değil derinlerdeki kökleri onların varoluş tarzını şekillendiren bu tavırda aranmalı dendiğinde cevabımız artık iyice usandırmış olan ezber tekrarından öteye gitmez. Bunu *animisme* başlığı altında ele alıp kendimizi her şeyin ilk sebeplerine son ereklerine vâkıf olarak görmekle, bu yetmezmiş gibi bir de onlara *naif* bir çocuksuluk izafe etmekle çocukluğun âlâsını asıl bizim yaptığımızı hâlâ fark edeceğiz.

Greklere tefekkürde herhalde çırak olamayacak Romalıların geç zamanlarında bile meçhul karşısındaki tavırlarını *speculatus* sözcüğü aksettirir ki bu yüksekçe bir yerden, *specula*, rasat etme, tarassutta bulunma, *speculari* fiil kökünden türer. Bir şeyi iyice seçebilmek, hakkında doğru bilgi edinebilmek için önünü arkasını görebilecek, yanı yöresi ile irtibatını tespit edebilecek bir yüksekliğe çıkmak da neticede bir hazırlıktır.

Ve böyle bir hazırlığın ne ölçüde maksada muvafık olduğu hakkında bir kanaat serdetmezden evvel buradaki yükseğe çıkmanın sadece lafzen değil birazının da mecazen anlaşılması ve mesela Gereklerin *theourgía*sından bir şeyler taşıyor olabileceği ihtimalinin yabana atılmaması isabetli olur.

Aslında insan her ne kadar en acayip olana bile kolayca ünsiyet kurduğu için insan olarak anılmışsa da ünsiyet kurup munis, mutat hatta muttarit bulduğu şeyde bile meçhul ve muammalı bir yan bulmasıyla insan olarak kalabilir. Yoksa önünde kendisine açık kalan tek yol daha önce tecrübe ettiği ve acısının izini taşıdığı, geçirdiği bunca istihaleye rağmen sınırlarına hapsolmaktan kurtulamadığı düşüştür. Ve meçhul veya muamma karşısında insana yakışan küstahlığa kalkmadan, aldırmazlığa vurmadan ve hepsinden önemlisi serkeşlik etmeden haddini hududunu bilerek tam bir dikkat ve teyakkuz hali içerisinde dinlemektir. Durmadan, düşünmeden ve daha da önemlisi dinlemeden, beklemeden ileri geri konuşmak, zan ve tahminde bulunmak, bu kadarıyla olur olmaz fikir beyan etmek ve hele bir de bu derme çatma nazari çerçeveyle harekete geçmek insanın hem etrafını dağıtır, hem de bu dağıtma neticesinde dağılanlar döner kendi özünü dağıtır.

İnsanın bilgisi dâhilinde olmayan veya kendisinden cevap bekleyen şeye karşı muhtemel tavırlarından biri de tevildir. Tevil muhtelif manalara gebe olan bir şeyin asıl manasına erişme çabasını tesmiye eder. Bizden anlama cehdi bekleyen şey ilk hamlede doğru anlaşılmış olmasına rağmen zaman içerisindeki aşınmalar veya günlerin getirdiklerinden kalan tortular sebebiyle bu ilk anlayış tanınmaz hale gelmiş olabilir. Yahut yeterli hazırlık yapılmadığı için eksik veya kast edilene yabancı kalan anlama çabası zaman içerisinde farklı anlam arayışlarının önünü kesen yaygın anlayış haline gelmiş olabilir. O vakit asıl mananın aranması ilim ve irfan ehlinin

başta gelen vazifesini oluşturur. Bu vazife erbabının omuzlarına büyük bir mesuliyet yükler. Zira anlaşılıp anlamlandırılmaya muhtaç şeyin önü arkası, yanı yöresi ile iyice incelenip varacağı manaya yorulmasında bir yanda hiç kuşkusuz her zaman kılavuz nazarıyla görülmesi gereken eskilerin anlama çabası diğer yanda işaret ettiği manaya kavuşturulmayı bekleyen muamma vardır. Beri yanda ise kuvve olarak her insanın içinde tevile muhtaç manayı mecraından saptırıp maksadına hizmet ettirmek için hazır bekleyen bir eğrilik vardır. O sebepledir ki meçhul veya muamma karşısındaki bu son tavır bu topraklarda en fazla suiistimale uğramış, buna mukabil bu suiistimalin sebep ve saikları araştırılarak önü alınmaya çalışılacağı yerde hep olduğu gibi burada da zor ve cebir ile susturma ve sindirme tek çıkar yol olarak görülmüştür.

Her ne olursa olsun *tevili ehadis*ten payımıza olanların anlamına kör kesilmeyen, bilakis açılmak üzere olana kendisini açmaya çalışan, olanca açıklığıyla açığa çıkana itibar eden bir anlayışlılık ve ibretle itibarının meyvesini devşiren ve böylece hiç olmazsa hadiselerle terbiye olan bir uysallık düşmeliydi. Fakat bu kadarı bile fazla bir beklentiymiş ki payımıza birinin yerine sersemlik, diğerinin yerine serkeşlik düştü. Ferdi planda hiçbir acı içimize kolayına işlemez, hiçbir sızı sinemizde taşınmaz, hiçbir ibret nazarı itibarımıza yol bulamaz oldu. İnsanın iç dünyasındaki bu kapalılık ve kaypaklığın devlet katına aksi millet en büyük bozgunların cenderesinde mihnetle meşakkatle kıvranırken bile kendi çıkarından başkasını düşünmeyen adamların ekseriyeti ile kendini gösterdi, böylece milletçe ufkumuz daraldı, basiretimiz bağlandı. Ve fırtına öncesi sessizliklerden ansızın bastıracak olanı sezemediğimiz gibi bütün alametleri belirmiş olan felaketlerin üzerine adeta koşarak gittik. Cürmümüz neyse demek ceremesi de ona göre olacak.

Olanın anlamından hissedar olabilmek için hiç olmazsa olmasına yol açanları ve yolunu açtıklarını bir arada düşünebilmek gerekir. Anlama kavramında mündemiç olan hiçbir şeyin durduk yere olmadığı ve bir anlamının olduğunun kabulü karşımıza ister istemez kader fikrini çıkartır. Fakat 'kader'e yaptığımız itibar sözcüğüne reva gördüğümüzü aratmaz, hatta belki onu bile geride bırakır. Kelimenin tuttuğu mana sahasını kucaklayışındaki veçhelerin birbiriyle münasebetine, bunlardan hangisinin hangisine yol verdiğine ve sonrakinin öncekine bağlı olarak nasıl şekillendiğine dikkat kesilmediğimiz gibi geçtiği yerlerde kelimenin bu hususiyetini ima veya işaret eden kullanımları üzerine de kafa yormadık. Vaktiyle şekillenmiş fakat zaman içerisinde iyice daralmış ve asli manasına yabancılaşmış kavramı aslına döndürmek için üzerindeki tortuları köküne bağlı olarak temizlemek veya yanlışlıkları dışımızdaki sahih geleneklerin kavramlarına bakarak tashih etmek gibi bir çabamız da olmadı. Bu dikkat kesilmeyiş, bu kafa yormayış millet ve devlet hayatımızda bozulma ve bozgunlara vaziyet edemeyişimizle yakından alakalıdır ve onunla gayet nazik ve mahrem bir noktada kesişir.

Yakın zamanlarda yaşadıklarımız öyle hesaplanmadık şeyleri hareketlendirdi ve neticede öyle sağlam temeller yerinden oynadı ki duruldüğu zannedilen fakat ziyadesiyle kırılgan ve her an her şeye gebe görünen şu geçici dinginlikte din, ahlak, hukuk namına cemiyet hayatını mümkün kılan ne varsa her türlü ihlal ve tecavüz hiçbir şaşkınlık uyandırmaz oldu. Biz bu temellerin yeryüzündeki dağlar gibi ziyadesiyle oynak ve kararsız zemin üzerine çakılarak millet ve cemiyet hayatımız için bilhassa mukarrer kılındığını unuttuğumuz gibi, müstakar hale gelmesi için nelerin bel verdiğini aklımızın köşesinden bile geçirmez olduk. Kadir bilmezlik şiarımız, onun ikiz kardeşi nankörlük itiyadımız oldu. Bu yetmezmiş gibi neyle telif edilebileceği bilinmez bir cüretkârlıkla güya iptidai cemiyetlere bakıp 'totem ve tabu' başlıkları altında bunların tamamen aleladelik sınırları içinde çözümlenerek izah edilebileceğini sandık. Birçok şeametin ve cinayetin yolu buna aynı doğrultuda başka sanıların eklenmesiyle açılmış oldu.

Tam çözülme için geriye tek bir hamle kalmıştı ki o da cemiyetin elinden uzuvların birlik ve dirliğini hedef alan fiil ve hareketlerin faillerini kınama ile başlayıp cemiyet dışına çıkarma ile sona eren müeyyideleri önce tesirsiz hale getirme sonra bütünüyle hükümsüz kılma suretiyle zapt ederek tamamlandı. Öyle ki artık bu yeni iklimde her türlü ihlal, tecavüz, rezalet, şenaat yayılıp duyulması ile birlikte derhal vakayı âdiyeden olup çıkıyor. Ne bir şaşkınlık doğuruyor, ne bir irkilme uyandırıyor. Hatta bunlar bilhassa bu neticeyi tevlit edecek tarzda yayılıp duyuruluyor. Vatan, millet, din, dev-

let gibi mefhumların bu sinsi tertip neticesinde geriye sadece adı kaldı. İsimlendirdiklerinin artık ne mukaddes, ne muazzez bir tarafı var. Böylece bunlar bilerek veya bilmeyerek her türlü alçaklığa karşı güvencesiz bırakılmış oldu ki aynı dönemlerde hıyaneti vataniye kanununun kaldırılmış olması manasız bir rastlantı olmasa gerek.

Millet olarak kurucu ve teşkilatlandırıcı vasfımızla iftihar ederiz. Sırası geldiğinde şu kadar devlet kurduğumuzu övünerek zikrettikten sonra o kadarını kurmuş olmak için bir o kadarını da yıkmış veya yıkılmasının önünü alamamış olmamız gerektiği üzerine nadiren, yıkılmış olanların hangi sebeple yıkılmış olduğunu ise ezber nevinden birkaç cümle dışında hiç düşünmeyiz. Koruyuculuğun kuruculuk kadar önemli bir vasıf olabileceği aklımıza gelmediği gibi koruyuculuğun ne esası, ne muhtevası üzerine kafa yorarız. Bilge olarak anılanı bile "üste gök çökmedikten altta yer yarılmadıktan sonra senin obanı töreni kim bozabilir" diye seslendiğine göre ne bozulma, ne bozgun, ne bozgunculuk hakkında bir fikrimiz var demektir. Zaten olmadığı içindir ki Çin beş bin yıldan beri durduğu yerde dururken biz her bozulma ve bozgunun ardından biteviye yer yurt değiştirip durmuşuz. Zira onlar "eril olanı bilecek, dişil olanı tutacaksın" sözüne itibar edip biri için bilme diğeri için tutma neyi ifade ve neleri ihtiva ediyorsa güçleri yettiğince riayet etmişlerdir. Böyle bir riayet sayesindedir mukadder çürüme ve müteakip çözülmenin ardından hemen her devirde bozulmanın nerede baş gösterdiğini, nerelere sirayet etiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koyabilen ve bozulanların nasıl düzeltileceğini, bunun için ne gibi tedbirlerin alınması lazım geldiğini bildiren ıslahatçılar yetiştirdiler.

Bizde bu bapta çoğu şeyin olduğu gibi ıslahat ve ıslahatçıların da sadece adı vardır ve daha ötesi bir tarafa şu son beş altı yüz yıllık dönem zarfında hangi iflah olmaz illetlerin

hangi zaaf yahut zayıflıklarımızdan ileri geldiğini ortaya koyabilen bir tane ıslahatçı yetiştirememiş olmamızın izahı için uzun boylu düşünmeye lüzum yoktur. Çünkü biz ne birini bildik ne diğerinin nasıl tarassut altında tutulacağını öğrendik. Bunun için eşyaya karşı tavrımızı derin bir hayret hissi ve ibretle nazarı itibara alma itiyadının şekillendirmesi gerekirdi. Bu bize yukarıda sözü edilen açıklığı temin edeceği gibi kendi mana dünyamızın içerisine sıkışıp kalmamanın, daralan ufkumuzu yeri geldiğinde başka anlam dünyaları ile genişletebilmenin yolunu da aralardı. Bu sayede mesela 'kevn' ve 'fesat' tabirlerimizin üst üste binen tecritler sebebiyle tasavvuru zorlaşan manasını daha mutasavver ve muğlaklaşan muhtevasını daha sarih hale getirebilirdik.

Bunun için geleneğimizin maksadının uzağına düşmemiş, manasına yabancılaşmamış anlama kalıplarına sıkıca tutunmalı, beri yandan hem bunların hem mukayese için aradığımız benzerlerinin ortaya çıkışlarını çok iyi bilmeli, geçirdikleri istihaleleri çok iyi anlamalıydık. Bu cümleden olmak üzere bilhassa 'fesat' ile tabir edilen şeyin tabiatını çok iyi tanımalı, onun karşısında fert fert her insana terettüp eden vazifeyi çok iyi tarif etmeliydik. Buna bağlı olarak bu topraklar üzerinde karşılaşılan belli başlı bozulma nevilerini, bunların illet ve amillerini, ne kadarının insanın umursamazlık veya aldırmazlığı sebebiyle özünden çürümeyle ne kadarının muhafaza için lazım gelen tedbirler alınmadığı için dışarıdan ifsat ile tevil edilebileceğini tarihteki misalleriyle maşeri hafızamıza nakşetmeliydik.

Çin'den öğrenemediğimizi devlet kura yıka geldiğimiz toprakların devraldığımız mirasından öğrenebilirdik. Fakat biz sadece bildiklerimizi pekiştiren şeylere itibar ettik. Perslerin *magos*larının sırlarına kulak kabartmak yerine Sasanilerden saltanat tahkimatını üstelik bunun da mahirane tarafını

bırakıp safi cebre dayanan tarafını talim ettik.[4] Babil'e ulaşan haberleri kadarıyla bile dönüp bakmadık. Hikmet-i hükümeti Roma derinliğine nüfuz ederek öğrenecekken Bizans'tan saray entrikalarını meşk ettik. Kalan hemen bütün remiz yahut suretlerinde bozulma ve bozgunculuğa aşikâr işaret ve telmihler bulunan Mısır'a ise Gelibolulu Ali'nin nazarı dikkati sürgün sebebiyle o da ancak satıhtan öteye gitmeyen bir çocuksulukla takılabildi.

Bozulmanın nerede baş gösterdiğini, hangi iflah olmaz illetlerin hangi zaaf yahut zayıflıklarımızdan ileri geldiğini ortaya koyabilecek kafalar çıkmadığı[5] için vaziyet edemediğimiz şartların karşısında önce vaziyet almayı denedik, sonra vaziyeti kurtarmayı yegâne siyaset belledik. Bugün her biri gemi azıya almış bizi doludizgin felakete sürükleyen rüşvet, zimmet, ihtilas, irtikâp, iltimas gibi ne kadar iflah olmaz illetimiz varsa vaktiyle devlet hayatımızı içten içe kemiren bir

---

4 *Bkz., Akıl Zayıflığı* (Schopenhauer Kitaplığı, 17. Kitap), Sunuş, s. 22-23.
Aşağımızdaki hareketlenme neticesinde oluşması muhtemel sınır değişiklikleri hakkında bir televizyon mülakatında fikri sorulan ünlü tarihçimiz bir oldu-bitti karşısında bulunduğumuz ve bu saatten sonra artık kabullenmekten başka çaremiz olmadığı manasına gelen sözler ettikten sonra bunun ileride bize nasıl aksedeceği sorusuna karşı "yeni komşularımızın *irredentism*leri pek şiddetli olmayacaktır veya olmayacağı umulur" diyerek bahsi kapatmıştı. Burunlarının ötesini göremeyen ne yaptığını bilmezlerin yapmak adına yıktıkları şeyler için yeri geldiğinde taşı gediğine koyan ince alayları, sert tenkitleri her nedense burada bir nevi tasdik olup onlarla aynı hizaya düşmektedir. Demek ki milli menfaatler bahis konusu olduğunda bu milletin 'en akıllısı' olduğu söylenenle en ahmağı olarak gördüğünün yapacağı iş neticede aynı kapıya çıkıyor.

5 Lütfi Paşa, Kâtip Çelebi, Mustafa Ali, Koçi Bey, Sekbanbaşı, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşa gibi isimler kendilerinin himmetini ve gayretini bekleyen meseleler ile gösterdikleri ve neticede tertip veya telif ettikleri eserlerle karşılaştırıldığında ne kadar yetersiz kalır! Mamafih Katip Çelebi'yi anılan bu isimlerin yine de dışında tutmak ve ayrıca değerlendirmek gerekir.

ur halindeyken diyelim ki görülemedi ve vaziyet edilemedi. Peki ya bir ur olmaktan çıkıp bütün araz ve arızalarıyla ortaya döküldüğü o 'muhteşem yüzyıl'da elimizi tutan, 'gözümüzü bağlayan' mı vardı? Kanuni'nin yaptıkları ve bilhassa Kanuni'nin[6] na'şıyla yapılanlar[7] başka türlü izah edilemediğine göre demek ki vardı. Basireti açık olan için bu vaziyeti kurtarma denilen kandırmacanın Frenkçe tabiriyle *par excellence* - zirvesini teşkil eder ve bu sıfatla hem onun mücessem halidir, hem de olacakları önceden haber verir. Bunun bu topraklar üzerindeki birlik ve dirliğin esrarını bir an evvel çözmeye çalışan garplılarca çözülüp anlaşılması uzun sürmedi.

Aklı olan çeyrek asır sonra bu soysuzlaşmanın nereye varacağını ve bir asır sonra 'vaziyeti kurtarma'nın önce kendinden başkasını kandırmayan müsamereciliğe, müsamereciğilin de nihayet maskaralığa varacağını görürdü. Keskin bir ferasetle daha henüz nüve halindeyken teşhis edilip tedbiri alınmayan bozuklukların vaktinde tedavi edilmeyen veya yanlış tedavi edilen hastalıklar gibi bir zaman sonra gittikçe alevlenip şiddetlenmesi kaçınılmazdı. Pek tabiidir ki üst üste binmeler sebebiyle iyice dipsizleşen derinliğine inecek akıl, sirayete bağlı olarak yayılmadan ötürü çetinliğine sebat edecek azim bulunmaz oldu. Bunu maslahatçılık diye anılan fakat yaptığıyla maslahatın değil mefsedetin tam göbeğine oturan illet takip etti. Mamafih bu tabii teselsül sınırları içeri-

6 Her türlü bozulma ve çürüme temayülüne karşı çare aramak dendiğinde aklına zor ve cebirden başka vasıta gelmeyen, olduğu kadarıyla kanun namına ne varsa hilafına hareket eden veya edilmesine göz yuman, böylece bir sonraki nesil için işi kitaba uydurmak yerine kitabı işe uydurma yolunu açmış olan sultanın 'kanuni', devrinin de 'muhteşem' olarak anılması manidardır. Fakat o manidarlığın manisini saklı olduğu yerden söküp çıkaracak akıl nerede?

7 Sadece bu hadise bile eğer ibret nazarıyla bakılabilmiş olsaydı işret ve sefahatle gününü gün edenleri gaflet uykusundan silkip uyandırmaya yeterdi, ne çare ki ortadaki gafleti aşan bir uykuydu.

sinde izah edilebileceği gibi daha derin bir bakışla 'ekilenlerin biçilmesi' olarak da görülebilir ve bu bakış bir sonraki merhalenin de izahını içinde barındırır:

İnsan hele bu topraklarda tabiaten kolayı zora tercih eder. Ne ki eşyanın tabiatında zor kolay ile beraberdir ve aralarında esrarlı bir münavebe vardır. Halbuki kolaycılık ve mütemadiyen kolayı arayıcılık başka bir şeydir. Bir yandan zamanında vaziyet edilmediği için daha da yıldırıcı hale gelen zordan yılgınlığın diğer yandan bu yılgınlığın besleyip körüklediği gevşekliğin gitgide bir ikinci tabiat haline gelmesi sebebiyle işi sürekli olarak en kolay ve ucuz tarafından tutarak halletme itiyadı bize bu dönemden kalan mirastır. Bunun zamanında teşhis edilip usulünce çaresinin aranması icap ederdi. Ne ki bir önceki merhale nasıl sahipsiz kalmışsa şartlarda bir değişme olmadığı için bunun da aynı akıbeti paylaşması mukadderdi.

Bozulma ve çürümenin ortaya çıkardığı meseleleri bütün varlığıyla sahiplenecek, onunla yanıp onunla pişecek, bozulmanın köküne inip çürümenin künhüne ermedikçe pes etmeyecek selim aklın yerini bir zaman sonra onun sureti yani hiçbir şeyin derdini tasasını taşımayan, cefasını çilesini çekmeyen fakat sadece lafını edip sefasını sürmeye yanaşan safsatacı takımı aldı. Bir yandan meselelerin sahiplenilemeyişi, beri yandan bu sahiplenilmeyişin hâsıl ettiği sahipsizlik iklimi eş zamanlı olarak vaziyet etmenin güçlüğünü göze almayan, vaziyeti kurtarmanın hilelerine aklı yetmeyen, meselelerin sahipsiz kalışını namusuna yedirmek bir tarafa yediği ekmeğe içtiği suya bile sadakati olmayan gemisini kurtaran kaptan kafasındaki gafiller zümresinin türemesini kolaylaştırdı. Bu vasatta mütegallibenin tegallübünün[8] saltanatın tasallutunun

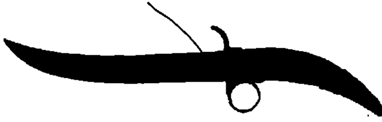
8 Yeniçeri Ocağı başta olmak üzere ele geçirmek için en kanlı ve kıyıcı oyunların oynandığı güç merkezleri ve bunların zorbalıkları.

kendine dönmüş hali olduğunu görmek için salim bir akıl ile olanlara nazarı ibretle bakan bir basiret olması yeterdi.

Fakat ta o zamandan beri bu topraklarda hüküm süren selim ve salim akıl değil hamakat, hamaset ve nihayet hıyanettir. Gittikleri yerlerin "sureti idaresini, nizamı mülke dair kâffeyi halatını, askerlik sahasındaki vaziyetlerini" tetkik ederek bildirmeleri istenen sefirlerin bildirdikleriyle bu topraklara elçi olarak gönderildiği söylenen ecnebilerin yazdıklarının mukayesesi bile burada aklın nasıl sakatlanıp, basiretin nasıl bağlandığını göstermeye yeter. Olması mukadder olan oldu: kendi hayrı ve selameti için çalışmayan akıl sonunda tersine döndü ve başkaları için çalışmaya başladı. Devlet denildiğinde anlaşılan şey de bu dönüşüme ayak uydurdu: Böylece mülk için meliklik yerini istimlak ve istila için mutemetliğe bıraktı. Bir zaman sonra bu mutemetlik için birbiriyle yarışan zümrelerin türediği görüldü. Öyle ki yakın tarihimizin Islahat ve Tanzimat namıyla anılan devirlerinde ecnebilerin daha evvel muhtelif mecralardan nüfuz ederek telkinle yaptırdıkları işler bu zümreler aracılığıyla talimatla yapılır hale geldi. Bundan böyle bu topraklarda siyasi rekabet ülke menfaatleri için yarışma yerine başkalarına yaranmada birbiriyle çekişme olarak yapılır oldu.

Akıl başta olmazsa kuzgunların leşe üşüşmesi mukadderdir.

Geçiş

Bir sofi yoldan gelip bir tekkeye misafir oldu. Eşeğini götürüp ahıra çekti. Eliyle sucağızını, yemceğizini verdi. Sofiler yok, yoksul kişilerdi. Acizlikten birleşip merkebi satmaya karar verdiler. Zarurette murdar da mubahtır. Nice kötü şeyler vardır ki zarurette iyi ve doğru olur. Hemencecik o eşekceğizi sattılar, yiyecek aldılar. Mumlar yaktılar. Tekkeye bu gece yemek var diye bir velveledir düştü. "Bu sabır niceye dek, bu üç günlük oruç ne vakte kadar, bu zembil taşıyıp dilenme ne zamana sürüp gidecek? Biz de halktanız, bizim de canımız var. Bu gece devlete erdik, konuk geldi," dediler.

Hakikatte can olmayanı can sandıkları için batıl tohum ektiler. O konuk da uzak yoldan gelmiş, yorulmuştu. O iltifatı, sofilerin kendisini birer birer ağırladığını, güzel bir surette izzet ve ikram tavlasını oynamakta bulunduklarını, kendisine olan meyil ve muhabbetlerini görünce "Bu gece eğlenmeyeyim de ne vakit eğleneyim?" dedi.

Yemek yediler semaya başladılar. Tekke tavanına kadar toza dumana boğuldu. Bir taraftan mutfaktan çıkan duman, bir taraftan o ayak vurmadan çıkan toz, bir taraftan sofilerin iştiyak ve vecitle canlarıyla oynamaları ortalığı birbirine katmıştı. Gâh el çırparak ayak vuruyorlar, gâh secde ederek yeri süpürüyorlardı. Dünyada tamahsız sofi az bulunur. O sebepten sofi hayli hor, hakirdir. Ancak Tanrı nuruyla doyan ve di-

lenme zilletinden kurtulmuş olan sofi bundan müstesnadır. Fakat sofilerin binde biri bu çeşit sofilerdendir. Öbürleri de onun sayesinde yaşarlar. Sema baştan sona doğru varınca çalgıcı bir yörük semai usulünce tegan-niye başladı. "Eşek gitti, eşek gitti!" demeye koyuldu. Bu hararetli usule hepsi uyup, bu şevkle seher çağına kadar ayak vurup el çırparak "Ey oğul, eşek gitti, eşek gitti!" dediler.

O konuk olan sofi de onları taklit ederek "Eşek gitti" diye bağırmaya başlamıştı. O ayşu işret, o sema ve safa çağı geçip sabah olunca hepsi vedalaşıp gitti. Tekke boşaldı, sofi kaldı. Eşyasının tozunu silkmeye başladı. Nesi var, nesi yoksa hücreden dışarı çıkardı. Eşeğe yükleyip yola çıkmaya niyetlendi. Alelacele yoldaşlarına yetişip ulaşmak üzere eşeği getirmek için ahıra gitti, fakat eşeğini bulamadı. "Hizmetçi suya götürmüştür. Çünkü dün gece az su içmişti," dedi. Hizmetçi gelince sofi, "Eşek nerede?" dedi. Hizmetçi "Sakalını yokla!" diye cevap verdi, kavga başladı.

Sofi "Ben eşeği sana vermiştim onu sana ısmarlamıştım. Yolu yordamlı konuş, delil getirmeye kalkışma. Sana ısmarladığım eşeğimi getir. Sana verdiğimi senden isterim. Onu iade et. Peygamber dedi ki. 'Elinle aldığını geri vermek gerek.' Serkeşlik eder de buna razı olmazsan mahkeme işte şuracıkta, kalk gidelim," dedi. Hizmetçi "Sofilerin hepsi hücum etti, ben mağlup oldum, yarı canlı bir hale düştüm. Sen bir ciğer parçasını kedilerin arasına atıyorsun, sonra da onu aramaya kalkışıyorsun. Yüz açın önüne bir parçacık ekmek atıyor, yüz köpeğin arasına zavallı bir kediyi bırakıyorsun!" dedi. Sofi dedi ki: "Tutalım senden zulmedip aldılar ve benim gibi yoksul birisinin kanına girdiler. Ya niçin

bana gelip de söylemiyor, biçare, eşeğini götürüyorlar, demiyorsun? Eğer söyleseydin eşeği kim aldıysa ondan alırdım, yahut da parasını aralarında paylaşırlar, o paraya razı olurdum. Onlar o vakit buradaydılar. Yüz türlü çare bulunurdu. Halbuki şimdi her birisi bir tarafa gitti! Kimi tutayım? Kime gideyim? Bu işi başıma sen açtın, seni kadıya götüreyim de gör! Niçin gelip de 'Ey garip, böyle bir korkunç zulme uğradın' diye haber vermedin?"

Hizmetçi "Vallahi kaç kere geldim, sana bu işleri anlatmak istedim. Fakat sen de 'oğul, eşek gitti' deyip duruyordun. Hatta bu nağmeyi hepsinden daha zevkli söylemekteydin. Ben de 'o da biliyor, bu işe razı, arif bir adam' deyip geri döndüm," dedi. Sofi "Onların hepsi hoş, hoş söylüyorlardı, ben de onların sözünden zevke geldim. Onları taklit ettim, bu taklit beni ele verdi. O taklide iki yüz kere lanet olsun! Hele böyle ekmek için yüzsuyu döken saçma adamları taklide! Onların zevki bana da aksediyor, bu akis yüzünden gönlüm zevkleniyordu," dedi.

Mevlana Celâleddin er-Rumi
Mesnevi, I. Cilt

Giriş

BİR HADİSE VE DOĞURDUĞU ŞAYİALAR

Yukarıdan beri satır başlarıyla bile tam sayılamayan bütün bu günah ve cürümlerle dolu mirasın şekillendirdiği ve irtikâbına devam edilen günah ve cürümlerle bu mirasın yükünün daha da ağırlaştığı vasatta bundan bir yılı aşkın bir zaman önce tuhaf bir hadise vuku buldu. Vukuu garipti şüyuu daha da beter oldu. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra hâlâ yaşanan şeyin adı bir türlü konulamadığı gibi gerçeği de bütün çıplaklığıyla gün yüzüne çıkarılamadı. Anlaşılan o ki muhtemelen bundan böyle de çıkmayacak ve daha evvel yaşanmış benzer hadiselerin başına gelen bunun da başına gelecektir. O vakit işin bir tarafını görüp diğerine kör kesilen veya görmezden gelen muhtelif rivayetler türeyecek ve yavaş yavaş daha evvelkilerin o tuhaf karanlığına sırlarıyla esrarla gömülüp gidecektir.

Vukuu garip, şüyuu daha da garip, sukutu ise esrarengiz. Nasıl bir hadise bu?

İ

Vukuunun garabeti şurada: Bu zamana kadar benzer türdeki hadiseler yukarıda sözü edilen mutemetlikte birbiriyle yarışan zümrelerden "ben daha fazla itimada şayanım, itimadıma tevdi edileni daha iyi korur gözetir, bekleneni daha az sarfiyatla daha kısa zamanda hizmete hazır hale getiririm" diyen tarafından mutemetliğin icabını yerine getirmede ayak sürür hale gelmiş dolayısıyla gözden düşmüş olana karşı tertip edilirdi. İşin faili ile mağduru bu kadar açık ve ortada gibi görünse de asıl fail yani her şeyin tasarlayıp tertip edicisi arz çekirdeğinin birbirini örten sayısız katmanlar altında saklı kalması gibi mütemadiyen saklı kalır, ortaya çıkmazdı. Ve umumiyetle hazırlık safahatı mevcut mutemedin idarede halk nezdindeki itibarını sarsacak rüşvet, ihtilas, iltimas gibi yolsuzluklarının ortaya dökülmesi veya asayişi sağlamadaki kudret ve iktidarını sorgulatacak hatta halkı kurtarıcı arayışına sevk edecek tedhiş hareketleriyle veya açığa çıkarılamayan tertip ve suikastlarla ikmal edilirdi. Böylelikle kalabalıkların muhtemel mukavemeti daha başından kırılıp icra edilecek harekâta muzahereti ve muvafakati temin edilmiş olurdu.

Para denilen şeye atfedilen güçle o gücün kendisinden bekleneni işin iç yüzüne vâkıf olmayanları aciz bırakan tarzda yerine getirmesinde nasıl ki *credo* veya itibar denilen zayıf bir halka varsa hükümetin hükmettikleri üzerinde itaati sağ-

layan ve ekseriya güce atfedilen hükümranlığının da benzer bir zayıf halkası vardır. Mamafih unsurları birbiriyle ahenkli bir bütün halinde işler vaziyetteyken o bir zayıf halka olarak değil de her biri değişik yönlere meyyal fakat tuhaf bir çekim gücüyle bu temayülleri kendine doğru çekip belli bir noktada kararda tutan esrarlı bir denge hali olarak göze çarpar. Bu zayıflığın kokusunu almak ve onu daha da zayıflatacak şeyleri harekete geçirmek ve bu doğrultuda tuzaklar kurup tertipler düzenlemek benzer bir kararsızlığı haiz veya fevkalade zayıf bir denge üzerinde duran bir tabiatı muciptir zira *benzer benzeri bilir*.

Beri yandan mezkûr tertiplerle sabık mutemede dair ahalide uyandırılmış olan hoşnutsuzluğun gerçek bir tedavi arayışına dönüşmemesi için namzet mutemedin eline her türlü mecradan bu şikâyetlerin yegâne çaresi olduğu telkin edilen bir tekerlemeler manzumesi tutuşturulur ve bunu her vesileyle ahaliye tekrarlaması talimatı verilirdi. Zor en son çare olarak kabul edilmiş olmakla beraber mukavemet halinde bu noktada cebir, şiddet, baskı, sindirme dâhil her türlü vasıtaya başvurulması bunun işin en hassas ve nazik noktası olduğunu göstermektedir.[9]

Gerçekle teması sadece şeklen veya ismen sağlanan bu tekerlemeler ne kadar boş olursa olsun tekrarlana tekrarlana bir müddet sonra yadırganmaz ve sorgulanmaz hale gelir. Bu kalabalıkların zihni yetersizliklerini ve hissi zayıflıklarını maksadı için nasıl kullanacağını bilen ve ince bir hesap dâhilinde ona yaslanan tekrarın tabiatındandır. Yapılan keşif ve buna

9 Bizden başka zoru oyunu bozan amil olarak gören kalmadı. Sadece bu bile bir yandan ne kadar kısa görüşlü olduğumuzu diğer yandan işin içine mülk ve meliklik karıştığında sadece bugün değil dün de işi mütemadiyen ucuz tarafından kapatmayı itiyat edindiğimizi göstermeye yeter.

göre çıkarılan hesabın tatbikatta şaşmaması için kuşkusuz münasip mecraların ve mahir ağızların seçilmesi gerekir.

Zira hizmet için birbiriyle yarışan mutemetlerin arasından en itimada şayan olanın intihabında inhiraf vaki olmuş, zamanla hizmet şartları ağırlaştığı için mutemet verilen talimatlara ayak diremeye başlamış yahut yeni şartlar muvacehesinde mutemetliğin toptan ilgası ve bir sonraki merhalenin ihdası zaruri hale gelmiş olabilir. Ezberi kim belletmişse bozacak olan odur.[10] İşte o zaman aynı tertip silsilesinin en masrafsız şekilde tekrar işleyebilmesi için bu tekerlemelerin boşluğunun gözler önüne serilmesi maksada erdirecek en kestirme ve zahmetsiz yol olacaktır. Artık bu işin alelade Hollywood filmlerine kadar düşmüş[11] olan formülü şudur: Gerçek dışı inançlar[12] bağnazlığı, bağnazlık ayaklanmayı, ayaklanma devrimi doğurur. Doğurmuyor mu? Denemesi bu kadar kanlı değil de keşke bedava olmuş olsaydı. Tarihteki emsallerinin gözden geçirilmesi bedavadır fakat bunun için keskin bir feraset ve nazarı ibret ile görecek göz gereklidir.

Bu ülkenin son birkaç yüzyıllık tarihi gerçeğe gözleri sımsıkı kapalı o ezberden bu ezbere bunun için sarkaç şakulü gibi salınır durur. Bir uçtan diğerine biteviye salınıp dururken ortaya çıkan gürültü ve patırtılar bu ülkenin siyasi, içtimai ve iktisadi planda girdabından kurtulamadığı neredeyse mevzun ve muttarit çalkantılarını oluşturur. Bu çalkantıların ülkenin

10 Filvaki bazen ne kadar çarpık ve gerçekten yoksun olursa olsun vadinin mümbitliğinden mi yoksa geçen sürenin çokluğundan mı nedendir bilinmez bu ezberlerin her nasılsa kök saldığı ve yeşerdiği görülmektedir.

11 Yakın zamanlara kadar sır gibi saklanan bu sihirli formüllerin buralara kadar düşmüş olması bile tüm dünya ölçeğinde bu işlerin hangi aşamaya gelmiş olduğunu yeter açıklıkta gösterir.

12 Buradaki 'inançlar'ı düstur, nazariye, öğreti, içtihat, akide, kaide vb. gibi bütün bir itikat ve fikriyat dünyasını içine alacak şekilde geniş düşünmek gerekir.

ne gelmişine ne gidişatına hayrı dokunur. Kendi hayatımızda kaybettiğimiz mizanı başkalarının veznine ayak uydurarak da olsa bulduk diye sevinmemizi bekleyenlere verecek cevabımız elbette yok. Böyle bir ülkede en yürek paralayıcı vaziyet hür aklın nasibine düşer. Eğer böyle olmamış olsaydı bunca ize emareye uyanmamış olsa bile gerçek orada dururken her nerede usanmadan sıkılmadan ezbere tekrarlanıp duran tekerlemeler varsa ve buna bağlı olarak her ne zaman liyakatsizler ve kifayetsizler bütün köşe başlarını tutmuşlarsa orada mutlaka bir fesat tertibi ve tezgâhı vardır deyip gerçeğe ayıkacak zümreler olurdu.

Hazırlık safahatı bu minval üzere ikmal edilen ve yapılan hazırlığın akıbetini akamete uğratması muhtemel mânialarının her biri için bertaraf edici çareleri başından düşünülen "hadise" bu zamana kadar gerçekleşenler göz önünde bulundurulacak olursa tasarlandığı gibi gerçekleşir, sakıt veya nakıs teşebbüs olarak kalmazdı. Ne hareket ettiği[13] ne varmayı hedeflediği nokta itibarıyla gerçekle temas ve irtibatı olmayan bu tasarının böyle tereyağından kıl çeker gibi gerçekleşmesi unutmamak gerekir ki sadece alınan tedbirlerin münferit müessiriyeti ile değil fakat bir bütün olarak tertibin zihni bakımdan ağının dışına çıkamayan her türlü teşebbüsü kolayca kendine bendeden bünyesi ile sağlanır. Zira gerçek öyle büyük bir suikasta kurban gitmiştir ki gerçek ile gerçek olmayan kolayına birbirinden temyiz ve tefrik edilemez.

Fakat her nedense bu defa böyle olmadı. Görünüşe göre daha evvelkilere benzer şekilde ikmal edilen hazırlık, buna uygun yapılan yığınak icrada gösterilen tuhaf acemilik ve sa-

13 Her ne kadar kalkış noktası itibarıyla gerçeğe istinat ediyor gibi görünse bile burada gerçeğin gerçek olarak görünür hale gelmesine bile fırsat verilmez sadece çarpıtılıp saptırılmak yani peşinde olunan gizli maksat için kullanıldığı görülür.

karlıklar sebebiyle tasarlanan neticeyi tevlit etmeye kâfi gelmedi. Bunca zamandır enstitüler kurularak gizli aşikâr didik didik edilen ve bu tetkikatın sağladığı verilere göre istenildiği yönde kolaylıkla şekillendirilebilen halk efkârı ve ruhiyatı oluşan intiba o yönde ki ya yeterince göz önünde bulundurulmadı veya değerlendirmede hesap hatası yapıldı. Beri yandan hadisenin gerçekleşme tarzı daha evvelkilere bizzat tanık olmuş veya rivayetlerini dinlemiş, kayıtlarını okumuş olanlarda beklenen tesiri uyandırmadığı için gerçeklik hissinin oluşmadığı değişik şekillerde ifade edildi. Buna tatbikat aşamasında gösterilen bu acemiliklerin mi yoksa tasarlanan neticenin gerçekleşmeyiş tarzının mı yol açtığı hâlâ tartışılmaktadır.

II

Şüyuunun garabetine gelince bu hadisenin insanların ağzında daha adının konulamamasından başlar, asli tali faillerinin kim olduğu hususundaki mütenakız izahat ile devam eder, evvelkilere nazaran bu defa farklı bir neticenin gerçekleşmiş olmasının sebeplerine dair muhtelif rivayetler ile uzayıp gider. Evvelce bu nevi hadiselerin isimlendirilmesinde ihtilaf vuku bulduğunda neticenin leh ya da aleyhlerinde cereyan etmiş olmasına göre bir kesim tarafından 'darbe' diğer kesim tarafından 'devrim' olarak isimlendirilir, orta yol arayanlarca da en fazla 'müdahale' diye anılırdı. Bu defa 'darbe' diyenlerin yanı sıra 'kalkışma', 'işgal teşebbüsü', 'iç savaş tertibi' deyip onu ülkemizin en muhataralı devirleriyle mukayeseye kadar vardıranlar olduğu gibi 'kontrollü darbe', 'tatbikat', hatta 'temsil' sözcüklerini kullananlar bile çıktı.

Evvelce hadisenin görünür failleri göz önünde olduğu ve yapılan işi inkârda bulunmadıkları, perde gerisindeki azmettiriciler de yapılan işi sureta tasvip etmeyen beyanlarda bulunarak ustalıkla perdenin gerisinde kaldıkları için ulu orta tartışılmaz, bilhassa haleldar olanlar arasında konuşulduğunda da en fazla bir veya iki ülkenin istihbarat teşkilatına işaret edilirdi. Bu defa iş hem görünür failler tarafından ortada bırakıldığı hem perde gerisindeki azmettiriciler netice itibarıyla işin böyle bir hal alması karşısında nasıl bir tavır takınacak-

larını aynı ustalıkla belirleyemedikleri ve gerek beyanları gerek fiilleri ile birçok bakımdan kendilerini açık ettikleri için ortada çeşitli rivayetler dolaşıyor. Bunlar içerisinde yine istihbarat teşkilatlarının adı geçmekle beraber daha öncekilerden farklı olarak bu defa söylentiler beynelmilel teşkilatlara kadar uzanıyor fakat beklenebileceği üzere en fazla 'gladio' veya muadili yapılanmalar işaret ediliyor ve her şey hakkında bilgiye rahatça ulaşıldığı bir devirde sis perdeleri bir türlü aralanmadığı için oradan öteye geçemiyor.

Beri yandan evvelce bu gibi işlerde kendilerine mutemetlik tevdi edilecek olanlara itimatnameleri mason locaları veya şövalyelik tarikatları gibi gizli teşkilatların inisiyasyon törenleri ile sağlanır ve çetin sınavlarla sınanırdı. Bunlar sır teşkilatları olduğu için her şey buna uygun bir gizlilik ve ciddiyet içinde cereyan ederdi. İşleyiş değişen zamana ve zemine göre farklılıklar arz etmekle beraber işin değişmeyen ciheti şöyle tasvir edilebilir: Seçilecek namzetlerin bir kısmı zekilik, ataklık, çeviklik gibi özellikleriyle temayüz edenler arasından küçük yaşlarda seçilir, bunlara aynı özelikleri haiz fakat aynı itimadı hayat içerisinde zamanla edinmiş olanlar eklenir. Temayüz ettikleri bu özellikler iyi bir 'tımarcı' tarafından sürekli okşanmak ve verilen bilgi, beceri, vb. gibi gıdalarla şişirilmek suretiyle öyle bir kıvama getirilir ki bir zaman sonra bundan neyle karşılaşırsa karşılaşsın asla kendi içine dönme lüzumu duymayacak bir nefs itimadının doğduğu görülür. Böyle bir itimadın tabii inkişafı içerisinde hiçbir şeyle kendisini bağlı (*engagé*) hissetmeyen bir tabiata dönüşmesi beklenir. 'Beklenir' sözün gelişidir yoksa buradaki bir beklentiyi değil bir harikuladelik olmadıkça başka ihtimali olmayan bir zorunluluğu ifade eder. Bu özle söz arasındaki ikiliğin açılmasına, bu da sözle fiil arasında ıslahı iflahı mümkün olmayan nifaka sebep olur. O kadar ki artık eğri doğru hal ve vaziyete göre be-

lirlenir, hiçbir mahcubiyet duyulmadan dün söylenen bugün inkârdan gelinebilir. Bunun bir ucu sinsilik ve muhannesliğe doğru açılır, bir ucu cessaslık ve dessaslığa doğru gelişirken, diğer ucu hannaslık ve neffaslığa kadar varır. Ortaya çıkan bu vasatta fasıklık, facirlik ve fasitlik gibi illetlerin türemesi kolaylaşmış olur.

Bu defa sahada değişen şartlar sebebiyle zeminini kaybetmiş dolayısıyla çalışmaz hale gelmiş olduğundan mı yoksa yeni şartları havi tamir yahut tadilat çok maliyetli bir yatırımı kaçınılmaz kıldığından mı nedendir bilinmez harekât için bu nevi gizli teşkilatlar tercih edilmedi. Belki de dünya ahvalinin artık böylesine maharetli bir saklanmayı gerekli kılmayacak kadar olgunlaşmış olduğu takdir edildi. Çok daha zayıf olmakla beraber bunun tabii neticesi olarak yine de göz önünde tutulması gereken bir ihtimal fesadın ifsat tertip ve teşebbüslerini bile fesada uğratacak kadar ilerlemiş olması sebebiyle bu ahval ve şerait altında isteseler de bundan daha münasip ve müessir bir teşkilatlanmaya gidilemeyeceğidir. Dolayısıyla neyin tercih edildiği ve tercih edilene işin nasıl tevdi edildiği ile ilgili rivayetler muhteliftir. Kimisine göre bu defa iş sahada aynı olmasa bile aşağı yukarı benzer tarzda teşkilatlanmış, kendi hedefleri istikametinde inkişaf ederken bazı istihaleler geçirmiş fakat zaman içerisinde bünyesine umulmadık tarzda nüfuz edilmiş bir 'cemaat'e ihale edildi. Nitekim bu sahada söz sahibi olan bazı müelliflere göre vaktiyle mason localarına da benzer şekilde nüfuz edilmiştir. Kimisine göre dünya fesadındaki ilerlemenin geleceği nokta yarım asır öncesinden tam isabetle öngörülmüş olduğu için harekâtın icrasında kullanılacak olan vasıtaların seçimi de buna göre yapılmıştır. Dolayısıyla bu nüfuz ile ele geçirilmiş değil daha önceki gizli teşkilatlara benzer tarzda çekirdekten kurulmuş fakat büyük bir maharetle zamana ve zemine uyarlanmış bir örgüttür. Başka

bazılarına göre ise daha evvel kime tevdi edilmiş ise iş yine ona tevdi edilmiş fakat bu defa örtü olarak üzerine 'cemaat' perdesi çekilmiştir.

Fakat öyle de olsa böyle de olsa şu sorular sorulmayı beklemektedir: Nasıl oluyor da her defasında bu kadar kalabalık bir topluluk—hizip, fırka, zümre, camia, cemaat ilh. adına her ne denirse densin—nereden, ne için verildiği belli olmayan talimatlar doğrultusunda harekete geçiyor ve kendilerinden çok daha kalabalık bir kesim, bazı kereler ülkenin kalanı aleyhine bu işlere teşebbüs edebiliyor? Bu bir bütün olarak ülke insanının hayır ve menfaatinin nerede olduğuna dair düşülen bir içtihat hatası değil bilakis ona rağmen girişilen bir iş olduğuna göre bir saik olarak bunun meşruiyeti nerede bulunmaktadır? Yoksa bu zümrelerde böyle bir meşruiyet arayışına dahi lüzum görmeyen bir gözü dönmüşlük hali mi mevcuttur? Eğer öyle ise tek tek fertlerde değil fakat bir bütün olarak zümre veya camiaya nasıl hâkim olabiliyor? Belki de her yerde olduğu gibi burada da neyin sebep neyin sonuç olduğu karıştırılıyor. Acaba her tarafa sirayet eden ve dışarıdan sıyanet gören içeride aldırış edilmeyen bu hıyanet havası mı bu hainlikleri doğuruyor yoksa üzerine gidilip sebep ve saikları anlaşılmadığı için zamanla yadırganmaz hale gelen bu kabil hainlikler mi bu topraklar üzerindeki sadakat havasını peyderpey zehirliyor ve her defasında daha büyüğüne zemin hazırlıyor?

Eğer bu sorulara gerçekten bir cevap arayışında isek ısrarlı takibimizin birkaç adım sonra sormak zorunda bırakacağı bir başka soru aradığımız o cevabı zorlayacaktır: Belli bir zamandan beri bu topraklarda boy atan her tarikat ve cemaate en temelde yer alan ruhun temel bileşenlerinden biri olarak neden 'seçilmişlik duygusu' hâkimdir? Kolayca üstünlük duygusuna dönüşen bu duygu neden bütün sahih dini geleneklerin

temel şiarı olan tevazuu görmezden gelerek dışarıda kalanlara tepeden bakmayı ve onlara karşı en hafif tabiriyle çirkin en ağır haliyle günah kabul edilen her fiili işlemeyi mubah hale getirir? Yukarıda sözü edilen 'nefs itimadı' ile bu duygunun birbirini bulması ve birbiri ile etle tırnak gibi kaynaşması bir tesadüf müdür? Ve bir zaman sonra bunun sadece tarikat ve cemaatler ile sınırlı kalmayıp sağdaki soldaki bütün örgütlenmeler için de aynı derecede temel ve kurucu bir unsur haline gelmesi işin tabiatı icabı mıdır?

Eğer hamakat hemen işi zümre psikolojisi ve bunu harekete geçiren dinamikler ile izaha kalkacaksa o zaman şu sorunun da cevabını vermelidir: Bu nevi zümrelerin teşekkülü tam da böyle bir ruh ve hissiyatı mucip, bu da zümre içinde dışarıda kalanlara karşı kenetlenmeyi muktezi ise ve böyle bir kenetlenmenin evveli emirde kendi hayatiyetini icap ederse dışarıda kalanlar aleyhine düşüneceği bir önceki kabulün zorunlu sonucu ise neden bu zorunluluk bu vadide genel geçer hüviyeti haiz değil de sadece bu topraklar için caridir? Her ülkenin hür ve kabul edilmiş, ki bu aynı zamanda nüfuz edilmiş manasına gelir, mason locaları kendi ülkeleri lehine olmasa bile aleyhine faaliyette bulunmamışlarken neden sadece 'beynelmilellik' ilkesi bu ülke aleyhine çalışmak için kullanılır olmuştur? Herkesin solu kendineyken neden bu ülkenin solu başkalarına çalışır? Neden burada da bu aynı sözde ilke sadece bize karşı kullanılır?

Bu soruların makbul ve muteber cevaplarını bulabilmek için gerçek diye avare bir ilginin değil divanelik bir derdin sahibi olmamız gerektiği ortadadır. Nerede olursa olsun aranan gerçeğin dışında hiçbir şeyin bu derdin dermanı olamayacağını bilmeli, eşya ve hadiselere bu bilgiyle yaklaşmalı, bu bilinçle nezaret etmeliyiz. Ve bu dert bizi gerçeğe öylesine sarsılmaz bir bağlılıkla bağlamalı, bu bağlılık bünyemizde

öyle bir değişiklik husule getirmeli ki onu büyük bir iştiyakla arayıcılık en başta gelen vasfımız olmalıdır. Böyle bir divanelikle gerçeğin peşine düştüğümüzde onun yerine sunulanla veya ondan gösterildiği kadarıyla yetinmez takatimiz yettiğince onun tamamına talip oluruz. Fakat bu lafla olacak bir şey değildir.

III

Mamafih vukuu garip olan hadisenin sükûtunun esrarengizliği şüyuunun garabetini geride bıraktı. Evvela bu zamana kadar olmuş olanlar ve onların oluşunda sergilenen maharet bu defakinin oluşunu olduğu gibi kabul etmeye mani olduğu için olduğu kadarının olmuş gibi tevil edilmesine, bu da ortaya çıkan neticeye muhtelif anlamlar yüklenmesine yol açtı. Bu cümleden olmak üzere hazırlık safahatı benzer tarzda ikmal edilen ancak icrasında farklı bir şekle bürünen tertibin göründüğü veya gösterilmek istendiği gibi akim bir teşebbüs değil bilakis gerçekleştiği kadarıyla tam istenen ve tasarlanan netice olduğu söylendi.

Rivayetlerden diğerine göre birbirini takip eden birçok safha halinde tertip edilmiş bu harekât herhangi bir mukavemetle karşılaştığında keyfiyete göre kısmen güzergâhını veya toptan istikametini değiştirebilecek bir esnekliği ve kaviliği haizdi. Nitekim ilk mukavemetle birlikte hedefin uzağına düşülmesi ihtimali ortaya çıktığında, böyle bir ihtimalle oluşan hava rüzgârın istikametine göre hareket edeceklerin katılımını beklenen düzeyin altına düşürdüğü için harekâtın kendisini vaziyete göre derhal tadil edip yeni şartlara süratle intibak ettiği gözlendi. Bu havayı dağıtmak, hissiyat ve maneviyat bakımından cephelerin birbirine denkliğini sağlamak üzere

bazı tedbirlere[14] başvuruldu ve böylece önce bir düzensizlik ve kargaşa, ardından muhtelif zümrelerin birbirine düşeceği bir dâhili harp planı devreye sokulmuş oldu. Bunu değişik noktalarda istila için hazır bekletilen birliklerin mevcudiyeti ile ilgili daha sonra ortaya çıkan haberlerin doğruladığı söylenmektedir. Dolayısıyla bu her zamanki gibi alışıldık bir darbe teşebbüsü değil hedefi az çok kestirilebilse bile o hedefe erişme tarzı henüz tam anlaşılamamış fakat şurası muhakkak

14 Bunlar hem fert hem kalabalıklar halinde insan ruhiyatını çok iyi tetkik etmiş, hesaplarını şu ya da bu kara parçası üzerine değil tüm dünya, hatta karanlık emellerine sızacak nerede bir ışık huzmesi görseler dünya da yetmez deyip boğmak için onun üzerine çullanacak bir kafa yapısının tatbik tarzı değişse bile esası değişmeyen eserleridir. Bunlar herkese görüneni göründüğü kadar gösterip onun dar sınırlarının tutsağı haline getirirken kendileri mütemadiyen görünenin ardını, işin iç yüzünü araştırır, hatta onun mekaniğini formüle etme peşinde koşarlar. Bu nevi vasıtalarla hedeflenen karşı tarafın hissiyat ve maneviyatını bozup mukavemetini kırmak ve böylece onu savaşmadan teslim almaktır. Viyana bozgunundan Balkan faciasına kadar yaşanan onca felaket ve hezimetin arkasında yatan esas amil budur ve üzerine kafa yorulup teşhis edilebilir bir kıvama erişebilmesi için ne yazık ki Balkan faciasının yaşanması gerekmiştir. Gerçi bunu tek başına zihni tembellikle izah edemeyiz ama en ilk sıraya yerleştirilmesi gereken sebep yine de budur. Dolayısıyla yine aynı yere gelmiş oluyoruz: Bir ordu içerisinde bir neferin kıymeti ne olabilir? diyen ve gözü kesretten başkasını görmeyen kafa bilmez ki kazanılan her zafer son tahlilde ona bütün ruhuyla inanmış, bütün varlığıyla kendini adamış neferin eseridir. Öyle bir nefer ki yekpare samimiyettir, bu toprakların ruhuna derin bir sadakat böyle bir samimiyetin tabii neticesidir ve aynı zamanda hadisatın iç yüzüne vukûfiyet ki bu ikisinin ödülüdür. Böyle bir büyük ruh umumi efkârı nefsinde ihata eder, hissiyatı umumiyenin nabzını kendi ruhunda tutar. Fakat böyle bir ruhun sadece çıkması yetmez, onun bu büyük ihata ve tarassut kudretini devlet katında keşfedecek ve takip edilecek siyaseti onun gördükleri ve gösterdikleri çerçevesinde belirleyecek bir milli devlet teşkilatının bulunması gerekir. Fakat bizde biri çıkmadığı gibi diğeri zaten hiç olmadı, dolayısıyla çıksaydı bile gördüklerini gösterecek kimse bulamayacağı için olan kendisine olur, gördüklerinin acılığı karşısında söz sahibi olanların gafleti herhalde kendisini kahrederdi.

ki onun için kalkışma, kargaşa, iç savaş, istila vb. dâhil her yolu ve her vasıtayı göze almış bir fesat tertibiydi.

Biraz daha yakından bakıldığında şu tablonun göze çarpmaması olur şey değil: Zaten iyice yorulmuş ve yıpranmış zemin üzerinde uzun zamandan beri yapılan gizli aşikâr hazırlıklar neticesinde içtimai doku tahrip olmuş, insanları aileden cemiyet ve millet ölçeğine kadar birbirine bağlayan bağlar alabildiğine gevşemişti. Zayıflayan bağlar amme fikrinin aşınmasının yolunu açtığı ve sonunda iflasını müncer olduğu için umumu alakadar eden hiçbir meselenin sahip çıkanı kalmamış, neticede ortaya çıkan sahipsizlik iklimi bu topraklar aleyhine herkese her şeyi göze aldırır olmuştu. Buna gücün temerküz ettiği en küçük vahdetten en yukarıdaki devlet teşkilatına nüfuz ve bilhassa askeriye, mülkiye, adliye, zaptiye gibi muhtelif uzuvların sızma suretiyle ele geçirilmesi eklendiğinde ortaya çıkan netice hangi ihtimal varit olursa olsun akim teşebbüs olmaz hepsi aynı ölçüde olmasa bile tertipçiler için mutlaka işe yarar netice olurdu. Zaten bir tasarın tertip sayılabilmesi için vürudu muhtemel her ihtimali bir kazanç olarak kendisine bende edebilecek ve onu da önüne katarak tasarladığı neticeyi kararlılığından bir şey kaybetmeksizin gerçekleştirmeye doğru ilerleyebilecek esneklikte ve kavilikte olması gerekir.

Nitekim harekât bir darbe olarak tasarlanmış olsa bile öngörüsünün ötesine geçen mukavemet karşısında püskürtülmemiş, bünyesini ve uzuvlarını derhal ortaya çıkan yeni vaziyete uyarlayarak aynı hızda olmasa bile belirlediği hedefe doğru ilerlemesini sürdürmüştür. Dolayısıyla uyuyanlar uyandıklarında neyin önünü kesip kimleri derdest edeceklerini tespite kalktıklarında bu bakımdan vaziyetin her zamankinden vahim olduğunu gördüler. Zira ne açık veya örtülü harp hilesi olarak bildikleri sızmadan farklı olan nüfuzun ne

olduğuna dair bir fikre sahiptiler, ne de onun bir fesat hareketi içerisinde nasıl bir yer işgal ettiğinin idrakinde idiler. Böyle bir fikirsizlikle kendilerini kimsenin eşkâlinin seçilemediği, hüviyetinin tespit edilemediği zifiri bir karanlığın içinde buldular. Ve herkesin birbirine karşı şüpheyle baktığı bu koyu karanlıkta kimin mukavim kimin müzahir olduğunu tespit etmek için tahkikatlar yürütme mevkiinde olanların kimliğine de bu şüphelerin gölgesinin düşmesi sadece karanlığın kesifliğini artırmakla kalmadı halk hissiyatı üzerine maşeri hafızada izleri hâlâ silinmemiş olan kâbusun çökmesine sebep oldu.

Dolayısıyla ortaya çıkan netice ister tasarlandığı haliyle tertibin içerisinde görülsün ister esnekliği sayesinde icra aşamasında bünyesine sonradan dâhil edildiği varsayılsın her iki izah tarzına göre harekât sükût etmemiş bilakis kurulu bir saat gibi ayarlandığı vakte doğru tıkır tıkır işlemesini sürdürmüş ve hâlâ da sürdürmektedir. İnsan hayatı için hava ve su ne ise cemiyet hayatı için de emniyet ve itimat odur. Bu işleyişin sonucundadır ki halk efkârına gölgesi şimdi en fazla vuran mefhumlardan biri itimatsızlık ise diğeri ihanettir. Zan, şüphe, vehim, vesvese, zuum gibi sözcükler bunlardan ilkinin altında toplanır ve kaldığı kadarıyla cemiyet hayatını içten içe kemirir. Diğeri her ne kadar tersi gibi görünüyorsa da ilkinin tabii neticesidir zira eman ve emniyet bir kez ortadan kalktı mıydı itimat yerine ne kadar ihtiyat edilirse edilsin ihanet mukadderdir: kaçılmaz kaçınılmaz.

Bu topraklarda insanların gerek etrafı gerek birbiriyle münasebeti bir zamandan beri zaten derinliğini iyice kaybedip sathileşmişti. İnsanın etrafına alakasındaki bu zayıflık onun özünü kemiren hastalığın bir aksi olarak görüldü ki bu esası itibarıyla doğru bir bakıştır. Tam bir sadakatle sadakat gösterip baş tacı etmemiz gerekenlere hıyanet edip sırt çevirmemiz

aramızdaki emniyetin zail olmasına ve birbirimize bile bile hainlik etmemize müncer oldu. Bu ikisi arasındaki mahrem fakat yine de aşikâr bağ ne zamandır görecek göz, çevrilecek dikkat bekliyordu. Fakat ne kadar zayıflayıp sathileşmiş de olsa bu alaka insanların bir arada birbirleriyle iyilik için, kötülüğe karşı yardımlaşıp dayanışarak yaşamasını aksak noksan da olsa hâlâ mümkün kılıyordu.

Artık kimsenin kimseye emniyeti itimadı kalmadı. Kimsenin kimseye itimadı kalmadığı için herkes birbirine ihtiyatla yaklaşır oldu. Ne ki çok geçmeden itimadın tesis ettiğine ihtiyatın faydasının olmadığı görüldü. Bu tecrübe mi yoksa daha evvel vuku bulmuş olanların birikerek birleşmesi mi bilinmez yolunu araladı: Kimse kimseye gerçek yüzü ile görünmez oldu. Ne olduğu seçilemeyen kimselere vaktiyle "Konuş ki seni görebileyim!" denirdi. Bu Grek dünyasının zeval dönemiydi ve aynı zeval Hıristiyanlığın tesis ettiği Garp dünyasındaki emniyet ortamını vurduğunda insanın ne olduğunu konuştuğu değil yaptığı ele verir dendi. Böyle bir tashih Garp dünyasındaki tefessühün mirasını devraldıklarını iddia ettikleri Grek dünyasına nazaran çok daha büyük olduğunu gösterir. Asırların ihmal ve günahları ile dolu mirasın şekillendirdiği ve bu son tertibin öldürücü darbeyi vurduğu vasatta insanın ne olduğunu artık ne konuştuğu ne yaptığı ele veriyor. İnsanın nasıl bir seciyeye sahip olduğu artık yaptıklarından da anlaşılamıyor. Sıdk ve sadakatin sadece adı kaldı. İnsan artık bütün varlığıyla ne konuştuklarında ne yaptıklarında var. İnsanları yakınlık derecesi ne olursa olsun birbirlerine karşı itimadı bırakıp bu kadar ihtiyatlı davranmaya zorlayan kendilerini hiçbir şey ile bağlamama itiyadıdır. İnsanın kendisini hiçbir şeyle bağlamama itiyadı: bu daha evvel batıda konuşulmuşsa da bu topraklarda daha önce duyulmamış bir şeydi.

IV

Hadisenin sükûtuna dair bir başka rivayete göre kendisini devrin Roma'sı olarak gören fakat ne içtimai tabakalaşması, ne siyasi teşkilatlanması, ne hukuki müesseseleşmesiyle onun yanına bile yaklaşamayan kof gücün bir kanadının (buna göre beynelmilel istihbarat şebekesinin) tertip ettiği bir işe bir başka (yani milli emniyet) cenahının el koyması ve köstek olınası neticesinde işin çehresi değişmiştir. Rivayet o ki içeriden bu el koymadan vaktinde haberdar edilen bir kesim her zaman sergilediği pişkinlikle bunun üzerine yatmış ve mütemadiyen yaptığı gibi bunu da tepe tepe kullanmıştır. Bu kullanma öngörülmedik neticeler doğurmuştur.

Biraz aceleye geldiği anlaşılan bu izah tarzının daha doğru şekli belki şu olabilir:

Nerede bir emniyet ortamı tesis edilmiş olsa araya giren, bir çıbanbaşı bulup nifak sokan ve tefrika çıkarıp insanları birbirine düşüren; nerede temerküz eden bir güç görse bir yolunu bulup muhakkak onun cidarına çeperine değil tam merkezine sızan ve onun merkezilik vasfını çökerten, sağlam ve istikrarlı olduğu sürece ona akıl hocalığı yapar görünmekle beraber en başından itibaren gizli gizli altını oyan, bünyesinde zayıflık ve hastalıkların emaresi görünmeye başladığında gemiyi en başta terk eden ve terk ederken düşmanlarından bile daha öldürücü hamleleri türlü kılıklar altında vuran bir

fesat şebekesi tasavvur edilsin. Güç peşinde koşan her zümre veya topluluk gibi bu şebekenin de bir dünya hâkimiyeti emeli olsun. Şu farkla ki bu emelini o başkaları gibi gün aydınlığında açıktan ve savaşarak değil türlü kılıklar altında saklanarak, vesvese vererek, nifak sokarak, fitne çıkararak, fesat tertip ederek gece karanlığında gerçekleştirmeye çalışsın. Bu doğrultudaki faaliyet saikını hikmeti vücudunu kaybetmiş olan şeyin vücudunun ıslah ile onarılmasını değil ifsat ile ortadan kaldırılmasını arz üzerinde insana terettüp vazifelerin başta geleni olarak görmesinde veya inanmasında bulsun.

Daha eski zamanları değilse bile yeni dünya tarihi içinde büyük güçlerin yükseliş ve gerileyişini zihnimizin bir köşesinde böyle bir tasavvur olmadan gözden geçirir, bu güç merkezlerinin dünya sathının bir köşesinden diğerine göçüşü öncesi ve esnasında vuku bulan tuhaf hadiseleri derin sebep ve sonuçlarını görmezden gelerek okuyacak olursak elbette ortaya bugünkü gibi kör bir tarih telakkisi çıkar. Böyle bir telakki kimin işine yarar sorusuna cevap ararken önümüzde birdenbire aralanan aralıklarla derin bir gerçeğin farkında olmadan dilimizden döküldüğüne tanık oluruz: Eğer dünyanın bugünkü ahvalinde bir ilim dalı birilerinden himaye görüyorsa bilmeliyiz ki bu önce onu ilim haysiyetinden mahrum bırakmak, sonra bu nevi örtme ve saklama faaliyetlerinin bir aleti haline getirmek içindir. Marifet yapılan bir şeyi ulu orta göstermek (veya bizim yaptığımız gibi teşhir etmek) değil usulünce örtmek ve parmak izini de erbabının anlayacağı fakat ancak ikrarla hüküm ifade edecek şekilde bırakmaktır.

Demek oluyor ki kimisine beceriksizlik kimisine başarısızlık gibi görünen bu yapılan işlerin ele yüze bulaştırılması veya ayağa dolanması bir 'göç mevsimi'nin yahut 'gemiyi terk vakti'nin geldiğini göstermektedir. Başka türlü bundan birkaç yıl önce gerçekleşen Mısır'daki *coup d'état*nın 'darbe-

yi hükümet sanatı'nın neredeyse bütün sırlarını ifşa ederek ve arkadaki gücü bütün çıplaklığıyla ortada bırakarak adeta göstere göstere yapılması izah edilemez. Aynı izah edilemezlik bizim başımıza gelen tuhaf hadise için de geçerlidir ve eğer yukarıdaki tasavvur ve ona bağlı faraziye zihnimizin bir köşesinde tutulacak olursa bu izah edilemezliğin büyük ölçüde ortadan kalktığı görülür. O vakit geriye bu işte kullanılan teşkilat mensuplarının gözü dönmüşlük derecesine varan kendilerinden eminliklerini izah zarureti kalır. Zira bu durumda geriye arkalarını yasladıkları yere sarsılmaz güvenlerinin tek yanlı, kendilerinin de bu tek yanlılığı göremeyecek kadar saf olduğunu kabulden başka çare kalmaz. Fakat bu kabul işin tabiatından kaynaklanan ve ne onlarla başlamış ne onlarla bitecek bir ihanetler zincirinin bir halkasının karşılığını bir kez daha ihanetle bulduğu zorunlu kabulünü davet eder ki bu da bu zamana kadar olanlar göz önünde bulundurulduğunda böyle bir izahı zora sokacak kadar kural dışı görülemez.

Dolayısıyla her iki izah tarzına göre de sonuna kadar götürmek üzere değil ortada bırakılarak perde gerisindeki eli açık etmek ve (bilhassa sonuncusuna göre) emperyal gücün devletler muvazenesi içerisindeki her zamankinden kırılgan yerini daha da kırılgan hale getirmek üzere tasarlanmış harekât her iki varsayıma göre de sükût etmemiştir. Ve bu defa etkisini hiç hesap edilmeyen bir tarzda, birinin diğerinin yaptığına el koymasından içeride vaktinde haberdar edilen bir kesimin bunun üzerine yatmasının ve her zaman yaptığı gibi tepe tepe kullanmasının verdiği tahribat ile sürdürmektedir. O kadar ki üreyen gevezelik ve sergilenen lafazanlık ilk rivayete göre ortada bırakılan işin bir 'tatbikat' olarak anılmasına yol açmıştır. Buna göre güneyimizde 'kesnizani' denilen benzer bir teşkilatlanmayla tek hamlede bitirilmiş olan işin

bitirici hamlesi için bu tatbikat bir hazırlık olmuş ve böylece hizmete alınacakların kütüğü çıkarılmıştır.

İkinci rivayete göre en büyük yarayı gerçekle asırlar boyunca zaten iyice zayıflamış olan rabıtamız almıştır. Bilhassa devlet hayatında uzun zamandan beri hiçbir şeyi kendi aklıyla düşünerek görmeme, sırtını hep dışarıda bir güce yaslayarak icazetle veya talimatla yapma, sonra içeriye dönüp bu vesayeti reşitlik olarak yutturmak için mugalatanın hiç bilinmeyen nevilerini icat etme bize mahsus işlerdendi. Bu yolda tasannu kadar tegafül de sıkça başvurulan vasıtalardandı. Fakat kullanıla kullanıla öyle bir yere geldi artık milletin sıdkı sıyrıldı. Bu etkisi henüz tam hissedilmemekle beraber millet hayatımızı en fazla dara sokacak zorda bırakacak tükenmişliktir.

Bu tükenmişlik içerisinde artık gerçek diye bir derdi olmayanların bile 'sahte' ve 'sahtelik' sözcükleri dillerinden düşmez oldu. Bunu bu sözcüğün *privativus* kullanımının yaygınlık kazanmamış olmasına bağlamak duçar olduğumuz gerçeğe sırt çevirme illetinin iliğimize kemiğimize işlemiş olduğunu o kadar ki bu illetin onun isimlendirilmesindeki tuhaflığın sebebini ararken bile yakamızı bırakmadığını gösterir. Gerçeğin hayatlarında tuttuğu yere dair bir fikre sahip olmadıkları gibi böyle bir meseleyi düşünme lüzumu dahi duymayan dolayısıyla o yerin şuuru ile gerçeğe özel bir bağlılıkları veya düşkünlükleri bulunmayan kimseleri bile bu sözcükleri aratan, bu sözcüklerde kendini aratan nedir? Duyulan rahatsızlığı dilimizdeki sözcükler de ifadeye kâfi gelmediği için meramı daha büyük bir güçle ifade ettiğini sandıkları '*fake*' vb. sözcüklere sarılmaya zorlayan da belli ki aynı saiktır. Dilimizdeki sözcüklerde kendini aratan ancak duyulan susuzluğu kesmediği için başka dillerin kapısını çalmaya zorlayan nedir?

Daha dün kadim metinlerde 'insanı doyuran ekmek değil hakikattir' diye okuduğumuzda bu cümlenin manasına maksadına her zamanki çokbilmişliğimizle burun kıvırıyor, muradı ne ola ki deyip bir an düşünme lüzumu bile duymuyorduk. Fakat bugün olduğu gibi ekmeğin içinden hakikat çekilip de geriye sadece sureti kalınca bu sözün nihayet ne manaya geldiğini kavradık. İnsanlar geriye sureti kalan bu ekmeği yedikçe yiyor, bu yeme tesirini sureta gösterdiği için yiyen şişiyor fakat doymuyor. Demek ki sahtelik her yerde ve her şeyde o kadar ilerlemiş ve öyle bir noktaya varmış ki tesiri karınlarda bile duyulur olmuş. Ne olursa olsun tesiri karınlarına vurmadıkça olana ayıkmayan, olacağa tedbir almayanlar bile uyandığına göre bıçak kemiğe dayanmış demektir.

V

Nihayet harekâtın hem vukuuna hem sükûtuna dair son rivayet de bir önceki gibi kendi içinde çatallanır ve işin neticesini izah tarzı aynı yere çıkmakla beraber atfedilen saiklar büyük ölçüde birbiriyle çelişir. Buna göre işin neticesi itibarıyla böyle bir hal alması tamamen bizim eserimizdir. Balta değmedik ağaç olmaz: ne ki yıkılacak olanı yıkmak için kullanılacak alet kendi cinsinden olmalıdır. Meseleye az çok aşina olan herkesin bildiği bu gerçek dilimizdeki "ağaca balta vurmuşlar soyu bedenimden demiş" sözünde ancak bir cephesiyle yankılanır. Fakat yıkıcı aletin yıkma ameliyesini icra edecek kadar sağlam, eğer bozarak yıkacaksa bu bozulmanın kendisine bulaşmasına geçit vermeyecek kadar sağlıklı olması gerekir. Bu bapta ilk telaffuz edilen rivayet bize dair gözden kaçan veya kaçırılan acı gerçeğe dikkat çeker: Tembellik ve miskinlikte, bunun tabii neticesi olan nizamsızlık ve intizamsızlıkta öyle iflah olmaz bir noktaya ulaşmış bulunuyoruz ki muavenet maksadıyla yaklaştığımızda işi bizzat fesat çıkarmak olanın işini bile ifsat ediyoruz. Eğer fevkalade mahdut bir sahada dolaşıyor olmasaydı dikkat çektiği bu gerçek ne kadar vahim ve iç karartıcı olursa olsun bizzat bu vahametin en karanlık noktasında küçük de olsa bir umut ışığı barındığı için bu rivayet kulak kesilmeyi hak ederdi. Zira milletçe hangi hal üzere olursak olalım ona zayıf veya sönük de olsa

bir şuur eşlik ediyor der ve çıkmadık candan umut kesilmez diye avunurduk. Fakat herkesin teslim edeceği üzere vaziyet böyle bir noktadan fersah fersah uzak olduğu için acı bir nükteyle, "tersinden bakılacak olursa bu aynı zamanda başkalarının dirisinin yapamadığını bu necip kavmin ölüsüyle bile yaptığına delalet eder" mukabelesinde bulunmaktan başka bir yol görünmüyor.

Rivayetin değişik şekli ilkinde sevki tabiiyle veya tabiatın icbarıyla yapıldığı söylenen işe irade atfeder ve hatta onu alelade bir ihtiyarilik düzeyinde de bırakmayıp ülkesi ve milleti için fedaiyane bir adanmışlık düzeyine yükseltir. Buna göre ülke içinden bir zümre dünyanın gerçek noktayı nazarından nasıl bir ahval içerisinde bulunduğuna vâkıf olup bu ahvalde ülkesinin içinde çırpındığı çepeçevre kuşatılmışlık halinden başka türlü kurtulamayacağını görerek kendisini böyle bir ateşin içerisine bilerek ve isteyerek atmıştır. Dolayısıyla bütün bu işlerin tasarlayıcısı ve tertip edicisi olarak görülen o beynelmilel şebeke iddia edildiği gibi bu zümrenin içerisine nüfuz etmiş değil bilakis bu zümre bir yandan elindeki imkânları göstererek diğer yandan o imkânları elde ederken izlediği yol ve usulleri kullanmadaki maharetini sergileyerek o şebekenin içerisine duhul etmiştir. Ve verilen işleri beklentilerin üzerinde bir külfetsizlik ve çabuklukla yerine getirerek bu son iş için rüştünü ispat etmiştir. Vakit gelip de işin icrasına geçildiğinde hem bu duhul hem daha evvel üstlendiği işler sayesinde bunun kedisini adadığı söylenen gayeye hizmet edecek tarzda nasıl yürütüleceğini gayet iyi görmüş ve gözlemiştir. Nitekim bu görgü ve bilgiyle yerine göre savsaklamayla yerine göre zafiyet göstererek işin neticesine kendisi için en uygun süsü büyük bir ustalıkla vermiştir.

Bu suretle hem dünyanın içinde bulunduğu bu ahval bir şimşek parıltısı ile aydınlanan zifiri karanlık gibi bir süreliği-

ne aydınlanmış hem de o karanlık içerisinde hangi karanlık güçlerin hangi karanlık emellerini hangi karanlık vasıtalarla gerçekleştirdiği cürmü meşhut halinde ortaya çıkmıştır. O zaman olanların oluşuna olduğu haliyle akıl erdirmeye çalışanlarca ancak tahmin edilebilen, bazı karine ve emarelere dayansa da nihayetinde zandan öteye gidemediği için ortaya konulup konuşulamayan nice meşkuk ve müphem şey basireti azıcık açık olanların nazarında zan olmaktan çıkıp ilk defa gerçek hüviyetine bürünmüştür ki bu az şey değildir.

Belli büyüklükteki her devletin görünen yüzünün yanında bir de onun tam kalbine nüfuz etmiş görünmeyen bir yanının bulunduğu, bu görünmeyen devletlerin kimsenin aklının almayacağı tarzda görünmeyen bir el marifetiyle birbiriyle rabıtalı olduğu ve görünen devleti çoğu zaman rehin aldığı böylece alenen ortaya çıkmış oldu. Keza Cemiyeti Akvam ve onun bünyesindeki beynelmilel teşkilatlar dâhil bilumum uluslararası örgütlerin de ortada dolaşan bütün o şatafatlı isimlerine ve ilan edilen şâşaalı hedeflerine rağmen çoğunun arkasında aynı elin bulunduğu ve aynı istihbarat şebekesinin çoğu kez istismarla çalışan aleni şubeleri olduğu bu sayede görüldü. Dünyadaki terör örgütlerin hiçbirinin durduk yere kendiliğinden ortaya çıkmadığı ve çoğunun yine bu karanlık el sayesinde birbiriyle irtibat içerisinde olduğu giderek yaygınlaşan bir kabul haline geldi.

Keza hiçbir şeyin gizli kalmadığı mevcut dünya şartları ve haberleşme imkânları çerçevesinde bunların zihni fikri saiklarını oluşturarak örgütleyen asıl odakların sürekli olarak neden karanlıkta kaldığı bu sayede netameli bir manidarlığa büründü. Bu manidarlık sayesinde nerede zulüm, haksızlık, adaletsizlik gibi herkesin yüreğini kanatacak bir yara ortaya çıksa neden her zaman orada muhakkak birtakım ufunet ve iltihaplanmaların görüldüğü ve hemen ardından gizli tertibat

ve tahrikât ile hadiselerin nasıl çığırından çıkarıldığı hayreti mucip hale geldi. Bu süreç içerisinde cereyan eden hadiselerde mazlum ve mağdur zümreye içlerinden birisinin önderlik yapması yerine meşru sebep kimi zaman çarpıtılarak kimi zaman saptırılarak önce fikri örüntünün (*ideologie*) nasıl oluşturulduğu, arkasından birtakım özel yetiştirme dailer (*agentem*) marifetiyle bu örüntü etrafında nasıl özel halkalar oluşturulduğu, insanların bu halkaların halesine ne tür imkânlar kullanılarak çekildiği ve hangi yollardan desteklendiği araştırılmayı bekleyen sorular olarak taliplisinin önüne benzer birçok soruyla birlikte bu hayret sayesinde yığıldı.

Hadisenin sükûtuyla doğurduğu söylenen bu neticelerin eğer gerçekten doğmuş olsaydı bütün dünyanın hayrına olacağı aşikârdır. Fakat bu neticelerin doğması için bir faraziye olarak kabulü teklif edilen izah tarzı o kadar zırva görünmektedir ki tevil kaldırmaz. Zira birinde bozgun ve bozulma karşısında meflûç hali sebebiyle bu milletin umumi karakterine vurulan damga meskenet ise diğerinde mücadele mecburiyeti kabul edilmekle beraber bu zaruret karşısında teklif edilen savaşmak yerine hafiyeliktir. Mevcut savaş şartları göz önünde bulundurulduğunda hafiyeliğin de bir savaşma tarzı olduğunda diretilecek olursa böyle bir direngenliğe karşı bir kez daha nükteyle mukabelede bulunmaktan başka yol kalmaz. Meskenet öyle bir illettir ki nereye sökün etse beraberinde mutlaka zilleti getirir.

Sunuş

RİVAYETLERİN ÇOKLUĞU VE ANLAŞILMAYI BEKLEYEN HADİSE

Bundan bir yılı aşkın bir zaman evvel vuku bulmuş ve bu zaman zarfında çok çeşitli rivayetlere konu olmuş olan bu hadisenin anlamı bir kısmı yukarıda hülasa edilmiş olan rivayetlerin biri veya ikisi değil tamamı hesaba katılsa bile anlaşılmış oldu mu? Bu rivayetlerin birine veya ikisine değil tamamına bakıldığında hadisenin vukuuyla işaret ettiği şeyin okunup anlaşılması tamamlanmış, böylece tarihi tecrübemiz içerisinde talep ettiği veya mana ve ehemmiyetiyle denk geldiği yere yerleştirilmiş oldu mu? Bu okuyuş ve anlayış sayesinde onun sebeplerine ve sonuçlarına dair daha büyük bir vuzuha kavuştuğumuzu, vukuuyla neye cevap teşkil ettiği sükûtuyla hangi soru ve istifhamları hazırladığı hususunda daha büyük bir vüsata eriştiğimizi söyleyebilir miyiz?

Daha evvel vuku bulan benzer hadiselerin şüyuuyla kıyaslandığında ortaya çıkan bu rivayetler hadise karşısında duruşumuz bakımından bir umut ışığı taşıyor gibi görünse de bir anlama çabasını değil gerekli şartların hazırlanması talebini duymazdan geldiği ve her zamanki gibi işi kolay tarafından savuşturmaya kalktığı için olsa olsa böyle bir çabanın bozulmuş şeklini temsil eder. Zaman içerisinde geçirdiği tahavvül, uğradığı tagayyür sebebiyle anlaşılmaz bir muamma haline gelmiş bir mana nasıl ki omuzlarımıza tevil vazifesini

yüklerse, bir hadisenin vukuuyla işaret ettiği şeyin okunup anlaşılması da omuzlarımıza benzer bir külfet yükler. Tevil vazifesinin esasını bir yandan işin hep evveliyatını arayarak zaman içerisinde o mananın menşeine en yakın olanların sahih anlayışına ulaşma azmi diğer yandan anlaşılmayı bekleyen muammanın asıl manasına ve onun sudurına sadakat oluşturur. Bir hadiseyi okuma ve anlama çabası da anlayış ufkumuzun dışına taşmaması halinde hiç olmazsa sebepleri etraflıca göz önünde bulundurma, asıl sebebe ulaşıncaya kadar illiyet rabıtasını istediğimiz yerden kesip budamama vecibesini yükler. Bu suretle hadisenin devraldığımız tarih mirası içerisinde neye cevap teşkil ettiği, tenasübü illiyet içerisinde hangi sebep veya sebeplerin münasip sonucu olduğu, istikbalimize dair hangi sorulara yol hazırladığı şuurumuzda muayyeniyet kazanmış olur.

Şimdi bütün bunları göz önünde bulundurarak soralım:

Asya bozkırlarından kopup Avrupa içlerine akınlar düzenleyen fakat bir zaman sonra bu gayretin hamiyetini anlamaktan aciz hale geldikleri, dolayısıyla uzaktakinin iştiyakını yakındakinin iştihasına kurban ettikleri için bu akınları çapulculuğa dönüştüren ve bu minvalde dönüşe dönüştüre nihayet Ön Asya'ya sıkışan kavmi Türk miladın üçüncü bin yılının ikinci on yılını devirirken şimdi nerede, neyin önünde bulunuyor? Serkeşliği gevşekliğe, gevşekliği tembelliğe ulayıp rahat uğruna her şeyi feda edebileceğini gösteren, bıçak kemiğe dayandığında silkinip kendine gelerek bu meskenetin sırrına akıl erdirmek yerine onun bunun aklının peşine takılan, takıldıkça cümle âleme rezil olan, fakat kuytu köşelerde akıl fukaralığına için için yanmak yerine pişkinliğe vurup rezilliğine herkesle birlikte gülerek zilleti tadan bu kavmi necip, atlattığı bunca haile ve badireden sonra, şimdi nerede neyin önünde başına gelecek hangi akıbeti bekliyor?

Hadiseye dair türemiş olan bu rivayetler sayesinde zihnimizde bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplarda bir açıklık oluştuğunu söyleyebilir miyiz? Bu açıklık sayesinde ne yaptık, neleri yapmadık, savsakladık, tavsadık ve tavsattık da bu işler başımıza geldi diye kara kara düşünmeye başladığımızda daha evvel olmadık bükümlerde kararıp tıkanan düşünme yolumuz tablolar halinde bir bir aydınlanmaya başladı diyebilir miyiz? Düşünme yolumuz üzerindeki bu ışımayla şimdi nerede olduğumuzu, neyin önünde bulunduğumuzu daha iyi idrak ettik, bulunduğumuz yerde bizi hangi akıbetin beklediğini az çok sezinler hale geldik mi? Böyle bir yere erişemediysek bile bu eremeyişin sebebi zihnimizde az çok sarahat kazandı mı? Mesela böyle bir sarahat sayesinde diyebiliyor muyuz:

İnsanın nerede olduğunu idrak edebilmesi için önce yere sağlam basması, o yer üzerinde kendini salim hissetmesi sonra kendinden hareketle etrafını doğru algılaması gerekir. Yer tespiti için selim bir yön duygusu, selim bir yön duygusu için ise sağlam bir yer hissi elzemdir.

Sağlam bir itticah (*orientatio*) için sağlam bir ittihaz (*Körperempfindung*) gerekir. İtticahsızlığımız vecihsizliğimizdendir. Veçhemizle teveccüh ederiz. Bu teveccüh ettiğimizin bize vechini tevcih etmesine vesile olur. Buna itticah diyoruz ve ödülü gerçektir. Gerçekle bağımızı bu itticah sayesinde koparmamış oluruz. Gerçeğin teşekkül ettiği şeylerin teşkilindeki bozulmalara ve yeniden şekillenmelere ancak bu şekilde karşılık verebiliriz, tıpkı güneşi takip eden gündöndülerin dönüşü gibi ona ancak bu itticah sayesinde mutabık ve muvafık oluruz.

Fakat hareket kabiliyeti olmayan bitkilerin güneşe dönüşü ve takatleri nispetinde güneşi arayışı kadar bile bizde hayâ emaresi ve hayat usaresi kalmamış olmalı ki gerçeğe teveccü-

hte bu kadar kör, bu kadar kötürüm kalabiliyoruz. Biliyoruz ki bu teveccüh bizi bağlar. Oysa biz kendimizi hiçbir şeyle bağlamayalım, hiçbir zahmet ve külfetin altına sokmayalım istiyoruz. Bunun için bu kadar uz dilliyiz, çeşitli kılık ve kisvelere bürünebilmeyi bunun için bu kadar arzuluyoruz.

"İnsan kendi vaktini bilmez: Balığın acımasız ağa, kuşun kapana düştüğü gibi, insanlar da üzerlerine ansızın çöken kötü zamana yakalanırlar" denmiş ise de insan başına gelmiş olanların hatırası sayesinde başına neyin geleceğine dair az çok bir hissikable sahip olabilir. Eğer her şeyimizi bir bir yitirip tamamen körleşip sağırlaşacak kadar kendimize zulmetmemişsek her şey olup bittikten sonra hayatın bize hissine sahip olmadığımızı başımıza getirmeyecek kadar adil olduğunu teslim etmek zorunda kalışımız bundandır.

ANLAMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

"Hafi olmıya ki her asırda istikamet satub cümhura muhalefet iden, hususa vüzeraya ve nafizülukavil vükelâya karşı koyanlar mansıbından mahrum ve mahzun ve melûl olagelmişdir. Böyle umuru müşkilede hüsnü tedbir ile muamele ve, hilei hâkimane ile çare sazlık mümkün iken izharı salâbet idüb istikamet izhar ve azlini ihtiyar itmekde eğerçi nik nam tahsili mutasavverdir, lâkin nice mahzurat ve mahzuratı müstelzim olduğu emri mukarrerdir".

Naima

İnsan olarak ne kadar açık bir idrake sahip, ne kadar sağlam bir hafızaya malik isek başımıza gelenler o kadar geniş bir vadide yankılanır, bu yankılanma sayesinde o kadar derin ve sarsıcı bir manaya kavuşmuş olur. Bu derin mana sebep arayışı içerisinde ondan ona atlayan kararsız bakışımızı sonunda dışımızdaki şeylerden çevirip kendi üzerimize sabitlememize sebep olur. O zaman her vesileyle bin düşünüp bir adım atma lüzumunu ifade eden eskilerin bu ısrarlarının sebebi hikmeti anlaşılmış olur. Her bir insan teki için geçerli olan bu keyfiyet milletler için de aynı ile vakidir. Fakat biz akıllı düşününceye kadar deli dereyi geçer sözünü işimize geldiği gibi anlamakta ayak diretiriz.

Olanlara dair açık bir idrake sahip olabilmek biraz da olmuş olanların sağlam bir hafızasına sahip olmakla müm-

kündür. Olmuş olanların sağlam hafızası ise olmakta olanlara açık idrakle temekkün eder. Açık bir idrak ve sağlam bir hafıza sağlam vücudu, o da sahih mevcudiyeti gerekli kılar. Bu teselsülün son halkasını ve aralarındaki girift münasebeti burada ister istemez bir tarafa bırakmak mecburiyetindeyiz. Her ne kadar açık bir idrakin sağlam bir hafızaya belli bir önceliği var gibi görünüyorsa da bu ikisinin birbirine bağlı olduğu aşikârdır. Sağlam bir hafıza için olmuş olanların bilgisinin kuru vukuat malumatı olmaktan çıkıp olmakta olanları anlama ve cevaplamada, olacak olanlara hazırlanmada işlerliğe kavuşmuş olması gerekir. O zaman tarih bilgisinin tarih tefekkürüne doğru tekemmül, tarih telakkisinin tarih şuuruna doğru tekâmül ettiği görülür.

İnsan olarak başımıza gelenleri anlamaya çalışırken anlayış ufkumuzu daha evvel başımıza gelmiş olanların bıraktığı tortunun kapladığını ve onu belli ölçüde şekillendirdiğini görürüz. Bunu ansızın başımıza gelen ve bizi bütün varlığımızla derinden sarsan bir hadiseyi mana dünyamız içerisinde bir yere yerleştirmeye çalışırken kendimizi daha evvel başımıza gelmiş olanlar arasından bir benzerini arayıp bulmaya çabalarken yakaladığımızda fark ederiz.

Devletler muvazenesi içerisinde adı anılır hiçbir devletle birlikte zikredilemeyecek ve zikredilmesi de zül addedilecek bir hadise başımıza öyle ansızın değil herkesin bir ölçüde malumatı dâhilinde hatta az çok dahliyle geldi. Nereden bakılırsa bakılsın bizden sonrakilere böyle bir hadisenin karasıyla lekelenmiş olan bir tarihi bırakmak az bir utanç, az bir vebal değildir. Talep ettiği anlayışa kavuşmadığı için ne sebepleri olanca derinliğiyle tespit edilebildi, ne oluşunun esrarı aydınlatılabildi, ne olacak olanlara muhtemel tesirleri kestirilebildi. Böyle bir anlamayı üzerimize terettüp eden bir vazife olarak görmediğimiz için işi her zamanki gelişigüzellik (*arbitrarius*)

içerisinde ele aldık ve ortaya sebep ve sonuçlarına dair bu kadar çok rivayet çıktı. Burada zikredilmeyen fakat dönemin tarihini kaleme alma iddiasıyla ortaya çıkacak kitaplarda mutlaka kendisine yer bulacak olan başkalarıyla birlikte bu kadar çok rivayetin ortaya çıkması bizatihi gerçeğin kırılgan tabiatından ileri gelse bile daha fazlası o kırılganlığın karşısında insan tabiatının geçirdiği tereddi neticesinde içine düştüğü kesafette aranmalıdır.

Beri yandan başka bazı sebeplerin yanı sıra devlet ve millet hayatımız cihetinden fitne ve fesat mihrakları doğru tespit edilmediği hatta hakka hakikate değil de sultanın saltanatına yönelmiş bir tehdit olarak menşei itibarıyla aranması gerektiği yerde aranmadığı için devlet mefkûresi ve siyaset telakkisi kaçınılmaz olarak çarpık şekillendi. Bu çarpık şekillenmeye bağlı olarak maarif ve tedrisat sistemi fikri yapısı ve ananevi hamulesiyle yanlış teşkilatlandı ve bu da eğrilik ve çarpıklıklar karşısında sesini çıkarmaktan aciz bir ulema zümresi doğurdu.[15] Buna kurulduğu andan itibaren istihbarat şebekelerinin nüfuzuna açılmış olan matbuat âleminin mensupları da dâhil edilecek olursa bu topraklar üzerinde gerçeğin öksüzlüğü bütün acılığıyla ortaya çıkar.

Gerçi gerçek bu kadar sahipsiz kalmamış olsaydı, saklanmasına karşı muhtelif zümrelerin mukavemetini, ışıması için hiç olmazsa münferit taliplerin muavenetini temin edebilmiş olsaydı bile kendi başına bu onun beklediği anlayış için kâfi

15 Şimdilerde 'Rönesans monark'ı olarak bir başka takdim edilen Fatih mülkü için en başta gelen yumuşak nokta olarak gördüğü zayıflığın kardeş katli kanunnamesiyle önünü almaya çalışacağına İngilizlerin lordlarıyla yaptığını malikin melikliği karşısında hak ve hakikatin bekçileri olarak hür ve muhtar bir ulema zümresinin temellerini atarak yapmış olsaydı hem daha torunu döneminde mülkünün temellerinin çatırdamaya başladığını görmez hem de bugünkü ulema acziyetindeki payının yükünü sırtlanmak zorunda kalmazdı.

gelmezdi. Hadisenin yakın tarihimiz içerisinde tecrübe ettiklerimize benzer yönleri olduğu gibi kendine mahsus özellikler taşıyan tarafları da vardı. Bunlar birbiri peşi sıra 'nasıl?' sorularını davet ettikçe zihin tasavvur için geçmişte yaşanmış benzer hadiselere müracaat edecektir. İcra aşamasına geçilmezden evvel belki de son yaşadığımızdan itibaren adım adım ikmal edilmeye başlanan bir hazırlık safhasının ve onun pek göze çarpmayan veya irtibatı kurulmayan fikri yığınağının olup olmadığı bu nevi müracaatlar sayesinde soru olarak sorulur ve sorgulanır hale gelecektir.

'Serbestiyet'[15a] sloganı altında milli bünyeyi tahrip edecek her türlü fesat teşebbüsü, gizli aşikâr her türlü nifak tertibi, bir yığın ayrıştırıcı bölücü faaliyet 'demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü' üçlemesiyle böyle bir yığınak sayesinde mazur gösterilmedi mi? Millet ve cemiyet hayatımızda karşılaştığımız meseleleri hamakatiyle içinden çıkılmaz hale getirip kördüğümleştirmede o zamana kadar bu topraklarda emsali görülmemiş bir 'işletme kafası ve pazarlama dili' bu sayede kendine müşteri bulup yaygınlaşmadı mı? Böyle bir kafa ve onun tuhaf dili hissizlik ve nezaketsizlikte daha evvelki hendese dili ve mühendis kafasını aratır hale gelmedi mi? Hadise vuku bulup dilde şayiası dolaşmaya başlayıncaya ve etraf nispeten duruluncaya kadar bütün bunların hazırlık safhasının bir cüzü olduğu anlaşılamadı.[16]

Bütün bunların arkasında eman ile tesis edilmiş emniyet ortamına kâh vesvese vererek kâh evham uyandırarak zayıf ya da savunmasız hücrelerden sızan, insanların itikadını bozup tefrika çıkararak birbirine itimadını sarsan, bir çıbanbaşı bulup kaşıyarak veya bir kuyruk acısı görüp kışkırtarak ara-

---

15a *Bkz.* aşağıda 44 numaralı dipnot.

16 *Bkz., Kusursuzluk Çabası Yetersizlik Duygusu,* İstanbul 2015, 2. baskı., s. 22-36.

ya nifak sokan ve sonra kalabalıkları birbirine düşüren fakat ne kaşıdıklarına ne kışkırttıklarına yar olmayıp tek başlarına ortada bıraktıktan sonra karşıya geçip seyreden karanlık bir eli tasavvur etmek: bu nasıl olacak?

Fakat daha işin 'nasıl'ına gelmeden böyle bir teklife karşı itirazlar yükselecek, eksikliği noksanlığı, lüzumsuzluğu veya yararsızlığı sebebiyle değil meselenin bizzat bu tabirlerle ve bu tarzda vazedilişine cepheden karşı çıkılacaktır. Ve bu karşı çıkma derhal çağın kutsalları yahut dokunulmazlarıyla ilişkilendirilip irtibatlandırılarak önümüze aşılmaz setler kırılmaz duvarlar çekilecektir.

Emniyet, itimat, nifak, tahrik, tefrika vb. gibi işin hep bütününü görerek bütünüyle kucaklamaya çalışan tabirler yerine bütünü bilerek veya bilmeyerek hep gözden kaçıran, dolayısıyla çözümleme adına sürekli bölüp parçalayan ve her aşamada ortaya birbirinden habersiz failler ve ona dair muhtelif saiklar çıkaran bir usul ve buna uygun sözcükler seçilmediği için vurulacak yaftaya, uygulanacak yaptırımlara göğüs germek kolay mı? Hele bunlar neredeyse tek bir ağızdan koro halinde söylenir hale gelmişse?

Bunların en hafifi "bilimsel değil!" veya "bilimsellikten uzak" yaftasıdır ve harcıalemliği sebebiyle kullanımında artık ne icazet aranır ne salahiyet sorulur. Buna karşı nerede bir ihtilaf görse onu bir çıkar çatışması ve istihsalinde pay sahibi güçlerin çelişkisiyle izaha yeltenen, derhal bu çıkarı iktisadiyat tabirleriyle takdim ve tahlile çalışan, bu çelişkinin doğal olarak birtakım zümre veya tabakaları şekillendirdiğini muhkem kaziye olarak dayatan ve hepsinden önemlisi bütün bunların hep kendi kendine olduğunu varsayan izah tarzı veya muadilleri karşımıza 'bilimselliğin standartları' olarak dikilir.

Umumi ahval ve vaziyeti itibarıyla dünya gerçeğin ortaya çıkmasını zora soktuğu için kahir ekseriyet kâh korku, kâh

beklenti sebebiyle umursamasa hatta boğulması için elbirliği etse bile bugünlerde sık sık telaffuz edildiği gibi eğer ortada bir 'beka endişesi' varsa böyle bir endişeyi savuşturabilmek için artık 'gerçek'ten başka seçeneğimiz olmadığını bilmeliyiz. Dolayısıyla gerçekle aramıza 'bilim' girse ve sebebi vücudunu yani kendini inkâr etmek pahasına ona erişme iştiyakımızın karşısına bir duvar olup dikilse bilmeliyiz ki gerçek artık bizim için üzerine 'bilimsel' bir ilginin zoraki saldığı değil hayati bir endişenin şevkle sevk ettiği bir şey haline geldiği için ne dikilen duvarlara ne yapıştırılan yaftalara aldırış edebiliriz. İş ulaştığı safha itibarıyla böyle bir hesabın yapılabileceği zamanı çoktan geride bırakmıştır.

TARİH VE TEKERRÜR

Tarihi mirasımız gerçekle münasebetimizi istikbalimiz bakımından böylesine hassas bir noktaya getirdiğine göre hadisenin gerçeğini aramak, eğer bu arayış ve iz sürüş bizi gerçeğe erişmek için bir bir geride bırakmamız gereken katmanların altında derinlerde bir yerde karanlık bir el tasavvur etmeye icbar ediyorsa peşine düşmek ve gücümüz yettiği ölçüde onu o karanlığın içinde teşhis etmek, edemiyorsak bile hiç olmaz bir karartı olarak ortaya çıkarmak mecburiyetindeyiz.

Böyle bir tasavvurun zihnimizde şekillenebilmesi için tarihin muavenetine muhtacız. Hangi tarihin? Vakıaların kuru kuruya kaydını tutan, hatta koruma ve kayırma saiklarıyla onu bile tam beceremeyen bir tarihin mi? Kimsenin bilmediği birtakım gizli emeller veya aşikâr maksatlar uğruna tarihi hadiselerin esas failleri ile asıl saiklarını saklayıp yerine başka failler ve saiklar süren düzmece tarihin mi? Yazık ki tarih bizde çoğu zaman hamasetin kabartılması dolayısıyla hamakatın yaygınlaştırılmasından başka bir şeye hizmet etmeyen vukuat malumatı düzeyinden öteye geçemedi. Tarih en fazla kimisinin kurduğunu pekiştirmek, kimisinin yıktığını meşrulaştırmak için fütursuzca kullandığı bir vasıta oldu. Millet olarak olmakta olana itticahımızı, olacak olana ihtizarımızı belirlemede tarih her yerde haiz olduğu müessiriyeti maalesef bizde olamadı. Olanı sebep ve sonuçlarıyla tahlil

edip tarihi tecrübemiz içerisindeki yerine yerleştiren bir tarih tefekkürü düzeyine çıkamadı. Ve böyle bir tarihi tecrübe olacak olanlara karşı tavrımızı belirlemede bir hafıza olarak daima bize eşlik eden bir tarih şuuruna dönüşmedi. Bütün bu tekevvün, tekemmül ve tekâmül edemeyişler kendi kendine birbirine eklenip böyle bir sonucu tevlit etmedi. Ne ki Şair zorlu bir hesaplaşmanın ardından uzlaşmanın kan donduran sükûtunu trajik bir çığlıkla "hadım tarih, kundakçı matematik" nidasıyla yırttığında kimse itibar etmedi: bu sıfatların mevsufunun önüne gelişigüzel yerleştirildiği zannedildi.

Bu nevi çığlıkların bu topraklarda insanları toplama ve toparlama gücünden yoksun bırakılmasının tarihi hem eski hem de çevrilen oyunların, döndürülen dolapların izi sürülemeyecek saikları teşhis edilemeyecek kadar karmaşıktır. Fakat bu kadar karmaşık olmasaydı bile bizim tarihi hadım eden matematikten kundakçı çıkaranın bu nevi çığlıkları toplayıcı ve toparlanıcı çağırma gücünden yoksun bırakanla aynı olup olmadığını sormak aklımızın ucundan geçmezdi. Bu sormayış ve soruşturmayışlar kimseye faydası dokunmasa da kendi halinde iyi kötü vakanüvislik düzeyinde zararsız seyreden tarihin sessiz sedasız dedikodu derekesine indirilip magazinleştirilmesine cesaret verdi ve bugünleri gördük.

Fakat bizim aramadığımızı, bizim sormadığımızı bir Avrupalı tarihçi, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall aradı ve sordu. Nice 'bilim adamı' veya fikir ve sanat erbabından farklı olarak o yaşadığı dönemde (1774-1856) Avrupa'nın değişik yerlerinde meydana gelen karışıklık, ayaklanma ve alt üst oluşların görünen veya gösterilen sebepleriyle ikna olmadı. Başta büyük ihtilal, muhtelif hükümet darbeleri ve bazı ülkelerdeki kral katilleri olmak üzere aristokrasilerin altını oyan içtimai huzursuzlukların ve siyasi çalkantıların daha derin sebeplerini "benim işim değil" deme-

di, "rahatım bozulur huzurum kaçar", "elimdekilerden ekmeğimden olurum" demedi araştırmaya girişti. Yeni çözümleme yöntemleri ile eşyanın mahrem yanının bırakılmadığı, maddenin en küçük parçasına kadar inildiği, her şeyin soyunun şeceresinin didik didik edildiği bu yeni dünyada tedhiş hareketleri ve bunları doğuran fikri cereyanlar nedense babasız çocuklar gibi nesepsiz bırakılıyordu. Biraz daha yakından baktığında devlet nizamını ve cemiyet intizamını tahrip etmede bir manivela olarak kullanıldığını fark ettiği fikri yığınakların garp dünyasının o zamanki tabii zihni inkişafı ve mevcut fikri müktesebatıyla kabili telif olmayan bir olgunluğa sahip olduğunu gördü ve bu telif edilemezlik hayretini cezbetti. Bu hayret bir başka şeye dikkatini çekti: sözü edilen fikri yığınağın arkasında yer aldığını teşhis ettiği *illuminati* ve *cizvitlik* gibi gizli teşkilatların yapısı ve işleyişi izahını garp dünyasının sınırları içerisinde bulamayacak bir derinlik ve esrara sahipti. Bu merakını daha fazla celp etti.

Hayretle başlayıp dikkatle gelişen ve merak ile kamçılanan tetkik ve tahkikat arzusu onu bu nevi şebekelerin hangi el tarafından nasıl örgütlendiğinin izini sürmeye, esrarını aydınlatmaya sevk etti. Gerçeğe ulaşma azmi, aristokrasiye ve onun çatırdayan dünyasına bağlılığı bu iz sürmede sebatını artırdı, ulaştıkları kendisini ikna edinceye kadar bıkmadı, yılmadı, yorulmadı. Derken *Templier* ve *Hospitalier* gibi şövalyelik tarikatlarına ulaştı. Bunların öğretilerinde gözüne çarpan birtakım müşterek umdeler, bazı noktalarda kendini gösteren ortak tutum ve davranış özellikleri gözlerini bu topraklarda ortaya çıkmış olan ve onların atası olarak gördüğü bir tarikata: Haşhaşilere çevirmesine vesile oldu.

Aralarında kurduğu irtibatı en çarpıcı tarzda ifade eden cümlelerinden birinde dikkat çeker:

Tapınakçılar tartışmasız olarak Haşhaşilere en yakın noktada bulunurlar: bilhassa mevcut dini terk etmeye ve kaleler ve müstahkem mevkiler ele geçirmek suretiyle güç ve nüfuzlarını yaygınlaştırmaya taalluk etiği kadarıyla gizli düsturları Haşhaşiler tarikatınınkilerle aynı olduğu görünür. Benzer şekilde Haşhaşilerin beyaz elbise ve kırmızı şeritleri ile Tapınakçıların beyaz harmani ve kırmızı haçlarının birbirine benzerliği de hiç şüphe yok kayda değer derecede çarpıcıdır.

Kabul etmek gerekir ki bazı yerlerde kurduğu bu alakanın satıhta kaldığı, benzerlik olarak gösterdiği hususların şekil veya remizden öteye gitmediği bir vakıadır. Bu keyfiyet kimi zaman maksatlılık kimi zaman sabit fikirlilik suçlamalarıyla karşılaşmasına yol açmıştır. Neyse ki bu suçlamalar garp dünyasında hiçbir zaman bizdeki kadar matah bir şey haline gelmemiş olan ve bu sebeple ulu orta kullanılmayan 'bilimsel değil' yaftasının koro halinde tekrarlanan yaygarasına dönüşmedi. Zira herkes teslim eder ki bu yaftanın dayandığı keyfiyet bilhassa beşeri ilimlerde kimse esasını ortaya koyup sınırlarını kolay kolay çizemeyeceği için orada bizdekine benzer bir standart düzeyine ulaşmamıştır. Mamafih bu nevi itirazlar verdiği eserin o dönemde Almancaya nazaran daha geniş bir okur kamuoyuna hitap eden Avrupa dillerine çevrilmesine ve hiç beklenmediği kadar büyük bir ilgi görmesine mani olmamışsa da yüksek yerden tensip gördüğü için daha sonraki dönemde ilim dünyasında ciddiye alınıp tartışılmasının ve üzerine neşriyat yapılmasının yolunu tıkadı.

Fakat izini sürdüğü teşkilatların birbirine benzerliğine hükmederken kurduğu alakanın bazı hallerde zayıf kaldığı bir vakıa olmakla beraber aynı şeyi fesat kastını menşeine en yakın yerde kıskıvrak yakalamaya cehdeden aşağıdaki satırlar için söylemek mümkün mü?

İsmaliler gibi onlar da saklıda düşünüp tasarladıkları şeyi: tahtları devirmeyi, sunakları söndürmeyi açıktan yapmaya cüret ettiler. İnsanlığın uzun tecrübesi ve şümullü bilgisi, derin siyaset ve tarih tetkikleri Sabbah'ın oğluna tanrıtanımaz ve ahlak kabul etmez bir sistem hanedanlıkların tesisini değil tahribini, devletlerin tanzimini değil ifsadını gerçekleştirmek için tasarlandığını; kanunsuzluğun hükmedenin kanunu olabileceğini fakat hiçbir surette hükmedilenin nizamı olmaması gerektiğini; çokluğun ancak kanun dizginiyle bir arada tutulduğunu; ahlak ve dinin kavimlerin itaatinin en iyi teminatı, hükümdarların en kati emniyeti olduğunu öğretmişti.

Bu yakalama cehdi ve keskin kavrayış gücü sayesinde tarih yazımının (*historiographie*) en ciddi meselelerinden biri olan tarihi hadiselerin gerçekleşmesinde pay sahibi faillerin zihni fikri yapısının nasıl şekillendiği ve hangi saikların hangi maksatlarla bir araya gelerek bu yapıyı etkilediği meselesi onun için büyük güçlük oluşturmaz. Meseleyi doğru yerinden tuttuğu, sağlam yerinden kavradığı için tereddütler içerisinde bocalamaz:

İnsan tabiatı umumiyetle bir fiil yahut davranışın muhtelif muhtemel saikları arasında tarihçinin her zaman en kötüsünü seçmesini gerekli kılacak kadar şeytani değildir; fakat bu fesat şebekesinin kurucusunda, Haşhaşiler adındaki bu cinayet örgütünün tesis edicisinde en muhtemel olanı en korkunç ve dehşet verici olanıdır.

Bu teşhisi temellendirirken bakışı bir tarihçinin ufkunu aşar fakat döneminin hâkim telakkilerinden kurtulamaz:[17]

Dili, kalemi veya kılıcı harekete geçirmiş ve tahtları devirmiş, mezbahları - mihrapları temelinden sarsmış bütün

17 Kitabın sonunda Haşiye F'ye bakınız.

hissiyat yahut infialler içerisinde hırs ilk sırada gelir, en güçlüsü ve en baş edilmezidir. O cürmü bir vasıta, fazileti bir kılıf olarak kullanır. O kutsal nedir bilmez, ama doğrudan en aziz, en muazzez tutulana müracaat eder zira insanın en mukaddes bildiklerinin en emini, [onu peşinde olduğu şeye ulaştıracak olanların] en güvenlisi: dindir. O sebeple dinlerin tarihi bilhassa ruhani riyaset dünyevi hâkimiyet ile birleşip de daha büyük bir güç bahşetmesi ve kabul etmesi halinde başka bir şeyle kıyaslanmayacak kadar çalkantılı ve kanlıdır.

Bu onu ister istemez dinlerin bozulması ve yozlaşması gibi yeryüzünde insan soyunun geleceği bakımından dün olduğu gibi bugün de fevkalade mühim ve hayati hüviyeti haiz olan bir meseleyi kurcalamaya götürür fakat nazarını sadece maddi iktidar ile ruhani riyaset arasındaki üstünlük mücadelesine çevirir ve daha ötesini irdeleme lüzumu duymaz.[17a] Oysa uzak doğu dünyasından, bilhassa Hint ve Çin'den yeteri kadar haberdar olmuş, kadim Yunan'ı ve eski Roma'yı hâkim telakkilerle değil farklı bir nazarla tarassut edebilmiş olsaydı böyle bir ikiliğin nasıl ortaya çıktığını, bir kez çıktıktan sonra bu mücadelenin nasıl kışkırtıldığını sormak, soruşturmak lüzumu duyardı.

Tarih mahkemesinde din taassubu mütemadiyen krallıkları yıkan, devletleri şiddetle sarsan kanlı savaşların kışkırtıcısı olarak suçlanır; hal böyle olmakla beraber din insan var oldukça var olmuş fakat iktidar peşinde koşan haris siyasetin ve doymak bilmez tamahın bir vasıtası olmaktan kurtulamamıştır. Gasıplar ve mütegallibeler din kurucularının hayırhah ruhunu tersine çevirip kendi habis ve meşum emellerine alet etmişlerdir. Dini öğretiler hanedanlıklar ve hükümetler üzerinde hiçbir yerde maddi iktidarın

17a *Bkz.*, aşağıda 68 numaralı dipnot.

ruhani otoriteden yetersiz ayrılığının silsile [i- meratip] ve zorbalığın birbirinin yerini alması [münavebesi] için geniş bir alan bıraktığı hallerdeki kadar yıkıcı bir tesir göstermemişlerdir. Sunak [- mihrap] tahta ne kadar yakın ise ilkinden ikincisine sıçramak ve tacı sarığın üzerine geçirmek için iğva da o kadar da büyüktür. Siyasi ve uhrevi çıkarların aralarındaki mesafe ne kadar yakınsa usandırıcı dini ve din dışı savaşların tohumları o kadar çok ve veluttur.

"İnsan var oldukça var olmuş fakat iktidar peşinde koşan haris siyasetin ve doymak bilmez tamahın bir vasıtası olmaktan kurtulamamış olan din"i kim böyle bir "vasıta"ya nasıl dönüştürmüştür? O her kimse onda 'haris siyasetin doymak bilmez tamahı'ndan daha fazlası olmalıdır. Dolayısıyla bu dönüşme bir veri olarak kabul edilmemeli, buradan sonrası yerine asıl bu dönüşüme kadarki safha adım adım takip edilmeliydi. 'İktidar peşinde koşan haris siyasetin tamahı' ne kadar gözü dönmüş olursa olsun insanlar için böylesine muazzez ve mukaddes olan bir şeyi yerinden edip dünyevi siyasi bir mücadelenin vasıtası haline getirecek kadar büyük bir günahı işlemeyi göze alamaz. Daha önce bu yolun şirretlik ve şenaatte onu fersah fersah geride bırakacak bir kasıt tarafından açılmış olması icap eder. Hiç olmazsa Hıristiyanlık ve Yahudilik tarihi bu bakımdan dikkatli bir nazarla gözden geçirilerek bu mesele yukarıda olduğu gibi dogmatik bir katılıkla değil cevabı açık bir soru olarak bırakılabilir veya belli belirsiz de olsa bu kastın eşkâli çizilebilirdi.

Müellif bütün bunlara bir nesep ve şecere arayışı içinde sonunda Mısır'a varır fakat yazdıklarında ne Mısır'ın derinliğine nüfuzdan eser, ne de Mısır'ın dini - siyasi tarihi ile gizli öğretiler ve teşkilatlar arasında kurulan bağa dair tatmin edici izahat vardır. Mamafih gizli öğretiler ve mahrem teşkilatların eski ve yeni Mısır'da tuttukları yer ve üstlendikleri hizmet

bakımından birbiri ile kıyaslanması ve çarpıcı zıtlığın ortaya konulması gayet yerinde ve isabetlidir:

> Rahiplerce siyasa şaheseri olarak kabul edilen ölümsüzlük öğretisinin bu şekilde saklanışının kavmin ruhunu ne kadar sıkıp bunalttığı ve her soylu hasretin önünü tıkadığı bize sadece hükümet tarihlerinde değil fakat sanatın elinin kutsamasından bu kadar mahrum kalarak günümüze ulaşmış olan abidelerinde de yeteri açıklıkta gösterilir. (...) Gizli öğreti sırlara intisap etmiş olanların hayrına idi ama müntesipler zümresinin dışında kalanlara da zararı dokunmuyordu. Hal böyle olmakla beraber ortaçağlarda Mısır'e hâkim olan gizli öğreti daha önce gördüğümüz üzere bütünüyle farklı mahiyetteydi; eski dünyada o taht ve sunağın güçlenmesi için düşünüp tasarlanmışken yeni dünyada bunların temellerinin oyulması ve tahribi için tasavvur edilmişti. Eski dünyada Memfis'in inşası ile yeni dünyada Kahire'sinin kurulması arasında yer alan derin yarık yahut geniş boşluk Heliopolis akademilerinin gizli öğretilerini bu yeni Darul-Hikmet'ninkilerden ayırır. Kadim zamanlarda ilim ve içtimai müesseselerin beşiği, daha sonra felsefe taşı ve tılsımlarla simya ve hazine avcılığının anası olan Mısır yeni dünyada gizli ilimlerin ve mahrem cemiyetlerin mümbit toprağı haline geldi.

Fakat bu nevi teşkilatların bu topraklarda bu kadar çok ortaya çıkmış olmasının sebepleri araştırılırken öyle bir yere geliriz ki karşılaştığımız bir cümle bu topraklara kendisini borçlu addeden herkesi herhalde bütün varlığıyla sarsar. Böyle bir sarsılmayla birlikte bütün ihmal ve kusurlarımız için kendimizi kendimize rağmen levmetmeye başladığımızı fark ederiz. Ve herhalde bundan böyle ömrümüzün asırların günah ve ihmalleri için kendimizi kınamakla geçeceğini, bunun buraya kadar getirdiklerimizin kırılması imkânsız bir zorunlu sonucu olduğunu görürüz:

> Ne var ki Müslümanlık mevcudiyeti için daha da zararlı başkalarını: her türlü itikat ve ahlak düsturlarını ayaklarının altına alıp zıplayarak, tahtların ve mihrapların devrilmesini vazederek müsavat ve hürriyeti nişan yahut alametleri olarak taşıyan hizipleri sinesinde barındırıyordu. Bu sonuncularla alakalı biraz daha tafsilat vereceğiz; bunları bütünüyle muhalif oldukları evvelkilerden ayırabilmek için bunlara ihtilalci hizipler diyeceğiz. (...)
>
> İslam tarihinde bu nevi öğretilerde ve hadiselerde hiçbir yenilik yoktur: *So wenig neu sind in der Geschihte der Islam solche Lehren und Thaten.* (Erstes Buch, Einleitung, s. 48)

Gerçekten de yoktur ve olmadığını bundan bir yılı aşkın bir zaman önce vuku bulmuş olan hadise ile bir kez daha görmüş olduk. Akif "tarih tekerrürdür derler, ibret alınsaydı hiç tekerrür mü ederdi tarih" diye sorar. İbret ile tekerrür arasındaki bağı kurar fakat daha ötesini, neden ibret alınmadığını ne sorar ne soruşturur. Sorulup soruşturulmadığı içindir ki bu topraklarda Haşhaşiliğin ardından Babailik ve Celalilik yaşanmak zorunda kaldı. Ne arayanı çıktı ne soranı. Arayanı soranı çıkmadığı, dolayısıyla bu nevi tertip ve tezgâhlarda hiçbir yenilik olmadığı içindir ki haricilik, şiilik ve rafizilik tefrikasının ardından aradan bin yıl geçtikten sonra aynı oyun, aynı bahane ve teranelerle vahhabilik rezaleti ortaya çıktı. Ne Hıristiyanlığın başına geleni anlayabildik ne Yahudilikte ortaya çıkan hizipleşme ve tefrikacılığın bütün dini bozulmaların prototipini neden içinde taşıdığı dolayısıyla bir bakıma onların kaçınılmaz kaderi olduğu üzerine kafa yorduk.[18]

Fakat artık geldiğimiz yerde bizim bu bağı böyle yüzüstü bırakmak ve ötesini kurcalamamak gibi seçeneğimiz yok.

---

18 Mamafih Mevlana Celaleddin er-Rumi bu hükme bir istisna olarak görülmelidir ve bu toprakların yetiştirdiği ender simalardan biridir. *Bkz., Din Üzerine* (Schopenhauer Kitaplığı, 17. Kitap), Sunuş, s. 11-37.

Eğer iyice nazik hale gelmiş olan gerçekle münasebetimizi bu zamana kadar olduğu gibi bundan böyle de savsaklayacak olursak bilelim ki başta sözü edilen zor günlerin şafağı sökmeye başlamış, olacak olanlar az çok seçilmeye başlamıştır:

Yaşadığımız dünyada gerçek dediğimiz şey her neyse insan tasallutundan kurtarılmadığı sürece vücudu mümkün olmakla beraber vücubu muallakta olan bir şeydi. Fakat uğruna böyle bir tasallut ile mücadeleyi göze alanlar için gerçek bu mümkünlük çerçevesinde yine de erişilebilir bir şeydi. Bizi veya bizden sonrakileri bekleyen dünyanın her şey olup bittikten sonra muhtemelen gerçeğin gerçek olarak vukua gelemeyeceği, gelse bile gerçek hüviyeti ile temayüz edemeyeceği, temayüz edemeyeceği için temyiz edilemeyeceği bir dünya olduğu artık görülebilmektedir. Böylelikle hangi haberlerin gerçekleşmek üzere olduğunu basireti bağlanmamış olanlar anlar.

Bir kitabın hem kendi muhtevası hem de muhatabının o muhtevayı ihatası bakımından aradığı aralığa yerleştirilebilmesi için bu kadar çok söz bu kadar çok şeyin kırılıp dökülmesi pahasına ziyan edilmek zorunda mıydı? Eğer o gerçeği dert edinip peşine düşen, bu uğurda kimsenin hatırını gözetmeyen, gözdağına aldırış etmeyen bir kitapsa daha da fazlasının yapılmasını hak ederdi. Ne ki elden gelen ancak bu kadarıdır. Ki bu da günümüz dünyasında kimsenin aramadığı sormadığı bir uğraşın yan ürünüdür. Bir kalem olarak tartıda ne yeri vardır, ne de...

12 Eylül 2017
İnebolu

DOĞU KAYNAKLARINDAN

HAŞHAŞİLERİN Esrarlı Tarihi

I. Kitap

GİRİŞ

Her ne kadar devletlerin ve milletlerin tarihi tıpkı gündüz ve gecenin deveranı gibi umumiyetle sayısız ve sürekli silsileler halinde tekrar etse de insan soyunun mukadderatını takip ederken [bu çokluk ve süreklilik içerisinde yine de onları] müstesna kılan büyük ve mühim hadiselerle karşılaşmıyor değiliz. Bu hadiseler tıpkı pınarlar gibi bereket bahşederek veya yanardağlar gibi felaketler getirerek tarihin yeknesak akışı içerisinde kendilerine yer açarlar. Kıyılar ne kadar çiçeklerle bezeliyse—püskürtü ne kadar viran edicisi ise—seyyahların meraklı bakışları için bunlar o kadar nadir ve kıymetli nesneler haline gelir. Daha evvel asla tanık olunmamış fakat buna rağmen gerçek olan bu inanılmaz hadiseler tarihi tetkik ve telifler için en zengin malzemeyi sunarlar. Tarih kayıt altına alınalı beri bahsi bize kadar ulaşmış olan bütün hadiseler içerisinde en müstesna ve en ziyade hayret uyandırıcı olanlardan biri Haşhaşilerin—bu *devlet içerisinde devlet*in hâkimiyet ve hükümranlığının teşekkülüdür. Kör itaatle saltanatları temelinden sarsmış olan bu sahtekârlar ve madrabazlar çetesi, haşin [- hoşgörüsüz] bir akide ve katı ahlak maskesi altında her türlü din ve ahlakın temelini oymuştur. Milletlerin efendileri bu caniler tarikatının hançerlerinin kurbanı olmuştur. Üç yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde her yere korku ve dehşet saldıkları için giderek daha da güçlü hale gel-

mişler, bu katiller sürüsü sonunda maddi ve manevi gücün merkezi olan halifelikle karşılaşmışlardır. Halifelik bunların kökünün kazınmasına ahdetmiş fakat neticede kendisi de bu mücadelenin yakıntıları altında kalmıştır. Bu suikastçılar imparatorluğunun tarihi müstesnadır ve emsali yoktur; onunla karşılaştırıldığında daha evvelki bütün gizli teşkilatlanmalar ve yağmacı devletler sakil ve nakıs teşebbüsler veya başarısız taklitlerdir.

En uzak şarktan garba Haşhaşiler isminin yayıldığı geniş bir alana ve bütün Avrupa dillerinde *katil* [*Assassin*] sözcüğüyle kazandığı ve muhafaza ettiği aynı anlama rağmen muvaffakiyet ve akıbetlerine, dini veya medeni nizamnamelerine dair şimdiye kadar mantıki bir düzen veya ikna edici bir temsil içerisinde çok az şey ortaya konulmuştur. Bizanslıların, Haçlıların ve Marco Polo'nun onlar hakkında anlattıklarına uzun zamandan beri temelsiz bir efsane ve bir şark hikâyesi nazarıyla bakılmaktadır. Sonrakinin anlattıkları Herodotos'un kadim zamanlar ve milletler hakkında naklettiklerinden daha az kuşkuyla karşılanmamaktadır. Ne var ki lisan tetkikleri ve seyahatlerle şark bizim için ne kadar kapalılıktan uzaklaşırsa bu saygın tarih ve coğrafya kayıtları o ölçüde teyit elde etmektedirler; ve yakın çağ seyyahlarının babasının doğruluğu tıpkı kadim tarihin babasının doğruluğu gibi ancak daha büyük bir ihtişamla parlamaktadır.

Falconet, Silvestre de Sacy, Quatremere ve Rousseau tarafından kurulmuş olan lisan ve tarih tetkikleri, kronoloji ve topografya araştırmaları; Deguignes ve Herbelot'unkiler gibi Avrupa ve Şark tarihi hülasaları; Wilken'in haçlıların anlattıklarından ve çağdaşı Araplara ait en eski belgelerden hazırlanmış Haçlı seferleri tarihi—yakınlarda neşir olundu—Haşhaşilerin tarihçisinin işini kolaylaştırmaktadır. Ne ki bu ismi ne Withof ne Mariti hak etmektedir, ilki dedikoducu tarafgir-

liği sebebiyle, ikincisi ise yavanlığı ve karanlıklığı dolayısıyla. Hatta A. Jourdain'in İsmaililer hanedanı hakkında kıymetli bir hülasa sunduğu Ebulfida'nın Arapça, Mirhand'ın Farsça tarih teliflerinden sonra, neredeyse hiç bilinmeyen başka şark kaynakları tarihçinin dikkatini talep eder. Arapça çalışmalar arasında Makrizi'nin büyük Mısır topografyası, İbn Haldun'un Siyasi Mukaddimesi; Türkler arasında Hacı Kalfa'nın paha biçilmez Coğrafya ve Kronoloji Tabloları, Nazmizade'nin Gülşeni Hulefası, Katip Mehmet ile Muhammed Alavfi'nin [Avfi] Vakayiname ve Tezkire Tabakat Mecmuaları [Camiul Hikayat], Hezarfen ve Mehmet Efendi'nin Tenkîhut Tevârîh ve Derlemeleri; Farslar arasında, Umumi Lari Tarihi [Mir'âtül-edvâr ve mirḳātül-aḥbâr], bir tarihi sanat ve üslup şaheseri Gaffari'nin Resimler Galerisi [*Nigâristân*]; Vassaf Tarihi, [Atâ Melik] Cüveyni'nin Cihan Fatihi [(Tarihi) *Cihangüşa*], Devletşah'ın Tezkiretuş Şuara'sı, Zahireddin'in Taberistan ve Mazenderan Tarihi, ve son olarak Kainli Celali'nin Hükümdarlara Nasihatleri [Nushatü's-Selâtîn] başta gelenlerdir.

Garp dünyasından büyük ölçüde gizli kalmış olan bu şark kaynaklarından yararlanma imkânına sahip olanlar hâlâ ışığa kavuşturulmayı bekleyen hazinelerin zenginliği karşısında şaşıracaklardır. Onların önüne büyük monarşilerin tek bir noktada temerküz eden hükümranlığı, tek bir hanedanın bin huzmeye bölünen iktidarı, eski saltanatların efsanevi kronolojileri, yeni imparatorlukların tam ve dakik vakayinameleri, peygamber öncesi cahiliye devri, takip eden saadet dönemi, Perslerin maharetleri, Arapların muvaffakiyetleri, Moğolların her yeri kasıp kavuran ve harap eden ruhu ve Osmanlıların siyasi dehası ardına kadar açılacaktır. Bunların hepsinden yararlanabilmesi bahis konusu olduğunda cevher arayıcısının böyle bir hazine karşısında gücü çok küçük, hayatı çok kısa görünür: ayrıca değerli şeylerin çokluğu seçimi güçleştirir.

Tarih sanatının çıkaracağı hamule için önce hangi damara kazma vuracağı, hangi kütlenin içerisinden maden cevherini ayıklayacağı ciddi bir güçlük arz eder. Şarkın karanlık dehlizleri andıran hazineleri arasında hiçbir yerde mükemmel bir eser ile karşılaşmayacak fakat büyük binasının inşası için sadece zengin malzeme bulacaktır. Seçimini tesadüf veya tercih belirleyecektir. Yeni ve mühim olanın her zaman bir müşterisi vardır; ve pazar mimarinin geliştiği bir dönemde asla yapı malzemeleriyle ağzına kadar dolu değildir.

Bir Arap darbımeseli "Yapı taşı yol kenarına bırakılmaz" der. Bilgiye istekli, kaynaklara ulaşabilen tarih araştırmacısı için işine hangi maksatla ve hangi gaye için başladığı fark etmeyebilir. Ne var ki ancak bütün bilinen kaynaklar elinin altında olması ve gelecekte doğruluk ve titizliğin kendisini noksanlık tenkidinden koruyabilmesi halinde zevkle şevkle çalışan vicdan sahibi tarihçi için bu hiçbir surette böyle değildir. Bu açıdan bakıldığında şark tarihlerinin sıralı derecesi derhal zayıflar. İster garpta ister şarkta, en mühim şark devirlerinin eksiksiz tetkik ve tenkidi için böylesine gerekli olan eserleri, henüz ancak isimleriyle bilinen muhtevalarıyla meçhulümüz olan eserleri ihtiva eden kütüphane nerede? Mesela Halifelik tarihini, Emevi ve Abbasi sülalelerinin saltanatlarını ve onların başkentlerini İbni Hatib'in Bağdat Tarihi'ni, İbni Asakir'in Şam Tarihi'ni, ilki altmış, ikincisi seksen cildi bulan bu hacimli telifatı okumadığı sürece tam olarak ve etraflıca kim anlatabilir? Makrizi'nin yanı sıra onun müracaat ettiği çok sayıda eser elinin altında değilse Mısır Tarihini kim yazabilir?

Pers tarihini yazacak olanın payına daha da büyük güçlükler düşer: Bu ister efsanevi zamanlar için olsun, ister Pers hükümranlığının akışı tek bir yatakta sınırlanıncaya kadar çok sayıda muasır hanedanlık kolları halinde akan orta dönem için olsun, isterse çöllerde vahşi kargaşa ve başıbozuk-

luk içerisinde uzun zaman kaybolmuş olan yakınçağ dönemi olsun değişmez. İster prenslerin himayeleri ister seyyahların gayretleri sayesinde olsun Şark'ın hazinelerinin Batı kütüphanelerinde toplanabilmesi veya daha şümullü lisan bilgisi ve tercümelerle daha fazlasına erişilebilmesi için, böylece hepsinin dikkatle tetkik ve tahkiki tarihçinin ilk vazifesi olan kadim dünyanın saygın tanıklarının toplanabilmesi için bir nesilden fazlasına ihtiyaç vardır. Avrupa'da şimdiye dek bu kadar bariz şekilde hissedilmiş olan ve mesleki inkişafının ortasında şark tarihi yazarının önünü tıkayan bu toplanmış kaynak eksikliğine tek istisna Osmanlılardır. En eskisi olsa olsa ancak beş yüzyıllık bir geçmişle övünebilen ilk elden kaynakların tamamı (elbette hatırı sayılır bir külfet ve zahmet karşılığında) şimdi bile elde edilebilir ve Bizanslıların ve modern Avrupalıların muasır tarihlerinden tamamlanabilir ve düzeltilebilir.

Mamafih bir tarih yıllar alan uzun bir çalışmanın ürünüdür; işin çetinliği beraberine daha evvelki teşebbüslerin mahsullerini alarak sebat ve metanet [ile çalışmayı] talep eder. Konunun hudutsuz ehemmiyetine ilave olarak, bu eseri diğerlerine tercih ederek üstlenmemizde Haşhaşilerin Tarihine temas eden daha önce sözü geçen birinci el kaynakların (ki şarkta bunlardan başkası bilinmez) tamamı elimizde olmakla beraber bu mühim devirle alakalı tarihi delil ve tanıklıkların araştırılmasının yolunun neredeyse kapalı olduğu mülahazasının da payı oldu. Beyan ve ifadeler kuşkusuz tedbirli[19] ve yetersizdir fakat harikulade savaş ve sefer tasvirleri, ticari girişimler ve abideler hakkında anlatılanlar içerisinde konunun kısırlığını devletlerin ve dinlerin tarihine giderek daha fazla çekilen derin alaka telafi etmektedir.

19 [: *sparsam*: idareli, iktisatlı, ihtiyatlı.]

İSLAM'IN KURUCUSU

Haşhaşiler İsmaililerin bir koludur; bu isim Hacer'in oğlu İsmail Peygamber'in zürriyeti olarak umumi manada Arapları değil fakat İslam'ın sinesinde büyüyüp gelişen bir fırkayı tasrih eder ve onlar Cafer'in oğlu İmam İsmail'den dolayı bu isimle anılırlar. Dolayısıyla İsmaililerin öğretisini [nazariye ve akidesini] anlayabilmek ve güç yahut hâkimiyetlerinin kökenini açıklayabilmek için belli ölçüde İslam'ın, kurucusunun ve mezheplerinin ele alınması gerekir.

Hıristiyan takviminin yedinci yüzyılında, Adil Nuşirevan krallara yaraşır faziletleri ile Pers İmparatorluğu'nun tahtını süsler, zorba Phokas da cürümleriyle Bizans tahtını lekelerken, Pers ordusunun ilk defa Hira'nın asi valisinin Arap birlikleri önünde geri çekildiği ve Kâbe'deki mukaddes beyti ortadan kaldırmak için Afrika'dan koşup gelen Habeşistan'ın Hıristiyan Kralı, Fillerin Efendisi Ebrehe'nin gökten gelen musibet, burada başlayıp eski kıtanın tamamını kasıp kavurmuş olan çiçek hastalığıyla (semavi intikamın kuşları, der Kuran, onun ordusunu balçıktan taşlarla taşladılar ve onlar kırıldılar), püskürtüldüğü bu aynı yıl Arabistan için o kadar önemliydi ki yeni bir çığır, Fil yılı diye bilinen bir dönem başladı ki aynı gece Medain'de zamanın saldırılarını boşa çıkarmış olan Kisra'nın sarayının eyvanları veya Bağdat'ın temelleri bir depremle alt üst olmuş, keza yine aynı kudretin eseri olarak göller kurumuş, Perslerin kutsal ateşi tapınağın hara-

beleri altında kalarak sönmüştü: İşte o gece İslam peygamberi dünya ışığına gözlerini açtı ki getirdiği amentüye çok geçmeden o dünyanın üçte biri tabi olacaktı. Sireti[20] kendisine inanan milletlerin tarihçilerince ciltlerle kaleme alındı. Maracci,[21] Gegnier,[22] ve Sale[23] Avrupa'ya aktardıkları nakil ve izahları bunlardan aldılar. Bunların ilki kilisesinin bağnaz gayretkeşliği ile doludur, ikincisi en temel ve arızasız olanı, üçüncüsü en az önyargıyı barındıranıdır. Voltaire,[24] Gibbon,[25] ve Müller[26] kanun koyucu, fatih ve peygamber portresi çizdiler; onlardan sonra bu sahada söylenilenlere bir şey eklemek güçtür. Dolayısıyla bu hususta sözü kısa tutacağız ve ancak lüzumlu olanı ifade ile iktifa edeceğiz ve bu üç büyük tarihçinin temas etmeden bıraktıklarını veya İsmaililerin öğretileriyle en yakın alaka içinde bulunan ve neticede onlarla altı oyulmuş olan İslam itikadı esaslarını zikredeceğiz.

İslam Peygamberi, Abdullah'ın oğlu, Abdülmuttalib'in torunu, Araplar arasında en yüksek tabakadaki bir aileden, mukaddes beyt Kâbe'nin anahtarlarının nezaretine tevdi edildiği Kureyş kabilesinden gelir. O putperestlik illetine tutulmuş soydaşlarını tek Tanrı bilgisine geri götürmeye ve peygamber ve kanun koyucu olarak dini tabiiyeyi[27] hurafe cürufatından arındırmaya: daha evvel birçoklarının teşebbüs etmiş olduğu

20 [Arapça *sare* (yürümek) fiilinden: insanın tutmuş olduğu yol. Çoğulu *Siyer*.]
21 Maracci Prodromus Alcorani Patavii, 1698.
22 Gegnier Vita Mohammedis ex Abulfeda Oxonii, 1723.
23 Sale's Koran, London, 1734.
24 Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations, par Voltaire, Tom. 2, Ch. 6.
25 The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, by Gibbon, Ch. L.
26 Vier und zwanzig Bücher allgemeine Geschicten, durch Johannes von Müller, 12 buch, 2 Kap.
27 [: *naturlicher Reriligion*: tabii din çerçevesi içerisinde tabii hukuk, tabii din vb. öğretilerin zikrolunduğu on sekizinci yüzyıl *doğalcılık* akımını çağrıştıracağı için; oysa kastedilen 'dini fıtrat': fıtrat dinidir.]

bir vazifeye çağrıldığını hissediyordu. Arabistan Hıristiyanlar, Yahudiler ve Sabiilerin dinleri arasında bölünmüş vaziyetteydi. Siyasi serbesti ve büyüklüğe erişebilmek için hepsinde müşterek olan ilkelerden cereyan etmiş olanların birliğiyle bu üçün bir içerisinde terkibi büyük bölümü tefekkür içerisinde geçmiş ve ancak son yıllarında bilfiil icra merhalesine yükselmiş olan hayatının gayesi oldu. Çocukluğundan itibaren, bir Yahudi olan annesi Amine ve ilk gençliğinde, Suriye'ye bir yolculuk esnasında Hıristiyan keşiş Sergius kendisine Musa ve İsa Peygamberlerin dini akidelerini telkin etti ve insanların tapınması için üç yüz putun konulduğu Kabe'deki putperest ibadeti dinsizliğin tam ışığı içerisinde gösterdi. O kırk yaşında (ki bu şarkta her zaman nübüvvet çağı olarak düşünülen bir yaştır) içinde kendisine Rabb'in adıyla okumasını[28] ve semavi emirleri tebliğ ederek kendisini Tanrı'nın peygamberi ve elçisi olarak duyurmasını buyuran ilahi vahyin sesini hissettiğinde Yahudiler İsrail'in Kurtarıcısı olarak Mesih bekliyorlar, Hıristiyanlar rahata erdiricileri ve arabulucuları olarak Parakletos'un[29] zuhurunu gözlüyorlardı. Tabiaten o bir şair ve bir hatipti: hayran bırakıcı bir lisan gücü, nüfuz edici bir muhayyile ateşi, derin saygı uyandıran bir davranış vakarı, cezbedici bir nezaket ve zarafet ile teçhiz edilmişti. Her milletin çok ama hepsinden çok çölün yabani çocuklarının değer verdiği cesaret, alicenaplık, belagat eskiden beri cesur ve cömert olanlara ve bilhassa büyük şairlere hürmet etme itiyadında olan insanlarının kalbini fethetmesine vesile olan üç büyük mıknatıstı. Bu büyük şairlerin mükemmel şiirleri ilahi ihtirama değer olduğuna inanılan doğrudan göğün bağışları olarak altın harflerle işlenerek Kâbe duvarına asılırdı.

---

28 İkra-bi-ismi rabbike, oku Rabb'in adıyla. İlk surenin başlangıcı, eldeki Mushaflarda 90. Sure.

29 [Tabir için *bkz.*, G.T. Bettany, *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, s. 804.]

Gelmiş geçmiş bütün Arap şiiri içerisinde Kuran şaheserdir. Onda uzun nesir ayet ve kanunların kuru karanlığı içerisinden şevketli, heybetli, azametli letafetin şuaları parlar ve güçlü dil veznin yankısı içerisinde kayadan kayaya aksi seda ile gök gürültüsü gibi gürler veya benzer sesli kelimelerin sürekli deveranı içerisinde dalgaların çağıltısı gibi çağıldar. O Arap şiirinin muhteşem ve mehabetli ehramıdır; ne daha önce ne daha sonra o kavimden bir şair çıkıp onun mükemmeliyetine: heybet ve ihtişamına yaklaşabilmiş değildir. Eserlerine insanlığın hayret ve hürmetine açarak Kâbe duvarlarına asıldıkları için *el-muallakat*—asılmış olanlar—denilen yedi büyük şuaradan biri olan Lebid Kuran'ın ikinci suresinin heybetli başlangıcını okuduğu an kendisininkini hayret ve hürmete değmez bulduğu için yırtıp atmıştı. Kuran ayetlerini gökten getirdiği için peygamberi hicvetmiş olan heccav Hasan Mekke'nin fethinde onun sözünün ve kılıcının karşı konulmaz gücünü itirafa zorlanmıştı. Ve Süheyr'in oğlu Kaab bir kaside vezninde ona irticalen hürmet ve sadakatini sunmuş, peygamber de bunun karşılığında ona hırkasını hediye etmişti. Bu hediye Türklerin kutsal emanetler sandukası içerisinde hâlâ muhafaza edilmekte ve her yıl Ramazan ayı içerisinde kendisine refakat eden saray ricali ve yüksek devlet erkânı ile sultan tarafından huşu ve ihtiram içerisinde ziyarete açılmaktadır. Abdülmuttalip'in torununun şiirle başlayıp peygamberliğe evrilen ulu hayat yolu daha sonra birçok Arap şairini ve taklitçi ruhu benzerine teşebbüse sevk etti. Fakat netice ya boş ve manasız veya kendi felaketini içinde barındıran neviden şeylerdi. Müseylime de tıpkı onun gibi tabiaten şairdi ve Kuran'ın erişilmez ilahiliği henüz çağların tasdikini elde etmediği için çok geçmeden onun için tehdit arz etmeye başladı. Beydeba Masallarının belagatli mütercimi İbni Mukaffa Kuran'ın tufan ile ilgili ulvi pasajına—"Arz sularını çek!

Gök, şelalelerini tut!"—nazire teşkil edecek tek bir ayet ortaya koyabilmek için haftalarca kendisini kapatmış fakat neticede elinde serbest bir düşünür şöhretinden başka boş ve beyhude işler kalmıştı. Ve ismi "gaipten haber veren" anlamına gelen Mütenebbi gerçekten büyük bir şair şöhretine erişti fakat asla bir peygamber unvanına sahip olamadı. Dolayısıyla Kuran on iki yüzyıl boyunca Tanrı'nın ezeli ebedi Kelamı olarak taklit edilemez ve bir benzeri ortaya konulamaz semavi mukaddes metin vasfını bozulmaksızın korudu. Peygamberin sözü Sünnet, yani hitab[e]ler ve şifahi emirler mecmuudur ki yazılı Kuran'dan aşağı kalmamak üzere, canlı hayal dünyası ve irade gücü, lisan becerisi ve insanlık bilgisi ile büyük şair ve kanun koyucunun dehasını aksettirir. Mamafih ilki hiçbir zaman bizim onun hakkında sahip olduğumuz tasavvur içerisinde görülüp değerlendirilmemiştir.

İslam (yani Tanrı'nın iradesine tam ve kati teslimiyet) iman ikrarı: Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun resulüdür. Onun bütün öğretisi beş iman esasından ve onların tazammun ettiği ibadet vecibelerinden ibarettir. İman esasları: Allah'a, meleklerine, [kitaplarına], resullerine, hesap gününe, kaza ve kadere[30] imandır. Dini vecibeler: abdest, namaz, oruç, zekât ve Mekke'ye hac yolculuğudur. İman ve ibadetler bütünü İsevilik, Musevilik ve Sabiilik unsurlarının bir tür karışımından ibarettir: yaradılış ve kelamdan, yani Kuran ayetlerinden başka mucize yoktur. Peygamberin Kuranda zikredilen göğe miracı Ezekiyel tarzı bir rüyetten ibarettir ki tahtının taşıyıcıları, el-Burak (peygamberin insan yüzlü semavi bineği) onunkinin taklididir. Ahiret öğretisi, ölülerin hesaba çekilmesi, ruhların tartılacağı terazi, sırat köprüsü ve yedi cehennem ile sekiz cennet Pers ve Mısır kaynaklarından

30 [: *Vorherbestimmung*: *Prädestination*: takdiri ezeli.]

alınmıştır. Cennetin en yüksek ödülleri: hissi hazzın zevkleri, çiçeklerin ortasında kaynayan küçük derecikler ile gölgeli çimenlikler, yaldızlı köşkler ve vazolar, yumuşak sedirler ve pahalı kadehler, gümüş fıskiyeler ve yakışıklı gençlerdir. Hayatları boyunca sarhoş edici içkilerden uzak durmuş olan takva ehli için membalardan köpüklü şerbet ve mebzul miktarda şarap, Kevser ve Selsebil vardır. Salihler için ve hususiyle din düşmanlarına karşı savaşta ebedi şehadet payesini kazanmış olan şehitler için hiç yaşlanmayan kara gözlü genç kızlar vardır. Bu sonuncularınki ebedi mükâfattır zira "Cennet kılıçların gölgesi altındadır" ki müminler onu İslam'ı kabul edinceye veya boyun eğip haraç ödeyinceye kadar kâfirlere karşı kullanacaklardır. Hatta din düşmanları veya vatan hainlerine karşı bile idam cezası meşrudur ve katl isyan[fitne]den evladır.[31] Kuran evlenme ve miras hukukuyla, kadınların hak ve vecibeleriyle ilgili çok şey ihtiva eder. Ki bu sayede kadınların ilk defa medeni siyasi mevcudiyeti teminat altına alınmış oldu, daha evvel Araplar arasında kadınlar için böyle bir hak tanınmıyordu. Devlet idaresinde halefiyet [- veraset] bahsinde herhangi bir hükme rastlanmaz, toprak ve hükümranlığa dair hak iddiaları hususunda ise ancak şu kadarı: "Hâkimiyet Allah'ındır, onu dilediğine verir ve dilediğinden alır. Yeryüzü Allah'ındır, ona dilediğini mirasçı kılar." Semavi iradeye dair bu genel ifade zorbalar ve gasıplar için hayli geniş bir alan bırakmıştır. Peygamber hükümranlığın güçlünün hakkı olduğu fikrindeydi, o sebeple bir keresinde büyük irade gücü ve karakter sağlamlığı ile temayüz etmiş olan Ömer'in bir peygamber ve halife vasıflarına sahip olduğunu açıkça ifade etmişti. Bununla beraber bize ulaşmış olan nakil ve rivayetler içerisinde munisliği ve mülayemeti ile tanınan damadı Ali

31 [: Fitne katilden beterdir (2, 191; 2, 217).]

lehine benzer bir ifadeye rastlanmaz. Kaldı ki tarihin sürekli ilerleyişi içinde değişmez hiçbir şeyin olmadığı; hiçbir beşeri müesseseye beka imtiyazının verilmediği; bir neslin ruhunun onu takip eden nesilde nadiren hayatta kaldığı dikkatinden kaçmamış olmalıdır. Nitekim o peygamberane bir eda ile bu anlamda: "Halifelik benden sonra ancak otuz yıldır" demiştir.

Peygamberin veraseti (veya Arapların dedikleri şekliyle *halifeliği*) en yakın akrabalarına tahsis etmesi halinde halife olarak doğrudan damadı Ali'nin ismini zikredeceği tahmin edilebilir. Ne var ki bu hususta hayatı boyunca hiçbir tembih veya talimatı olmamıştır zira Ali lehine tedavüle sokulan ve daha sonraki bir hizip tarafından delil gösterilen bazı methiyeler muğlak ve kuşkuludur, dolayısıyla en ehil ve liyakatli olanın belirlenmesini Müslümanların seçimine bırakmış görünür. Müslümanların emir ve imam seçtiklerinin ilki İslam'ı ilk kabul eden Ebubekir Siddîk, onun kısa süren halifeliğinin ardından Ömer Faruk'tur ki Müslümanlar kendisine el sıkışarak biat ile sadakat yemini etmişlerdir. Ömer'in hem kendisine hem başkalarına karşı aynı derecede müsamahasız haşinliği ve karakterinin kayda değer gücü ilk defa İslam ve halifeliğin ilk tesisine tamamen yabancı olan bağnazlık ve zorbalık damgasını vurmuştur. Esasen fetih ruhu peygamberin Suriye'deki Hıristiyanlara, Hayber'deki Yahudilere ve Mekke'nin putperestlerine karşı ilk teşebbüsleriyle zaten kendisini açığa vurmuştur. İlk halife Yemen ve Suriye'deki zaferleriyle onun adımlarını takip etti fakat ilk defa ikinci halife Şam ve Kudüs'ü fethederek, kadim Pers tahtını devirerek, Bizans tahtının temellerini sarsıp, en güçlü temel taşlarından ikisini, Suriye ve Mısır'ı ondan kopartarak İslam ve halifeliğin zafer takını dikmiş oldu. Halife ve ordu kumandanlarının kör taassubunun çağların terakümü kadim Grek ve Pers bilgelik hazinelerini mahvetmeleri bu döneme rastlar. İskenderiye Kütüphane-

si'nin hamamların ocaklarını beslemesi ve Medain'in kitaplarının Dicle sularına dökülmesi bunu takip etti.[32] İkinci halife altın ve ipek kullanımını en şedit cezalarla yasakladı ve milletlerin ticaret ve fikir alış verişleri sayesinde birbiriyle münasebetinin büyük vasıtası olması hasebiyle Müslümanlar denizden men edildi. Böylece maddi ve ruhani idaresinin etkinliği ile fetihlerini devam ettirirken İslam akidesinin bozulmasının önünü almış oldu; birlik ve bütünlüklerinin yabancı tesirlerle tehlikeye düşmesi veya muzafferlerin tavırlarının mağlupların sefahat ve şatafatlarıyla bozulması ihtimaline karşı tam bir teyakkuz içerisinde bulundu. Greklerin ve Perslerin medeniyet ve müesseselerindeki üstünlüğün Araplar üzerinde icra edebileceği tesirden korkmakta haksız değildi: haddizatında peygamber hikâye düşkünü halkını bu sonrakilerin rivayet [-hikâye] ve efsanevi destanlarına karşı zaten ikaz etmişti.

İkinci halifenin bu kadar sıkı tuttuğu hükümranlık dizginleri halefinin, üçüncü halife Osman'ın ellerinden kaçtı. O [fesat maksadı ile yapılan gizli anlaşma neticesinde irtikap edilen] suikast ve isyan kamasının kurbanı olan ilk halifeydi. Selefinin kanıyla lekelenmiş olan tahtına peygamberin damadı Ali geçti ve kısa süre sonra selefiyle aynı akıbeti paylaştı. Birçokları müminlerin emiri olarak ona biat etmeyi reddetti; bunlara *mutezili* yani ayrılıkçılar dendi ve İslam'ın ilk ve en büyük hiziplerinden birini oluşturdu: başlarında Ümeyye ailesinden Muaviye vardı, ki babası Ebusüfyan peygamberin en güçlü muhaliflerinden biriydi. Muaviye Osman'ın kan lekeli elbiselerini Suriye'yi Ali'ye karşı intikam hisleriyle tutuşturmak için büyük Şam camiine astı.

Fakat Muaviye'nin hırsı onun sonunu getirmede peygamberin ve babası birinci halifenin sağlığında bile ona karşı ye-

---

32 Bu hadise sadece Ebulferec tarafından değil fakat Makrizi, İbn Haldun ve bunları takiben Hacı Kalfa tarafından da nakledilir.

min etmiş olan Aişe'nin husumeti kadar etkili olmadı. Hicret'in altıncı yılında peygamberin Mustalik kabilesine karşı seferi esnasında Muattal oğlu Safvan ile birlikte kafileden uzaklaşması sebebiyle birtakım söylentilerin doğmasına sebep oldu: Ali şüphe ve zanları ile Aişe'nin iffetli lakabını kuşkulu hale getirmiş olanlardan biriydi ki neticede söylentilerin kesilmesi, peygamber ve ailesinin izzet ve itibarının kurtarılabilmesi için bir surenin inmesi zorunlu hale gelmişti. O bundan böyle İslam'ın kutsal kelamının salahiyet ve hâkimiyeti sayesinde lekesiz saflık timsali olarak kabul edildi. Hemen ardından seksen iftiracı adalet kılıcına boyun eğdi. Fakat aradan bir zaman geçtikten sonra Ali ihtiyatsız kuşkuculuğunun bedelini tahtı ve hayatı ile ödemek zorunda kaldı. Aişe ona karşı iki kumandanını, Talha ve Zübeyr'i gönderdi ve onları bizzat yanlarında yer alarak hayatlarını kaybedecekleri bir savaşa teşvik etti. Birliklerinin bir bölümü savaşmayı reddetti ve alenen karşı olduklarını ilan etti. Bundan böyle bunlara *Hariciler* (Terkedenler) dendi ve daha sonra, peygamber ailesinin görüşlerine Mutezile ile aynı düşmanlıkta fakat farklı inanç esaslarına inanarak yine de onlardan ayrı, güçlü bir hizip oluşturdular.

Sıffin'de ikinci savaşta Muaviye Kuran'ın ordusunun öncü birliklerinin mızrak uçlarında taşınması emrini verdi.[33] Nehrevan yakınlarındaki çarpışmanın ardından Dûmetülcendel'de zorunlu çekilme gerçekleşti, takiben kısa bir zaman sonra halife suikastı vuku buldu. Böylece veraset silsile düzeninin tersine hilafet, peygamberin yürürlük süresi olarak zaman aşımına tabi kılmasından otuz yıl sonra, cinayet ve isyan ile Ümeyye ailesine geçmiş oldu.

Dili, kalemi veya kılıcı harekete geçirmiş ve tahtları devirmiş, mezbahları - mihrapları temelinden sarsmış bütün hissi-

33 Ebulfida, Annales Moslemici, I. 314.

yat yahut infialler içerisinde hırs ilk sırada gelir, en güçlüsü ve en baş edilmezidir. O cürmü bir vasıta, fazileti bir kılıf olarak kullanır. O kutsal nedir bilmez, ama doğrudan en aziz, en muazzez tutulana müracaat eder zira insanın en mukaddes bildiklerinin en emini, [onu peşinde olduğu şeye ulaştıracak olanların] en güvenlisi: dindir. O sebeple dinlerin tarihi bilhassa ruhani riyaset dünyevi hâkimiyet ile birleşip de daha büyük bir güç bahşetmesi ve kabul etmesi halinde başka bir şeyle kıyaslanmayacak kadar çalkantılı ve kanlıdır. Papaların asla hedefinden sapmayan değişmez siyasetinin yüzyıllardır beyhude yere gerçekleştirmeye çalıştığı yüksek ruhani ve dünyevi hâkimiyet birliği İslam'ın temel düsturu ve şiarıdır. Halife veya peygamberin halefi sadece *Emir el Müminin*, Müminlerin Emiri değil, fakat aynı zamanda *İmam el Müslimin*, Müslümanların Önderi: sadece sancak ve kılıçla değil fakat aynı zamanda peygamber asası ve hırkası ile mücehhez ulu hükümdar ve ruhani reistir.

İslam dünyası, tıpkı tek bir papaya boyun eğen Hıristiyan âlemi gibi, sadece tek bir meşru halifeye itaat edebilirdi. Fakat nasıl ki üç papa çoğu kez müselles taç üzerinde hak iddia etmişse İslam dünyasında da üç halife yeryüzünün üç parçasının yüksek hâkimiyeti üzerinde hak iddiasında bulundu. Ümeyye sülalesi Şam tahtını kaybettikten sonra İspanya'daki hilafeti elinde tuttu, Abbasi sülalesi Dicle kıyılarında, Fatimi hanedanı da Nil kıyılarında hilafeti muhafaza etti. Daha evvel olduğu gibi, Emeviler, Abbasiler ve Fatimiler eş zamanlı olarak Gırnata, Bağdat ve Kahire'de hüküm sürdü; nitekim günümüzde de Kaçkar ve Osman sülalelerinin sultanları Tahran ve İstanbul'da halife payesine sahiptir. Sonuncusu Mısır'ın I. Selim tarafından fethinin ardından buna daha büyük bir meşruiyetle [sahiptir] zira Kahire'de muhafaza edilen hilatler - işaretler, sancak, kılıç, peygamber hırkası, iki mukad-

des şehir, doğum yeri Mekke ve defin yeri Medine ile birlikte onların hazinelerini ve hükümranlık alanlarını genişletti. Bugün onlar kendilerini bu iki mukaddes şehrin muhafızları ve hizmetkârları olarak, Padişah ve Şah (imparator ve kral); Sultan Elberrin ve Hakan Elbahreyn, arzın iki parçasının sultanı ve iki denizin hakanı olarak tavsif ederler. Kendilerine haklı olarak üç mukaddes şehrin hâkimleri, arzın üç parçasının hakanları, üç denizin hükümdarları unvanını verebilirler çünkü Mekke ve Medine ile birlikte Kudüs de onların hâkimiyeti altıdadır; çünkü onların hâkimiyet alanları Avrupa, Asya ve Afrika'ya kadar uzanmıştır; çünkü Karadeniz ve Akdeniz'in yanı sıra Kızıldeniz de onların hükümranlık alanı içerisindedir.

İSLAM AKİDESİNİN VE FARKLI MEZHEPLERİNİN TEŞHİRİ

Ele alınan konunun sarahate kavuşturulması için zaruri olan Müslümanların yakınçağdaki hâkimiyet bölgeleri üzerine süratli bir bakıştan sonra şimdi dikkatimizi yeniden onun ilk haline, bidayetteki vaziyetine çevirmeliyiz. İslam'daki ilk ve en büyük hizipleşme yahut tefrika hareketi maddi hâkimiyet mücadelesinden neşet etti ve din de imparatorluğun uzuvlarının birbirinden kopuşunun akıbetini paylaştı. Daha evvel iki büyük siyasi ve dini hizipleşmeden, Mutezile ve Hariciler, yani *itizal edenler* ile *dışarıda kalanlar*dan söz etmiştik, ki bunların inanç esaslarının çoğu hâkim öğretinin talim ve telkin ettiklerinden önemli ölçüde ve alenen ayrılır fakat hilafet ve imamet makamı [hakkı]yla alakalı olarak silahlara başvurarak savundukları görüşleri bakımından bu bilhassa böyledir. İslam mezheplerinin birçoğunun kökeni budur ve birçok dala saçaklanmış sapkınlık gövdesi bu mümbit kökten gelişmiştir.

Peygamberden gelen bir rivayete göre bunların sayısı yetmiş ikiyi bulacaktır. Rivayete göre bu ümmetinin içlerinden sadece birinin hak, kalanlarının dalalette olduğu yetmiş üç fırkaya bölünmesinden önce söylenmiştir. Bunların alt kolları ve dökümüne dair bilgilendirici bir liste ilk defa umumun dikkatini Fransız Enstitüsü azalarına bizzat okunmuş olan bir takrirde Silvestre de Sacy'nin çektiği Şehristani ve ayrı-

ca Makrizi'de bulunur. Bunlardan sadece iki ana gövdeyi ele alıp değerlendirmekle iktifa edeceğiz. İslam ağacı daha vücut bulur bulmaz iki ana kola ayrılmış, on iki yüzyıllık bir gelişmeden sonra şimdi bile bu iki büyük dal mevcudiyetini muhafaza etmiş, daha sonra karmaşık hizipçi dallanmalar esasen bu ikisinden türemiştir. Bunlar *Sünnilik* ve *Şiilik* öğretileridir ve her ne kadar bunun dışında çok çeşitli veçheleri var ise de yekdiğerinden esas itibarıyla şu bakımdan ayrılırlar: ilki ilk dört halifenin birbirini takip edişini meşru bir silsile olarak tanırken ikincisi sadece Ali ve onun soyundan gelenlerin haklarını tanır. Sünniler üçüncü halife Osman'ın katledilmesi ile sarsılmışlar, Şiiler ise dördüncü halife Ali ve oğullarının katline isyan etmişlerdir. Birinin lanetlediğini diğeri müdafaa eder; ikincinin kabul ettiğini ilki reddeder. Onların dogmalarının birçoğunun bu birbirine taban tabana zıtlığı geçen zamanla ve kabul eden milletlerin siyasi çıkarlarının farklılığıyla ancak daha da keskinleşmiştir. İlki Sünni ikincisi Şii olan Türkler ile Farslar arasındaki savaşların çoğu hemen her zaman milletler arası olduğu kadar dini savaşlar olmuştur. Bu iki hizbin birleşmesini temin sadedinde bu kadar sık tekrarlanmış ve sonuncusu Nadir Şah tarafından denenmiş olan teşebbüsler batı ve doğu kiliselerinin birleşmesini temine dönük hemen her yüzyılda tekrarlanmış çabalar kadar verimsiz ve neticesiz kalmıştır ki bu iki kilesinin arasındaki ayrılığın Sünni - Şii hizipleşmesi ile kıyaslanmasında bir uygunsuzluk yoktur.

Öğretileri aramızda genel kabul gören doğru akide olarak nazarı itibara alınan Sünniler, ki bu zamana kadar Avrupa'da yayınlanmış İslam dini sistemine dair tariflerin - tasvirlerin tamamı Sünni kaynaklardan çıkarılmıştır, kendi arasında dört kümeye ayrılır; bunlar birbirinden esasa taalluk etmeyen bazı amel - ibadet meseleleri cihetinden ayrılır: mesela

Roma Katolik Kilisesi'nin ayini ve birleşik Rum, Ermeni ve Süryani Kiliselerinin dini esaslarla daha az alakalı ayinleri gibi. Bununla beraber temel dini akidelerde uzlaşırlar. Bu dört Sünni mezhep dört büyük imamın adıyla—Malik, Şafii, Hanbel, Ebu Hanife—anılır ve bunların her biri tıpkı kilise babaları gibi bir mezhebin başındadır. Bu mezheplerin ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda baskın olarak kabul edilen sonuncusunun öğretileri Mouradya d'Ohsson'un harikulade izahları sayesinde yeterince bilinmektedir. Mamafih tıpkı Katolikliğe karşı olanların Protestan, Reform, Anabaptistler, Quakerler vb. diye ayrılmaları gibi, Şiilerin birçok kola ayrılan mezhepleri hakkında daha az bilgi sahibiyiz. Bunların başta gelen dördü Keysaniye, Seyidiye, Gulat ve İmamiye'dir. Burada bunlar hakkında hem konunun acayipliği hem de aydınlatmaya çalıştığımız tarihe alakası sebebiyle İbn Haldun ve Lary'den iktibasen biraz hususi izahatta bulunacağız. Farklılıklarının başta gelen temeli Ali'nin hilafet iddialarını ve *imametin*—veya ailesinin uhdesindeki İslam'ın yüce ruhani reislik hakkının—soyundan gelenlerce tevarüs edildiği haleflik - intikal sırasını dayandırdıkları delillere inhisar eder.

1. *Keysaniye,* ki Ali'nin azatlılarından birine izafeten böyle adlandırılır, verasetin diğer Şiilerden çoğunun inandığı gibi oğulları, Hasan ve Hüseyin'e değil fakat kardeşleri Muhammed bin Hanefiyye'ye geçtiğini savunur. Kendi aralarında alt kollara ayrılırlar ki ikisi bilhassa zikre değerdir: ilki, İmametin peygamberin şahsında kaldığını ve hiçbir surette intikal etmediğini savunan *Vakfiye*dir. Bunlara göre peygamber asla vefat etmemiştir, o zamandan beri yeryüzünde çeşitli isimlerle görüldüğü söylenir. İki Arap şairi Kassir ve Seyid Humayiri bu görüştedir. İkincisi, İmametin Muhammed bin Hanefiyye'den oğlu Ebu Haşim'e geçtiğini, onun

da kendisine varis olarak Abbas ailesinden Muhammed'i gösterdiğini, onun da halef olarak oğlu İbrahim'i bıraktığını, onun yerini de kardeşi, sülalenin kurucusu Abdullah Seffah'ın aldığını savunurlar. Haşimiye'nin gayesi aşikâr ki Abbasilerin hilafet tahtı üzerindeki iddialarını güçlendirmektir. Nitekim bu mezhebin önde gelen âlim ve hatiplerinden biri olan Ebu Müslim'in bu hususta mühim katkıları dokunmuştur.

2. İkinci büyük Şii mezhebi, *Seydiye,* imametin Ali'den Hasan ve Hüseyin'e, ondan oğlu Ali Zeynelabidin'e, bu sonuncudan da oğlu Seyid'e geçtiğini kabul eder: halbuki diğer Şiilerin çoğu Zeynelabidin'den sonra meşru imam olarak oğlu ve Seyyid'in kardeşi Muhammed Bakır'ı kabul ederler. Bu intikal sırasının yanı sıra Seydiye İmamiye'den şu iki temel noktada ayrılır: 1. Takvasına ilave olarak cömertlik, cesurluk, ilim ve başka benzeri temel faziletlere sahip olmakla sadece onu meşru ve hakiki imam kabul eder, halbuki İmamiye namaz, oruç ve zekât gibi dini vecibelerin ifasını yeterli görür. 2. Seyid'in bir ifadesi uyarınca Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifeliğini meşru olarak kabul eder, halbuki başka Şiiler gayrimeşru gördükleri için bu üç halifeyi reddederler hatta İmamiye tarafından lanet okunur. Bu istisnai vaziyet Seydiye'nin *Revafiz* (Rafiziler, ayrılanlar - terk edenler) adıyla anılmasına sebep olmuştur. Seydiye de imameti Seyid'den birine veya diğerine geçirmelerine göre kendi aralarında farklı kollara ayrılır. Bunlar hem doğuda hem batıda taht için birbiriyle yarışan birçok rakip zümreye köken teşkil ederler. Muhammed'in kardeşinin oğlu İdris bunlardan biridir.[34] Horasan'da asıl-

34 Miladi 787, Hicri 172.

mış olan Seyid'in oğlu Yahya'nın imamet iddialarından genellikle Nefsizekiye (tasaffi etmiş saf ruh) diye bilinen bu sonuncusu lehine feragat etmiş olduğu söylenir. Az evvel ismi geçmiş olan İdris'in yeni inşa ettiği Fez şehrinde İdrisiler hanedanını kurmak için yine bu imamet iddialarından yararlandığı bilinir. Başkalarına göre aynı zamanda pak ruh ve Mehdi de denilen Abdullah oğlu Muhammed imameti kardeşi İbrahim'e; ve bu sonuncusu da en yakın akrabası İsa'ya bırakmıştır. Mansur döneminde halifelik iddiasında bulunmuş olan bu üçü bunun bedelini hapis veya ölümle ödemiştir. Bunların ortadan kaldırılmasıyla Abbasi sülalesi daha sonraki bir dönemde Zengibar'dan (Sinci) o dönemde Asya'yı istila etmiş olan Afrikalıların yardımıyla İsa'nın soyundan gelen birisinin saldırısına uğrayıncaya kadar tahtın sahibi oldu. Deylem'de de Nasır Atruş adlı birisi halkı Ömer'in oğlu, Zeynelabidin'in kardeşi, Seyid'in amcası, Hasan bin Ali'nin halifelik iddialarını tanımaya davet etti; ve Hasan'ın Taberistan'da siyasi gücü bunun neticesinde teşekkül etti. Böylece Seydiye imametin veraset ve intikaliyle ilgili öğretilerini mevcut Abbasi halifelerinin aleyhine hem Afrika hem Asya'da yaymış oldu.[35]

3. *Gulat*, Aşırı Gidenler. Şiilerin birkaç kolu için ortak olan bu isim öğretilerindeki aklın sınırlarını aşan ve Gnostiklerin ve Hint mistisizminin metafiziğinin izlerinin görmezden gelinemeyeceği abartı ve aşırılığı işaret eder. Onlar tıpkı Yahudilerin tek bir Mesih kabul ettikleri gibi tek bir imam tanırlar ve Hıristiyanların İsa Peygamber'e atfettikleri gibi Ali'ye ilahi vasıflar atfederler. Bazıları onda biri beşeri, diğeri ilahi olmak üze-

35 İbn Haldun, Ḳitap I, bl., 3, & 25. Lari, Oniki İmam Bölümü.

re iki tabiatı tefrik ederler: diğerleri sadece sonuncusunu kabul ederler. Bir bölümü sadece imamlara tenasüh kabiliyetinin verildiği fikrindedir; dolayısıyla bunlara göre Ali'nin aynı kusursuz tabiatı imamette halefi olanlara kendi silsileleri içerisinde geçmiş ve dünyanın sonuna kadar da geçmeye devam edecektir. Başkalarına göre bu silsilenin Zeynelabidin'in oğlu ve Seyid'in kardeşi Muhammed Bakır ile kesintiye uğramıştır: bazıları onun hâlâ yaşadığına ve tıpkı hayat kaynağının koruyucusu Hızır gibi, her ne kadar tanınmaz da olsa yeryüzünde dolaştığına inanır. Başka bir zümre bunun sadece Ali için doğru olduğunu ileri sürer: o bulutların içerisindeki tahtında ölümsüz olarak oturur, sesi buradan gök gürültüsü ile duyulur, gazabının savrulan kamçısı şimşeğin yıldırımında görülür.

Gulatın bu kollarına sadece Sünniler değil fakat Şiilerin geri kalanları da lanete müstahak sapkınlar nazarıyla bakar, nasıl ki Ariuscular ve Nasturiler de sadece Roma Katoliklerince değil fakat Bizans Yakubilerince de böyle görülür. Bu sapkınlıkları sebebiyle onlar genel Mülhit veya dinsiz - dinden çıkmış ismini almışlardır. Bunların öğretilerinin temelini ilk imamlara gösterilen aşırı hürmet ve tazim hatta bilfiil tanrılaştırma oluşturur; ne var ki bu ilk imamlar bu aşırılıkları tasvip etmek bir tarafa destekçilerini lanetlemişlerdir. Ali'nin kendisi bunların bir kısmının yakılmasına hükmetmiş; Muhammed bin Hanefiye kendisine ilahi vasıflar atfeden Muhtar inancını dehşetle reddetmiş ve İmam Cafer kendisi hakkında bu nevi şeyleri uyduranların tamamını cemaatinden tard etmiştir. Hal böyle olmakla beraber bu onun hem vaizler hem şakirtler kazanmasının önünü kesmeye yetmemiştir.

Mamafih ne onun bu temayülünün arkasında yatan saikları kavramak ne de onun taht için birbirleriyle çekişen bu kurnaz düzenbazların veya siyasi rakiplerin ellerinde ne kadar elverişli bir fesat ve gasp vasıtasına dönüştüğünü anlamak güçtür. Halkın itaatini görünmez ve kusursuz bir imamın ismiyle görünür ve kusurlu sultandan çevirmenin veya muhteris bir gasıba tenasüh - ruh göçü ile daha önceki imamların kemal ve faziletlerini atfetmek suretiyle onu kudret ve saltanata eriştirmenin kolaylığı ortadadır.

4. Ne var ki Gulat ilahlaştırma ve tenasüh öğretilerinin aşırılığına rağmen taht için genel olarak İmamiye kadar büyük bir tehlike arz etmiyordu. Bu sonuncular haddizatında onlardan kayıp imam fikrini alınış, fakat ondan önce gelen, lakin kayıp olanların bilahare tabii varisi olan bir inkıtasız zahir imamlar silsilesi savunmuşlardır. Bazıları zahir imamlar silsilesini on ikinci, başka bazıları yedinci imam ile kapatırken bunların hiçbiri imamda Seydiye'nin yaptığı gibi en temel soylu nitelikleri aramamış fakat sadece sadakat ve masumiyeti yeterli görmüşlerdir. Bu öğreti sayesinde düzenbaz ve gözü kara tertipçiler zayıf emir veya şehzadelerini ön sıralarda tutmayı ve insanları kendi amaçlarına hizmet ettirmek için mahirane tertiplerle kandırmayı başarmışlardır.

İmamiye kendi arasında iki hizbe bölünmüştür. Bunlardan İsnaaşariye veya *onikiciler* diye bilineni zahir imam silsilesini on ikinci imam olan Muhammed bin Hasan Askeri ile sona erdirdikleri için bu isimle anılırlar. On ikinci imamın Hella yakınlarında bir yer altı hücresinde kayıplara karıştığına ve dünyanın sonunda Mehdi, *önder* adıyla yeniden ortaya çıkmak için orada görünmez

kaldığına inanırlar. İkinci hizip Sebiin, yediciler diye bilinir ve sadece yedi imama inanır. Bunlar sırasıyla: 1. Ali, 2. Hasan, 3. Hüseyin, 4. Ali Zeynelabedin (sofuların övünç kaynağı), 5. Muhammed Bakır (sırların sahibi), 6. Cafer Sadık (doğru), 7. Onun oğlu İsmail'dir. Bunlar babasından evvel vefat eden bu sonuncusunu son imam kabul ederler ve taşıdıkları İsmaililer ismi de ondan gelir. İsnaaşeriye'ye aynı zamanda İmamiye denir. Bu ikisi arasındaki uzlaşmazlık yedinci imamla başlar; İmamiye (İsnaaşeriye) imameti aşağıdaki sıraya göre Cafer'in oğlu İsmail'in kardeşi Musa Kazım'dan çıkarır: 7. Musa Kazım, 8. Ali Rıza, 9. Muhammed Taki, 10. Hadi, 11. Hasan, 12. Askeri ve onun oğlu Muhammed Mehdi. Bu imamların hilafet iddiaları Abbasilerin ilk zamanlarında o kadar güçlü ve itibar edilir vaziyetteydi ki Meymun bunların sekizincisi Ali Rıza'yı bütün Abbasi sülalesinin büyük hoşnutsuzluğuna rağmen alenen kendi halefi olarak adlandırmıştı ki eğer Ali Rıza'nın ölümü Meymun'un ölümünden önce gerçekleşmemiş olsaydı Abbasi sülalesi bu veraset kuralının icrasının önüne geçmenin bir yolunu mutlaka bulurdu. Yediciler veya İsmaililer hâkimiyetlerini sürdürmede İmamiyenin diğer kolundan daha talihliydi. Saltanatları ilk defa Fatımiler hanedanı ile Afrika'nın kıyısı ve içlerinde, Mehediya ve Kahire'de ve yüz elli yıl sonra Asya'da Haşhaşilerin hâkimiyeti ile, Irak'ın dağlık bölgelerinde ve Suriye kıyılarında kuruldu. Şarkiyatçılar Afrika İsmaililerini garbi, Asyadakileri ise şarki İsmaililer diye tabir ettiler.

İSMAİLİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HAŞHAŞİLER

Ele almak istediğimiz konuya, bu sonuncuların tarihine geçmeden evvel öncekilerin kökenine ve türeyişine dair bir miktar daha tafsilat vermek fevkalade faydalı olacaktır. Bunların kurucuları İsmail'in oğlu, Muhammed'in oğlu, Cafer Mussadık'ın oğlu Muhammed Habib'in oğlu, yani soyca yedinci imam soyundan dördüncü olarak ortaya çıkmış olan Ubeydullah idi. İsmaililerin nazarında İsmail zahir imamların sonuncusuydu; onun oğlu, torunu, torununun oğlu Muhammed, Cafer Musaddık ve Muhammed Habib, yeniden ilk zahir imam Ubeydullah İsmail soyunun imamet haklarını ileri sürünceye kadar gizlenmiş (Mektum[36]) imamlardır. Ne var ki rakiplerinin şeceresinin sahihliğini ve imamet iddialarının geçerliliğini toptan ortadan kaldırmanın kendileri için tek çıkar yol olduğunu bilen Abbasiler bu haklara uzunca bir zaman ve her türlü gücü kullanarak şiddetle karşı çıkmışlardır. Halife Kadirbillah'ın saltanat döneminde [M. 1011, H. 402] fıkıh âlimleri gizli bir toplantı tertip etti, toplantıya katılan en şöhretli alimler arasında bulunan Ebuhamid İsfraini, İmam Kuduri, Şeyh Samir, Abcurdi ve diğerleri Fatimilerin şeceresinin sahihliğini, ve onların taht iddialarının sahteliğini ve batıllığını ilan etti. Bu karar değilse bile hiç olmazsa Abbasilerin kor-

36 [Mestur.]

kusunun ne kadar haklı olduğu elli yıl sonra ortaya çıktı. O zaman aslen Kahire'deki Fatimilerden bir Memluk olan Deylemi şahı Behaüddevle'nin hizmetinde bir ordu kumandanı olan Emir Arslan Besasiri İslam dünyasındaki iki hükümranlık alametini bütün bir yıl boyunca Bağdat'a taşımış, Bağdat halifesi Kaim-Biemrillah yerine Mısır Sultanı Mustansır adına sikke kestirip hutbe okutmuştu.

Bu rekabet ve nefsi müdafaa mecburiyeti Abbasilerin Fatimilerin ilk sultanı olan Ubeydullah'ın soyundan gelenler üzerinde uyandırdığı kuşkuların tesirini hatırı sayılır ölçüde azalttı, o kadar ki Makrizi ve İbn Haldun gibi büyük Arap tarihçileri tarafından bir hizip siyasetinin taşkınlığı olarak ele alınıp değerlendirilmeksizin geçildi. Büyük fakih Kadı Ebubekir Bakillani muhalif görüşteydi fakat az ileride görüleceği üzere sadece bu şeyhin otoritesi tarafından değil İsmaillerin batıni öğretilerinden çıkarılmış inandırıcı delillerce de desteklenmedi. Haşhaşilerinkinin de temelini teşkil eden bu öğretileri anlayabilmek için İslam dünyasının bölündüğü belli başlı hizip ve fırkalara dair daha geniş bir bakışa muhtacız.

Tarih mahkemesinde din taassubu mütemadiyen krallıkları yıkan, devletleri şiddetle sarsan kanlı savaşların kışkırtıcısı olarak suçlanır; hal böyle olmakla beraber din insan var oldukça var olmuş fakat iktidar peşinde koşan haris siyasetin ve doymak bilmez tamahın bir vasıtası olmaktan kurtulamamıştır. Gasıplar ve mütegallibeler din kurucularının hayırhah[37] ruhunu tersine çevirip kendi habis ve meşum emellerine alet etmişlerdir. Dini öğretiler hanedanlıklar ve hükümetler üzerinde hiçbir yerde maddi iktidarın ruhani otoriteden yetersiz ayrılığının silsile [i- meratip][38] ve zorbalığın birbirinin yerini alması [münavebesi] için geniş bir alan

37 [: *wohlthatig*: şefkatli, semahatli, mürüvvetli.]

38 [: *Hierarchie*.]

bıraktığı hallerdeki kadar yıkıcı bir tesir göstermemişlerdir. Sunak [- mihrap] tahta ne kadar yakın ise ilkinden ikincisine sıçramak ve tacı sarığın üzerine geçirmek için iğva da o kadar büyüktür. Siyasi ve uhrevi çıkarların aralarındaki mesafe ne kadar yakınsa usandırıcı dini ve din dışı savaşların tohumları o kadar çok ve veluttur.

Kadim Farsların ve Romalıların, Mısırlıların ve Greklerin tarihleri bu bakımdan neredeyse bir bağışıklığa sahiptir çünkü din onların nazarında sadece halkın inanış ve ibadetine taalluk eden bir mesele olarak görüldüğünden yüksek otorite iddialarını ne zayıflatma ne destekleme gücüne sahip olmuştur. Haris papalar ve muhteris krallar tarafından temellerinde yatan asli ruha zıt olarak kullanılıncaya kadar Hıristiyanlık hiçbir zaman krallıkları kan seylabına boğmamıştır. Nitekim yedinci Gregorius ve halefleri döneminde piskopos asası kraliyet asasına boyun eğdirmiştir; veya (Gibbon'un ifadesini kullanmak gerekirse) "Luther'in zamanında olduğu gibi insanlığın tabii özgürlüğünü telkin eden Hıristiyanlığın hayırhah düsturlarının kötüye kullanımıyla isyan patlak vermiştir".[39] Fakat İslam bahis konusu olduğunda durum tamamen farklıydı, çünkü burada daha önce gördüğümüz gibi temellerden biri Kuran ise diğeri kılıçtır ve bu ikisinin gücü hem yüksek ruhani reis hem hükümdar payesi olarak imam ve halifenin şahsında tecessüm eder.

Bu sebepten ötürü onun tarihi başka herhangi bir dinin tarihinden hem sayıca çok fazla, hem zayiatça çok kanlı savaşları ihtiva eder. Dolayısıyla hemen bütün hizip ve fırkalarda tefrikanın başta gelen sebebi birbiriyle çatışan taht iddialarıdır; o sebeple kayda değer büyüklükte olup da devlette siyasi bir hizip olarak hâkim sülale için bir dönemde tehlike

39 Gibbon Tom. I, Chap. XIII.

arz etmemiş olanı yok denecek seyrekliktedir. Bundan dolayı kelimenin en kati anlamında galebe çalmak ve kendi inançlarından emir veya şahları İslam tahtına oturtmak için mücadele etmemiş olanı yoktur. Bu hiziplerin davetçileri (Dai) insanların sadece itikadını değil itaatini de talep ediyorlardı ve aynı zamanda hem havari hem taht üzerinde hak iddia eden kimselerdi. Bu zamana kadar isimlerini zikrettiğimiz bütün sapkın hizipler özü itibarıyla aslında tahta cebir veya hile ile oturan hiziplerdi. Ne var ki Müslümanlık mevcudiyeti için daha da zararlı başkalarını: her türlü itikat ve ahlak düsturlarını ayaklarının altına alıp zıplayarak, tahtların ve mihrapların devrilmesini vazederek müsavat ve hürriyeti nişan yahut alametleri olarak taşıyan hizipleri sinesinde barındırıyordu. Bu sonuncularla alakalı biraz daha tafsilat vereceğiz; bunları bütünüyle muhalif oldukları evvelkilerden ayırabilmek için bunlara ihtilalci[40] hizipler diyeceğiz.

Şarkın en eski ve en iyi tanzim edilmiş monarşisi olan Pers İmparatorluğu sınırlanmamış iktidar ve mukavemet edici hürriyetten kaynaklanan istibdat ve kargaşanın bütün dehşetlerini ilk defa tecrübe etmiş ve çok uzunca bir zamandan beri de bunlara karşı koymaktadır. Zerdüşt itikadı asli saflığını muhafaza ettiği ve kutsal ateş tapınaklarda yanmaya devam ettiği müddetçe din isyan için ne bir kalkan ne bir maske sunabilirdi; fakat Sasaniler döneminde eski sistemin büyük yapısı yeni görüşler ve reformlarla sarsıldı; tapınak ve saray da benzer şekilde sendelemeye başladı. Yenilikçiler ve sapkınlar ortaya çıktı ve aynı anda fesat hareketleri hem mihrabın hem tahtın altını oymaya başladı.

Mecusi dininin mezhepleri hakkında çok az bilgimiz var; Perslerin diniyle ilgili hâkim görüşlerdeki yanlışlığın sebebi

40 [: *revolutionaire.*]

bu bilgisizlik; İkicilik veya Manicilik çoğu zaman Zerdüşt'ün asli öğretisi olarak zikredilir. Farklı devirlerde revaç bulan görüşleri tek bir sistem içerisinde bir araya getirme teşebbüsünde bulunulmuştur; sadece Grekler hakkında değil dikkatimizi ilk defa Herder'in çektiği Zend'in[41] bazı kitapları gün ışığına çıkarılalı beri Anquetil ve Kleuker hakkında bile müphem ve birbirini tutmayan izahların sebebi budur. Herder'in tahminleri Makrizi'nin muhtemelen kılavuz olarak Şehristani'yi alarak Mecusilerin mezhepleri hakkında söylediklerini teyit etmektedir. Makrizi bunlardan birkaçını sayar: 1. İlk insan veya kral denilen Keyumers'e göre eski öğretinin takipçileri olan Keyumersiye. 2. Servan'ı (ebediyet) her şeyin matrisi ve yegâne kökeni olarak kabul eden Servaniye. 3. Kadim Hum öğretisinin ıslahçısı Zerdüşt'ün takipçileri olan Zerdüştiye. 4. Seneviye, haddizatında İkiciler. 5. Maniviye veya Maniciler. 6. Farkuniye, iki ilkeyi, baba ve oğulu kabul eden, aralarındaki uyumsuzluğu üçüncü bir semavi güçle uzlaştıran Gnostiklerin bir çeşidi. 7. Mazdekiye, her türlü din ve ahlak sistemine savaş ilan eden ve âlemşümul bir özgürlük ve eşitlik, insan davranışlarının ibahasını [farksızlığını], mal ve kadın ortaklığını vazeden Mazdek'in takipçileri. İptila ve ihtiras namına ne varsa hepsinin dizginlerini serbest bıraktığı için bütün köleleri: sadece fakirleri ve ihtiyaç sahiplerini, kaybedecek ve kazanacak hiçbir şeyi olmayan geniş bir zümreyi değil fakat tam tersine her şeyi kaybedecek ve hiçbir şey kazanamayacak olanları, asilzadeleri, Kral Kubad'ı, Nuşirevan'ın babasını da kazanmıştır. Bu sonuncusu teslim olmada gösterdiği zayıflığın bedelini tahtını kaybetmek ve ancak veziri Bizircimihr'in bilgelik ve fazileti sayesinde kurtulabildiği bir hapislikle ödedi. Ne var ki oğlu Nuşirevan akideyi yabancı

41 [Avesta'nın Pehlevi dilindeki tercüme ve açıklaması.]

unsurlardan ayıkladı ve ateş ile kılıcın bu muzır yuvalanmasına[42] son verdi fakat daha sonraki hadiselerden anlaşıldığı kadarıyla bunların kökünü kazıyamadı.[43] Zira İslam'ın ilk yüzyılında aynı ruh çeşitli hizip önderlerinin *ibahiye*[44] öğretilerinde kendisini tekrar gösterdi; sonunda Babek [Hurremi] ve [Hamdan] Karmath'ın ellerinde devletin dehşeti ve insanların kâbusu, enkaz ve harabe yığınlarının üzerinde yükseldi.

Persler, der Makrizi, kendilerini hep bütün milletlerin en özgür ve gelişmiş olanı, başkalarını ise safi cahil köleler olarak görmüşlerdir. İmparatorluklarının Araplarca yıkılmasından sonra galiplerine tahkir ve nefret ile tepeden baktılar; ve sadece açık savaşla değil fakat isyan çıkarıp devleti temellerinden sarsacak gizli öğretiler ve zararlı tefrikalar veya hizipleşmeler ile İslam'ın yıkımı için çalıştılar. Bu görüşler ilhad[45] ve ibahiye damgası taşıdığından bunları savunan veya taraftar olanlara Zındık[46] (sefihler[47]) denir. Tabir Zerdüştiliğin yaşayan sözcüğü [tefsir ve açıklama anlamına gelen] Zend'in bozulmuş şeklidir. İslam tarihinde ilk ortaya çıkışları Abbasi hanedanının başlangıç dönemine rastlar. Abbasi sülalesinin ilk halifeleri kılıçla bunların kökünü boş yere kazımaya çalıştı. Kadim Pers İmparatorluğu'nun eski hanedanın ve ibadet tarzının ka-

42 [Yani habis neticeler doğurmak üzere kuluçkalanmasına...]
43 Makrizi, Lari.
44 [İbahiye: aklın tahdidi üzerinde yükselen her türlü nizamın temellerini nefsin iştihasını sonuna kadar serbest bırakarak sinsice oymaya çalışan beynelmilel fesat hareketinin zamana ve zemine göre farklı kılıklara bürünerek ortaya çıkan bir tezahürü. İştihasının kölesi olanlar cümle muharremat mubah kılınarak önce bir sancak altında toplanır sonra zamana ve zemine göre hedefe konulmuş olan neyse onun üzerine saldırtılır. Metinde bu ve benzeri tabirlerin açıklamaları müellife aittir.]
45 [: Dinin emirlerini yerine getirmeme, bu doğrultuda ayak direme, giderek mücadele ve münakaşa etme neticesinde dinden çıkma.]
46 Zikreden Hacı Kalfa ve Notas Reiskii ad Abulfed, II. p., B. 86.
47 [: *Freigeist*: iştikakı değil aksülameli bakımından. Pehlevî dilinde *zendîk*, orta dönem Farsça'sında *zendîg*.]

lan bağlılarının sığındığı ve İslam'ın henüz zayıf şekilde nüfuz edebildiği şark vilayetleri imamet ve hilafet için bu denli ölümcül olan bu sapkınlıkların mümbit kaynakları oldu.

Nitekim Halife Mansur döneminde ruh göçü veya tenasüh öğretisini savunmuş olan Ravendi Horasan'da; ve bundan yirmi yıl sonra ya kızıl elbiseler giydikleri veya gerçek müminlere hımarlar (Arapça hem kızıllaşmış hem hımarlaşmış anlamına gelen HMR kökünden) dedikleri için Muhammer (yani kızıllar) denilen Abdülkahir kumandasında; aynı yıl altın bir peçe yahut maskeye bürünmüş anlamına Mukannaa, örtülü denilen; veya geceleyin Nakşeb'deki bir gölden etrafın ay ışığı ile aydınlanmış görünmesini sağlayan mucizevi bir parıltı çıkardığı için Sasindeyma (ayışığı çıkarıcı) denilen Hâkim bin Haşim tarafından kurulmuş Sefidcamegan veya beyaza bürünmüşler Semerkant civarında isyan etti. Bu hokkabazlık marifetiyle davetini veya vazifesini, tıpkı daha evvel Mani'nin semavi menşeini sanatlı hünerli bir tanrısallıkla, yani harikulade resimlerle süslenmiş bir kitap ile (Ertengi Mani) açıkladığı gibi, o da bir mucize ile alenen iddia ve beyan etmek istiyordu. Mukanna Tanrı'nın meleklere ilk insana secde etmeyi buyurduğu için insan suretine büründüğünü ve o zamandan itibaren ilahi tabiatın peygamberden peygambere ve sonunda Abbasilerin galibiyet ve ihtişamını tesis etmiş olan Ebu Müslim'e, neticede ondan da kendisine geçtiğini savunuyordu. O Ravendi tarafından da önderliği kabul edilmiş olan ve İslam'a ruh göçü öğretisini ilk defa sokmuş görünen Ebu Müslim'in bir şakirdiydi. Mukanna ruh göçü öğretisine (Tenasuh) Hind diyarında ortaya çıkan ve daha sonra yukarıda görüldüğü üzere Gulat tarafından temel inanç esaslarından biri olarak kabul edilmiş olan beşeri ve ilahi tabiatın tecessümü (Hulul) öğretisini ekledi.[48]

48 *Bkz.*, Herbelot, *Mani*, *Erteng*, *Mukanna*, ve *Ḥakem Bin Haşim* md.

Tercümelerin yapıldığı, Grek ve Pers dünyasının münevverler zümresinin Bağdat'a davet edildiği ve bütün bunların zaten tohumları atılmış olan ilmi inkişafın göz kamaştırıcı çiçeklenmesinin önünü açtığı yedinci Abbasi halifesi Meymun döneminde şimdi Grek felsefesi, Pers ilahiyatı ve Hint mistisizmi sistemlerini içine çeken Arap ruhu İslam'ın dar sınırlarını giderek daha fazla sarsmaya başladı. Mülhid (Tanrı tanımaz) ve Zındık (sefih) lakapları giderek daha sık kullanılır hale geldi ve halifenin sarayının en zeki ve bilgili adamları da bu lakaplardan nasibini alır oldu. Hicret'in üçüncü asrının ilk yılında, Pers diyarında iki buçuk asır evvel zuhur eden Mazdek gibi, amellerin farksızlığını[49] ve malların ortaklığını vazeden ve tıpkı ilk örneği Kisra'nın sarayı gibi halifenin sarayını yerin dibine geçirmekle tehdit eden ihtilalci bir hizip ortaya çıktı. Lari'ye göre ya doğum yeri Hürrem şehrine izafeten veya başkalarına göre öğretilerindeki rindane (Hürrem Farsça'da şen, neşeli anlamına gelir) unsurlar sebebiyle lakabı Hurremi olan Babek halifenin bütün hükümranlık bölgelerini yirmi yıllık bir zaman zarfında ceset yığını ve harabelerle doldurdu. Nihayet Muteassım döneminde yakalanıp hapse konuldu ve halifenin huzurunda idam edildi.[50] Babek infaz etmezden evvel tutsaklarının gözlerinin önünde karılarına ve kızlarına tecavüz ederdi; kendisinin de hapsedildiği kale kumandanından aynı muameleyi gördüğü söylenir. Halifenin emriyle elleri ve ayakları kesildiğinde gülmüş ve kanıyla öğretisindeki mücrimane lakaydiliği gülerek mühürlemiştir. Tarihçiler yirmi yıl zarfında kılıçtan geçirilenlerin sayısının bir milyonu bulduğunu tahmin etmektedir. On infazcısından biri olan Nud sadece kendisinin yirmi bin insanı doğradığını övünerek anlatır; hürriyet ve eşitlik iddiasında bulunanlar ile

49 [: *Gleichgultigkeit aller Handlungen: İbaha*.]

50 M. 837, H. 223 Hacı Kalfaya göre; M. 841, H. 227 Lari'ye göre.

halifenin tahtını ve İslam'ın minberini müdafaa edenler arasındaki çatışma işte bu kadar korkunç ve kanlıydı.[51]

Bu fırtınalı ve kanla lekelenmiş dönemde Abdullah bin Meymûn, bir Deyzan, yani İkicinin oğlu Fars ülkesinin güney bölgesi Ahvaz'da yaşadı. Farsların kadim imparatorluk ve itikat ilkelerinin eğitimini Magi sisteminden İslam'a İkiciliği sokmuş olan babası ve dedesinden aldı ve bu ilkelerin yeniden tesisini gerçekleştiremese bile hiç olmazsa Araplarınkini bozup yıkmada muvaffak olabileceği büyük iş ve kahramanlıklara yine onlar tarafından teşvik edildi.

Bütün ilimlerde derin vukufiyeti olan, tahsili tarih araştırması ve zamanının dehşetli tecrübesi ile tamamlanan Abdullah bin Meymûn insanların vicdanı ve askeri gücü emirlerinde bulunduğu sürece müesses dine ve hâkim hanedanlığa açık savaş ilan etmenin tehlikesini idrak edecek yeter fırsata sahip olmuştu. Bu sebepten ötürü mahirane tasarlanmış bir planla açıktan saldırmaya cesaret edemediğinin sinsice altını oymaya karar verdi. Sistemi bir sır perdesine sarıp sarmalanacak, güç ve iktidarı taraftarlarının ellerine teslime muvaffak oluncaya kadar da gün yüzüne çıkmayacaktı. İnsanların kafalarından tahta ve atalarının mihrabına duydukları derinlere kazınmış hürmet ve ihtiram hissini bir çırpıda silip atmaya cüret etmek her zaman fevkalade tehlikeli bir iş olmuştur. İnsanlar önyargılarından kendilerini ancak zaman içerisinde ve yavaş yavaş kurtarabilirler: birçokları bunu ancak yarım yamalak yapabilir, bütünüyle muvaffak olabilenler ancak küçük bir azınlıktır. Abdullah'ın planı mevcut dinin ve otoritenin önyargılarını sadece yok etmek değil fakat tümünün temelini hedeflediği için öğretilerini yavaş yavaş yaymaya karar verdi ve onları Pythagoras ve Hint filozoflarının usulünü takip ederek yedi dereceye böldü.

51 *Bkz.*, Lari. Herbelot, Babek md.

En yüksek derece her türlü dinin boşluğunu ve anlamsızlığını: ona göre ne şimdi ne daha sonra ödüllendirme de cezalandırma da görmeyecek amellerin ibahasını telkin ve talim ediyordu. Gerçek ve doğru yol sadece buydu, geri kalanların tamamı sahtekârlık, düzenbazlık ve yanılgıydı. Şakirtlerinin kaydını tutmak ve onları sefahat ve kargaşa çıkarma istidatlarına göre bu derecelerin bir kısmına veya tamamına inisiye[52] etmek için ulak olarak kullandığı özel görevliler tayin etti. İsmail'ın oğlu Muhammed'in soyundan gelenlerin bu yoldaki iddialarını siyasi bir maske olarak kullandı; davetçileri bunları taraftarlar olarak ileri sürdü, halbuki geri planda onlar cürüm ve dinsizliğin öncülerinden ve yayıcılarından başka bir şey değildi. Bu iki irtibat ve münasebet altında onlar ve takipçilerine kimi zaman İsmaililer kimi zaman *İbahiye*[53] denildi.

Abdullah Ahvaz'dan Basra'ya, Basra'dan Suriye'ye geçti ve burada Selimiye'ye yerleşti: buradan oğlu Ahmed, Ahmed'in oğulları Ebulabbas ve Muhammed Şulale ve onun hem özel görevli, hem gizli ajan olan elçileri (Dai) öğretilerini yaymaya başladı. Ahvazlı Hüseyin [Hüseyin el-Ahvâzî] bu sonuncuların en şöhretlileri arasındaydı. Kufe'de başkaları ile birlikte (Karmath denilen) Eşas'ın oğlu Ahmed'i isyan başlatma, kargaşa çıkartma ve ihanet etmenin sırlarına intisabın yollarını açan ve onu bu konuda yetiştiren buydu ve kısa zamanda kan seylapları ve yangın yerine döndürdüğü

52 [: *einweihen*: dini merasimle açmak/takdis etmek, bir şeyin sırlarına vâkıf etmek, bir şeyin bilgisini özel yoldan almak: hem İngilizce hem Fransızca çeviri fiili haklı olarak ve *Grad*: derece sözcüğüyle ile birlikte kullanıldığını da göz önünde bulundurarak *initiate* (*initiatus*: *initiare*) fiiliyle karşılamış, dilimizde bu iki sözcüğün birbiriyle alakasını ve birbirine müracaatının uyandıracağı tınıları verecek başka bir sözcük bulunmadığından bu yol tutulmuştur.]

53 [: *gleichgultig*.]

şehirlerin enkazı ile bütün dünyaya bu yetiştirmede ne kadar gayretli olduğunu gösterdi.[54]

O kendisine bu ismin kırık Arap harfleri ile Karmat diyordu ve Lahsa ve Bahreyn'den çıkıp İslam'ı yok etmekle tehdit etmiş olan Karmatilerin önderi oldu, tıpkı dokuz yüzyıl sonra yine aynı havaliden çıkan Vahabiler'in yapacağı gibi. Hiçbir şeyi yasaklamama ve her şeyin ödül veya ceza karşılığı olmaksızın caiz ve mubah olduğunu ilan etme siyasetine ilave olarak dinin bütün emirlerinin mecazi hüviyette olduğu, siyasi hüküm ve düsturları için sadece bir kılıf vazifesi gördüğü iddiasıyla bilhassa İslam'ın temelini oydu. Buna göre her şey için delil ve hüccet olarak ayıpsız ve kusursuz İmam Masum gösterilecekti, o her ne kadar mevcut tahtlardan birini işgal etmese de bir rehber timsaliydi. Onu arar gibi görünerek, ayrım gözetmeksizin kötü veya iyi hükümdarlara savaş ilan ediyor, bu suretle daha iyisi için mücadele etme bahanesi altında sıkı şekilde birbiri içine geçmiş din ve hükümet gergefini çözüp sökebileceklerini hesap ediyorlardı. Namaz buyruğu İmam Masum'a itaatten; zekat onda birin ona aktarılmasından; oruç İsmail sülalesinin imametiyle ilgili siyasi sırrın saklanmasından başka bir şey ifade etmiyordu.

Her şey yoruma (Tervil)[55] bağlıydı, yorum olmaksızın bütün Kuran kelamı (Tenzil) ne anlama, ne kıymete sahip olabi-

---

54 Makrizi, Fatımi Halifelerinin Şecereleri bölümünün başlangıcında ve aşağıda, Dailerin Öğretileri kısmında:, İbtidai Davet Hizmetinin başlangıcı md.

55 [Kaynaklarda kastedilen manayı ifade etmek üzere r-v-l kökünden bir tabire rastlanmaz, bu vadide ıstılah olarak ya e-v-l kökünden *tevil* veya f-s-r kökünden *tefsir* kullanılır ki ilki maksada daha muvafıktır, zaten az aşağıda aynı kökün ismi failinin (*Mutevelin*) telaffuzu, keza VII. Kitapta İsmaililerin bir kolundan söz edilirken Almanca metin değil fakat Fransızca çeviride Sylvestre de Sacy'ye yapılan atıf (*de Tevil et Tefsir*) da bunu doğrulamaktadır.]

lirdi. Din zevahire (Zahir) değil bavatına (Batın) dayanır.[56] Bu öğretinin birçok hususta yukarıda zikredilenlere temas eden değişik şekillerine göre bunların daileri halifeliğin farklı bölgelerinde değişik isimler almışlardır. Taberistan'da bunlara Meymun Kaddah'ın oğlu Abdullah'ın gizli öğretilerinin yedi derecesine izafeten Yedi[ci]ler, giydikleri kıyafetlerden ötürü Horasan'da Muhammire (Kızıllar); Suriye'de Mubeyeze (Beyazlar); Semerkant'ta Mukanna yüzünü altın bir maske yahut peçe ile örttüğünden dolayı Ravendi ve Burkavi (Peçeliler); İsfahan'da Batıni ve ayrıca Mutevelin (yorumcu Mecaziler); Kufe'de Karmati veya Mubareki; Lahsa ve Bahreyn'de Cenabi; Batı Afrika'da dört önderi Karmat, Mubarek, Cenabi ve Said'e izafeten Saidi denir. Onlar ise hilafet iddialarını Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'e dayandırdıkları için kendilerine genel olarak İsmaili dediler. Buna mukabil karşı çıkanların tamamı onlara hep beraber hak ettikleri bir lakap yahut vasıflandırma ile Mülhid (tanrıtanımazlar) veya Zındık (sefihler veya miskinler)[57] demeyi tercih ettiler.

Karmatiler Meymun oğlu Abdullah'ın öğretisinden gizli sisteme göre tahtın kendi içlerinden biri tarafından işgal edilinceye kadar zamanlarını sessizce bekleme yerine isyan sancağını kaldırma ve mevcut hilafet kuvvetlerine karşı açıktan cephe alma tutumu bakımından ayrıldılar. Tıpkı yirmi yıl evvelki Babek vakasında olduğu gibi çatışma yine kanlı oldu; fakat bu defa hem mihrap hem taht için daha tüketici ve daha tehlikeliydi. Hatta altıncı atası Mütevekkil'den itibaren iyice zayıflamış olan hilafetin gayret ve cesaretini kılıcın çelik çaresi ile güçlendirmiş ve tarihte Abbasilerin ikinci kurucusu, Seffahsani, ikinci kan dökücü ismini (ilki Abbas'tı) almış olan

56 [Veya: Dinde asıl olan zahir değil batındır.]

57 Nazmizade, Gülşeni Hulefa, Halifelerin Gülbahçesi, Camius-Siyer'i (Siretler Mecmuası) takiben, Nizamül Mülk Tarihi, s. 20.

halife Mutazıdbillah bütün kuvvet ve gayretine rağmen bu muzır ve habis kuluçka yuvasının kökünü kazımaya muvaffak olamadı. Müneccimler, filozoflar, kahinler ve kıssacılar Harun ve Meymun döneminde saraya besledikleri güven ve itimadı bütünüyle yitirdiler:[58] ne var ki bunlar silahsız veya öndersiz olsalar da hiçbir surette tehlikesiz değillerdi; Ebusaid, Cenabi ve Ebutahir gibi askeri deha ve cesarete sahip olan kumandanlar İslam'ın başına ve kalbine karşı Karmatilerin silahlı koluna önderlik etti. Karmatiler Ebutahir önderliğinde, tıpkı günümüzde Vahhabilerin yaptığı gibi, mukkaddes Mekke şehrini ele geçirdiler:[59] İslam tarihinde bu nevi öğretilerde ve hadiselerde hiçbir yenilik yoktur. Kâbe'nin kutsiyetinin dinsiz saldırganlara karşı müdafaasında otuz bin Müslüman hayatını kaybetti. Mabet ateşe verilip İbrahim Peygamber döneminde gökten düştüğü rivayet edilen Haceri Esved bile Hicar'a götürüldü. Bu taş tıpkı diğer birçokları gibi bir göktaşıydı ve bu sebepten ötürü insanların hürmet ve ihtiramını üzerine çekmişti. Irak Emiri elli bin duka altını fidye verip kurtardığında ve onarılarak yerine konulduğunda üzerinden yirmi iki yıl geçmişti.[60] Bu taşın üzerine oturan Kâbe ihtiramı cehennem kapılarına karşı galebe çalmaya kâfi gelmeyecekti. Bütün bir yüzyıl boyunca Karmatilerin zararlı öğretileri geniş bir alana yayılan büyük yangın kanla söndürülünceye kadar İslam'ın bizatihi sinesinde ateş ve kılıçla etrafı kasıp kavurmaya devam etti.

Karmatilerin akıbeti, tıpkı Babek'in takipçilerinin akıbeti gibi Meymun-Kaddah oğlu Abdullah'ın gizli öğretilerine özel bir silsile yoluyla intisap edenler için kanlı bir ders oldu. Bu ders sayesinde onlar bizatihi tahtın efendileri oluncaya kadar

58 Nazmizade ibid. Ayrıca Magazin'e bakınız.
59 M. 920, H. 308.
60 Nazmizade, *age.* Ayrıca *bkz.*, Mecmua Megazin.

bu öğretileri tedbir ve temkin ile gizlilik içerisinde yaymanın dışında bir yol olmadığını öğrendiler. Sonunda en gayretli ve faal taraftarlarından biri, İsmail'in oğlu Muhammed'in soyundan geldiğini iddia eden Dai Abdullah, Halife Muteda'nın emriyle kapatıldığı Sicilmase zindanlarından kaçmayı başardı ve Ubeydullah Mehdi adıyla Afrika'da tahta oturdu.[61] Bu macera ile neseplerini Cafer sadık'ın oğlu İsmail'e, ondan da peygamberin kızı Fatıma'ya bağlayan ve Fatımiler veya doğu İsmailileri ismiyle bilinen Mısır halifeleri hanedanlığının kuruluşu gerçekleşmiş oldu. Böylece bu zamana kadar bir hizbi tasrih etmiş olan isim bir soy için kullanılmaya başladı. Tahta oturttuğu hanedanın kurucusunu elverişli bir alet olarak kullanmış olan İsmaililik Afrika'da her anlamda baskın öğreti oldu. Bu halifelerin ilk idare merkezi olan Mehdiye'deki hilafet tahtı çok geçmeden Bağdat'takini tehdit etmeye başladı. Bu eski hilafet merkezinden Ubeydullah'ın nesebinin sahihliğine karşı iddialar bunun üzerine yayıldı.

Onlara göre Ubeydullah hiçbir surette İsmail'in oğlu Muhammed'in soyundan değil fakat Meymun-Kaddah oğlu, Abdullah oğlu, Ahmed'in iki oğlu Hüseyin ve Ebuşelale'nin, bir Yahudi kadından olma, üvey kardeşiydi. İsminin aslen Sait olduğu teyit ediliyor fakat Abdullah tarafından azat edildikten sonra bunu değiştirip Ubeydullah yaptığı söyleniyordu. Ve aslı aranacak olursa İslam akidesi için bu denli yıkıcı olmuş olan Meymun'un oğlu Abdullah'ın öğretisinin Fatımi hanedanının kurulmasından itibaren saray ve idarede baskın öğreti haline geldiği ve bunun ilk defa Mehdiye'de ve bu hanedanın dördüncü halifesi döneminde Mısır'ın fethinden sonra Kahire'de açıktan öğretildiği; onun başı, tıpkı Kadıyul Kuzat, yüksek hâkim gibi, Daiyal-duat, saltanatın yüksek da-

61 M. 909; H: 297.

vetçisi payesiyle imparatorluğun en başta gelen rütbelerinden biriyle mücehhez kılındığı, ki çoğu zaman her iki vazife de tek kişide birleşir, düşünülecek olursa; hiçbir mukaddes tanımayan ve her şeyi mubah sayan bu hizbin önderlerinin içlerinden birini tahta oturttuğu varsayımı Makrizi ve İbn Haldun'un aksi istikametteki iddialarına rağmen ihtimal olarak ağırlık kazanır. Bu iki büyük tarihçiden ilkinin bu öğretinin intişarına ve şimdi yediden dokuza çıkmış olan intisap (inisiyasyon) derecelerine müteallik günümüze ulaşan izahatı daha sonra garp gizli cemiyetlerinin adımlarını takip ederek ilerleyeceği şarkın gizli cemiyetlerinin tarihine dair gayet kıymetli ve en eski vesikayı oluşturur. Bunların doğudaki İsmalilerin öğretisiyle yakın irtibatı burada ona dair kısa bir çerçeve çizilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Fatımiler saltanatının tesisinin hemen ardından[62] tarih Daiyal Duat tarafından her pazartesi ve çarşamba olmak üzere haftada iki defa toplantıya çağrılan ve birbirinden ayrı yerlerde erkek ve kadınlarla kalabalıklar halinde toplanan benzer meclisler zikreder. Bu toplantılara Mecalisul-hikmet veya Hikmet Meclisleri denir. Sırlara intisabı kabul [veya inisiye] edilecek namzetler beyaz elbiseler giyinirlerdi; imam bu günlerde halifeye gider ve mümkünse ona bir şey okur fakat her halde ondan el yazması metninin kapağı üzerine imzasını alırdı. Dersten sonra talebeler imamın elini öper ve halifenin imzasına hürmetle alınlarıyla dokunurlardı. Altıncı Fatımi halifesi, Hâkim Biemrillah (ki İslam tarihinin kaydettiği en ahmak müstebittir, bu günlerde kendisine ilahi tazimde bulunulmasını ister, daha da saçması, Dürziler kendisine ilahı mücessem olarak tapınırlardı) döneminde bu toplantılar ve bu toplantıların yapıldığı evler, hoca ve hizmetkarların maişeti için kurum-

62 M. 977, H. 335.

ların sayısı arttı, ölçekleri büyüdü: Darul-hikmet, Hikmet Evi denilen büyük bir loca inşa edildi[63] ve kitaplarla, matematik ile ilgili alet edevatla, hocalar ve talebelerle tefriş edildi; bu ilim hazinelerine ulaşmak ve kullanmak herkese açıktı ve yazı malzemeleri ücretsiz olarak sunuluyordu. Halifeler sık sık ilmi tartışmalar tertip ediyor, bunlara Darul-hikmet'de ders veren ve kendi aralarında farklı şubelere bölünmüş hocalar katılıyordu: mantıkçılar, hendeseciler, fakihler, hekimler üzerlerine tören elbiselerini (khalaa) veya müderris kıyafetlerini geçiriyorlardı. İngiliz üniversitelerinin kıyafetleri bugün hâlâ Arap khalaa veya kaftanlarının ilk şekline sahiptir.

Darul-hikmet'nin onda bir ve sekizle toplanan yıllık iradının tutarı iki yüz elli yedi bin duka altınını buluyordu. Bu tutar hocaların ve hizmetlilerin ücretleri, tedrisat levazımatı tahsisatı ve gerek halk eğitimi gerek gizli itikat maddeleri için lüzumlu diğer vasıtalara sarf ediliyordu. Eğitimin herkese açık kısmı beşeri bilgi dallarının tamamını ihtiva ediyordu, diğeri birbirini takip eden dokuz derece içerisinde aşağıdaki ilkelerin telkin ve talimini havi idi:[64] İlk derece talebenin hocanın bilgisine en kati ve itirazsız itimadını zerk etmek ve onu kör inanç ve kayıtsız şartsız itaat ile kendisini adayacağı[65] gizli öğretiye en ciddi ve merasimli yemini içmeye teşvik etmek için zorunlu olduğundan hepsinin en uzun ve en çetin olanıydı. Bu maksatla mevcut dinin ve aklın birçok çelişkileri ile kafa karıştırmak için, Kuran'ın akıl almaz bölümlerini en sinsi sorular ve en içinden çıkılmaz kuşkular ile daha da karmaşık hale getirmek için, safi kabuktan ibaret gördükleri bariz lafzi manadan asıl çekirdek [*Lübb*] dedikleri daha derin bir

63 M. 1004, H. 395.
64 Makrizi, Muhavil ve Darul Hikmet maddeleri.
65 [: *ergeben*: yani kendisini sair her şeye gözlerini ve kulaklarını kapatarak hasredeceği...]

anlam çıkarmak için her mümkün ve münasip yol deneniyordu. Şakirdin merakı ne kadar şevkli ve hararetli ise üstadın bu güçlüklere karşı en küçük bir çözüm sunmayı reddi de o kadar kararlıydı ve bu kararlılık şakirdin kayıtsız şartsız itaat yeminine kadar bozulmazdı. Yemin ile şakirt ikinci dereceye kabul edilirdi.

Bu derecede şakirde her türlü bilginin kaynağı olan, ilahi olarak seçilmiş imamların kabul ve tasdiki talim edilirdi. İmamlara inanç iyice yerleştikten sonra üçüncü derece bunların herhalde kutsal yediyi geçemeyecek sayısını öğretirdi. Zira nasıl ki Tanrı yedi sema, yedi arz, yedi deniz, yedi seyyare, yedi renk, yedi ses, yedi maden yaratmışsa yaratıkları içerisinde zahir imam olarak en kusursuz yediyi seçmiştir. Bunlar Ali, Hasan, Hüseyin, Ali Zeynelabidin, Muhammed Elbakır, Cafer Sadık, ve son ve yedinci imam olarak onun oğlu İsmail'di. Bu daha evvel görüldüğü gibi on iki imam kabul eden İmamiye'den büyük bir kopma yahut asıl itizal idi ve bununla dördüncü dereceye geçiş önemli ölçüde kolaylaşmış oluyordu. Burada dünyanın başlangıcından beri yedi ilahi kanun koyucu veya Tanrı'nın konuşan [Natık] havarileri olduğu, bunların her birinin semavi emirle selefinin öğretisinde devamlı olarak değişiklikler yaptığı öğretiliyordu. Bir konuşan kanun koyucudan diğerine kadar geçen dönemde konuşanların her birinin yekdiğerini takip eden yedi vekili yahut muavini olurdu fakat zahiren görünmedikleri için bunlara Suskunlar (Samit) denirdi.

Suskunların ilkine, konuşan peygamberin vekillerinden olduğu için esas, yani makam deniyordu. Bu yedi konuşan peygamber, yedi esas veya makamı ile birlikte, Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, ve Cafer oğlu İsmail idi, ki onların sonuncusu olarak buna Sahibizaman (zamanın sahibi) deniyordu. Bunların yedi muavini Şit, Şem, İbrahim'in

oğlu İsmail, Harun, Şemun, Ali, İsmail'in oğlu Muhammed idi. Her peygamber döneminde suskun ilahi elçilerin sadece ilkini ismen andıkları; ve son peygamberin vekillerinden ilki olan İsmail'in oğlu Muhammed'in ölümünden beri ancak yüzyıl geçtiği için terakkisi bu derecede sona erenlere talimcilerin kimi isterlerse onu zamanın suskun peygamberlerinden biri olarak sunmada tam bir serbestiye sahip oldukları İsmaililere Yediciler adını kazandıran bu marifetli düzenlemeden aşikardır. Beşinci derece zorunlu olarak öğretinin inandırıcılığını şakirtlerin kafalarına daha aşikâr kılması gerekir; bu sebeple yedi suskun peygamberin her birinin gerçek itikadın intişarı için on iki elçisinin olduğu öğretiliyordu; çünkü on iki sayısı yedi sayısından sonra en mükemmel sayıydı: bunun sonucu olarak on iki burç, on iki ay, on iki İsrail kabilesi, başparmak hariç her bir elin parmaklarındaki on iki kemik vb. vardı.

Bu beş dereceden sonra İslam'ın emirleri yahut hükümleri gözden geçirilir ve inceleme konusu yapılır; ve altıncı derecede gösterilir ki bilumum müspet dini şeriat umumi ve felsefi olana tabi kılınmalıdır. Buna Platon, Aristoteles ve Pythagoras'ın dogmaları delil gösterilir ve mütearife olarak öne sürülür. Bu derece ziyadesiyle yorucu ve sıkıcıdır ve yamak filozofların bilgeliğine tamamen nüfuz ettiği takdirde yedinci dereceye kabul edilir ve buradan felsefeden mistisizme adım atmış olur. Bu Sufilerin eserlerinde sergiledikleri birlik öğretisidir. Sekizinci derecede dinin kati hükümleri daha evvel geçmiş olanların hepsiyle çözüp dağıtmak için yeniden ortaya getirilir; işte o zaman şakirt bütün peygamberlerin ve elçilerin lüzumsuzluğuna, anlatıldığı şekliyle cennet ve cehennem diye bir şeyin olmadığına, bütün amellerin farksızlığına, ne bu dünyada ne gelecek dünyada bunlar için ne bir ödül ne bir ceza bulunduğuna tamamen aydınlanmış olur. Artık o hu-

dutsuzca iktidara susamış olanların her türlü heves ve hırsının kör aleti olmak üzere dokuzuncu ve sonuncu derece için olgun ve hazır hale gelmiş demektir.

Hiçbir şeye inanmamak ve her şeyi göze almak, her din ve ahlak ilkesini ortadan kaldırmış ve uygun vekillerle muhteris tasarıları hayata geçirmekten başka bir derdi olmayan bu sistemin iki kelimeyle hülasasıdır. Her şeyi göze alan ve hiçbir şeye hürmet etmeyen bu vekiller her şeyi hile ve desise vesilesi gördükleri, hiçbir şeye yasaklama getirmedikleri için bir şeytani tedbir ve tertibin en iyi aletleridir. Doymak bilmez bir iktidar hırsının tatmininden başka bir hedefi olmayan, insani gayelerin en yükseğini araştırmak yerine kendisini uçurumdan aşağıya bırakan bir sistem taht ve mihrapların harabesi, başıbozukluğun dehşetli manzaraları, milletlerin saadetinin enkazı ve topyekûn insanlığın lanetinin ortasına gömülür.

II. Kitap

HAŞHAŞİLER TARİKATININ KURULUŞU

Mısır, geri kalanların tamamından birçok harikulade tabiat fenomeniyle böylesine mümtaz kılınan bu sıra dışı ülke, tarihte gök veya yer adına hikmet veya hamakatla insanları idare sanatının olağan dışı gösterilerinin unutulmaz sahnesi olmuştur. Kadim zamanlarda bir rahip zümresi hükmetti, kral onların elinde güçlerine yaltaklanan bir oyuncaktan başka bir şey değildi, gerçek asa *lituus*[66] (bizim piskopos asası) idi. Hurafe ve heykel ve suretlere zahiren tapınma halkın diniydi, sırlara intisap etmiş olanların gizli öğretisi remizler ve hiyerogliflerle saklanıyordu. Sırlarının ruhun ölümden sonraki durumuyla özel bir ilişkisi vardı; halbuki halk inanışı ruhun yeryüzündeki mevcudiyeti ile sınırlıydı. Bu büyük bir maharetle tasarlanmış fakat iyi niyetli olmayan bir siyasetti: ölümsüzlük öğretisini balçığa saplanmış kalabalıklardan uzak tutmuş ve onu aynı zamanda medeni hayatın vecibe ve gayelerini ihmal etmeksizin mezarın sınırlarının ötesine yükselmelerine izin verilmiş belli sayıda seçkinlerin özel ayrıcalığı haline getirmişti. Avamın bunları mezarın ötesine uzanan görüşlerle hayatının bir parçası haline getirmesi yerine ancak beşikle tabut arasında kalan zaman zarfı içerisinde ruhlarının bütün faaliyet ve melekelerini yeryüzü ile sınırladıklarında

66 [Eski Roma'da kehanet için kahinlerce kullanılan asa.]

son haddine kadar bütün güçleriyle yerine getirebilecekleri tasavvur edilmişti.

Dolayısıyla boş umutlar veya faydasız fikri mütalaalarla ne zaman ne gayret kaybedilecektir; zaman da gayret de münhasıran medeni hayat için kullanıldı: sadece burada değil bundan sonra da ödül ve cezaların dağıtılmasını kendi inhisarına almış olan devletin gayesi buydu. Her ne kadar akıldan çok fazla destek bulamasa da insanlar tabiat tarafından her sineye yerleştirilmiş ebedi mevcudiyet özlemini bir ölçüde tatmin etmek için mumyalar ve mezarlar ile mümkün olan en uzun süre bedenlerini ve isimlerini muhafaza etmenin yolunu aradılar: bu muazzam abidelerin, ölülerin gizli muhakemesinin sebebi budur, ki hâkim muavini ve hâkimler olarak rahipler taş ve topraktan bu geçici ölümsüzlüğün dağıtıcılarıydı. Daha fazla bilgi sahibi olan ve bu mumyalama işiyle tatmin olmayanlara ölülerin yargılanması sırlarda remiz ve mecaz diliyle izah edildi ve ruhun gerçek ölümsüzlüğü öğretildi; kendilerinin tamamen cahili olduğu konular hakkında izahat rahiplerce yapıldı.

Bu sevki idare sanatıyla[67] yetişmiş ve yüksek rahip okullarının sırlarına inisiye olmuş olan Musa Peygamber başka birçok kurumlarının yanı sıra her halde Mısır'da olduğu gibi ruhban sınıfının özel imtiyazı olarak kalmış olan ölümsüzlük öğretisini de kavmine tebliğ etmeyerek alıkoydu. Bu öğretinin izini İbranilerin kitaplarında bulamıyoruz;[68] bunun tek

67 [: *Regierungkunst*: tarzı hareket: siyasa.]

68 ['Din gerçeği'ni evrimci - ilerlemeci (*evolutionist - progressivist*) zaviyeden ele alıp izah etmeye çalışan on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl Kitabı Mukaddes tetkikleri için bu mesele her nedense—kim bilir belki de gizliden gizliye hâlâ egemen olan kilise taassubunun sevki tabiisiyle dinler tarihi içerisinde Hıristiyanlığa ayrılan müstesna yer arayışından ötürü bilerek muğlak ve muallak bırakılır, daha etraflı bir müzakere için *bkz.*, G.T. Bettany, *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, s. 609 vd.]

istisnası Eyub Peygamber'in Arapça şiiridir ki esasen bu da onlara ait değildir.

Rahiplerce siyasa şaheseri olarak kabul edilen ölümsüzlük öğretisinin bu şekilde saklanışının kavmin ruhunu ne kadar sıkıp bunalttığı ve her soylu hasretin önünü tıkadığı bize sadece hükümet tarihlerinde değil fakat sanatın elinin kutsamasından bu kadar mahrum kalarak günümüze ulaşmış olan abidelerinde de yeteri açıklıkta gösterilir. Sfenksler ve devasa heykeller, tapınaklar, ehramlar, şu insan etkinliğinin ve bir gayeye yönelmiş sayıların gücünün şaşırtıcı abideleri üzerlerinde nispetlerinin büyüklüğü ile ama hiçbir surette icra ve icatlarındaki güzelliğin gücü ile değil ululuğun damgasını taşır. Bu sonuncular ancak sanat ve dinin ölümsüzlük fikriyle birlikte yüceldiği kayırılmış ışıklı bölgelerde hayat bulur. Bu esrarlı sevki idare sanatının her ne kadar medeniyetin daha özgür inkişafına ve insanların daha yüksek bir içtimai seviyeye yükselmesine sınırlar getirse de, bütünüyle münevverlerin görüşlerinin meyvesi olması, bütün beşeri güçlerin bozulmamış etkinliği ve bunların mütemadiyen tek bir siyasi gayeye tatbiki ve tahsisi ile krallık için en yüksek refah ve insanlar için en büyük dünyevi saadet temelini atma gibi dürüst bir niyetten kaynaklanmış olması ihtimal dâhilindedir. Gizli öğreti sırlara intisap etmiş olanların hayrına idi ama müntesipler zümresinin dışında kalanlara da zararı dokunmuyordu.

Hal böyle olmakla beraber ortaçağlarda Mısır'a hâkim olan gizli öğreti daha önce gördüğümüz üzere bütünüyle farklı mahiyetteydi; eski dünyada o taht ve sunağın güçlenmesi için düşünüp tasarlanmışken yeni dünyada bunların temellerinin oyulması ve tahribi için tasavvur edilmişti. Eski dünyada Memfis'in inşası ile yeni dünyada Kahire'nin kurulması arasında yer alan derin yarık yahut geniş boşluk Heliopolis akademilerinin gizli öğretilerini bu yeni Darul-hikmet'ninkiler-

den ayırır. Kadim zamanlarda ilim ve içtimai müesseselerin beşiği, daha sonra felsefe taşı ve tılsımlarla simya ve hazine avcılığının anası olan Mısır yeni dünyada gizli ilimlerin ve mahrem cemiyetlerin mümbit toprağı haline geldi.

Daha evvel görüldüğü üzere Kahire locasının siyasi hedefi Abbasi sülalesinde bulunan halifeliği Fatımiler lehine devirmek, Daileri (yani siyasi ve dini davetçileri) ile onun gizli öğretilerini yaymaktı. Sözü edilen sırlardan ancak birine veya birkaçına intisap etmiş olan sıradan taraftarları, Refikleri, bu gayeye hizmet ettirdiler, ne var ki herhangi bir sülale için bunlara biat toplamayı ne öğrettiler ne de bunun sözünü ettiler. Bu münhasıran Dailere mahsus bir ayrıcalıktı ve bunların başı Dail-duat veya büyük üstat, Kahire'de Darül-Ulum'da mukimdi. Bu müessese Hâkim tarafından kuruluşundan[69] halife Emr-Biahkam-illah dönemine[70] kadar değişmeden geldi. Bu dönemde loca üyelerinin fesat tertibiyle çıkmış olan ayaklanma neticesinde[71] Emir-el-Cüyuş, Efdal ordusunun başkumandanının talimatıyla kapandı ve göründüğü kadarıyla ortadan kaldırılmış oldu.

Ertesi yıl halifenin ölümünün ardından cemiyet kendisini yeniden açılması için zorladığında vezir Meymun müessesenin aynı yerde açılmasını reddetti fakat farklı bir yerde aynı gayeye tahsis edilmiş başka bir binanın tesisine izin verdi: buna Darululum-cedide (yeni ilimler evi) dendi. Burada eskiden olduğu gibi halka açık talim, tedrisat ve mahrem toplantılar tertip edildi ve bu faaliyet Fatımi hanedanının çöküşüne kadar bu şekilde devam etti. Öğretilerinin tesirleri çok geçmeden Fatımilerin artan gücünde ve Abbasi hanedanı halifelerinin giderek içine gömüldüğü zayıflık ve iktidarsızlık

69 M. 1004, H. 395.
70 M. 1122, H. 516.
71 M. 1123, H. 517.

sürecinde kendisini gösterdi.[72] Fatımilerin en ateşli taraftar ve savunucularından biri olan Emir Beṣsassiri İslam'ın iki hükümranlık imtiyazını, sikke ve minberi Mısır halifesi Mustansır adına bütün bir yıl boyunca Bağdat'ta elinde tuttu ve eğer Bessassiri Abbasilerin yardımına koşmuş olan Tuğrul'un kılıcıyla ertesi yıl düşmemiş olsaydı tutmaya devam edecekti. Bu arada Refikler (yoldaşlar) ve Dailer (üstatlar) bütün Asya'ya yayıldı; bu sonunculardan biri Hasan-bin-Sabbah Humeyri bu hizip yahut fırkanın yeni bir dalının, doğu İsmaililerinin veya Haşhaşilerin temellerini attı: şimdi onun kuluçkalanma evresinin önüne gelmiş bulunuyoruz.

---

72 Makrizi, Muhavil, Darülilm ve Darulilm-cedide maddeleri.

İLK BÜYÜK ÜSTAT HASAN SABBAH DÖNEMİ

Hasan Sabbah veya Hasan-bin-Sabbah yani Sabbah'ın soyundan gelenlerden biri Reyli katı bir Şii olan ve ismini Sabah Humeyri'den alan Ali'nin oğluydu ve babasının Kufe'den Kum kentine, Kum'dan Rey şehrine gelmiş olduğunu iddia ediyordu. Ne var ki bu iddia Horasan yerlilerinin, bilhassa hep bir ağızdan atalarının eskiden beri bu vilayetin köylerinde yaşadığını ileri süren Tusluların hatırı sayılır itirazı ile karşılaştı. Ali sapkın (mudil) görüşleri ve ifadeleri sebebiyle her yerde kuşkuyla karşılandı, bu ona Rafızi veya Mutezili (*terk* veya *itizal eden*) şöhretini kazandırdı. Sahte ikrar ve yeminlerle vilayet valisi Ebu Müslim'e bağlılığını ve itidalini ispat etmeye çalıştı ve ardından bir tefekkür hayatı sürmek üzere o yakınlardaki bir manastıra çekildi. Ne var ki bu inziva kendisini insanların ağzında dolaşan değişik söylentilerden kurtarmadı. Bunların bir kısmı onu sapkınlık ve dalalet ile bir kısmı dinsizlik ve imansızlıkla suçluyordu.

Bu şüpheden kendisini mümkün olduğu ölçüde aklayabilmek için Ali küçük oğlu Hasan'ı Nişabur'a gönderdi ve onu meşhur Muvaffak Nişaburi'nin okuluna yerleştirdi. Nişaburi bu dönemde seksen yaşındaydı ve Sünni ulemanın önde gelenlerinden biri olarak hak edilmiş bir itibara fakat ayrıca nezaretinde Kuran ve Sünneti talim - tahsil etmiş herkesin dünya saadetine vesile olduğu yolunda hadiselerin de

doğruladığı faydalı bir şöhrete sahipti. Kendisinden saadet ve talim[at] arayan mümtaz gençlerin oluşturduğu izdiham büyüktü ve İmamın bilgeliği ve uğurlu sohbeti hususunda yerleşmiş kanaat talihli kabiliyetlerin inkişafıyla teyit edildi. Hatta ölümüne yakın, son talebeleri bile onun bu şöhretinin pekişmesine katkıda bulundu: bunlardan aynı dönemde yetişmiş olan üçü, Hasan, Ömer Hayyam ve Nizamülmülk en harikulade kabiliyetler ile mücehhezdi, son derece farklı yollar tuttular ve son derece talihli neticelere eriştiler. Ömer Hayyam astronom ve felsefi şair, Nizamülmülk büyük vezir, Hasan-bin-Sabbah bir tarikatın reisi ve Haşhaşilerin kurucusu olarak yaşadıkları dönemin en kudretli kafalarının oluşturduğu topluluk arasında, tıpkı Orion kuşağındaki üç yıldız gibi, pırıl pırıl parlıyorlardı. İlki, medeni toplum içerisinde faydasız olanı, rindane hayat tarzı ile zararsızdı. İkincisi üç Selçuklu sultanı döneminde hayırsever, faal ve ilim erbabı bir devlet adamıydı. Ve üçüncüsü, takip ettiği şeytani siyasa ile insanlık için felaketler getiren bir musibet oldu.

Sonuncunun hırsı iki okul arkadaşıyla karşılıklı vaatlerle talihinin temelini atmaya çabalarken gençliğinde bile gözle görülür hale gelmişti.[73] Bunlardan biri, vezir Nizamülmülk, yani *devletin nizamı*, tarihçi karakteriyle altına girdikleri yükümlülükleri ve neticeleri kendisi anlatır. "Genel kanaat", der Hasan bir gün diğer ikisine, "imamın talebelerinin talihlerinden emin olduklarıdır; şimdi birbirimize söz verelim, eğer bu üçümüzden sadece biri için sübuta ererse, o diğer

73 [Menşei Sabbah'ın kendi kaleminden çıktığı varsayılan *Sergüzeşt-i-seyyidna*'ya dayanan ve ona atfen doğulu müelliflerin (Reşidüddin Fazlullah Hemedani vb.) tarih telifleriyle yayılan bu menkıbenin tarih kayıtlarıyla desteklenmediği itirazları bilhassa Profesör Browne'un "Yet More Light on Umar-i-Khayyam " başlıklı makalesinden sonra (*Journal of the Royal Asiatic Society*, 1899, s. 409) son zamanlarda sıkça dile getirilmektedir.]

ikisi ile bu talihi paylaşacaktır." Ömer Hayyam ve Nizamülmülk Hasan'ın bu teklifini karşılıklı taahhütle kabul eder; ilki kendisini siyasi işlerin içine sokmayacak kadar üşengeçti; ikincisi üçüncünün yerinde duramayan ihtirasını paylaşmayı istemeyecek kadar alicenaptı ki büyük yetenekleri ve dürüst çalışkanlığı bu meslek yolunda ona muvaffakiyeti temin edecektir. Yıllar geçti, Nizamülmülk Horasan, Maveraünnehir, Kazvin, Kabil'i içine alan geniş bir coğrafyayı dolaştı ve küçük devlet vazifeleri üstlendi, nihayet Selçukluların büyük sultanı Alparslan döneminde imparatorluğundaki en yüksek mevkie, vezirliğe yükseldi.

Kendisini ilk ziyaret eden ve bizzat anlattığı üzere gençlik vaadine bağlı olan eski okul arkadaşı Ömer Hayyam'ı büyük bir izzet ve ikramla kabul etti ve kendisine bir devlet memuriyeti temin etmek için nüfuz ve itibarını sundu. Herhalde Nizam'ın dünya bilgisi kendisini ikna etmiş olmalıdır: Hayyam'ın rindane yaşayış tarzı ve bu yaşayışa ait zevkleri böyle bir görevi kabule tenezzül etmeyecek ve her halükârda Hayyam gibi bir rakip vezir olarak kendisine asla zarar vermeyecektir. Dolayısıyla bu izah tarzı daha muhtemeldir. Ömer Hayyam dostuna teklifi için teşekkür etti ve rahatsız edilmeksizin kendisini ilimlerle meşguliyete adayabileceği huzurlu serbest vakitten başka bir ricasının olmadığını söyledi. Ve Nizamülmülk'ün kendisini vezir yapmak için sık sık tekrarladığı tekliflerine Hayyam sürekli aynı cevabı verdiği için büyük vezir kendisine Nişabur gelirlerinden yıllık bin duka tutarında bir maaş atiyede bulundu. Hayyam bu gelirle Nişabur'da beşeri münasebetlerin dağdağasından uzak ve ihtiyaç duyduklarından fazlasına sahip bir bağımsızlığın otağında hayatını bundan böyle dehasını geliştirmeye ve ilimlere adadı ve bir şair ve astronom olarak büyük bir şöhrete sahip oldu.

Her ne kadar Hayyam'ın rahata düşkünlüğü şöhretini kayda değer bir eserle servete dönüştürmeye izin vermediyse de Fars şiir tarihinde sadece dört mısralı rubaileriyle kendisine unutulmaz bir yer açtı. Tür itibarıyla bunlar etkileyici nüktedanlıkla örülü rindane yaşayışın istisnai mahiyetteki ifadeleriydi. Bunların arkasında en küçük bir tereddüt duymaksızın ve etrafındaki sofuların ve bilhassa tasavvuf erbabının takbihlerine aldırmaksızın kendisini sadece sufilerin öğretileri ile değil fakat Kuran ayetleriyle de latifeci nüktedanlığa bırakmış olan bir ruh hali vardı, o kadar ki Sünni çevrelerde en kötü şöhretle, dinsizlikle nam salmıştı. Dörtlükler toplamasıyla (*Rubaiyyat*) Ömer Hayyam, kıt'alar toplamasıyla (*Mukataat*) İbn Yemen bir isme sahip olan bütün Fars şairleri önünde daha özel bir isimle, felsefi şairler ismi ile anılır olmuştur. İlkinin dehası Young'un, ikincininki Voltaire'in dehasıyla akrabalıklar gösterir.

Hasan Sabbah Alparslan'ın on yıl süren hükümdarlık döneminde karanlıkta ve bilinmezlik içinde yaşadı. Ne var ki Nizamülmülk'ün vezir olarak Alparslan dönemindeki ile aynı sınırsız gücü paylaştığı Melikşah'ın tahta çıkışından hemen sonra Sabbah'ın oğlu da Kuran'dan vaadinde durmayanları hedef alan ve vezire gençliğinin yükümlülüklerini yerine getirmeyi hatırlatan ağır sözlerle Selçukiler sultanının sarayında göründü. Nizamülmülk onu ikram ve iltifatlarla karşıladı, kendisine önemli unvanlar ve gelirler temin etti ve sultana takdim etti. Hasan kurnaz riyakârlığı ve faziletli samimiyet ve saf dürüstlük maskesi altında kısa zamanda sultanın üzerinde tesir ve nüfuz sahibi oldu. Sultan bütün önemli meseleleri ona danışıyor ve onun kararına göre hareket ediyordu. Çok geçmeden Nizamülmülk'ün salahiyet ve nüfuzu temelinden sarsıldı ve Hasan velinimetinin sukutu için büyük gayretle çalıştı. Kusursuz bir maharetle divanın en küçük gaflet yahut dikkatsizliklerini sultanın bilgisine ulaştırdı; sorguya çekildiğinde

en sinsi tasannular,[74] tertipler, mugalatalar ve en olumsuz zanlarla sultanının fikrini vezirine karşı döndürmeye çalıştı.

Nizamülmülk'ün kendi ikrarına göre bu türden en gaddar darbe kırk günlüğüne Hasan'ın kendisini devlet gelir ve giderlerinin cetveli için sultanın önüne taahhütle rehin koymasıdır. Bu vezirin yerine getirilmesi için on kat daha uzun bir süre talep ettiği bir işti. Melikşah hazine dairesinin bütün kâtiplerini Hasan'ın emrine verdi ve onların yardımıyla istenen hesap cetvelini taahhüt edilen zaman içerisinde gerçekleştirdi. Nizamülmülk'ün anlattığına göre her ne kadar Hasan yarışmadan galip çıkmışsa da bu galibiyetten beklediği hasadı kaldıramadı; zira hatıralarında naklettiğine göre sarayı utanç lekesiyle terk etmek zorunda kaldı. Ne var ki burada sözü edilen bu utanç lekesinin asıl sebebi hakkında bilgi verilmez. Başka tarihçilerin anlattıklarına göre Nizamülmülk'ün kendi hayatını göz önünde bulundurarak bazı yaprakları çıkartmak suretiyle Hasan'ın hesaplarının mühim kısımlarını bozacak vasıtalar bulmuş olması gayet muhtemeldir; ve sayfalardaki bu beklenmedik bozukluk hakkında sonuncu tarafından sultana başka bir açıklama yapılamayacağı için saraydan bu kadar tehlikeli bir rakibi azletmek sultanın hoşnutsuzluğunu artırmış olmalıdır. Gayet masumane bir edayla *Siyasi Müesseselerinde* (Vesaya)[75] eğer bu talihsizlik Sabah'ın oğlunun başına gelmemiş olsaydı aynı yolu kendisinin tutmasının kaçınılmaz olduğunu yani sarayı ve vazifesini terk etmek zorunda kalacağını bildirir.[76]

---

74 [: *Darstellung*.]

75 [Tam adı: Vesâyâ-yı Hâce Nizâmülmülk. Eserin ona aidiyeti tartışmalıdır. Lakin *Siyasi Müesseseler* adıyla bilinen ve devlet kurumlarının teşekkülü, işleyişi, aksayan tarafları, alınacak tedbirler, kurumlara işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeler hakkında bilgiler içeren *Siyâsetnâme* (*Siyerü'l-mülûk*) olmalıdır.]

76 Mirhand ve Devletşah; Nişaburlu Şahfur maddesi.

Hasan Melikşah'ın sarayından Rey şehrine, oradan da Nizamülmülk'ün tahkikat memurlarından kaçabilmek için Ebufasl'ın evinde tecrit halinde tutulduğu Isfahan'a çekildi. Çok geçmeden Reyliyi kendi fikirlerinin yanına çekmeyi başardı ve bir müddet onunla beraber yaşadı. Bir gün, Melikşah ve veziri hakkında dile getirdiği şikâyetlerini: "Eğer emrimde sadece iki sadık dost olsaydı şu Türkün ve köylünün (sultan ve vezir) saltanatını en kısa zamanda yerle bir ederdim," sözleriyle sona erdirdi. Bu ilginç sözler daha o zaman kralların ve vekillerin çöküşünü düşünmüş olan Haşhaşilerin kurucusunun derin ve şümullü tasarılarının peçesini kaldırır. Bu cinayet şebekesinin bütün siyasasının nizamnamesi bunları ihtiva ediyordu.

Kanaatler sadece kafa karıştırdıkları, silahla teçhiz edilmedikleri sürece güçsüzdür. Şüphecilik ve hür düşünce sadece tembellerin ve feylesofların kafalarını işgal ettiği sürece tahtın altını oymaya muvaffak olamaz, böyle bir hedef için maksatlı dini ve siyasi taassup[77] milletlerin ellerindeki en güçlü kaldıraçlardır. Hırslı kimse için insanların neye inandıklarının bir önemi yoktur fakat onun bunları kendi tertip ve maksatlarının tatbiki için nasıl kullanacağını bilmesi her şeydir. Onun hazır köleler, sadık bendeler, kör vasıtalar bulması yeterlidir. Bir üçüncünün ruhuyla canlanmış ve onun emirlerine kayıtsız itaatlerini sunmuş böyle iki kişi neden muvaffak olamasın?

Hasan'ın müteşebbis ruhunun önüne serili bu hakikat ev sahibi Reis Ebufasl'ın, döneminin en zeki ve kurnaz adamlarından birinin aklına yatmadı. O bu sözleri bir kaçıklık işareti olarak gördü ve bunların bir hezeyan neticesinde döküldüğüne hükmetti; zira diye düşünüyordu, aklı başında olan birisi nasıl olur da kendisini iki sadık bendesiyle eli Antakya'dan

77 [: *religioser und politischer Fanatismus*.]

Kaşgar'a kadar uzanan Melikşah gibi bir sultanın karşısına yerleştirmeyi düşünebilir? Düşüncelerini misafirine açmaksızın kahvaltı ve akşam yemeğinde önüne sağlığını geri getirme umuduyla beyin güçlendirici olarak kabul edilen safran ile hazırlanmış güzel kokulu içkiler ve yemekler koydu. Hasan ev sahibinin maksadını tahmin etti ve onu terk etmek için hazırlandı. Sonuncu onu kalmaya ikna etmek için boş yere dil döktü,[78] kısa bir zaman sonra Mısır'a gitti.[79]

Hasan yirmi yıl sonra güçlü Alamut Kalesi'ni zapt ettiğinde, vezir Nizamülmülk Haşhaşilerinin hançerleri altında can verip, Sultan Melikşah da çok geçmeden onun ardı sıra mezara yollandığında Reyli Ebufasl Hasan'ın taraftarlarının en ateşlilerinden biri olarak kalede bulunuyordu. "Reis" dedi sonraki, "ikimizden hangisinin aklından zoru varmış, benim mi senin mi? Isfahan'da önüme koyduğun safranla hazırlanmış güzel kokulu içkiler ve yemekler kim için daha uygunmuş, bana mı sana mı? Görüyorsun, iki güvenilir dostu bulur bulmaz ben sözümü tuttum."

Hasan Sabbah'ın yirmi yıllı boyunca hâkimiyetinin temellerini atmakla meşgul olduğu Sultan Melikşah'ın hükümdarlık dönemi ortaçağ şark tarihinin en fırtınalı dönemlerinden biridir: bu dönem eski hanedanlıkların çöküşü yenilerinin ortaya çıkışıyla birçok bakımdan istisnai hüviyete sahiptir. Taberistan, Halep ve Diyarbekir'de Beni Siyad, Beni Mirdas, Beni Mervan sülaleleri[80] tarihe karışırken yerlerine Danişmend-Bavend ve Artuk oğulları[81] Kum, Taberistan ve Mardin[82] tahtlarına çıktı. Kurucuları Tuğrul Beg döneminden

78 M. 1078, H. 471.
79 Nuhbetet-Tevarih ve Mirhand.
80 M. 1078, H. 471.
81 M. 1079, H. 472.
82 M. 1085, H. 478.

beri İran'a hâkim olmuş olan Selçukiler Suriye,[83] Kirman[84] ve Küçük Asya'ya[85] bölündüler; Abbasi halifelerinin büyük şehri, Bağdat kendi içindeki din savaşlarıyla harabeye döndü.[86] İmam Eşari ve Hanbeli'nin takipçileri Sünniler ve Şiiler şehir surları içerisinde kanlı savaşlara tutuştular.[87] Emir Bessassi-ri'nin ölümünden beri sikke ve minberden hutbe haddizatında eskiden olduğu gibi yine Abbasi sülalesi adına kesiliyor ve okunuyordu[88] fakat mukaddes Mekke ve Medine şehirlerinde Mısır tahtını işgal eden mutaassıp halife Mustansır adına kesilmeye ve okunmaya devam etti. Onun Daileri, İsmaililerden sırlara intisap etmiş olanlar, Kahire Locasının elçileri, hıyanet ve isyan tertibine yeni mürtetler kazanmak için bütün Asya'ya yayıldılar. Bunların tohumlarının Hasan Sabbah'ta mümbit bir toprak bulmuş olmaları şaşılacak bir şey değildir. Hasan Sabbah'ın bunlarla irtibat ve münasebetinin başlangıcını tarihin kaydettiği haliyle kendi sözleriyle anlatacağız.[89]

"Çocukluğumdan, yedi yaşımdan itibaren yegâne çabam ve gayretim bilgimin sınırlarını genişletmek ve kabiliyetlerimi geliştirmekti. Atalarım gibi ben de on iki imam itikat esaslarına (İmamiye) göre yetiştirildim ve Emir Zarab denilen İsmaili Refiki (Yoldaş) ile tanıştım ve dostluk bağları kurdum. Şu kanaate vardım ki İsmaililerin öğretileri filozoflarınkine benziyordu ve Mısır sultanı bu öğretinin sırlarına intisap etmiş olanlardan biriydi: o sebeple Emir ne zaman onların ilkeleri lehine konuşsa onunla tartıştım ve aramızda inanç esaslarıyla ilgili bir hayli münakaşa oldu. Emir'in taraftarı oldu-

83 M. 1072, H. 465.
84 M. 1077, H. 470.
85 M. 1084, H. 477.
86 M. 1077, H. 470.
87 M. 1079, H. 472.
88 M. 1084, H. 477.
89 Mirhand ve Takvimet-tevarih.

ğum hizip aleyhine savurduğu suçlamaların haklılığını zerrece kabul etmedim; ne var ki bunlar yine de zihnimde derin bir iz bıraktı. Bu arada o beni terk etti ve üzerime şiddetli bir hastalık nöbeti çullandı ve ben bunu İsmaililerin öğretilerini kabulde gösterdiğim ayak diremeye bağladım ve bundan dolayı kendimi kınadım. Ve Tanrı'nın koruduğu ölüm beni bekler ve ben hakikatin bilgisine ulaşamadan ölürüm diye derin korku ve endişe duydum. Sonunda sağlığıma kavuştum, çok geçmeden bir başka İsmaili, Ebu-Nesim-Sarac ile karşılaştım ve öğretisinin doğruluğu ile ilgili onu sorguladım. Ebunesim bana onu en tafsilatlı haliyle izah etti ve ben onu anlamaya başladım. Nihayet Mümin denilen ve bu görevi üstlenme iznini kendisine Irak davet heyeti reisi Şeyh Abdülmelik-bin-Attaş'ın verdiği bir Dai (Davetçi) buldum. Fatimi halifesi adına hürmet ve bağlılığımı kabul etmesi için kendisine yalvardım; ne var ki kendisinden daha yüksek bir seviyede bulunduğum için ilk başta bu talebimi reddetti, fakat ısrarlı ricalarım üzerine fazla dayanamadı kabul etti. Müteakiben Şeyh Abdülmelik Rey'e gelip de sohbet esnasında görüşlerim hakkında bilgi sahibi olduğunda tavrı hareketim o kadar hoşuna gitmiş olmalı ki beni hemen Dailik (dini ve siyasi davetçi) vazifesiyle vazifelendirdi. Bana 'İmam Mustansır'a (dönemin Fatımi halifesi) hizmet bahtiyarlığına erişmek için Mısır'a gitmelisin' dedi. Şeyh Abdülmelik'in Isfahan tarafına gitmek üzere Rey şehrinden ayrılmasını takiben ben de Mısır yolunu tuttum."[90]

Hasan daha evvel İran'da İsmaililerin tanrıtanımazlık ve dinsizlik öğretisinin sırlarına intisap etmiş ve hatta bunların öğreticisi ve yayıcısı olacak kadar saygın bir seviyede görülüyordu. Büyük kabiliyetlerinin şöhreti, Melikşah'ın sarayında malik bulunduğu tesir ve nüfuz gücü ondan önce ulaşmıştı;

---

90 Mirhand.

ve halife Mustansır böyle bir taraftara sahip olmanın zevkiyle onu lütufkar ve iltifatkar bir tavırla karşıladı. Davetçiler heyetinin reisi, veya locanın büyük üstadı, Dail Duat Şerif Tahir Kazvini ve makam ve nüfuz sahibi başkaları kendisini karşılayacak teşrifat heyetine gönderildi. Mustansır kalmak üzere şehirde kendisine bir saray tahsis etti ve vekilleri ile saray erkânının şahsında gelişini selamladı, kendisini şeref ve imtiyaz payeleri ile donattı.

Bazılarına göre Hasan Kahire'de on sekiz ay kaldı, bu süre zarfında her ne kadar şahsen görüşmediyse de halife onu alakadar eden her şey ile bizzat ilgilendi ve hatta ondan son derece methedici ifadelerle söz etti. Halifenin takdir ve temayülü o kadar büyüktü ki yakınları ve yüksek görevlileri kendisini Hasan'ın baş vekil olarak tayin edilmesine ikna etti. Bu arada Hasan ile Bedri Cemali (*güzelin dolunayı*), İsmaililerin hükümranlık bölgelerinde sınırsız güce sahip olan Emirul Cüyuş veya başkumandan arasında fikir ayrılığı ve anlaşmazlık bulutları dolaşmaya başladı. Sebep bu dönemde Mısır tahtına verasetle ilgili olarak gerçekleşen büyük çekişmelerdi: halife kendi oğlu Nizar'ı meşru halef olarak ilan etti; buna karşılık başını Bedri Cemali'nin çektiği bir hizip diğer oğlu Musteali'nin bu hüviyete sahip tek kıymetli varis olduğunu ileri sürdü ki neticede bunların dediği oldu. Hasan Nizar'ın meşru varis olduğunu savundu ve bu suretle kumandanın tükenmek bilmeyen öfke ve nefretini üzerini çekmiş oldu, nitekim kendisine karşı her çareye başvurdu ve sonunda gönülsüz halifeyi Sabbah'ın oğlunu Dimyat Kalesi'nde hapsetmeye ikna etti.[91]

Aşağı yukarı bu dönemde şehirdeki en güçlü kulelerden biri ortada görünür herhangi bir sebep olmaksızın çöktü; ve

---

91 Mirhand.

dehşet içerisindeki kale sakinleri bu kazada Hasan ve Mustansır'ın talihli yıldızlarının gerçekleştirdiği bir mucizeye tanık oldular. Hasan'ın düşmanları ve kendisini kıskananlar onu kendi elleriyle Afrika'ya yelken açan bir gemiye bindirdiler; şiddetli bir rüzgâr dalgaları kabartıp da Hasan hariç bütün mürettebatı korkuyla doldurduğunda o sanki denizde değil gibiydi. Üzerinde korkudan eser bulunmaksızın sükûnet içerisinde durduğunu gören yolculardan birisi kendisine bu sükûnet ve emniyetin sebebini sorduğunda: "Efendimiz (Seyyidna) başıma hiçbir bela ve musibet gelmeyeceğini bana vaat etti" cevabını verdi. Deniz kısa bir zaman sonra sakinleşip de herkesin sahip olduğu emniyet hissi yolculara geri dönünce o andan itibaren hepsi Hasan'ın şakirdi ve sadık taraftarı oldu. Böylece kendisine duyulan itibar ve itimadı artırmak için kazalardan ve tabii hadiselerden, sanki her ikisinin de ipleri kendi elindeymiş gibi, nasıl yararlanacağını öğrenmiş oldu. Kabaran denizin tehlikelerini karşılarken sergilediği soğukkanlılık kendisine anasıra görünür hâkimiyetle[92] ruhlar üzerinde gerçek bir tasarruf gücü bahşetmişti. Zindanda fırtınalı karanlık gecede o harcını hırs ve intikamın kardığı karanlık emeller içinde kaybolmuş; çöken kulenin çatırtısı, gök gürlemesi ve şimşek, fırtınanın dev dalgaları ortasında tahtların harabeye, hanedanlıkların enkaza dönüşmesi için Haşhaşiler birliğinin temellerini atıyordu.

Geminin belirlenmiş rotası aksine, fakat Hasan için talihli bir rüzgâr onları Afrika istikameti yerine Suriye kıyılarına sürükledi. Hasan karaya çıktı ve Halep'e geçti, burada bir vakit kaldı ve oradan Bağdat, Huzistan, Isfahan, Yezd, Kirman ve

92 [: *mit der scheinbaren herrschaft über die Elemente*. Çoğul kullanımın dilimizin de yabancısı olmadığı "eleman" anlamını verebileceği göz önünde bulundurulmalı, fakat beri yandan unsur, cevher, mebde, esas vb. anlamı dolayısıyla simya telmihleri de hatırdan çıkarılmamalı.]

öğretisini yayacağı her yere gitti. Kirman'dan Isfahan'a döndü, burada dört ay kaldı ve ardından ikinci kez Huzistan'a geçti; bu bölgede üç ay kaldıktan sonra Damagan ve civarında da bir o kadar ikamet etti: burada kendisine çok sayıda taraftar topladı ve Alamut ile o civardaki başka kalelere büyüleyici belagati haiz Dailer gönderdi. Tasarılarının istikbalde olgunlaşması için gerekli her şeyi burada hazırladıktan sonra Ürdün'e gitti, buradan seyahat güzergâhını Deylem'e çevirdi. Mamafih Rey bölgesine girmedi zira bu bölgenin valisi Ebu Müslim Razi her ne olursa olsun onun bizzat ele geçirilmesi hususunda Nizamülmülk'ten talimat aldığından icabının yerine getirilmesi için hiçbir şeyi ihmal etmemişti. Bu sebeple Hasan Sari'ye, buradan da Demavend'e geçti. Kazvin'e Deylem üzerinden hareket etti ve sonunda kudret ve ihtişamının merkezi olan Alamut Kalesi'ne ulaştı.

Daha evvel sakinlerini Halife Mustansır'a biat etmeye davet için en ateşli Dailerinden birini, Hüseyin Kaini'yi bu müstahkem mevkie göndermişti. Çok sayıda kimse zaten ona bilinen bağlılık yeminini etmişti. Geri kalan az sayada kişiyle Melikşah adına kaleyi elinde tutan kumandan Ali Mehdi vazifesine sadık kaldı, Abbasi hanedanından mevcut Bağdat halifesininkinden başka ruhani otorite tanımadı ve Selçuk sülalesinden Sultan Melikşah'dan başka dünyevi iktidara boyun eğmedi. Kumandan Ali soyundandı ve Dai İlalhakk'ın (hakka davetçi) ataları arasında olduğu kabul ediliyordu. Bu kaleyi iki buçuk asır evvel Hasan bin Seyid Bakeri inşa etmişti.[93]

Alamut (yani akbaba yuvası): zapt edilemez konumu sebebiyle böyle adlandırılmış olan ve 50 d. 30 dak. D. boylamı, 36 d. kuzey enleminde bulunan kale Kazvin'in altmış fersah* kuzeyindeki Rudbar bölgesine dağılmış elli kalenin en büyü-

93 M. 860, H. 246.
* [: Yaklaşık beş buçuk kilometre.]

ğü ve en güçlüsüydü. Burası Deylem ve Irak sınırları üzerinde Şahrud veya Şahsuyu tarafından sulanan dağlık bir bölgeydi. İki nehir bu ismi taşır, biri Kazvin yakınlarında Talkan Dağı'ndan doğar, diğeri Şir Dağı'ndan çıkar ve bölgeden, Alamut Rudbarı'nın içinden geçer. Rudbar ırmak kenarı demektir ve kuzeydeki bu bölgenin yanı sıra bir başka mıntıka için de kullanılır. Kuzeydekine Lor Rudbarı denilen bölgeden ayırmak için Alamut Rudbarı denir. Diğeri güneyde Isfahan yakınlarında bulunur ve hayat suyu, Sendrud ile sulanır, hatırlanacağı üzere kuzeydeki Şah Suyu, Şahrud tarafından sulanır.[94]

İktidarının temellerini atmak için bu zamana kadar boş yere merkezi bir mevki aramış olan Hasan sonunda Hicret'in dört yüz seksen üçüncü, Miladın bin doksanıncı yılında, Recep ayının altısında, çarşamba gecesi, Alamut Kalesi'ni ele geçirdi. Fransız Devrimi'nden yaklaşık yedi asır önce: onun da ilk fitilini ateşleyenler gizli cemiyetlerin aletleri veya önderleriydi ve tıpkı İsmaililer gibi onlar da saklıda düşünüp tasarladıkları şeyi: tahtları devirmeyi, sunakları söndürmeyi açıktan yapmaya cüret ettiler. İnsanlığın uzun tecrübesi ve şümullü bilgisi, derin siyaset ve tarih tetkikleri Sabbah'ın oğluna tanrıtanımaz ve ahlak bilmez bir sistemin hanedanlıkların tesisini değil tahribini, devletlerin tanzimini değil ifsadını gerçekleştirmek için tasarlandığını; kanunsuzluğun hükmedenin kanunu olabileceğini fakat hiçbir surette hükmedilenin nizamı olmaması gerektiğini; kalabalığın ancak kanun dizginiyle bir arada tutulduğunu; ahlak ve dinin kavimlerin itaatinin en iyi teminatı, hükümdarların en kati emniyeti olduğunu öğretmişti.

Kahire locasının en yüksek derecesine inisiye olmuş birisi olarak Hasan onların sınırsız bir ihtirası içinde barındıran ta-

---

94 *Cihannüma*, s. 296 ve 304.

sarılarına tam olarak nüfuz etmişti: hedef Abbasi hilafetinin ortadan kaldırılması ve onların enkazı üzerine yeni tahtların yükseltilmesinden azı değildi. Şimdiye kadar Fatımi halifesi Mustansır adına Dai veya dini davetçi ve siyasi elçi olarak hareket eden Hasan gücü kendi üstündeki birisi yerine doğrudan kendine devşirme kararını verdi ve yabancı hikmet ve siyasetin eserlerinin ortadan kaldırılması ile uğraşmak yerine kedi binasının temellerini atıp sağlamlaştırılmasına çalıştı. Zira Müslümanların nazarında en yüksek hükümranlık her zaman imam halifenin şahsına tevdi edilmişti. İnsanlar ise sadece bu hükümranlığın Emevi, Abbasi veya Fatımi hanedanlıklarınca meşru yoldan tevarüs edilip edilmediği hususunda tefrikaya düşmüştü. Tahtları yıkıp hâkimiyeti gasp etmiş olan muhteris reise bunları (o dönemde kendisi gölge olan) hilafetin gölgesi altında ve mevcut halifenin adına aramaktan başka bir çıkar yol bırakılmamıştı. Başkalarının daha önce yaptığı gibi Selçuk hanedanı da ancak sonraları Bağdat'taki halife adına Asya'da hâkimiyet tesis etmişti. Selçukiler sarayındaki umutları suya düşmüş ve hem sultan hem vezir ile arası açılmış olan Hasan Sabbah ancak Kahire'deki halife adına ortaya çıkabilirdi: onun adına ve en katı sofuluk kılıfı altında etrafına şakirtler topladı; görünürde Kahire halifesi ve din adına fakat gerçekte kendi adına ve meşum emelleri, muhteris niyetleri için.

Alamut'u kısmen savaş hilesi kısmen güçle ele geçirdi; kendisine başarıyı getirmiş olan hile Kabala sayesinde kalabalıkların güzünde yüksek bir kabul gördü: Alamut kelimesinin harflerinde şans eseri o günün, yani 483 yılının tarihi bulunmuştu.[95] Hasan aynı hileyi Melikşah adına kale kumandanı Mehdi'ye karşı da kullandı. 3000 duka bedel mukabilin-

---

95 483 = { ت و م ا ه ل ا. / 400 + 6 + 40 + 1 + 5 + 30 + 1. }

de bir öküz derisinin ancak içine alacağı kadar toprak istedi; deriyi parçalara böldü ve onlarla kalenin etrafını sardı. Bir müddet evvel İsmailileri kaleden çıkarmış ve ardından gerçekleşen anlaşmaya istinaden onları tekrar kabul etmiş olan Mehdi bu satın almayı kabul etmemesi üzerine güçle kaleden çıkarıldı ve Damagan'a çekildi. Kaleyi terk etmezden evvel Hasan ona şu sözleri içeren kısa bir mektup veya bir mubayaa müzekkeresini Kirduh Kalesi kumandanı Reis Muzaffer eliyle iletti: "Reis Muzaffer Ali ahfadından Mehdi'ye Alamut Kalesi bedeli olarak 3000 duka altını öde. Peygamber ve alibeytine salat ve selam. Hâkim Tanrı bize yeter."

Mehdi Reis Muzaffer gibi Selçukilerin bir mülazımı olarak en yüksek saygınlığa sahip birisinin Hasan gibi bir maceracının müzekkeresine en küçük bir saygı göstereceğine inanamadı. Dolayısıyla merakı mecburen celp edilinceye kadar buna bir kıymet vermedi: müzekkerinin Reise takdimi üzerine derhal 3000 duka altınının ödendiğini büyük bir şaşkınlıkla gördü. Reis aslında Hasan Sabbah'ın en eski ve en sadık takipçilerinden biriydi; ikincisi ve en faal olanı ise Hüseyin Kaini idi: bu ikisi onun davetçileri olarak bu doğrultuda hareket ve faaliyette bulunmuşlardı: ilki Cibal'de ikincisi Huzistan'da—her ikisi de dağlık bölge anlamına gelir ve İran'ın kuzey dağlık vilayetleridir.

Hasan hâkimiyet merkezini duvarlarla tahkim etti, kuyular açtırdı, uzak mesafeden kalenin eteğine su getiren bir suyolunun açılmasına nezaret etti; civarda meyve ağacı fidanlıkları oluşturdu ve kale sakinlerini ziraatla uğraşmaları için teşvik etti. Bir yandan bütün Rudbar bölgesine hükmeden kalenin tahkim ve müdafaası, ziraatı geliştirip levazımatı takviye için çalışırken diğer yandan dikkat ve itinası daha da derin bir şekilde kendi dini ve siyasi sisteminin, yani Haşhaşilerin kedine mahsus siyasasının tesisi ile meşguldü.

Kanunları işitilmedik tarzda konulacak, hükümranlığın büyük kolları hazine ve asker eksiği alışılmadık tarzda telafi edilecek bir iktidar tesis edilecekti. Tarih yüzbinleri ölüme sürüklemiş ve kendileri de hırslarının kurbanları olmuş olan Babek ve Karmath'ın kanlı örneklerinde dinsizlik, fesat ve fitne için yerleşmiş akide ve hükümet ile açıktan çarpışmaya cüret etmenin ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu gösteriyordu. Hasan'ın kendi tecrübesi de İsmaili davet ve hizmet heyetinin Asya'da gösterdiği yetersiz neticelerle üst[at]ları başında fakat elleri emrinde olmadığı sürece Kahire locasının gizli öğretisini yaymaya çalışmanın ne kadar boş bir iş olduğunu ona öğretmişti.

Fatımi hanedanının Afrika'da tesisinden iki yüz yıl sonra loca önce Mehdiye ardından Kahire'de kurulmuş ve Fatımiler lehine gizli dailer ve hadimler sistemi teşekkül etmişti. Haddizatında bunlar Abbasilerin otoritesini sarsmakta başarılı olmuş fakat kendi kudret ve nüfuzlarını yayma imkânı bulamamışlardı: Bağdat'ta iki hükümranlık alametini üstlenip, kendi adlarına sikke kestirip hutbe okutmuş fakat bunları ancak bir yıl ellerinde tutabildikten sonra Bessassiri Tuğrul Begin ordularına yenildiğinde kaybetmişlerdi. Nihayet İsmail'in meşru varislerine taraftar toplama bahanesi altında dinsizlik ve ahlaksızlık neşriyatına başladılar. Böylece medeni toplumun dini ve ahlaki bağlarını gevşetirken yerlerine yenilerini ikame hususunda kendilerini sıkıntıya sokmuyorlardı; tahtları sarsıp sallıyor fakat deviremedikleri gibi üzerlerine kendilerini veya istediklerini oturtamıyorlardı. Bunların hiçbiri Hasan'ın dikkat ve tedbirinden kaçmıyordu; Selçukiler tahtının bir ucuna yapışarak vekalet - nezaret hırsına mutat yoldan ulaşmada başarılı olamadığı için bundan böyle elçi ve temsilci olarak kendi iktidarının yolunu hazırlamaya ve kendine ait bir idare sistemi tasarlamaya karar verdi.

Gizli öğretisinin temeli "Hak[ikat] diye bir şey yok, her şey mubah"[96] düsturuydu; ne var ki bu öğreti ancak küçük bir azınlığa talim edilmiş ve en haşin dincilik ve sofuluk perdesi altına saklanmıştı. Bundan dolayı kör itaat boyunduruğu altında kafalar İslam'ın meşru buyruklarının zaten kabul edilmiş dizgini kullanılmak suretiyle ne kadar baskı altına alınmış ise daha büyük bir dünyevi itaat ve sadakat ebedi mükâfat ve izzet ile temin ve tasdik edilmişti.

Bu zamana kadar İsmaililerin sadece Üstatlar ve Yoldaşları; yani gizli öğretinin bütün derecelerinin sırlarına intisap ederek mürtetler toplayan Dailer ve Refikleri vardı; ve öğretinin esasları kendilerine zaman içerisinde öğretilen Refikler büyük çoğunluğu oluşturuyordu. Tedbir ve temkin içerisinde daha büyük bir güçle, daha esaslı işlere girişmek ve netice alabilmek için bir üçüncü zümre daha gerektiği Hasan'ın pratik ve girişimci ruhuna aşikârdı. Bu tarikatın temelini teşkil eden ve her türlü itaatin dizginlerini elinde toplayan dinsizlik ve ahlaksızlık öğretisinin sırlarına asla kabul edilmeyen fakat üstlerinin ellerinde kör ve bağnaz aletler haline gelen bir zümreydi. Keza Hasan iyi teşkilatlanmış siyasi bir cemiyetin sadece kafalara değil fakat kollara da ihtiyaç duyduğunun ve üstada sadece zeki ve becerikli refikler değil fakat sadık ve fail bendelerin de lazım olduğunun farkındaydı: bu faillere Fedai[97] (kendini feda eden veya adayan) deniyordu. İsim dışarıdan izaha ihtiyaç duymaz kendisi bunların hedef ve vazifelerinin ne olduğunu açıklar.

Az ileride tarikatın Suriye'de Haşhaşiler ismini nasıl kazandığını, onları kör itaat ve bağnaz fedailiğe ikna ve teşvikte kullanılan araçlardan söz ederken bilahare açıklayacağız. (Üç yüz yıl evvel Semerkant havalisinde Mukanna'nın takipçile-

---

96 [: Das Nichts whar und Alles erlaubt sey.]

97 [Arapça: M. *Fidavî*, C. Fidaviye; Farsça: *Fedai*.]

ri gibi ve daha da evvel Hıristiyan Neofizitler ve günümüzde [Osmanlı] sultanının iç oğlanları gibi beyaz kıyafetlere büründükleri için) bunlara *Mubayise*, beyazlar, veya benzer şekilde beyaz kıyafetlerle birlikte, günümüzde Lübnan emirinin savaşçıları veya İstanbul'da saray muhafızları olarak yeniçeriler ve bostancılar gibi kırmızı sarıklar, mücevvizeler, veya kuşaklar sardıkları, kırmızı çizmeler giydikleri için *Muhammire* deniyordu. Bunlar masumiyet ve kanla, safi sadakat ve cinayetle karışık bir renge büründükleri, sürekli büyük üstadın hizmetini ve vereceği talimatı kollayan hançerlerle[98] müsallah oldukları için onun muhafızlarını, ölüm talimatlarının infazcılarını, bu Haşhaşiler tarikatının hırs ve intikamın kanlı aletlerini oluşturuyordu.

Büyük üstada Seyidna (Sidney) efendimiz ve yaygın olarak Şeyh el Cebel, Dağın Şeyhi, yaşlı adamı veya yüce efendisi deniyordu.[99] Bunun sebebi tarikatın her zaman kendisini hem Irak, Huzistan, hem Suriye'de dağlık bölgelerdeki kalelerde tutması, ve dağlık Alamut Kalesi'nde mukim dağların yaşlı adamının tıpkı Daniel kitabındaki günlerin İhtiyarı gibi beyazlara bürünmüş olmasıydı.[100] O kelimenin mutat anlamında ne kral ne sultan idi ve hiçbir zaman ne Sultan, Melik ne de Emir unvanını aldı, sadece Şeyh ismiyle anıldı ki bugün Arap kabilelerinin reisleri, sufi ve derviş tarikatlarının önderleri veya postnişinleri bu isimle anılmaktadır. Onun kudret ve salahiyeti ne krallık ne sultanlık olabilir, onu ancak bir kardeşlik teşkilatı veya tarikat karşılayabilirdi. Dolayısıyla Avrupalı tarihçiler Haşhaşiler imparatorluğunu babadan oğula geçen hanedanlıklar ile karıştırmakla büyük bir hataya düştüler, oysa o tesis şekli ve teşkilat tarzı itibarıyla, Saint-Jean şövalyeleri,

---

98 Cultelliferi.

99 [: *le Grand-maître de la montagne.*]

100 Daniel, 7, 9.

Töton şövalyeleri veya Tapınak şövalyelerine benzer bir tarikattı. Bunların sonuncusu büyük üstatları ve başrahipleri ve dini elçilerinin yanı sıra siyasete müdahale eğilimleri ve gizli öğretilerinin esası itibarıyla Haşhaşilere de belli bir benzerlik gösteriyordu. Beyaz kıyafetleri, harmanileri üzerindeki kızıl haç [alametifarika]larıyla, tıpkı kırmızı kuşak ve sarıklarıyla Haşhaşiler gibi, Tapınakçıların da gizli inanç esasları vardı ve nasıl ki ötekiler İslam'ın emirlerini tanımıyorlarsa bunlar da haçın kutsallığını red ve inkâr ediyorlardı. Her ikisinin de takip ettiği siyasetin temel düsturu birbirine yakın mıntıkaların kalelerini ve müstahkem mevkilerini ele geçirmek ve böylece devlet içerisinde bir devlet[101] sürdürmek, milletlere krallar için tehlikeli rakipler olarak boyun eğdirmekti.

Bir ülkenin düzlüğüne her zaman dağlık bölgeler ve bu sonuncularına da içine dağılmış kaleler veya müstahkem mevkiler hükmeder. Buraların cebir veya hileyle efendileri olmak ve kralları desise veya korku ile dehşete düşürmek ve tarikatın düşmanlarına karşı katilin eline silah vermek Haşhaşilerin siyasi düsturuydu. İç güvenlikleri dini kurallara katı riayetle, dış güvenlikleri ise kale ve kama yahut hançer ile sağlanıyordu. Tarikatın *esas bağlılarından* veya *dar dairenin dışında kalanlar*dan İslam'ın vecibelerini mükemmelen, (hatta şarap ve işretten uzak durma gibi) en katı şekilde yerine getirmeleri beklenir: *sadık bendelerden* kör itaat ve hançerlerinin sadık kullanıcıları olmaları talep edilirdi. Dailer veya *sırlara intisap etmiş olanlar* kafalarıyla çalışır ve Şeyhlerinin talimatlarının icabının yerine getirilmesi hususunda birliklere önderlik ederlerdi. Şeyhleri ise hükümranlık merkezinde tıpkı canlandırıcı ruh gibi onların kalplerini ve kamalarını haris emellerinin tahakkuku için sükûnet içerisinde yönetirdi.

---

101 [: *ein Staat im Staate*: *imperium in imperio*.]

Büyük üstadın hemen altında Daielkebir, büyük davetçiler veya başrahipler,[102] tarikatın güç ve nüfuzunun yayıldığı üç vilayetteki, yani Cibal, Huzistan ve Suriye'deki vekilleri bulunurdu. Bunların altında sırlara intisap etmiş üstatlar olarak Dailer, yani davetçiler veya dini elçiler ve siyasi ajanlar bulunurdu. Yoldaşlar (Refik) gizli öğretiye intisabın muhtelif derecelerinden geçerek üstatlığa ilerlemekte olanlardı. Tarikatın muhafızları, yani savaşçıları adanmış katiller (Fedai) idi ve Lassik (talipler) namzetler veya bu zümrenin dışında kalan kardeşlerdi. *Şeyh* (büyük üstat), *Daielkebir* (büyük davetçi), *Dai* (üstat), *Refik* (yoldaş), *Fedai* (adanmışlar failler), *Lassik*'den (bu zümrenin dışında kalan kardeşler), dışarıdaki halk tabakasına bu yedi katlı derecelenmeye ilaveten bir başka yedi katlı ruhani silsilei meratip[103] daha vardı. Bunlar kendilerini İsmailîlerin yukarıda zikredilen yedi konuşan [Natık] ve yedi suskun [Samit] imamlarla ilgili öğretilerine vermişlerdi ve siyasi güçlerin ortadan kaldırılması ile meşguliyetten çok hizip yahut tefrikanın nazari çerçevesine mensuptular.

Bu düzenlemeye göre her nesilde farklı rütbe dereceleri veya meratiple birbirinden ayrılan yedi kişi yaşıyordu: 1) İmam, ilahi takdirle tayin edilmiştir. 2) Hüccet, imam tarafından seçilir ve İsmailîlerce kendisine Esas denir. 3) Sümezze, talimini Hüccetten alır, tıpkı kendisi İmamdan aldığı gibi. 4) Davetçiler (Dai). 5) Masuni (Hürler), bağlılık yeminine veya Ahide kabul edilmiş olanlar. 6) Mükellebi (köpeksiler), tazılar nasıl avcılar için av ararsa bunlar da dailer veya davetçiler için avdete [dönmeye] uygun kişiler arar. 7) Mümini, inananlar yani avam tabakası. Bu iki taksimatı mukayese ettiğimizde ilkine göre adına şeyhin halkın itaatini talep ettiği görünmeyen imam ve ikincisinde onun tarikatın düşmanlarına karşı kul-

102 [: *Großprioren.*]
103 [: *geistlichen Hierarchie.*]

landığı muhafızın eksik olduğunu, fakat diğer bakımlardan farklı derecelerin birbiriyle örtüştüğünü fark ederiz. Hüccet büyük üstat; Sümezze Daielkebir veya büyük davetçidir; yoldaşlar hürler, mükellebi de halk tabakasıdır; dört ve yedinci derece, yani akide yayıcılar ve inananlar, konuşan davetçiler ve aldatılan avam ikisinde de aynıdır.[104]

İslam'ın kalbinde gizli cemiyetlerin ilk kurucusu Kaddah oğlu Abdullah Meymun'un öğretisini yedi derece olarak tesis ettiğini yukarıda görmüştük. Bu sebepten ötürü, keza yedi imamla ilgili görüşlerinden dolayı Abdullah Meymun'un şakirtleri yediciler ismini almışlardı. O zamana kadar batı İsmailileri için kullanılmış olan bu isim her ne kadar derecelerinin sayısını yediden dokuza çıkarmış olsalar da daha büyük bir haklılıkla yeni kollarına, doğu İsmailileri veya Haşhaşilere nakledilmişti. Kurucuları, Sabbah oğlu Hasan dereceleri asıl sayısına, yediye döndürmekle kalmadı Dailer veya davetçiler için yedi umdeden oluş belli bir davranış kuralının taslağını da tesis etti. Bu talim ve telkine tabi tutulacak olanların tedricen aydınlanmasından çok talimcilerin zorunlu vasıfları ile alakalıydı: tarikatın asıl nüvesini teşkil eden bu taslaktı.

Methal mahiyetindeki kaideye *Aşinayı-risk* (davet bilgisi) deniyordu ve sırlara intisapta uygun kişilerin seçimi için gerekli insan bilgisinin düsturlarını ihtiva ediyordu. Çoğu Dailer arasında revaç bulmuş çeşitli vecizeler bu baptandır; bunlar lafzi anlamından farklı bir mana ihtiva ediyordu: "Çorak toprağa tohum ekme"; "Kandil olan evde konuşma"; "Sözlerini kifayetsizlere [söyleyerek] zayi etme" anlamına geliyordu; "Onlarla bir müdafinin huzurunda konuşmaya kalkma"; zira ahmaklarla uğraşmak güvenilir bilgi ve dürüstlükteki insanlarla uğraşmak kadar tehlikelidir; çünkü ilki öğretiyi yan-

104 Nasaihul-Müluk.

lış anlar, ikincisi onun kılıfını sıyırır, ikisinin de ne talim için ne alet olarak faydası vardır.

Bu mecazi cümleler ve her türlü şaşırtıcı rastlantıdan uzak durmak için bu kadar zorunlu bilgece kurallar bize yüksek kadim zamanların gizli bir cemiyetini ve yeni zamanların ünlü bir tarikatını: ezcümle, Pythagoras'ı ve Cizvitleri hatırlatır. İlkinin bize kadar ulaşmış ve has anlamları artık anlaşılamayan esrarlı darbımeselleri muhtemeldir ki öğretisinin sırlarına intisap etmiş olanlar için benzer düsturlardan başka bir şey değildi ve bir cemiyetin farklı emelleri için uygun kişilerin seçiminde siyasi basiret Cizvit cemiyetinde en yüksek mükemmeliyete ulaşmıştı. Dolayısıyla Pythagorasçılar ve Cizvitler ile Haşhaşiler arasında belli bir yakınlık ve benzerlik vardır. İkinci davranış kuralına Teenis (*emniyet temini*) deniyordu ve onlara tutku ve eğilimlerini okşayarak namzetler veya talipler üzerinde hâkimiyet tesis etmeyi öğretiyordu. İstediklerini elde eder etmez bir sonraki aşamada onları içinden çıkılamayan bir tereddütler dehlizi ve kurtulunamayan bir kararsızlık girdabı içerisinde Kuran'ın kati dini emirleri ve akıl almaz yanları hususunda binlerce şüphe ve istifhama gark etmek gerekiyordu.

Dördüncü sırada bunu yemin (Ahit) takip ediyordu. Bu yeminle talip kendisini bozulması mümkün olmayan bir sessizlik ve boyun eğmeye en ciddi ve hayati tarzda bağlıyordu. O bundan böyle şüphelerini her ne olursa olsun üstlerinden başka kimseye söylemeyecek, ona ve sadece ona körü körüne itaat edecekti. Beşinci kural Teslis'e göre tarikatın öğreti ve görüşlerinin kilise ve devletteki büyük adamların görüşleriyle uyuştuğu namzetlere öğretiliyordu; bilhassa bu kudret ve ihtişam dünyasından misallerle talipleri daha fazla cezbetmek ve gayrete getirmek için yapılıyordu. Yedinci aşama olan Tesis (yani *pekiştirme*) talibin inancını teyit ve takviye et-

mek için daha önceki aşamaların tamamının tekrar ve hülasasından ibaretti. Bunun ardından yedinci sırada Tevil (*mecazi ve işari tefsir*)[105] geliyordu ki bu dinsizliği talim tedrisatının bir sonucuydu. İlahi kelamın lafzi anlamı olan Tenzilden[106] farklı olarak mecazi ve işari Tevil gizli öğretinin temel esasıydı, bundan dolayı Zahiri veya zevahire göre amel edenlerden ayırmak için bunlara Batıniler, veya her şeyde batın arayanlar deniyordu.[107]

Günümüzde Kitabı Mukaddes'e de sık sık tatbik edildiğine tanık olduğumuz bu maharetli izah ve tefsir sistemi sayesinde iman esasları, ibadet ve vecibeler birer mecaza dönüşüyordu: dış şekil mümkün - arızi, sadece iç anlam zaruri - elzemdi; dini buyruklara ve ahlaki kurallara riayet veya riayetsizlik birbirinden farksızdı; dolayısıyla her şey müphem ve meşkûk, hiçbir şey memnu değildi. Bu Haşhaşilerin felsefesinin doruk noktasıydı ve kurucu tarafından herkese değil sadece sırlara intisap etmiş olanlarla belli başlı önderlerden mürekkep küçük bir azınlığa talim edilirdi. Buna mukabil Avam tabakası İslam'ın emirlerinin en katı ve müsamahasız ifasının boyunduruğu altında tutulurdu.

Tarikatın kurucusunun büyük siyasi dehası dinsizlik ve ahlaksızlık öğretisini yönetilenler için değil fakat sadece yöneticiler için tertip ve tasrih etmekten; ilkini sıkı dizgin ve kör itaate, ikinciyi aynı derecede kör fakat dizginsiz keyfi emirlere boyun eğdirmekten ibarettir. Böylece o her ikisini de, ilkini tam feragat, ikinciyi iştiha ve ihtiraslarının tam doyurulmasıyla haris emellerine ve meşum hedefine alet ediyordu. Tet-

105 [: *der allegorischen Auslegung*: Bunu önce bu tefsir usulünün tedris ve talimi, yani kafaları mütemadiyen saklı manalar, hatta en zahir olanlarda bir batın taraf aramaya yatkın hale getirme, böylece "emellerine alet etme" melekesinin kazanılma süreci olarak anlamak gerekir.]

106 [Yukarıda I. Kitap, 55 numaralı dipnota bakınız.]

107 Nassaihul-Müluk, Kadı Asadeddin'in Mevakit'ine göre.

kik, tetebbu ve ilmi meşguliyetler bu sebepten ötürü sadece sırlara intisap etmiş olanların payına düşüyordu. Hedeflerine doğrudan erişebilmek için tarikat kafalardan çok kollara ihtiyaç duyuyordu ve kalemlerden çok kamaları kullanıyordu ki onların uçları her yerde fakat kabzaları büyük üstadın elindeydi.

Hasan Sabbah Alamut Kalesi'ni ele geçirir geçirmez ve onun cephane ihtiyacını karşılamazdan evvel sultanın Rudbar mıntıkasının tımarını kendisine bıraktığı emir her türlü tedarik ve levazımat yollarını kesti. Sakinleri kaleyi terk etmek üzereydi ki talihin kendi yanlarında olduğunu söyleyerek Hasan onlara yeni bir şevk ve cesaret aşıladı. Bu güvence üzerine kaldılar ve kale bundan böyle Beldetül-İkbâl [Talihli Belde] adını aldı. İsmaililerin çabalarını başlangıçta hafife almış olan Sultan Melikşah sonunda Hasan'ın isyanı ile tehdit edilmiş olan iç barışı güvence altına almak için harekete geçti. Emir Arslantaş'a Sabbah'ın oğlunu bütün takipçileriyle birlikte ortadan kaldırma emrini verdi.[108] Hasan her ne kadar sadece yetmiş refiki ve çok az tedariki var idiyse de kendisini cesaretle savundu. Nihayet Kazvin'de Dai olarak birlik toplayan, şakirt devşiren vekili Ebu Ali üç yüz adam göndererek imdadına yetişti. Gelen takviye kuvveti kale içerisindeki birlikle birleşerek kaleyi muhasara edenlerin üzerine saldırıp geri çekilmeye zorladı.

Bu sınamayla tehlikenin ciddiyetine uyanan Sultan Melikşah en güvenilir ordu kumandanlarından birini, Kızıl Sarık'ı Horasan birlikleriyle Hasan Sabbah'ın Huzistan vilayetlerinde fesat ve isyan ilkeleri yayan Daisi Hüseyin Kaini'nin üzerine gönderdi. Hüseyin Müminabad mıntıkasındaki bir kaleye çekildi ve o da Alamut Kalesi'nde Hasan'ın sıkıştırıldığı ka-

---

108 M. 1092, H. 485.

dar bu kalede sıkıştırıldı. Hasan şimdi elinin altındaki hançer veya zehir vasıtalarından birini seçerek tayin edici vuruşu, uzun zamandan beri tasarlanıp olgunlaşmış olan cinayet tertibini hayata geçirmenin ve kendisini en güçlü düşmanlarından kurtarmanın vaktinin geldiğini düşünüyordu.

Beri yanda Selçukilerin bilgeliği ve gücüyle büyük veziri Nizamülmülk sülalenin ilk üç sultanı, Tuğrul, Alparslan, Melikşah dönemini görmüştü. İlk gençliğinde İmam Muvaffak'ın tedrisatında çalışkanlığıyla; daha sonra Melikşah'ın sarayında vezirin makamı ve sultanın teveccühü ile alakalı tartışmalarında Hasan'ın rakibi olmuştu. Bütün bunların sonunda şimdi o güç ve hâkimiyet için Alamut'un efendisi ile açıktan çarpışıyordu. Ve bu mücadelede Selçuklu İmparatorluğu'nun büyük payandası ve İsmaililer tarikatının ilk büyük düşmanı bu büyük vezir Hasan'ın hırs ve intikamının ilk kurbanı olarak Fedaisi veya Adanmışının hançerlerine yenik düştü. Onun düşüşü, hemen ardından gelen ve zehirlenme şüphesini akla getiren ve bütün Asya'da derin çalkantılara sebebiyet veren Melikşah'ın ölümü suikastın korkunç işaretleriydi ki bundan böyle Hasan'ın temel siyasası haline geldi ve tıpkı veba gibi kurbanlarını toplumun bütün zümre ve tabakalarından seçti.

Bu cinayetler ve misillemelerle dolu korkunç bir dönemdi ve yeni öğretinin açıklanmış düşmanları ve dostları için aynı derecede tahripkârdı.[109] Evvelkiler Haşhaşilerin hançerleri, sonrakiler de sultanların kılıcı altında can verdiler. Hasan Sabbah'ın tarikatının bütün tahtların temellerini sarstığı tehlikelere şimdi uyanmış olan sultanlar taraftarlarını ve bağlılarını fermanlar ve idam mahkûmiyetleri ile rahat bırakmadılar. Büyük imamlar ve müftüler kediliklerinden veya talimatla

109 Mirhand.

İsmaililerin tahtın ve mihrabın en tehlikeli düşmanları, gözü dönmüş caniler ve kanun tanımaz dinsizler olarak mahkûm edilip lanetlendiği fetvalar ve içtihatlar yayınladılar. Bu kararlar onları ya açık savaşla veya katli dini bir vecibe olan asiler, dinsizler, tefrikacılar, kanun tanımazlar olarak adaletin eline teslim ediyordu.

İslam'ın ilk ahlakçılarından biri ve İranlı en ünlü ahlak muallimi İmam Gazali *İbahiye Öğretisinin Destekleyicilerinin yani Tanrı Soylarını Kurutsun Mülhitlerin Hamakati Üzerine*[110] başlığını taşıyan ve hususiyle batıni öğretinin bağlılarını hedef alan bir risale kaleme aldı. *Fetvaların İncileri*[111] başlıklı meşhur bir fetva derlemesinde Huzistan'daki dinsiz bir mezhep (Mülahid) İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in Karmatileri hedef alan kadim cümlelerine göre mahkûm edilir ve bütün malları mülkleri bütün Müslümanlara ganimet olarak verilir. *Kavuşma Yeri* (*Multeka*) ve *Fetvaların Hazineleri*inde[112] eğer Dailik veya davetçilik yapmışlarsa Mülhidin veya dinsizin tövbesi bile bütünüyle hükümsüz ve imkânsız olarak reddedilir; ve nedamet getirip kati dönseler bile bir dini vecibe olarak katledilmeleri emredilir; çünkü yalan yere yemin onların düsturlarından biriydi ve her şeyi mubah gören bu dinsizlerin ıslah ve iflah olmaları beklenmezdi. Dolayısıyla her iki tarafın da içi birbirine karşı acı hislerle doluydu; hükümetler ve tarikat açık savaş halindeydi ve kafalar haşhaşinin hançeri ile celladın kılıcına zengin bir hasat sunuyordu.[113]

En yüksek mevkidekiler ilk düşenlerdi: Tuğrul Bey tarafından ilk Bağdat valiliğine atanmış olan Emir Bursak, Sel-

110 Der Hamakati ehli ilahat yani Mulahide Kaselehumullah ['ilahat' 'ibahat' olacak].

111 *Cevahirul Fetavi.*

112 *Khazinetul Feteva.*

113 *Bkz.*, Nesaihul-Müluk ve Mevakif.

çuklu sultanı Berkyaruk'un amcası Yakut'un kızını evlendirdiği Araş Nizami bunlardandı.[114] Kardeşler Berkyaruk ve Muhammed arasında Irak ve Horasan bölgeleri için cereyan eden iç savaş[115] Hasan'ın meşum emellerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırdı; ve böylece iç huzursuzlukların kanlı fesat yatağı, fitne ve cinayetin zehirli fidanlığı büyüyüp gelişti. Tarikatın taraftarları yavaş yavaş Irak'ın, en güçlü kalelerine, hatta Isfahan'ın Melikşah tarafından inşa ettirilmiş Şahdürr (*Şahın incisi*) denilen en güçlü kalesine bile hâkim oldular. Melikşah bir gün bu yerin yakınlarında İstanbul'daki Roma İmparatorunun elçisiyle birlikte avlanırken bir tazı sürüden ayrılarak bu dağlık yaylada kaybolmuş ve daha sonra kale de buraya inşa edilmişti. Elçi tahkimat için bu kadar tabii üstünlükler gösteren bir yerin ihmal edilmeyeceği ve uzun bir zaman önce o mevkide bir kalenin inşa edilmiş olduğunun emarelerine dikkat çekmişti. Sultan elçinin bu müşahedesini yabana atmadı ve işaret ettiği yerin bu konumundan faydalandı, böylece İsmaililerin kumandanının elinden aldıkları kale inşa edilmiş oldu. Bu hadise şu sözün ağızdan ağıza dolaşmasına yol açtı: "Yerini bir köpeğin işaret ettiği, bir kafirin tavsiye ettiği kaleden felaket ve musibetten başka ne beklenir."

*Şahın incisi*nin yanı sıra Isfahan yakınlarındaki Derkul ve şehirden takriben beş fersah uzaklıktaki Halencan Kalelerini; Abhar yakınlarındaki Vastamkuh Kalesi'ni, Fars ve Kuhistan arasındaki Tambur ve Halovhan; Kumis vilayetinde Damagan, Firişkuh ve Kirdkuh; ve son olarak Kuhistan'da Tabs, Kain, Tun Kalelerini ve Müminabad mıntıkasında başka bazılarını da ele geçirdiler.[116] Hasan'ın yeğeni Ebulfettah

114 Ebulfida Anno 494; Cihannüma, Mirhand.
115 M. 1096, H. 490.
116 M. 1100, H. 494.

Esdahan'ı zapt etti, Kiya Büzürg Umid Lamşir'i aldı. Bunların ikisi de Reis Muzaffer ve Hüseyin Kaini ile birlikte Dai olarak öğretinin ateşli yayıcıları ve Hasan Sabbah'ın büyüklüğünün destekçileriydi ve deyiş yerinde ise peygamber için Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali gibi bunlar da onun en yakın dostları ve sırdaşlarıydı. (On yıl evvel İsmaililerin eline geçmiş olan Alamut ve Vastamkuh Kaleleri dışında) bu kalelerin ele geçirilişi Haçlı seferleriyle Kudüs'ün alınmasından sonraki yıl gerçekleşti.[117] Hıristiyanlık ve mülhidlik, din savaşçılarının haçı ve Haşhaşilerin kaması aynı zamanda İslam ve onun tahtlarının harabiyeti için suikast hazırlamışlardı.[118]

Haşhaşiler uzun bir zaman Avrupa'da sadece Haçlıların anlattıkları ve aktardıkları ile tanındı. Yeni tarihçiler onların Suriye'de ortaya çıkışını gerçekte ortaya çıktıkları tarihten daha geç bir tarihe tarihlendirirler. Halbuki onlar Filistin'de Haçlılar ile eş zamanlı olarak ortaya çıktılar; zira Hıristiyan takviminin on ikinci yüzyılının ilk yılında Emessa Emiri Cenahüddevle Kürtlerin kalesinin, Kont St. Gilles tarafından muhasara altına alınmış olan Hussnal-akard'ın kurtarılması için yardıma koşarken Haşhaşilerin hançerine yenik düştü. Aynı emir dört yıl önce[119] sarayında ibadeti için hazırlık yaparken üç Fars suikastçının saldırısına uğramıştı. Suikast teşebbüsünün faili olarak zanlı, Cenahüddevle'nin siyasi hasmı ve Haşhaşilerin büyük dostu Halep Emiri Rıdvan'ın dikkatini çekti. Haşhaşiler onu dailerinden biri, aynı zamanda bir müneccim olan ve dolayısıyla tarikatın asıl öğretilerine ihtiyaç duymaksızın veya müracaat etmeksizin kendisini ve başkalarını aldatmaya iki kat ehil olan bir hekim aracılığıyla kazanmışlardı. Bu adam ilk başarısız suikast teşebbüsünün ar-

117 Abulfida 494 yılı; Cihannüma, Mirhand.

118 [: *verschwören*: fesat tertip etmek, bu maksatla gizli ittifak yapmak.]

119 H. 490.

dından yirmi dört gün sonra öldü; fakat tarikatın kanlı emelleri onunla birlikte sona ermedi. Yeri hemen bir İranlı sarraf, Ebutahir Essaig [Elşaigh] tarafından dolduruldu. Halep Emiri Rıdvan'ı kanlı işlere bu adam ikna ve tahrik etti.

Haçlılarla sürekli husumet içerisinde bulunan bu idareci ve kardeşi Şam Emiri Dokak, öğretilerini emelleri için uygun ve elverişli bulduklarından—çünkü o kötü bir Müslüman ve bir ibahiyeci idi—Batıni veya Haşhaşilerin göç ve iskan hareketini himaye ettiler. Onlarla en yakın dostluk bağı içerisinde oldular ve mülhidliği ile kısa görüşlü siyaseti peşinde koşarken halkının ve gelecek nesillerin refah ve saadetini unuttular. Halep'e güney istikametinde bir günlük mesafede bulunan Sarmin Hasan Sabbah'ın yeğeni ve Suriye'deki büyük davetçisi Ebulfettah'ın idare merkezi oldu, nasıl ki Hüseyin Kaini, Reis Muzaffer ve Buzurg Umid de Kuhistan, Kumis ve Irak'ta bu hüviyete sahipti. Birkaç yıl sonra Apamea'nın [Efâmiye] sakinleri Mısır valisi Halef'e karşı Sarmin kumandanı Ebutahir Essaig'in yardımına başvurdular. Sonuncu ilkinin suikast ile ortadan kaldırılmasını sağladı ve Halep Emiri [Meliki] Rıdvan adına şehri ele geçirdi ve hisar kumandasına bırakıldı.[120] Ne var ki Tankred'e karşı koyamadı, şehri kendisine teslim etti, o da verdiği sözde durmayarak Ebutahir'i esir olarak Antakya'ya götürdü ve ancak fidye karşılığında serbest bıraktı. Arap tarihçi Kemaleddin bu sebepten ötürü Tankred'i taahhüdünü yerine getirmemekle suçlar. Buna mukabil haçlıların Hıristiyan vakanüvisi Aix'li Albert onu bu kadar alçak bir zalimin hayatını bağışladığından dolayı eleştirir. Bununla beraber anlaşmayla hayatları teminat altına

---

120 Wilken, *Geschiche der Kreuzzüge*, II, s. 272, Kemaleddin ve Aix'li Albert'e atfen. Bu sonuncusu isimleri sürekli karıştırır; Rıdvan'a Brodoan, Apamea'ya Femia, Ebutahir'e Botherus ve Haşhaşilere Azopart der. *Bkz.*, *Gesta Dei per Francos*, s. 350 ve 375.

alınmamış olan yanındakiler Halef'in oğullarının intikamına teslim edildi ve Ebulfettah'ın kendisi işkence eziyeti altında can verdi.[121] Bunun hemen ardından Tankred Haşhaşilerden güçlü Kehfrlen Kalesi'ni geri aldı.

Ebutahir hamisi Rıdvan'ın yanına döndükten sonra cinayet ve suikast tertipleri için tesir ve nüfuzunu daha fazla kullandı. Hocendli zengin bir tüccar, Ebu Harb (Savaşların Babası) İsa beş yüz deveden müteşekkil zengin bir kervanla Halep'e ulaşmıştı. Tüccar Batinilerin yeminli düşmanıydı ve kendilerine zarar vermek için büyük servetler harcamıştı. Bu son yolculuğunda Rey şehrinden Nassr oğlu Ahmet isminde bir Haşhaşi Horasan sınırından itibaren kendisine eşlik ediyor, Ebu Harb'ın adamlarının darbeleri altında can vermiş olan bir kardeşinin kanının intikamını almanın fırsatını kolluyordu. Halep'e ulaştıklarında katil Ebutahir ve hamisi Rıdvan ile müzakere ihtiyacı duydu. Zengin ganimet ve Ebu Harb'ın Haşhaşilere bilinen düşmanlığı intikamı davet ettiği için emellerini gerçekleştirmede bunları yanına çekmede hiç zorlanmamıştı. Müzakere neticesinde Ebutahir'in tertibin gerçekleştirilmesi için Haşhaşileri, Rıdvan'ın da muhafızları temin etmesi kararlaştırıldı. Ebu Harb bir gün develerini sayarken köleleri tarafından etrafı sarıldığı için caniler uygun fırsatı buldu ve saldırdı, fakat kurbanlarının kalbine öldürücü darbeyi indirmezden evvel hepsi efendilerinin müdafaası için cesaret ve bağlılıklarını göstermiş olan cesur ve sadık kölelerinin darbeleri altında can verdi. Ebu Harb'in saldırıyı haber verdiği Suriye emirleri misafirperverliğe yakışmayan bu rezil hareket sebebiyle Rıdvan'ı kınayıp suçladılar. Beriki kendisini yalanla savundu ve bu işte hiçbir payının olmadığını öne sürdü, böylece yaptığı işin herkeste uyandırdığı dehşete bütün

121 M. 1100, H. 504.

yalancıların insanlar nazarında er geç tattıkları küçümseme ve nefreti ilave etmiş oldu. Ebutahir Halep sakinlerinin İsmaililere karşı her geçen gün artan öfke ve hışmından kurtulmak için kendi ülkesine eli kanlı refiklerinin yanına döndü.[122]

Batınilerin Munkad sülalesinden koparıp kendilerine bağlamak istedikleri Şizer saldırıları da Apamea teşebbüsleri kadar başarısız oldu. Bu kalenin sakinlerini Hıristiyanların Paskalya kutlamasındaki şenliklerine katılmak için şehre gittiklerinde Haşhaşiler kaleyi ele geçirdiler ve kapılarına siper kurup savundular. Şenlikten dönenler geceleyin karılarının yardımıyla halatlarla pencerelerden tırmandılar ve Haşhaşileri kaleden sürüp çıkardılar.[123]

Bunun hemen ardından Musul emiri Şam'da bir bayram günü şehrin emiri Tuğtekin ile birlikte büyük camiinin ön avlusunda yürürken Haşhaşilerin hançerine kurban gitti ve katil hemen orada bu iş sebebiyle kafasını kaybetti.[124] Aynı yıl Halep emiri, İsmailileri̇n büyük hamisi, iktidarının savunması ve genişletilmesi için onların kılıç ve kamalarından yararlanmış olan Rıdvan öldü. Onun ölümü berikilerinkinin habercisiydi: Rıdvan'ın on altı yaşındaki oğlu Ahras ile idareyi sürdüren hadım Lulu işe bütün Batınileri ölüme mahkûm ederek başladı; mahkûmiyet kazai infaz usulünden ziyade karmakarışık bir katliam tarzında yerine getirildi.

Üç yüzden az olmayan erkek, kadın ve çocuk doğrandı ve iki yüze yakın insan hapislere tıkıldı. Ebulfettah, Halef'in oğulları tarafından işkence ile öldürülen değil fakat Ebutahir'in bir oğlu, sarraf ve onun varisi Suriye'deki Haşhaşilerin reisi olarak İran'a döndükten sonra lakabını aratmayan korkunçluk ve müstahaklıkta bir akıbet ile karşılaştı: Irak'a bakan

122 İbn Furat ve Kemaleddin.
123 M. 1108, H. 512.
124 M. 1113, H. 507. Ebulfida, Takvimet Tevarih, Mirhand, Ebulferec.

kapıda lime lime edildikten sonra uzuvları yakıldı fakat kafası teşhir için Suriye'de gezdirildi. Müneccimin kardeşi, kendisini ve tarikatını Rıdvan'ın itimadına ilk kez sunmuş olan Dai İsmail bunu hayatıyla ödedi; Haşhaşilerden birkaçı kale duvarının tepesinden hendeğe atıldı; İran'dan yeni gelmiş Dai, Dimlaş'ın oğlu Hüsameddin halkın hiddet ve galeyanından Rakka'ya sığındı ve burada öldü; birkaçı da kaçarak canlarını kurtardı ve Suriye şehirlerine dağıldı; geri kalanlar tarikata ölümcül mensubiyet şüphesinden kurtulabilmek için kardeşlerini ele verdi ve onları öldürdü. Servetleri aranıp bulundu ve müsadere edildi.[125]

Haşhaşiler bu takip ve işkencenin intikamını çeşitli yollardan ve kanlı bir şekilde aldılar. Bağdat halifesinin Dimeşk'te Tuğtekin Atabeg'i kabulünde üç suikastçı ardı ardına muhtemelen Atabeg zannettikleri Horasan valisi Emir Ahmed Bal'a saldırdılar. Hançerleri için seçtikleri ve aslında yeminli düşmanları olup kalelerini sık sık muhasara altına alan emirle birlikte üçü de can verdi. Huzur ve nizamın muhafazası için devletin başta gelen vasıtaları olarak vilayetlerin valileri onların tabii düşmanlarıydı ve bu hüviyetleriyle hepsi onların hançerlerinin hedefiydi. Halep valisi Bedii, keza oğullarından biri onların kurbanı oldu. Bu hadise Emir İlgazi'nin sarayına giderken oldu ve diğer oğulları iki katili orada lime lime etti fakat bir üçüncüsü fırladı ve daha önce yaralanmış olan oğullarından birine ölümcül darbeyi indirdi. Yakalanıp Tuğtekin ve İlgazinin huzuruna çıkarıldı fakat onlar caniyi sadece hapse mahkûm ettiler, o ise kendi ölümünü kendini boğarak arayıp buldu.

Ertesi yıl İlgazi İsmaililerin Halep reisinden kendilerine Şerif Kalesi'nin hâkimiyetinin bırakılması ricasıyla bir mesaj

125 M. 1115, H. 509.

aldı. İlgazi reisin gücünden korkarak onu bırakmış gibi göründü fakat elçi bu muvafakat ile dönmezden önce Halep sakinleri duvarları ortadan kaldırıp hendekleri doldurarak kale ile şehri birleştirdi. Kalenin ellerine geçmesiyle İsmaililerin gücünün daha da artmasına meydan vermek istemediği için bu teklifi yapan İbni Keşşaf bunun bedelini kanıyla ödedi. Birkaç yıl sonra ünlü Dimeşk Atabegi Nureddin'e Beytlehe Kalesi için benzer bir ricada bulundular, yine görünürde benzer şekilde kabul edildi fakat ilkini çok andıran bir savaş hilesi ile netice boşa çıkarıldı: çünkü Nureddin'in gizlice kışkırttığı kale sakinleri İsmaililerin sağlam bir zemin elde etmelerine mani oldu ve hemen ardından tahkimatlarını yok ettiler. Tarikatın emirlerin içine saldığı korku o kadar büyüktü ki kendi topraklarındaki muhkem yerlere yanaşmalarını açıktan redde cesaret edemiyor ve kaleleri Haşhaşilerin güç ve hâkimiyetine terk etmek yerine onları yok etmeyi tercih ediyorlardı.[126]

İran'da da intikamları en şöhretli kurbanları seçti. Fahrulmülk[127] (Mülkün iftiharı), Ebulmüzaffer Ali, veziri kebir Nizamülmülk'ün oğlu, ki sultan Muhammed ve Sencer döneminde babasından devraldığı makamı saygınlık ve çalışkanlığıyla olduğu kadar Haşhaşilere duyduğu nefretle de dolduruyordu, Mikail'in oğlu, Tuğrul'un kardeşi, Selçukların sultanı Sencer'in büyük amcası Çakarbeg bunların arasındaydı.[128] Sabbah'ın oğlunun değişik tehditlerle ikaz ettiği Selçukların sultanı için kanlı bir ders. O güçlü düşmanlarını çoğunlukla tehditkâr tehlikeyle sınırlamayı akıllıca buldu ve saldığı dehşetle onların ordularının cesaretini kırmayı tekrarlanan cinayetlerle intikamcılarını beyhude yere çoğaltmaya tercih etti. Sultanın bir kölesinin dostluğunu kazandı ve o

126 İbn Furat.
127 M. 1114; H. 508.
128 Ebulfida. Takvimet-terarikh. Mirhand. Ebulferec.

sultan uyurken kafasına yakın yere bir hançer sapladı. Sultan uyanıp da cinayet silahını gördüğünde dehşete kapıldı fakat korkusunu sakladı. Birkaç gün sonra büyük üstat ona buyruk tarzında kısa ve keskin yazdı: "Sultana karşı dostane hisler beslemeseydik bu kamayı bulduğu yere değil kalbine saplayabilirdik."

İsmaililerin Kuhistan'daki kalelerine birkaç birlik sevk eden Sencer bu ikazdan sonra kuşatmanın sonunu getirmeye daha bir çekinir oldu. Zira İsmaililerin Irak'taki en güçlü iki kalesinin, Alamut ve Lamsir'in Atabeg Nuştegin Şirgir tarafından kuşatılması talimatını vermiş olan kardeşi Muhammed bir yıldan fazla bir zaman sonra, dayanma güçlerinin son haddine varıp da tam kaleleri teslim edecekleri sırada hayatını kaybetmişti.[129] Bu ölüm bir kaza eseri değil de işleri kendi tedbir ve tertip tarzlarının bir sonucu olarak görüldüğü için Haşhaşilerin çok işine yaramıştı ki her ne kadar hançerlerine güveniyorlardıysa da yeri geldiğinde zehir kullanmayı ihmal etmemişlerdi. Bundan gerekli dersi alan Sencer İsmaililere üç maddelik bir anlaşma teklif etti. Buna göre:

1. Kalelerinde yeni tahkimatlar yapmayacaklardı.
2. Silah veya cephane tedarik etmeyeceklerdi.
3. Daha fazla dönme - yandaş toplamayacaklardı.

Tarikatın mülhidliğine karşı hep bir ağızdan topyekûn mahkûmiyet ve takibat seferberliği ilan etmiş olan fakihler onlarla yapılacak bir barış yahut anlaşmaya kulak asmayacağı için sultan halk arasında onların bu dinsiz öğretilerinin gizli bir taraftarı olduğu yolundaki yaygın kuşkunun kurbanı oldu. Ne var ki Hasan ile Sencer arasında barış yapılmıştı; ve sonuncusu sadece İsmailileri Girdkuh mıntıkasındaki her türlü yükümlülük ve vergiden muaf tutmakla kalmadı onlara

129 M. 1117; H. 511.

tarikatın iaşe ve ibatesi olarak Kumis gelirlerinden belli bir miktarı da tahsis etti. Böylece bu caniler topluluğu güç ve salahiyetlerini her geçen gün biraz daha artırdı.

Mamafih Sultan Sencer sadece tahta çıkışından itibaren değil fakat on iki veya on dört yıl evvel de Haşhaşilere karşı tahammül işaretleri gösteriyordu. Horasan'dan Irak'a yolculuğu esnasında Damagan'da, hem yaşı hem nüfuzu sebebiyle saygın, daha evvel görüldüğü üzere kendisinin Hasan Sabbah'ın bir bağlısı olduğunu ilan etmiş ve kurnazlığı sayesinde Emir Davut Habeşi'nin hazinelerini tarikata kazandırmış olan Reis Muzaffer'e uğramıştı. Bazı subaylar onları geri istemeyi önermiş fakat Muzaffer'in kendisinin her zaman o yerin sakinlerini sultanın gerçek tebaası olarak lütuflara boğduğu yolundaki temsil ve tasannusu üzerine sultan ona bol keseden iltifatlar yağdırmıştı. Böylece Reis Muzaffer yüz bir yaşında, yeni öğretinin kurucu babalarından biri sıfatıyla hürmet ve itibar gören birisi olarak öldü.[130]

Hasan Sabbah şakirtlerinin ve en yakın akrabalarının en sadığından sonra da yaşadı ki bağlılık ve akrabalık bağları öyle görünüyor ki bunlara hükümdarlığa verasette en yüksek haklar sağlıyordu. Suriye'deki yeğeni ve daielkebiri veya baş davetçisi düşmanın kılıcıyla düşmüştü; Kuhistan'daki baş davetçi Hüseyin Kaini bir katilin, muhtemelen Hasan'ın iki oğlundan biri olan Üstad'ın hançerine kurban gitmişti: ve Üstad ile kardeşi kendi kanını bile dökmekten zevk alan kendi babalarının eli ile aynı akıbete uğramışlardı. Onları suçlarına dair yeterli delil veya ölçü olmadığı halde adalete olan hassasiyeti ile değil fakat aşikâr ki sırf kan dökmeye düşkünlüğü sebebiyle ve izlediği dehşet siyasetinin icabı olarak kurban etmişti. Tarikat böyle bir siyasetle bütün akrabalık veya dostluk

130 Mirhand. M. 1104; H. 498.

bağlarını koparıp atarken yerine dinsizlik, cürüm ve katliam bağlarını sıkılaştırıp güçlendiriyordu.

Muhtemelen halk efkârı kendisini büyük üstat olarak babasının yerini almaya zorladığı için bu şekilde adlandırılmış olan Üstad (yani usta, efendi) Hüseyin'in katlinde dahli olduğu yönünde safi kuşkuya binaen, kardeşi ise sadece şarap içtiği için ölüme mahkûm edildi: İlki muhtemelen talimatsız olarak işlediği cürüm ile babasının imtiyazını elinden aldığı veya ona müdahale ettiği için; ikincisi İslam'ın temel nitelikte olmayan fakat katı katıya riayet tarikat sisteminin bir cüzü olduğu için önemli olan yasaklarından birini ihlal ettiği için. İki oğlunun infazıyla büyük üstat şeklen ibadet ve iç disiplin kurallarına itaatsizliğin intikamının hem sırlara aşina olmayan avama hem *initié* - müntesiplerine kanlı bir misalini vermiş oldu. Fakat bu görünür saikın yanı sıra muhtemelen Sabbah'ın oğlunu kendi soyunun ortadan kaldırılmasına bir başka saik sevk etmiş olmalıdır; babalarının uzun süren saltanatından bıkıp bezmiş olan oğulları mümkündür ki sabırsızlıkla babalarının yerine geçmeyi bekliyorlardı. Yahut muhtemeldir ki tarikatı verasete dayanan bir hanedanlığa dönüşmekten uzak tutmak için onları saf dışı bırakmış ve büyük üstatların haleflerinin en yakın fikir ve seciye birliği: dinsizlik ve sefihlik ile belirlenmesini sağlamak istemiş olabilir. İnsan tabiatı umumiyetle bir fiil yahut davranışın muhtelif muhtemel saikları arasında tarihçinin her zaman en kötüsünü seçmesini gerekli kılacak kadar şeytani değildir; fakat bu fesat şebekesinin kurucusunda, Haşhaşiler adındaki bu cinayet örgütünün tesis edicisinde en muhtemel olanı en korkunç ve dehşet verici olanıdır.

Yeni öğretinin şimdiye dek zikredilen en sadık yayıcıları arasında adı geçmeyen Dai Kiya Büzürg Umid ve Kazvin'deki Dai, vekil Ebu Ali kaldı. İlki Lamin Kalesi'ni ele geçiril-

diğinden beri geçen yirmi yıl boyunca terk etmedi. Sabah'ın oğlu sonunun yaklaştığını hissettiğinde onları Alamut'a çağırttı. Ve vasiyet niteliğindeki son arzusu ile idare, Ebu Ali harici komuta ve idare yetkisiyle donatılarak, Kiya Büzürg Umid ise tarikatın yüce ruhani reisi ve idarecisi vasfını haiz asıl büyük üstat olarak tayin edilmek suretiyle ikisi arasında bölündü. Hasan Sabbah hayli ilerlemiş yaşında böylece öldü:[131] yirmi yaşında bir genç olarak Tuğrul Beg döneminde İmam Muvaffak'in nezaretinde Nizamülmülk ile birlikte tahsil gördükleri zamandan bu yana yetmiş yıl geçmişti. Son nefesini otuz beş yıllık kanla lekelenmiş bir saltanatın ardından cürümlerinin fazlasıyla hak ettiği eziyet ve işkence içerisinde değil; muasırlarının en iyilerinin ve en büyüklerinin kalplerine sapladığı hançerler altında değil fakat yaşlanmanın tabii neticesi ile kendi yatağında can vererek öldü. Bu süre zarfında Alamut Kalesi'ni asla terk etmediği gibi özel odasından taraçasına ancak iki kere çıktı. Tek bir yerde hareketsiz ve tek bir tasarıda sebatkar katliam ve isyan ile imparatorlukların devrilmelerini tasarladı; veya tarikatı için talimatlar ile gizli ibahiye ve ilhad[132] öğretisinin ilmihalini yazdı. İktidarının merkezinde sabit ve yerleşik olarak çevresini Horasan ve Suriye'nin en uç sınırlarına kadar genişletti; elinde kalem Haşhaşilerinin hançerlerine istikamet tayin etti. Kendisi de tıpkı savaş ve salgın[133] gibi ilahi takdirin elindeydi: zayıf hükümetlerin ve içten içe çürümüş milletlerin cezalandırılması için korkunç bir kamçı.

---

131 M. 1124; H. 518.

132 [Sırasıyla: her şeyin mubah olduğu ve dinden çıkma veya dinsizlik öğretisi.]

133 [: *Pest*: aynı zamanda mecazen fesat yatağı veya ocağı anlamına geldiği unutulmamalı.]

III. Kitap

KİYA BÜZÜRG UMİD DÖNEMİ

Hasan'ın kumandanı ve Daisi Kiya Büzürg Umid onun ruhani - manevi mirasçısı ve halefi oldu. Halefi sıfatıyla tarikatın kurucusunun kanlı adımlarını ardı sıra takip etti. Kamalar ve kaleler Hasan'ın güç ve iktidarının temelleri oldu, halefinin iktidarı da aynı temele dayandı; düşmanların en şöhretli önderleri ya yıkıldı veya yıkılacak tarzda sallanmaya başladı. Yeni kaleler alındı veya inşa edildi. Meymundis Kalesi böyle inşa edilmişti;[134] büyük üstadın ölümünün ardından bu kalenin yıkımı ve tarikatın takip ve sindirilişi geldi. Abdülmelik kale *dehdarı* veya kumandanı ilan edildi. Uzun zamandır tarikatın gizli hamisi olarak kabul edilen Sultan Sencer şimdi alenen kendilerinin düşmanı olduğunu ilan ettiği için bu ihtiyati tedbirler daha bir zorunlu hale gelmişti. Aynı yılın Şaban ayında Atabeg Şirgir de bir ordu ile Rudbar bölgesi üzerine yürüdü. Büyük üstadın ona karşı gönderdiği birlik düşmanı bozguna uğrattı ve zengin bir ganimet bıraktı.[135]

Ertesi yıl gerçekleşen savaş,[136] Sencer'in talimatı uyarınca büyük bir batıni topluluğunun kılıçtan geçirilmesiyle daha da kanlı bir hüviyete büründü. Yeğeni Sencer'in yerine Irak tahtına Mahmud'un geçmesi de vaziyeti değiştirmedi.[137] Bu sul-

134 M. 1126; H. 520.
135 Mirhand.
136 M. 1127, H. 521.
137 Takvimet-Tevarih.

tan Haşhaşileri kendi silahları ile vurmaya, onlarla hıyanet ve cinayet ile savaşmaya karar verdi. Bu haklı bir davanın müdafiine yakışmayan bir karardı. Kiya Büzürg ile bir müddet açıktan savaştıktan sonra sultan büyük şahincisi aracılığıyla Alamut'tan büyük üstat adına barış anlaşması için birisinin gönderilmesini rica etti. Hoca Muhammed Nasihi Şehristani gönderildi: kendisine sultanın elini öpme şerefi verildi, beriki de ona barışın konusu üzerine birkaç söz söyledi. Huzurdan ayrılıp dönerlerken Hoca veya üstat ve refakat eden Refik (Yoldaş) halk tarafından vahşice katledildi.[138]

Mahmud bu hadiseden dolayı özür dilemek için Alamut'a bir elçi gönderdi, ki kendi beyanlarına göre bu işte herhangi bir dahli bulunmuyordu. Kiya Büzürg elçiye şu cevabı verdi: "Git sultana benim adıma de ki Muhammed Nasihi hainane teminatlarına inandı ve sarayına geldi; eğer sözüne sadık ise katilleri adaleti teslim etsin, etmezse intikamımı beklesin." Mahmud buna kulak asmadığı için bir Haşhaşi birliği Kazvin'in kapılarına dayandı[139] ve dört yüzden fazla insanı katledip, üç bin koyun, iki yüz at ve deve, iki yüz öküz ve eşek kaldırdılar. Kazvin sakinleri peşlerine düştü fakat önderlerinin birinin ölümü takibi sonuçsuz kıldı.[140]

Ertesi yıl sultan bizzat Alamut'u, tarikatın hâkimiyet alanının müstahkem mevkiini zaptetti[141] fakat çok kısa bir süre elinde tutabildi[142] ve hemen ardından Lamsir Kalesi'ne bin adam sevk edildi fakat tarikatın Refiklerinin üzerlerine geldiği haberini alır almaz müsademeye girişmeksizin derhal dağıldılar. Mahmud'un ölümünün hemen ardından—ki bu

138 Mirhand.
139 M. 1128, H. 522.
140 Mirhand.
141 M. 1129, H. 524.
142 Takvimet-Tevarih.

yönde herhangi bir suçlama olmamakla beraber kuvvetle muhtemel Haşhaşilerin gizli tertiplerinin bir sonucuydu—tarikatın refikleri Kazvin civarına bir ikinci akın düzenlediler[143] ve iki yüz at kaldırdılar, yüz civarında Türkmen ve tebaadan yirmi kadarını öldürdükten sonra çekildiler. Müteakiben Alamut güçleri Geylan'da imamet makamını gasp edip halkı bildirilerle kendisini meşru emirleri olarak tanımaya davet etmiş olan Ali soyundan Ebu Haşim'in üzerine yürüdü. Kiya Büzürg ona muhteris emellerinden vazgeçmesini tavsiye eden bir nağme gönderdi; ne var ki o buna İsmaililerin menfur öğretilerine hakaretle cevap verdi: bunun üzerine savaş açtılar ve düşman güçlerini Deylem'de bozguna uğrattılar. Toplanan harp divanı esir alınan Ebu Haşim'in kazığa bağlanıp yakılarak öldürülmesine hükmetti.[144]

Mahmud'un ölümü üzerine Selçukilerin tahtına Sultan Mesud çıktı. Bir müddet sonra Horasan sınırları ile Amu Derya'nın ağzı arasında bulunan bir ülkenin, Harizm'in şahı Atsız İsmaililerin kökünü kazımak hususunda aldığı kararı kendisine bildirmek üzere Sultan Mesud'a geldi. Her ne kadar büyük Horasan vilayeti Harizm ile Kuhistan veya Dağlıkarazi arasında bulunuyorsa da, ki İsmaililer buraya tıpkı kayaların arasına yuvalanan yırtıcı kuşlar gibi yuvalanmıştı, Harizm şahı böyle tehlikeli komşuların yaklaşmasından korku ve endişe duyuyordu ve bu korkularında pek de haksız sayılmazdı, zira bunların hançerleri en ücra köşelerdeki düşmanlarına bile uzanıyordu. Atsız'ın düstur ve tasarılarını paylaşan Mesut Berenkiş'in, büyük şahincinin uhdesinde bulunan tımarı kendisine tevdi etti. Bu karara öfkelenen sonuncu soluğu Kiya Büzürg'ün yanında aldı, karılarını ve çocuklarını İsmaililerin elinde olan Derkos Kalesi'ne gönderdi.

143 M. 1131, H. 526.
144 Mirhand.

O zamana kadar açık düşmanları olan bu adam onlara karşı sadece aleni savaşta saldırmakla kalmamış fakat aynı zamanda kendi silahları olan ihanet ve hainlik ile de onlarla mücadele etmişti. Hal böyle olmakla beraber büyük üstat şimdi himayelerine sığınmış olan bu adama karşı konukseverliğin gereğini yerine getirmenin daha doğru olacağını düşündü. Tarikata kendisini birdenbire bir düşman olarak ilan etmesindense şimdiye dek dostane bir temayülün işaretlerini göstermiş olan Harizmşahı gibi yeni bir dost kazandırmak daha makuldü. Harizmşahı büyük üstada aşağıdaki mesajı gönderdi: "Berenkiş ve hizbi şimdiye kadar sizin aleni düşmanınızdı; fakat ben gerçek bir bağlılıkla size bağlıydım. Sultan bana tımarını verdiği için o sizin yanınızda sığınak bulmanın yolunu aradı; eğer onu bana teslim ederseniz dostluğumuz bu vesileyle daha güçlenme imkânı bulacaktır." Kiya Büzürg şu cevabı verdi: "Harizmşahı doğru konuşur fakat biz himayemize sığınmış olanı düşmana asla teslim etmeyiz." Bu Harizmşah ile Kiya Büzürg arasındaki bıktırıcı düşmanlıkların başlangıcı oldu.[145]

Dailerin müsamere yahut temsilleriyle ve İsmaililerin gizli öğretisinin[146] cezbedici yanlarıyla gözleri kör edilmiş olan sultanların dostları olarak doğrudan onların kollarına koşmalarında garipsenecek bir şey yoktu. Fakat daha sonra bu koşma İspanyol bakiresinin sarılması gibi altına cinayet hançerlerinin saklandığı bir infaz tarzına dönüşmesin diye kendilerini aynı süratle çekip koparmaları da ilki kadar tabiiydi. Böylece başlangıçta her ikisi de dostları ve taraftarları arasında sayıl-

---

145 Mirhand.

146 [*Gottlosigkeit*: Metinde kullanılan bu tabir ile kastedilen mana arasındaki bağ gizli öğretilerin mahiyetine dair uzunca bir izahatı lüzumlu kıldığından hem Fransızca hem İngilizce çeviri bunun yerine "gizli öğreti", veya "İsmaililerin öğretisi" gibi karşılıkları tercih etmiş, burada da bu yol isabetli bulunarak benimsenmiştir.]

mış olan Sultan Sencer ve Harizm şahı Atsız tarikatın açık düşmanları haline geldi. Melik Rıdvan dönemi boyunca Halep'te en güçlü nüfuza sahip olduklarını gördük, fakat oğlu kılıçla köklerini kazıdı. Dimeşk'teki akıbetleri de bundan farklı değildi; Busi dönemi boyunca Mazdeganlı Said'in oğlu vezir Tahir'de en güçlü hamilerini bulmuşlardı. Öz amcasını katlederek faaliyetlerine başlamış olan İranlı Haşhaşi Astrabadlı Behram vezirin dostluğunu kazandı. Ve Rıdvan'ın daha içerideki kaleyi, Sarmin'i Hasan Sabbah'ın yeğenine verdiği gibi, bu dostluk sayesinde vezirin Banyas Kalesi'ni kendisine vermesini sağladı.[147]

Banyas, kadim Balanea, küçük körfezde kurulu eski şehir anlamına gelen ismini M. 1162, H. 454'te yeni dikilmiş kaleye verdi. Denizden uzaklığı bir fersah veya dört bin adım olup mümbit, iyi sulanan bir vadide kuruludur; kadim zamanlarda burada dört binden fazla yaban sığırının otlak bulduğu söylenir.[148] Birçok derenin döküldüğü vadiye Cinler Vadisi denir ki bizatihi ismi burasını Haşhaşilerin iskanı için değerli bir yer haline getirmiştir. Onlar civardaki kalelerin ve şehirlerin buradan efendileri oldular[149] ve Banyas onların Suriye'deki güç ve nüfuzlarının merkezi oldu: on iki yıl sonra onu Masyaf'a taşıdılar.

Behram uzun süre Halep ve Dimeşk'te tarikatın tertip ve tasarılarını yürüttü ve burada İlgazi ve Tuğtekin tarafından Dai olarak tanındı ve himaye gördü. Banyas'ın ele geçirilmesiyle Suriye'de sağlam bir zemin bulduğunda Haşhaşilerin güç ve küstahlığı en yüksek noktasına ulaştı. Dört bir taraftan bu yeni birlik noktasına koştular ve emirler veya melikler

147 Ebulfida, m. 523.
148 Cihannüma, s. 559.
149 M. 1128, H. 523.

onlara karşı herhangi birisini korumayı göze alamadılar. Fakihler ve kelamcılar, bilhassa her yerde onların en ön sıradaki kurbanları, Sünniler duydukları korku, beri yanda emirlerin veya meliklerin teveccühünü kaybetme endişesi sebebiyle seslerini çıkaramaz oldular.

Behram onların intikamıyla değil fakat Baalbek mıntıkasının bir uzantısı olan Taim vadisinin sakinlerinin yani Nusayri, Dürzi, ve Mecusilerden oluşan karma bir topluluğun intikamıyla yıkıldı. Onların cesur önderi, Cendel'in oğlu Dohak, Behram'ın emriyle Haşhaşilerce öldürülmüş olan kardeşi Barak'ın ölümünün intikamını almak için yanıp tutuşuyordu; bu maksatla vadisinin savaşçılarını Dimeşk'ten ve civar şehirlerden yardıma gelenlerle birleştirdi. Behram İsmaililerin başında onları şaşırtıp savunmasız bıraktığını umut ediyordu, fakat ellerine düştü ve anında lime lime doğrandı. Başı ve elleri Mısır'a gönderildi, halife getirene zengin bir kıyafet hediye etti ve onları Kahire ile Fustat'ta muzafferane gezdirip teşhir etti. Kaçıp kurtulan İsmaililer Tain vadisinden Banyas'a sığındılar, Behram burada seferden önce kumandayı İranlı İsmail'e vermişti. Vezir Mazdeghani onunla, selefiyle olduğu gibi dostane bir ittifaka girdi. İsmail bendelerinden birini, Ebulvefa'yı, harfi harfine, *Vefanın - Sadakatin Babası*, fakat gerçekte *İhanetin* Timsalini, Dimeşk'e gönderdi.[150] Tertip ve tezgahlarıyla sadece Dailkebir, İsmaililerin baş davetçiliğini değil, fakat mıntıkanın baş yargıcı, Kadıul-Kudat vazifesini de elde etmeyi başardı.

Kahire'de locanın büyük üstadlık makamı (Daiel-duat) İsmaililerce ekseriya baş yargıç (Kadıul-Kudat) makamıyla birleştirildi. Hâkimiyeti elde etme tarikatın asli hedefi olduğundan ve bunu elde etmek için kullanılmayan vasıta bırakıl-

---

150 Kemaleddin ve İbn Furat; sonuncusu vezirin ismini Mardeghani veya Mardekani; Halep emirininkini ise Busi yerine Buri diye telaffuz eder.

madığından Ebulvefa ihanet ile zaferi, yalan yeminle ululuğu elde etmeye çalıştı. Suriye'deki güç ve nüfuzları sürekli olarak artan Haçlılar ona haris emellerinin en uygun vasıtaları olarak göründü. İslam'ın düşmanları olarak Haçlılar onun en tehlikeli hasımlarının tabii müttefikleriydi. Haçlı fırtınasıyla dışarıdan sarsılan, Haşhaşilerin öğretileri ile içeriden altı oyulan İslam akidesinin istihkamları daha önce ve daha kesin bir çöküş tehdidi ile karşı karşıyaydı; ve sofu savaşçılar dinsiz müttefikleriyle birlik olup onların yıkıntıları üzerine daha önce haçı ve hançeri dikmeyi vaat ediyordu.

Ebulvefa Kudüs kralıyla bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre Dimeşk şehrinin bir Cuma günü Kudüs kralına bırakılması taahhüt altına alındı. Emir Busi ve hem saraydan hem askeri cenahtan ileri gelenleri camide ibadetlerini yapmak için toplanmışken camiye girişlerin tamamı tertipçiler tarafından sarılacak[151] ve şehrin kapıları Hıristiyanlara açılacaktı. Bu hizmetlerinin karşılığında kral da onlara Sur şehrini teslim etmeyi vaat ediyordu.[152] Tapınakçıların ilk büyük üstadı Hugo de Payens öyle görünüyor ki Kudüs Kralı Baldwin II'yi bu tuhaf haç ve hançer ittifakına zorlamada en başta gelen faildi. İlk kuruluşundan[153] sonra on yıl boyunca bu tarikat karanlık içerisinde kaldı; İncil'deki mutat zaruret, iffet, itaat yeminlerine ilave olarak bir dördüncüsünü, kutsal yolcuların korunması yeminini etmiş fakat nizamnamesiz veya şövalye kıyafetleri olmaksızın hususi bir cemiyet olarak varlığını sürdürmüştü.

St. Bernard tarafından kazandırılan ve Papa Honorius I tarafından tasdik edilen nizamnamesi ile Tapınakçılar kendilerini bir anda kutsal mezarın müdafaası ve kutsal yolcuların

---

151 [*Meuchlern* ile *besessen* fiilinin değişik anlamları arasındaki telmih korunamamıştır.]

152 Ebufida m. 523. Wilhel. Tyr. XIII. 25.

153 M. 1118.

korunması gibi mühim işlere memur güçlü bir şövalye tarikatının ihtişamı içinde buldu.[154] Miraeus'a göre üyeleri şövalyeler, silahşörler [şövalye namzetleri] ve gönüllülerden oluşuyordu ki bu İsmaililerin yoldaşlar (Refik), adanmış - ajanlar (Fedai) ve taliplerine (Lassik) tekabül eder, tıpkı rahip, başrahip ve büyük üstat: Dai, Daiel-kebir ve Şeyhül-Cebele karşılık geldiği gibi. Refik (Yoldaşlar) kırmızı işaretler ihtiva eden beyaz kıyafetler giydiği gibi şövalyeler de üzerlerine kırmızı haçlı beyaz harmani yahut pelerinler geçirirlerdi. Haşhaşilerin kaleleri Asya'da doğduğu gibi Tapınakçıların hastane ve bakımevleri Avrupa'da ortaya çıktı.

Büyük üstat Hugo Kudüs'e büyük bir şövalye ve kutsal yolcu maiyetiyle bu yıl[155] geldi. Maiyetindekiler onun teşviki ile üzerlerine haç almış ve kutsal mezarı koruma maksadıyla silahlarını kuşanmışlardı.[156] Hemen ardından Dimeşk'in muhasarasına karar verildi. Korkunç Tuğtekin'in daha sonra gerçekleşen ölümünün ardından yerine oğlu Tacülmülük, yani meliklerin tacı Busi geçti. Onun sayesinde veziri Tahir bin Saad büyük bir gücü eline geçirmiş oldu; bu gücü İsmaililerin reisleri, önce savaşçı Behram, daha sonra Sur karşılığında Dimeşk'in haince teslimine razı olan Ebulvefa vezir adına kullandı.

Tacülmülük Busi İsmaililerin tasarılarını zamanında fark ettiği için veziri Saad'ın oğlunu ölüme mahkûm etti; ve ardından tarikatın şehirde bulunan bütün mensupları için umumi bir kırım emri verdi. Altı bin kişi kılıçtan geçirildi ve hançerin kurbanlarının intikamı alınmış oldu. Bu bir infaz değil fakat ayrım gözetmeyen bir katliamdı. Bu arada bir Hıristiyan ordusu şehrin mevud tesliminden emin Dimeşk yolu üzerinde

154 Anton, Versuch einer Geschihte des Tempelherren ordens, s. 10-15.
155 M. 1129, H. 524.
156 Wilken, Geschichte der Kreuzzüge. II. s. 566.

Marş Sefer'a kadar ilerledi. Orduda batıdan gelen birçok kutsal yolcunun yanı sıra müttefikleri Antakya Prensi Bernard, Trablus Kontu Pontius ve Urfa Kontu Joscolin ile Kudüs kralı ve baronları da bulunuyordu. Muhafız Guillame de Buris kumandasındaki askerler bin şövalye ile birlikte köyleri talan etmeye ve levazımat toplamaya gitti. Ne var ki kutsal yolculardan müteşekkil bir ordu ile mutat olduğu üzere yürüyüş düzensiz ve disiplinsiz olduğu için Dimeşk'ten küçük bir yürekli savaşçı birliğinin saldırısıyla şövalyelerin çoğu ile birlikte neredeyse bütünüyle yok edildi. Kalanlar kardeşlerinin yüz kızartıcı yenilgisini öğrenir öğrenmez silahlara sarıldılar ve Hıristiyan ordusu üzerine düşen lekeyi kanlarıyla yıkamak için Dimeşklilere saldırıya geçtiler.

Ne var ki birdenbire etrafı korkunç bir karanlık ve sessizlik kapladı ancak şimşek parıltısı ve fırtına uğultusu ile kesilen: ardından gök gürültüsünün ortasında göğün kapıları şelalelerle açıldı, yolları sel bastı: sanki birdenbire mevsimlerin düzeni değişmiş, yaz ve kış bütün sertlikleriyle son hadlerine varıp, yağmur ve taşkın kar ve doluya dönüşmüştü. Bu nevi hızlı atmosfer değişimleri ve bir uçtan diğerine ani hava değişiklikleri haddizatında bu ülkelerde nadir görülen şeylerden değildir; fakat alışılmadık tabii hadiseler olarak bu yaya gezginleri şaşırtmaya yetti.

Bu tarihin müellifi seyahatleri boyunca bunu Marmaris dar geçidinde birden fazla ve ürpertici bir haşyet hissi uyandırır tarzda tecrübe etti; keza İngiliz donanması ve Mısır işgal ordusu da öyle. Kara bulutlar geceyi yaklaştırdı; bulutlardan boşanan ve kayalardan aşağıya inen yağmur seylapları silahları ve çadırları önüne katıp sürükledi; fırtınanın uluması ve göğün gürlemesi demirli oldukları halde sürüklenen müşkül durumdaki gemilerin sirenlerini bastırıyordu. Bütün bir gece süren ve sabaha doğru hafifleyen fırtınanın kesilmesiyle şa-

fağın ilk ışıkları fırtınanın parçaladığı gemi direklerini ve yıldırımın yakıp kavurduğu ve üzeri kalın bir kar tabakasıyla örtülmüş kayaları gösterdi.

Kadim zamanlarda Brennus komutasında Delphoi tapınağını yağmalamış Galya ordusunun başına da benzer bir fırtına ve mevsim değişmesi ile aynı derecede şiddetli bir fırtına gelmişti.[157] Ve o zaman bu nevi tabii hadiseler Galyalıların küfürbaz küstahlığının semavi cezasının bir işareti olarak yorumlandığı için haçlılar da bunları günahlarına ve Haşhaşilerle sadece kan ve yalan yeminin teyit edebildiği geçmiş anlaşmalarına göğün gazabının bir işareti olarak anladılar. Berikilerin bu acayip sofuluk ve dinsizlik birliğinden elde ettikleri yegâne kazanç Banyas Kalesi'nin ele geçirilmesiydi. Kale kumandanı İsmail Dimeşk'teki kardeşlerinin akıbetiyle karşılaşmaktan korktuğu için kaleyi Alamut Kalesi'nin Sultan Mahmud'a teslim edildiği aynı yıl[158] şövalye Rainien de Brus'a teslim etmişti. Böylece tarikata ait İran ve Suriye'deki iki kale aynı yıl düşmüş oldu ve topyekûn yok olma tehlikesi bu kadar yakındı.

Ne var ki cesur, atılgan bir koruyucu ruh hadiselerin bu talihsiz gidişinin önünü kesti. Hem Alamut hem Banyas çok geçmeden ilk sahiplerine geri döndü. Sonuncusu üç yıl sonra İsmail tarafından yeniden alındı, o sırada Rainien de Brus ile askerleri Kudüs kralı ile birlikte Yafa önünde bulunuyordu.[159] Alınıp götürülen esirler arasında Rainien'in sevdiği bir karısı da vardı. İsmail ile bir mütareke esnasında kurtarılması üzerine onu hasretle ve sevgiyle karşıladı fakat ne imansızlar arasında inancını ne dinsizler arasında şerefini koruduğunu öğrendiğinde kadını reddetti. Bunun üzerine kadın günahını

157 Justini Epitome, L. XXIV. C. 8.
158 M. 1129, H. 524.
159 M. 1132, H. 527.

itiraf etti ve Kudüs'te bulunan bir sofu kadınlar manastırına çekildi.[160]

İsmaililerin tasarıları kılıçla ne kadar az muvaffak olduysa hançerle o kadar fazla muvaffak olmuş ve neticeye ulaşmıştır: her ne kadar günler tarikat için tehlikeliyse de en güçlü düşmanları için daha az tehlikeli değildi. Kiya Büzürg Umid'in büyük üstatlığı esnasında fedailerinin hançerleriyle düşen uzun bir büyük ve şöhretli adamlar dizisi hâkimiyet döneminin kanlı takviminin ayırt edici özelliğiydi; ve şark tarihçilerinin usulüne göre nasıl ki eskiden her melik yahut sultanın döneminin sonunda onu ya hayatlarıyla tezyin eden veya ölümleriyle sıkıntıya sokan bir büyük devlet adamı, asker, edip ve münevverler dizisi takip ederse Haşhaşilerin takviminde de katillerinin sevinci, dünyanın kederi için bütün kavimlerden İsmaililerin kurbanları olarak düşmüş şöhretli adamlarının kronolojik sayım listesi bulunur.

Kiya Büzürg Umid'in büyük üstatlığı döneminde en başta Haçlıların da Haşhaşilerin de en ölümcül düşmanlarından biri olarak aynı ölçüde korkup çekindiği cesur Musul meliki Kasim-ed-devlet, (yani talih dağıtıcı) Aksungur Burşi gelir.[161] Son savaşını Haçlılarla Maarra Mesrin yakınında yaptıktan sonra dönüşünü müteakip ilk pazar günü Musul Camii'nde kendine ayrılmış mahfilde oturur halde dua ederken derviş kılığına girmiş sekiz Haşhaşinin saldırısına uğradı: çelik zırh ve tabii cesareti ile korunduğu için kendisini bu habis adamlara karşı savundu ve bunlardan üçünü yere serdi, fakat maiyeti zamanında yardımına koşamadığı için ölümcül bir yara aldı ve kurtulamayarak aynı gün can verdi. Geri kalan Haşhaşilerden biri hariç tamamı halkın kabarmış intikam hislerine kurban edildi: kurtulan Eras yakınındaki dağlarda, Katarnaş

160 Wilken Geschichte der Kreuzzüge. II. s. 612.
161 Ebulfida, ad. an. 520.

köyünden genç bir adamın anası Aksungur'un katledildiğini duyduğunda oğlunun hayatını adadığı işin başarılı neticesinden duyduğu sevinç sebebiyle bayramlıklarını giyinip süslendi fakat onun tek başına döndüğünü ve katillerin şerefli ölümünü paylaşmadığını görünce en derin üzüntüyle saçlarını kesti, yüzünü karaya boyadı. Haşhaşiler şeref meselesini buralara kadar götürebiliyorlardı, buna onların kendilerine göre Spartalı yanı denebilir.[162]

Sultan Sencer'in veziri Muineddin de yine bir Haşhaşi tarafından öldürüldü. Katil düşmanı, Muhammed'in veziri ve İsmaililerin bir dostu, Derkesina tarafından kiralanmıştı. Habis adam hedefine daha iyi erişebilmek için bir seyis olarak vezirin hizmetine girmişti. Bir gün vezir atlarını teftiş etmek için ahıra gittiğinde sahte seyis gizli silah taşıdığı yolundaki her türlü şüpheyi bertaraf etmek için elbisesiz olarak önüne çıktı, ne ki hançerini dizginini tuttuğu atın yelesine saklamıştı. At şahlandı ve onu okşayarak sakinleştirme bahanesiyle hançerini kaptığı gibi vezire sapladı.[163]

Eğer Musul meliki Burşi sırf onların güç ve nüfuzunun rakibi ve onların büyümelerinin önünde bir engel olduğu için İsmaililerin kurbanlarının listesinin başında bulunuyorduysa aynı listede Dimeşk emiri Busi'nin adı ile karşılaşmamıza şaşırmamamız gerekir çünkü vezir Mazdeghani ve altı bin Haşhaşi onun talimatıyla katledilmişti. Hançerlerinin altında emirlerin yahut meliklerin kanının akması için en küçük bir bahane yetiyordu; bu son durumda olduğu gibi intikam için kendilerininki gerekli olduğunda ise çok daha fazlası. Yıllar boyunca zaman, mekân ve fırsat kolladıkları için kaçıp kurtulmak basiretin takatinin ötesindeydi.

162 Wilken II. s. 531; Kemaleddin'e atfen.
163 İbn Furat.

Tuğtekin'in oğlu Busi, katliamdan iki yıl sonra[164] intikam için fırsat kollayanların saldırısına uğradı ve iki yara aldı, biri hemen iyileşti fakat diğeri ertesi yıl ölümüne müncer oldu.[165] Haşhaşilerin intikamı öyle görünüyor ki babadan oğula geçiyordu: Busi'nin oğlu, Tuğtekin'in torunu, Şemsülmülük, *meliklerin güneşi*, bir fesat tertibinin kurbanı oldu.[166] Onunla beraber doğu ve batının kadıları, Ebusaid Heravi, Kazvin Müftüsü, Hasan bin Ebulkassem, İsfahan reisi Seyit Devletşah, ve Tebriz reisi de tarikatın hançerleri altında can verdi.[167] Bunlar kalabalıklar halinde ve isimsiz olarak can veren devlet adamı ve fakihten müteşekkil çok sayıda kurbanın en şöhretlileriydi. Suikasta uğrayanlar arasından en şöhretli ve saygı değer kurbanları seçmek Haşhaşilerin tarihçisinin hazin ve iç karartıcı vazifesidir.

Bu zamana kadar tarikatın saldırıları sadece vezirlere ve emirlere, halifenin iktidarının tabi vasıtalarına yönelmiş, altını oydukları tahtın kendisi, üzerinde oturanların kanıyla lekelenmeden kalmıştı. Ne var ki tarikatın öğretisini kendileri için bu kadar yıkıcı oldukları halifelerin kanıyla mühürlemeyi ve peygamberin haleflerini sadece dünyevi iktidarlarından değil hayatlarından da mahrum etmeyi göze aldığı dönem artık gelmişti. Halifeler, kendilerine verdikleri unvanla, *Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi*, aslında dünyevi gücün sadece gölgesiydi. Ve daha fazlasını iddia ettiklerinde Haşhaşilerin hançeriyle gölgeler alemine gönderiliyorlardı.

İsmailerin gizli öğretisinin kökenini Haşhaşiler tarikatının kurulmasından çok önce Kahire locasından devşirdiğini ve Haşhaşilerin rakibi, taht için kendileriyle çekiştikleri Fatımilerin himayesinde geliştiğini görmüştük. Haklı bir misil-

164 M. 1130, H. 525.
165 Ebulfida ad ann. 525.
166 Ebulfida ad ann. 529.
167 Mirhand.

leme ile bir dinsizlik ve ahlaksızlık öğretisinin bu himayesi onların içinden çıkmış bu cani tarikat tarafından Fatımilerin kendilerinden alındı. Mısır halifesi, Fatımi hanedanının onuncu halifesi Emr Biahkamillah, *Tanrı hükmü ile Emir*, Ebu Ali Mansur, ki kurucusu Ubeydullah gizli öğretiyi hükümet siyasetinin bir parçası yapmıştı, saltanatının yirmi dokuzuncu yılında Haşhaşilerin hançeriyle can verdi.[168]

Mamafih ölümünün tarikatın siyasetinden mi yoksa güçlü vezir Efdal ailesinin hususi intikamından mı ileri geldiği açığa çıkmış değildir.[169] Bu emir devletteki devasa gücü sebebiyle hem gayretle savaştığı Hıristiyanlar, hem halife için aynı ölçüde tehlikeliydi. İki Haşhaşi tarafından öldürüldü, ne ki bunların o dönemde Haçlılarla müttefik olan kendi üstlerinin talimatlarıyla hareket eden vasıtalar mı yoksa halifenin kiralık katilleri mi olduğu açık değildir. Efdal'in oğlu, Ebu Ali'nin babasının ölümünden hemen sonra hapse atılmış olması, halifenin katledilmesinin ardından da serbest bırakılıp babasının makamının güç ve yetkileriyle donatılmış olması sonuncu ihtimali güçlendirmektedir.

Hal böyle olmakla beraber çok geçmeden Ebu Ali'nin kendisi de aynı hançerin kurbanı olduğu için bu iki Haşhaşinin iplerinin perde gerisindeki fesat çıkarıcıların derin siyasetinin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemden itibaren Mısır Kahire ve Bağdat halife tahtlarının taraftarları arasındaki şiddetli çatışmaların yol açtığı düzensizlik ve karmaşanın sahnesi haline geldi. Yirmi dokuzuncu Abbasi halifesi Mustarşidbillah Ebu Mansur Fasl bu tahtlardan sonuncusunda kendisini sürekli sallanarak da olsa on yedi yıl tuttu.

Bu döneme kadar Bağdat halifelerinin koruyuculuğu bahanesi altında her türlü dünyevi gücü üstlenmiş olan Selçuk-

168 Ebulfida, ad ann. 524.
169 Wilken Geschichte der Kreuzzüge. II. s. 593; Renaudot'a atfen.

lu sultanları hiç olmazsa İslam'ın en yüksek iki imtiyazını: sikke kesme ve cumaları minberden hutbe okutmayı Abbasi halifesine bırakmışlardı. Para bastıklarında bunu halife adına yapıyorlardı; benzer şekilde camilerde her hafta halife adına hutbe okunuyordu. Mesud kendi adına hatip, cuma hutbesi okuyucusu atayan sultanların ilki oldu; bu Mustarşid'ın gücenecek kadar güçlü olmadığı için istemeyerek de olsa katlanmak zorunda olduğu bir haksızlıktı. Mamafih birkaç yıl sonra bazı hoşnutsuz birlik kumandanları beraberindekilerle birlikte Mesud'u terk edip Mustarşid'ın yanına geçtiklerinde onu sultana boyun eğdirmenin kolay olacağına ikna ettiler; bunun sonucunda halife sultana cephe almış oldu. İlk karşılaşmada halife birliklerinin büyük bölümü tarafından terk edildi ve esir alındı, ardından da Meraga'ya götürülüp yeğeni Davut'a karşı yürütülecek askeri hareket için kullanıldı.

Nihayet halifeyi Bağdat surları içerisine hapsolmaya ve sultana yıllık haraç vermeye mecbur eden bir anlaşma akdedildi. Bu uzlaşma İsmaililerin beklentilerini boşa çıkardı. Onlar sultan ile halife arasındaki bu savaşın sonuncunun yok olmasıyla neticeleneceğini umut ediyorlardı; bu sebeple büyük üstat sultanın başlattığı işi bitirmeye karar verdi. Her ne kadar halife kılıçtan kurtulmuşsa da kamadan canını kurtaramazdı. Meraga'dan iki fersah uzaklıktaki ordugâhta, Mesud'un Sencer'in elçilerini karşılamaya çıktığı için bulunmadığı bir sırada Haşhaşiler halife ve en yakın harimini öldürdüler[170] ve bu menfur işle yetinmeyerek ölülerin burunlarını ve kulaklarını en korkunç şekilde keserek cesetleri tanınmaz hale getirdiler. Bununla sanki bir halifenin katledilmesi gibi bir hainliğe cesedine hakareti de eklemek istemişlerdi.

170 M. 1134, H. 529.

KİYA BÜZÜRG UMİD OĞLU MUHAMMED DÖNEMİ

On dört yıl üç gün süren kanla lekeli bir saltanatın ardından Kiya Büzürg Umid sonunun yaklaştığını hissederek oğlu Muhammed'i tarikatın büyük üstatlığına meşru varis olarak seçti. Bu seçimle ya bu makam için daha layık başka birisini gerçekten bulamadığı için veya doğal olarak saltanatı kendi ailesinde verasete dayandırmayı arzu ettiği için tarikatın Hasan Sabbah tarafından temel hatlarıyla vazedilmiş temel düsturlarının ruhundan sapmış oldu. Hangisi olursa olsun akrabalık bağı gözetilmeksizin mevcut büyük üstadın aday göstermesine bağlı olması gereken makam tarikatın yıkılışına kadar veraset yoluyla Büzürg Umid ailesinde kaldı. Ölümü ilk başta İsmaililerin düşmanları için büyük bir sevinç vesilesi oldu; ne var ki çok geçmeden oğlunun babasından kalan bu huzursuz hırs arabasını onun kanlı izinde süreceğini gördüklerinde bütün Asya yeniden derin bir umutsuzluğa gömüldü.

Oğlu işine babasının bıraktığı yerden hükümdar katliyle başladı. Müslümanlar Halife Mustarşid'in katlinin kendilerini boğduğu şaşkınlıktan daha kendilerini kurtaracak zaman bulamadan yerine geçen Reşid'in akıbetinin haberiyle kulakları dehşet kesildi. Tarikat Mustarşid'in şiddetli ölümüyle halifeyi şaşkınlığa uğratıp bu şaşkınlıktan kurtulmasına fırsat vermeden son ve bitirici darbeyi indirmeyi başaracakla-

rını umut ediyordu. Ne var ki bu beklenti boş çıktı; Reşid hemen ardından boş tahtı ele geçirdi ve üzerine daha sağlamca oturmadan evvel babasının katillerinden intikam alma hesapları yapmaya başladığı için yeni büyük üstat selefinin bıraktığı yerden işe başlamaya, cinayet üzerine cinayet, cürüm üzerine cürüm yığmaya, halife katline ihaneti eklemeye karar verdi.

Halife Hemadan'dan Isfahan'a gitti, tutulduğu bir hastalıktan yeni iyileşmeye başlamıştı. Horasan'ın yerlilerinden dört Haşhaşi kendilerini halifenin maiyetindekiler arasına sokmayı başarmış, çadırına sızma fırsatı kolluyorlardı ve bulur bulmaz onu hançerlediler. Düştüğü yere gömüldü ve Bağdat'tan İsmaililer'e karşı bir askeri hareket maksadıyla topladığı birlikler de dağıldı. Bu başarılı gaddarlık ve önlenmiş olan askeri hareket haberleri Alamut'a, büyük üstadın idare merkezine eriştiğinde bu vesileyle halk şenlikleri ve sevinç gösterileri tertip edildi. Yedi gün yedi gece kalenin kulelerinden tencere tava tamtamları, boru sesleri yankılandı, civardaki kalelere cürmün neşesi ve cinayetin zaferi duyuruldu. Haşhaşilerin hançerleri kadar keskin deliller (Mirhand'ın ifadesini kullanmak gerekirse) iddialarını her türlü kuşkunun ötesine yükseltti ve düşmanları üzerine ölüm sessizliği örttü.

Abbasi soyundan halifelerin içerisine çok iyi tasarlanıp tertip edilmiş bir korku salındı ve bundan böyle halk arasında görünmeye cesaret edemediler. Mülhid yoldaşlar (Refik) ve cinayete adanmışlar (Fedai) bütün Asya'daki askeri birlikler arasına dağıldı ve yeryüzünü kararttı. Zaten ellerinde olan kaleler tedarik ve tahkim edildi, yeni kaleler inşa edildi veya satın alındı. Böylece Suriye, Kadmus, Kehf ve Masyaf'ta kaleler ele geçirdiler: ilk ikisini onlara İbn Amrun sattı,[171] son-

171 M. 1134, H. 529.

rakileri Şeyzer beylerinin kumandanından gasp ettiler ve onu Suriye güçlerinin merkezi haline getirdiler ki şimdi bile burada onun izlerine hâlâ tesadüf edilmektedir.[172]

Tarikat bir taraftan kendisini muhkem yerleri ele geçirmek ve hançer yahut kama kullanmak suretiyle böyle büyütür ve düşmanlarını dehşetle sindirirken sırlara intisap etmiş olanların gizli öğretisini avam itikadından böylesine eksiksiz şekilde ayıran temel düstura harfi harfine riayet ediliyordu. Ve avam İslam'ın emirlerinin yerine getirilmesine ne kadar sıkı şekilde icbar ediliyorsa üst derecedekiler de kendilerini inanç ve ahlak meselelerine karşı o kadar lakayt görüyorlardı. Halk onların korkunç gücünün sadece neticesini görüyordu, muharrik sebebin veya onun kullandığı vasıtaların farkında değildi. Onlar hançerin çok sayıda kurbanında sadece tarikatın ve dinin düşmanlarını görüyor ve göğün intikamının onlara gizli bir mahkemenin eliyle uzandığını zannediyorlardı.

Büyük üstat, baş daileri ve davetçileri kendi adlarına veya tarikat hesabına hâkimiyet iddiasında bulunmuyor, bunu kendilerine elçileri veya davetçileri dedikleri ve gelecek bir zamanda yeryüzü üzerinde yenilmez bir fatih gücüyle hükümranlık hakkını iddia etmek üzere ortaya çıkacak olan görünmez imam adına vaaz ediyorlardı. Öğretileri en derin sır perdesi içerisine sarılıp sarmalanmış, müdafileri ise görünüşe bakıldığında ancak İslam'ın rükün ve ibadetlerinin en katı riayetkarı olarak görünüyordu.

Bunun bir delili Sultan Sencer'in İsmaililerin öğretileri hakkında resmi bilgi toplaması için Rey'den gönderilen elçisine verilen cevapta görülür. Üstleri tarafından ona söylenen şuydu: "Bizim öğretimiz aşağıdaki gibidir: biz Tanrı'nın birliğine inanırız ve bunu yegane bilgelik olarak görürüz ki bu onun ke-

172 Mirhand ve Ebulfida.

lamı ve peygamberin buyruklarıyla uyumludur. Biz bunlara kutsal kitap Kuran'da verildikleri şekliyle riayet ederiz; peygamberin hilkat, hesap günü, ödül ve ceza, kıyamet ve diriliş hakkında öğrettiği her şeye inanırız. Buna inanmak zaruri ve mecburidir, kimseye Tanrı'nın buyrukları hakkında söz söyleme hatta onların tek bir harfini bile değiştirme ruhsatı verilmez. Bunlar tarikatımızın temel kurallarıdır; ve eğer sultan bunları tasvip veya tensip etmez ise din adamlarından birini meseleyi müzakere ve münakaşa etmek üzere gönderebilir."[173]

Yirmi beş yıl sürmüş olan Kiya Muhammed dönemi, on dört yıl sürmüş olan babası Kiya Büzürg Umid dönemi, otuz beş yıl sürmüş olan kurucu Hasan Sabbah dönemi boyunca bu ruhla İslam'ın şekli ibadetlerine sıkı sıkıya riayet edildi. Mamafih Kiya Muhammed ne seleflerinin aklına ne tecrübesine sahipti; ve Kiya Büzürg Umid'in bir halef yahut varis seçerken doğuştan kabiliyet yerine kan bağını tercih etmekle ne kadar büyük bir hata işlediği çok geçmeden ortaya çıktı. Bilgi ve beceri eksikliği sebebiyle Kiya Muhammed bağlılıklarını daha çok oğlu Hasan'a tevcih etmiş olan halktan çok az bir saygı gördü. Bu sonuncusu büyük mazhariyetlere sahip bir adam olarak görüldü ve o da cahil kalabalığın kendi hakkında besledikleri iyi kanaatten tarikatın umumi menfaati için değil fakat bütünüyle onun müesseseleri aleyhine ve kendi şahsi hırs ve emelleri için yararlanmasını bildi.

Hasan gizli öğretinin bütün sırlarına intisap etmiş, derin bir akli ve nakli ilimler tahsili gördüğü için kalabalıkların teveccühünü kazanmış bir öğretmen ve yorumcu olarak temayüz etti. Bu hüviyetiyle etrafta yayılmaya başlamış olan Hasan bin Sabbah'ın vaat ettiği imam olduğu yolundaki söylentileri doğruladı. Tarikatın refikleri onu giderek daha fazla

173 Mirhand.

sevip sayıyor ve buyruklarını yerine getirmede gösterdikleri sürat ve dakiklikte birbirleriyle yarışıyorlardı.

Kiya Muhammed oğlunun davranışını ve halkın temayülünü öğrendiğinde onları toplayıp bu hal ve hareket tarzını tasvip etmediğini bildirdi ve "Hasan benim oğlum ve ben imam değil fakat onun habercilerinden biriyim. Her kim aksini söyler veya savunursa dinsiz zındıktır," dedi. Oğlunun bağlılarından iki yüz elli kadarı öldürüldü ve çok daha fazlası sürgüne gönderildi. Hasan babasının öfkesinden korktuğundan kendisi aydınlatıcıları[174] lanetledi ve taraftarlarının görüşlerini mahkûm, babasının görüşlerini tasdik ettiği risaleler kaleme aldı. Bu suretle riya yahut takiyye[175] ile kellesini korumaya ve babasının kafasından her türlü şüpheyi kovmaya muvaffak oldu.

Ne var ki gizli gizli şarap içme itiyadında olduğu ve kendisine yasaklanmış şeyleri işleme ruhsatı verdiği için bağlıları onun bu davranışlarında vaat edilmiş imam olarak vazifesinin yeni işaretlerini gördüler zira onun zuhuru ile her türlü yasaklayıcı buyruk hükmünü yitirecekti.[176]

Aşağı yukarı bu dönemde Asya'daki bütün saltanat yahut sultanlıklar veraset düzeninin değişmesi ile devrildiler ve öncekilerin yıkıntıları üzerine yeni hanedanlıklar yükseldi. İsmaililerin tarikatı bütün idareler için zararlı olduğu ve çoğu onlara karşı hasmane bir tavır takındığı, buna karşı onlar da bütün hükümetlere cinayet ve fesat ihtiva eden zehirli ve tehlikeli nüfuz ile hulul ettikleri için onların tarihleri muasır bütün faik hanedanlıkların tarihi ile yakın bir münasebet içerisindedir. Dolayısıyla Asya'nın hükümran sülalelerine kısa

174 [: Aufklärer. İngilizce çeviri *illuminati* karşılığını tercih etmiş.]
175 [: Verstellung: Fr. *hypocrisie*: İng. *dissimulation*.]
176 Mirhand. [Hiç şaşmaz numaradır, Paulos'un Hıristiyan şeriatınde yaptıkları hatırlansın.]

bir göz atış burada yersiz ve lüzumsuz addedilmeyecektir. Haşhaşiler imparatorluğunun kolları Horasan sınırlarından Suriye dağlarına, Musdaramuz'dan Lübnan'a, Hazar'dan Akdeniz'e kadar geniş bir coğrafya üzerinde yayılmıştı. Büyük üstat Irak'ta, Alamut dağ kalesindeki merkezlerindeydi.

Bu geniş Asya bölgelerine dönemin siyasi taksimatına göre üstünkörü bir göz atacağız ve doğudan batıya tabii coğrafi düzen içerisinde ilerlememizi Horasan ile başlatıp Suriye'de sona erdireceğiz. Mamafih Horasan sadece coğrafi konumu ve tarikatın büyük doğu baş dailik merkezi Kuhistan'a doğrudan komşuluğu sebebiyle değil fakat hâkimiyeti Hasan Sabbah'ınki ile aynı dönemde tesis edilmiş, saltanat dönemi ilk üç büyük üstat ile hem zaman ilerlemiş ve ancak ölümüyle üçüncü büyük üstat Kiya Muhammed'inkinden dört yıl erken önce ermiş olan Sultan Sencer'in baskın gücü sebebiyle de ilk sırada anılmaya değerdir.

Selçuklu sülalesinin ve şarkın en büyük sultanlarından biri olan Muizeddin Ebulharez Sencer babası Sultan Melikşah'ın, gördüğümüz üzere Hasan Sabbah'ın hemen ardından Alamut'u işgal ettiği, ölümünü müteakiben,[177] Selçuklu sülalesinin başları olarak Irak'ta hüküm süren kardeşleri Berkyaruk ve Muhammed adına yirmi yıl boyunca yönettiği Horasan valiliğini üstlenmişti. Kardeşi Muhammed'in Hicret'in altıncı asrının ilk yılında ölümü üzerine[178] Sencer onun vilayetlerini ele geçirdi. Veraset haklarına sahip çıkmak isteyen yeğeni Mahmud'a savaş açtı, yendi ve sonunda vezir Kemaleddin Ali'nin bilgeliğinin araya girmesiyle babasından kalan krallığını ona aşağıdaki dört şarta bağlı bir tımar olarak tahsis etti:

1) Cuma günleri camilerde okunan hutbelerde Sultan Sencer'in adı Mahmud'un adından önce geçmesi. (Hutbe ve sikke

177 M. 1092, H. 485.
178 M. 1107, H. 501.

hatırlanacağı üzere İslam'ın ilk hükümranlık imtiyazlarıdır.) 2) Sonuncunun kabul odasının kapısında sadece üç perde bulunması. (Sultan Sencer'in dört, halifenin yedi taneydi; bunların kaldırılıp indirilmesi Hacip veya başmabeyincinin vazifesiydi.) 3) Sarayına girerken veya çıkarken merasim borusunun çalınmaması. (O dönemde merasim boruları sultanlara mahsus bir imtiyazdı, nasıl ki bugün de çanların çalınması onların temsilcileri için bir ayrıcalık işaretidir.) 4. Amcasının tayin ettiği memurları makamlarında muhafaza etmesi.

Mahmud bu şartlara boyun eğdi; ve kendisine hükümdarlığın sadece ismi ve sureti kaldığı için akıllıca bir yol tutup siyasi işlere fazla bulaşmadı, bunun yerine kendisini bütünüyle av zevklerine verdi, ki şarkta bu kadim zamanlardan beri sultanlara mahsus bir eğlenceden çok bir saltanat meşguliyeti olarak bir savaş talimi ve tatbikatı olarak görülmüştür. (O sebepledir ki Nemrut Tanrı önünde kudretli bir avcı, Kiros bir sürek avı düzenleyicisiydi. Keza Asurların ve Farsların en eski hükümdarları Persepolis[179] abidelerinde ve Babil yıkıntıları arasından çıkarılan tılsımlarda yine bu sebeple vahşi hayvanlarla kahramanca mücadeleye girişmiş olarak tasvir edilir. Keza son Fars hanedanında en cesur ve av eğlenceleri düşkünü krallarından biri olan Behramgur'a "Yaban Eşeği" lakabı verilmişti: keza büyük Hüsrev Perviz parkı veya kraliyet av sahası da yine bu aynı sebebe istinat eder.) Bu ruhla Mahmud av teçhizatının göz kamaştırıcılığı için hazinesini sarf etti; dört yüze yakın bir tazı sürüsü, bunların her birinin altın tasması ve incilerle bezeli kulübeleri vardı.[180]

Mahmud ile Sencer arasındaki bu barıştan otuz yıl sonra bir zamanlar güçlü Gazneliler hanedanının son fakat güçlü sultanı Behramşah Selçukluların boyunduruğundan yakasını

179 [Şiraz'ın yaklaşık 70 km kuzey doğusunda.]
180 D'Herbelot Gaffari ve diğerlerine atfen.

sıyırmaya çalıştı; ne var ki bu işin takatinin üzerinde olduğunu hissederek Sencer'e bağlılığını yenilemek üzere elçiler gönderdi. Bunda başarılı oldu fakat yaklaşık bu dönemde[181] Gaznevilerin saltanatının yıkıntıları üzerine oturmuş Hindistan'daki Guriler [veya Gurlular] hanedanının kurucusu Hüseyin Cihansuz ile buna muvaffak olamadı. Gaznevi Behramşah Gurlu Hüseyin'in gücüne teslim oldu, nasıl ki bu sonuncu da Gurluların kurucusunu Horasan'dan sürüp çıkarmış ve Hindistan'daki Gur vilayetine (hanedanın adı buradan gelir) vekil tayin etmiş olan Sultan Sencer'in gücüne boyun eğdi. Mahmut, Behramşah ve Hüseyin'e karşı giriştiği askeri harekatlarda Sencer'e gülmüş olan talih Karahıtay halkına karşı ormanlarının karanlığında yürüttüğü savaşlarda, keza Horasan'ı istila etmiş olan Oğuz soyundan Türkmenlere karşı da kendisine o ölçüde yar olmadı. Karahıtayların hanı Gürcasb ile giriştiği savaşta haremiyle birlikte otuz bin adamını kaybetti; kadınların ilki Terkhen hatun tutsak alındı.

Oğuz soyundan Türkmenlere karşı elde ettiği başarı daha da kötüydü, onları yıllık koyun haracına bağlamak istedi fakat reddedildi. Tutsak edildi ve dört yıl boyunca bir demir kafes içerisinde yaşadı. Büyük Sultan Sencer hakkında bu aşağılayıcı davranışı nakleden Türk tarihçiler Sultan Beyazıt'ın galibi Timur'dan aynı muameleyi görmüş olduğunu inkâr edeler.

Bu sonuncu hakkında Avrupalı tarihçiler Timur'un Osmanlı sultanının boynunu atına binerken ayağını basmak için kullandığını ilave ederler, nasıl ki rivayete göre Pers kralı Şapur da bin yıl evvel tutsağı Roma İmparatoru Valerius'a aynı şeyi yapmıştı. Valerius Şapur'un, Beyazıt Timur'un tutsağı olarak can verdi. Fakat Sencer'in bu barbar istilacılardan

181 M. 1150, H. 545.

kurtulacak ve Horasan'a dönecek kadar talihi vardı. Nitekim ertesi yıl orada, elli bir yıllık hükümdarlık döneminin ve tek hâkim olmazdan evvel Horasan'da yirmi bir yıl boyunca kardeşlerinin vekili olarak yönettiği için yüz yıla yaklaşan bir ömrün ardından kötü talihinin ve devletinin harabeye dönmüş halinin içini doldurduğu kasvetten öldü.

Kahramanlık ve maceraları, şairlerin methiyeleri, adının şarkın en meşhur sultanlarının ismi arasında parlamasını sağladı; ve bütün bunlar ona pek de haksız yere olduğu söylenemeyecek İkinci İskender lakabını kazandırdı. Dönemin en büyük şairleri, Selman ve Ferideddin Katip, fakat hepsinden önemlisi Perslerin Pindaros'u Enveri ona kasideler yazdı. Ne selefi Hakani ne takipçisi ve onunla birlikte Pers methiye geleneğinin üç yıldızını oluşturan Farcabi onun methiyeleri ile boy ölçüşebilir, bu sebeple o Sencer ismini samanyolu ışığında arzın mıntıkalarının üzerine ve kürelerin müziğinin ortasında en yüksek göklere yükseltti. Enveri eserlerinde Sencer'e böyle ölümsüzlük bahşederken şair Sabir onu katilin hançerinden koruyarak ay altı dünyadaki ömrünü uzatmak bakımından bir o kadar esaslı hizmette bulunmuş oldu.

Hovarizm valisi Atsız Sencer'e karşı ayaklandığında sultan sarayındaki en sadık ve saygın adamlarından biri olan şairi isyankâr valinin emel ve hesaplarını öğrenip bildirmesi için Horasan'a gizlice göndermişti. Şair işin aslını soruşturup Atsız'ın sultanı bir cuma günü camide öldürmesi için bir Haşhaşi (Fedai) ile anlaştığını öğrenmeye muvaffak olmuştu. Sabir'in Sencer'e gönderdiği tam eşkâl sayesinde katil ortaya çıkarılmış ve her şeyi itiraf ettikten sonra ölüme mahkûm edilmişti. Ne var ki Sabir'in planını suya düşürdüğünün farkına varan Atsız şairi Amu Derya'da boğdurmuştu.[182] Sabir böylece sadece methiyeleriyle değil fakat takdire şayan işle-

182 M. 1151, H. 546. Devletşah Enveri, Ferideddin Katip ve Sabir maddeleri.

riyle de büyük şairler ve sadık hizmetkârlar arasında ölümsüz bir isim kazanmıştı. Başlarda Haşhaşilere karşı olumlu bir eğilime sahip olan Sencer'in anlaşılan bu teşebbüs sayesinde gözleri açılmış ve son günlerinde Türkmenlerin istilasının yolunu açmış olan tarikatı takipte daha evvel anlattığımız o sert ve haşin tavrı takınmaya zorlamıştır.

Sencer bu dönemde İsmailîlerin en tehlikeli değilse bile henüz en güçlü düşmanıydı. Hilafet tahtında oturan ve itibari üstünlüğü Asya sultanları veya melikleri tarafından Cuma hutbelerinde tanınan ruhani gücün hayaleti bir tarafa bırakılacak olursa en güçlü sultanlar devletlerini Sultan Sencer'in tabi emirleri [evâmirgüzar] olarak mülken mutasarrıf veya onun vekilleri - genel valileri sıfatıyla yönetiyorlardı. Nasıl ki kadim Pers İmparatorluğu'nda merkezden uzak büyük vilayetlerin yedi satrapı genel valiler olarak büyük kralın tahtını (tıpkı yedi Amşaspande [Ameşa-Spenta] Hürmüz'ün tahtının etrafında toplandığı gibi) sarıyorduysa yedi güçlü makamın idarecileri de Sultan Sencer'i güç ve iktidarlarının kaynağı olarak tanıyorlardı. Ki esasen bu gücü mesafe uzadıkça zayıflıyor, çevrenin uç noktalarında merkezde olduğundan daha az müessir olabiliyordu.

Hindistan'daki Horasan'ın hemen güneyinde yer alan Multan ve Gur vilayetleri Gazneviler sultanı Behremşah, o da Gurlu Hüseyin Cihansuz tarafından yönetiliyordu. Sık ayaklanmaları kendisine sık cezalandırmalar getiren Süleyman oğlu Ahmed kuzey Semerkant havalisine hâkimdi ve sınır Harizm vilayeti önce Kutbeddin, ardından oğlu Atsız tarafından, benzer şekilde başmihmandarlık unvanını elinde tutan iki büyük saray ve babadan oğula geçen makamlarca yurtluk [ikta] olarak idare ediliyordu. Orta İran'da Selçuki Sultan Mahmud amcası Sencer'in nezareti altında hüküm sürüyordu; kuzey ve batı vilayetleri, Azerbaycan ve Irak'ta İmadeddin bin Zengi ve

Türkmen İldigiş tarafından kurulmuş iki Atabegler hanedanı onu büyük sultan olarak tanıyorlardı. İki güçlü sülale, Gazneviler ve Selçukiler bir asırdan fazla bir zaman hüküm sürdükten sonra zevallerini kabullendikleri ve Atabegler sülalesi muhtelif kollara bölünüp ayrıldığı için bu sonuncunun menşei hakkında birkaç söz etmek yersiz düşmeyecektir.

Atabeg, batılı müelliflerce çevrildiği gibi *Bey Babası* değil fakat *Baba Bey*, veya *Bey Baba*, ilk defa büyük Vezir Nizamülmülk'ün herhangi bir sınırsız yetki iddiası olmaksızın taşıdığı ve henüz verasete konu olmayan bir şeref payesiydi. Melikşah'ın halefleri döneminde bu unvan imparatorluğun en yüksek askeri makamını tasrih eder hale geldi ve Bağdat halifesinin sarayında *Emirulumera* yani *emirlerin emiri*ne, Kahire sarayında ise *Emirulcüyuş*, yani *orduların emirine* verildi. Fakat nasıl ki önceki devirde olduğu gibi Buce ailesi *Emirulumera* unvanıyla hilafet gücünü kullanmış ve batıda Marovenj hanedanı *maires du palais*[183] unvanı altında Şarlaman[184] sülalesinin ellerine geçtiyse Atabegler de zaman içerisinde sınırsız yetki elde etmiş ve hanedanlıklara dönüşmüşlerdi. Belli başlıları Irak Atabeglerinin yanı sıra Azerbaycan, aynı zamanda Salgar sülalesi olarak da adlandırılan Fars, ve Loristan Atabegleriydi. Bunların hepsi beş yıllık bir kısa bir zaman aralığı içinde sınırsız hükümranlık iddialarında bulunmuşlardır.[185]

Fars'ta Kakuye sülalesi,[186] Dimeşk'te Tuğtekin oğulları,[187] Yemen'de Nezşah ailesi,[188] Horasan'da Guriler hanedanı[189] bu dönemde ortadan kalktı, yerine Erzurum beyleri olarak Seliki

183 [: *Hausmanors*.]
184 [Charles Martel (732), Carlovingian veya Carolingian.]
185 Azerbaycan Atabegleri, M. 1145, H. 540; Fars Atabegleri M. 1148, H. 543; Loristan Atabegleri M. 1150, H. 545. (Takvimet Tevarih.)
186 M. 1142, H. 537.
187 M. 1154, H. 549.
188 M. 1158, H. 553.
189 M. 1160, H. 555.

[Saltukiler?] ve Emessa [Humus] sultanları olarak Eyyubiler ortaya çıktı ve döneminin en kudretli sultanı Sencer'in ölümünden üç yıl evvel daha da kudretlisi, en bereketli bölgeleri ıssız sahraya dönüştürecek ve çölleri kan deryalarına boğacak doğunun ve batının ilahi gazabı Cengiz Han doğdu.[190]

Horasan'ın doğusunda Salgar'ın hükümranlık döneminin son on yılı ile Nureddin Muhammed bin İmadeddin Zengi'nin doğunun en büyük sultanlarından biri olarak Suriye'de hükümranlığı aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleşti. İmadeddin Zengi Salgar'ın bir muasırı ve Haçlıların en güçlü hasmı idi; Haçlı tarihçileri onlara verdiği zarar ve ziyanı tafsilatlı olarak anlatmakla durmaksızın meşgul oldukları halde büyük ve soylu vasıflarını haklı olarak takdir etmekten geri durmazlar. "Nureddin", der Sur piskoposu ve derin bir tarih bilgisine sahip bilgin Guillaume, "halkının inancına göre Tanrı'dan korkan tedbirli, basiretli; talihli ve atadan miras kalanı büyüten bir adamdı."[191] Artan gücü Hıristiyanların gücünü feci şekilde sıkıştırdı; onların fetihleri kendisine ufuk ve hudut çizdi. Antakya prensi Raimund, Tripolis Kontu Gosselin onun zaferlerinin ganimeti olarak düştü; ilki Anab kuşatmasında savaş alanında;[192] ikincisi Telbaşer'den çıkıp avlanmaya giderken yağmacı bir Türkmen topluluğu tarafından tutsak edildi.[193] Telbaşer, Anteb, Asas, Ravendan, Telhalid, Kars, Kefsrud, Maraş ve Nehrelhus Kaleleri[194] hatırı sayılır bir ganimetle birlikte galiplerin eline geçti.

Nureddin Musul ve Halep'in maliki olarak aslında kuzey Suriye'nin hâkimiydi; fakat güneyde hâkimiyeti için bir isti-

190 M. 1154, H. 549.
191 Gesta Dei per Francos, s. 893.
192 M. 1148, H. 543. Nepa s. 915.
193 Nuhbetet-tevarih.
194 Turbessel, Hamtab, Hazar, Ravendel. *Gesta Dei* &c. S. 920. M. 1151, H. 546.

nat noktası olarak hâlâ Dimeşk'e ihtiyaç duyuyordu. Burada Dimeşk Selçukilerinin sonuncusu Mücireddin Abak,[195] yahut daha doğrusu onun adı ve sınırsız gücüyle veziri Muineddin Ennar hüküm sürüyordu.[196] Nureddin onu ordusuyla iki kez muhasara altına almış sonunda sakinleri Haçlıların hâkimiyeti altına girecekleri korkusuyla yardımlarıyla onu teslim almaya davet etmişlerdi. Mücireddin gönüllü olarak çekilmiş, karşılık olarak da önce Emessa, ardından Balis'i almış ve ardından da Bağdat'a gitmişti. Nureddin Dimeşk'i ele geçirdikten sonra onu bir depremin yol açtığı yıkıntıların arasından yeniden yükseltti ve camiler, medreseler, kütüphaneler, hastaneler, hamamlar ve çeşmelerle donatarak baş şehri olarak seçti. Selçukilerin büyük sultanı Melikşah'ın Bağdat'ta ilk yüksekokulu (Medrese) kurduğu gibi Nureddin de Dimeşk'te peygamberin hadislerinin tetkik ve talim edildiği ilk ilahiyat mektebini (Darülhadis) kurdu.

O şarkta sultanlara mahsus iki muhteşem faziletin, cömertlik ve adaletin sürekli tatbikiyle İslam'ın emir ve vecibelerine en tavizsiz riayeti birleştirdi. Emevi hanedanının yedinci halifesi Ömer bin Abdülaziz gibi adil ve dürüst, peygamberin ikinci halefi Ömer bin Hattab gibi dindar ve tavizsizdi. Üzerinde ne ipek, ne altın taşıdı; giydikleri sadece pamuk ve ketendi; giydiklerine veya yiyip içtiklerine ganimetten kendisine düşen paydan fazlasını asla harcamadı. Daima "*kutsal savaş*"taydı; ya elinde silah İslam düşmanlarına karşı "küçük"[197] veya gündüz gece oruç ve namazla siyasi vazifeler ve çalışma ile meşgul "büyük"[198] savaşta.

O yabancı sultanların hediyelerini derhal sattırıp dini müesseselerin, kamu binalarının ve hayır işlerinin giderlerine

195 Mücireddin G. D. s. 893.
196 Meheneddin Ainardus *ibidem.*
197 Cihadul-asgar.
198 Cihadul-ekber.

tahsis ederdi. Mukaddes beldeler, Mekke ve Medine sakinlerine hacıların kervanlarına ilişmemeleri için çöl Araplarına yıllık büyük meblağlar göndermesinin yanı sıra her ay beş bin dukayı fakirlere taksim ederdi. Fahrinuri, yani *nurun fahrı* yahut *medhi*[199] adında özel bir eseri, peygamberin adalet, infak - tasadduk ve cihadı konu alan hadislerini siyaset, ahlak ve disiplininin temel eseri olarak derlediği için kendisini aralarına yazdığı fıkıh alimlerini bilhassa onurlandırır ve ödüllendirirdi. Yirmi sekiz yıllık uzun hükümranlık dönemi boyunca elliden fazla kale fethettiği ve hükümranlığı altındaki şehirlerin hepsinde camiler ve medreseler tesis ettiği; İslam için hem küçük hem büyük savaşı en şanlı tarzda sürdürdüğü için tarih ona tıpkı babası İmadeddin Zengi'ye olduğu gibi sadece Gazi şeref payesini değil fakat Şehit unvanını da verir. Zira her ikisi de hükümdarlık vazifelerinin ve savaş faziletlerinin yılmaz yorulmaz icracıları olarak şehitlik tacını savaş alanında olmasa bile şeref alanında hak etmişlerdir.[200]

Din ve siyaset Nureddin'i Bağdat halifesinin yanında, Kahire halifesinin karşısında durma kararına zorladı. Peygamberin halifesi olarak sonuncuya değil de ilkine bağlı olma eğilimi gönlüne daha kolay yol bulacaktır zira Atabegler için Mısır'da hüküm süren büyük karışıklık dolayısıyla asayı Fatımilerin zayıf kavrayışından çekip alma zamanı gelmiş görünüyordu. Suriye siyasetinin bu uzun şekilsiz tasavvuru birbiriyle üstünlük için mücadele eden iki vezir, Dargam ve Şaver arasındaki Mısır iç savaşından şekil ve varlık kazandı.

Nureddin'in en muhteşem zaferlerinden biri ve Harem fethiyle dört ay önce Bakiya'da (Baquea) Haçlılardan aldığı

---

199 [: *Lichtruhm.*]

200 Muhammed Efendinin *Nuhbetet-tevarih*'inden, Akdulcemen, yani *mercan gerdanlık*a atfen; İbni Esir'in *Kamil* ve Miretul-edvar veya *devirlerin aynası.*

büyük bozgunu onardığı aynı yıl[201] Şaver bizzat Dimeşk'e geldi ve eğer Nureddin rakibi Dargam'a karşı ordusuyla kendisine yardım edecek olursa Mısır gelirlerinin üçte birini kendisine vaat etti. Nureddin Humus valisi Eyyubi ailesinden Esededdin Şirkuh'u (yani dinin aslanı aslan ağzı) bir orduyla Mısır'a gönderdi. Dargam savaşta yenildi; Şaver eski gücüne kavuştu fakat taahhüdünü yerine getirmeyi reddetti, Şirkuh'un efendisi birlikleriyle doğu vilayeti (Şerkiye) ve onun baş şehri Belbeis'i ele geçirdi. Şaver, vezirlerin bu en döneği, dostuna da düşmanına da sadakatsiz, ve izlediği yanlış siyaset ile ordusuna da kendisine de hain, müttefikinin kumandanına karşı eski Askalon [Arûs-üş Şam] kontu, ardından Haçlılarla Kudüs kralını yardıma çağırdı; ne var ki çok geçmedi pişman oldu, ve Haçlılara altmış bin duka tutarında bir meblağı bıraktı.[202]

Bu arada yeni birliklerle desteklenen Esededdin Kahire'ye yürüdü ve halifeyi Aşmunind'de yenip Yukarı Mısır'ın hâkimi kaldı, aynı zamanda yeğeni Yusuf İskenderiye'yi aldı ve kendisini burada üç ay boyunca Mısırlıların ve Haçlıların ortak kuşatma güçlerine karşı kahramanca savundu. Bu dönemin sonunda barış akdedildi: Mısır'ın gelirlerinden Nureddin tazminat olarak yıllık elli bin, Haçlılar da yüz bin duka altını aldı.[203] Ayrıca Nureddin'in muhtemel hamlelerine karşı bir askeri birlik ve koruma olarak bin kadar adamıyla birlikte bir Haçlı generali Kahire'de kalmıştır.

Mısır'ın baş şehrinde Kudüs kralına sağlanmış olan bu üstünlükler kendisini bütün ülkenin hâkimi olma umuduyla

---

201 M. 1162, H. 558.

202 Nuhbetet-tevarihe göre; Gesta Dei'ye göre iki yüz bin ödenmiş, bir o kadarı da taahhüt edilmiştir.

203 Nuhbetet-tevarihe göre; Gesta Dei'ye göre iki yüz bin peşin, bir o kadarı da taahhüt edilmiştir.

varılan anlaşmayı bozmaya ayarttı. Büyük üstatları savaş hazırlıklarında yüz bin dukadan fazla borçlandırdığı tarikatını ayakta tutma umudu içinde olan *hospitalier* şövalyeleri tarafından Belbeis'in alınmasına ikna edilen Amaury bir orduyla Mısır'a ilerledi. Mamafih Tapınakçılar ya barışın bozulmasından duydukları gerçek hoşnutsuzluk sebebiyle veya daha muhtemel olanı, St. Jean şövalyelerini çekemediklerinden ve akıl ermez siyasetlerinin başka gizli temellerinden dolayı sefere katılmayı reddetti.[204]

Bu çıkmaz durum karşısında Şaver çoktan Mısır'a akınlara başlamış, Belbeis'i almış ve baş şehri kuşatmış olan Haçlılara karşı yardım için Nureddin'e başvurdu. Yeni Kahire bir duvarla çevrilmiş ve duvarın inşasında kadınlar ve çocuklar yorulmak bilmez bir gayretle gece gündüz çalışmışlardı. Şehrin daha eski kesimi, genellikle fakat doğru olmaksızın Eski Kahire diye adlandırılan Missr, Şaver'in talimatıyla ateşe verildi ve kırk dört gün boyunca yandı. Halife Ahad Suriye'ye kafirlere karşı Nureddin'in yardım ve desteğini rica eden acil mektuplarla ulaklar gönderdi. Aciliyetin en yüksek derecesini göstermek üzere mektubuna karılarının saçlarından bukleler iliştirmiş ve sanki "İmdat, imdat, düşman karılarımızı saçlarından sürüyerek çıkarıyor" der gibiydi.[205] İdari meşguliyet itibarıyla Nureddin o vakit Halep'te, Esededdin Şirkuh ise Emessa'da idi. Nureddin derhal Mısır harekatının idaresini ona verdi; ve icrası için ona iki yüz bin duka altını, altı bini Suriyeli geri kalanı Türkmenlerden müteşekkil sekiz bin kişilik seçkin bir birlik tahsis etti. Bu arada her ikisi de umutsuzluğun sınırında olan Şaver ve Amaury müzakerelere giriştiler: sonuncusu Kahire'nin zaptı, ilki kurtarılması için. Şaver halife adına bir milyon duka tutarında muazzam bir meblağ

204 Gesta Dei, s. 978.
205 Nuhbetet-tevarih.

taahhüt etmiş, kral elli bin peşin almayı kabul etmişti.[206] Bunun üzerine Haçlılar çekilmiş, Suriyeliler ise Esededdin'in idaresinde Kahire önlerinde görünmüştü.

Halife sarayının ileri gelenleri eşliğinde ordugâha gitti ve kendi ifadesine göre Frankları ülkeye davet etmiş, Missr'i alevler içerisinde bırakmış ve ülkeyi harabeye çevirmiş olan Şaver'in lüzumsuz gücünden acı acı şikayet etti ve kendisi onu ele geçiremeyecek kadar güçsüz olduğundan Esededdin Şirkuh'a vezirin kellesi için yalvardı. Sonuncu kendi hayatını tehdit eden tehlikenin hemen farkına vardı ve bir ziyafete davet bahanesiyle Esededdin'i yeğeni ve sarayının şehzadeleri ile birlikte ortadan kaldırmaya karar verdi. Mamafih tertip ortaya çıktı ve kast edilen kurban Şaver'in halifeye gönderilen suçlu kellesine aynı karşılığı verdi. Nureddin hemen Şaver'in yerine vezir ve Emir-el-cuyuş olarak Elmelik-el-mansur, *muzaffer melik* unvanıyla geçti ve kendisi altmış beş gün sonra öldüğü için yeğeni Yusuf Salaheddin (yani *dinin salahı*) imparatorluğun aynı yüksek payeleriyle donatıldı ve şeref payesi olarak kedisine Elmelek-ennasır (*yardım eden melik*) tevcih edildi. Salaheddin Eyyubiler hanedanının kurucusu oldu: tıpkı ismi gibi büyüklüğü de batılı tarihçilerce düzleştirilip küçültülmüş olmakla beraber isimleri ve işleri karşısında Avrupa dillerinin ve tavırlarının geri çekildiği şarkın başka birçok büyük sultan ve fatihininkine kıyasla ismi Avrupalılara bu haliyle bile daha aşinadır.

Haçlıların Suriyeli kahramanları Hıristiyanlarca Avrupa'da, sonuncular da evvelkilerle Asya'da tesit ve takdir edildi. İmadeddin Zengi, Nureddin, ve Salaheddin Avrupa Haçlı savaşları kroniklerinde Sanguin, Noradin ve Saladin olarak

206 Burada da Nuhbetet-tevarih Guillaume de Tyr'in zikrettiği tutarın tam yarısını verir ki buna göre halife iki milyon taahhüt etmiş, yüz bin duka ödemiştir. Gesta Dei, s. 979.

görünür; Müslümanların vakayinamelerinde ise Trablus kontu, Antakya prinkepsi, ve Kudüs kralı Komis, Birias ve Rey isimleri altında gizlenir. Bir sonraki kitapta Salaheddin'in kahramanlıklarından daha tafsilatlı söz etme fırsatı bulacağız; o henüz halifenin veziri ve adına Mısır'ın idaresini ele aldığı Nureddin'in kumandanı olarak görünür; bağlı olduğu Atabeg'in ismini cuma hutbelerinde halifenin adının ardından okutuyordu.

Nureddin Fatımilerin hilafetini ortadan kaldırmanın ve son halifeyi iktidarın gölgesinden bile mahrum etmenin artık zamanının geldiğini düşünüyordu. Vekili Salaheddin'e şimdiye dek İmamilerin veya İsmaililerin elinde bulunan bütün adli - kazai makamları Sünni Şafii mezhebinin fakihleriyle doldurması ve Cuma hutbelerinde Fatımi Adhad-lidinillah yerine Abbasi halifesi Elmustansır-biemrillah'in isminin okutulması için emir verdi. Salaheddin halk hemen her yerde Rafizi ve Şii mezheplerine rağbet gösterip hâlâ Fatımi hilafetinin hayaletine bağlı olduğu için bu emirlerin yerine getirilmesini geciktirdi: ne var ki bu hanedanın son temsilcisi Adhad-lidinillah tam vaktinde hasta düşüp öldü.[207] Bunun üzerine Salaheddin Cuma hutbelerinin hilafet imtiyazını Kahire halifesinin adından Bağdat halifesi adına değiştirdi ve arkasından da Suriye Atabegi Nureddin'in ismini okutturdu.

Dolayısıyla Salaheddin büyük vuruşu her ne kadar Nureddin'in adına olsa da ondan çok kendi menfaatine yapmış ve bununla batı İsmaililerinin ana gövdesini devirmiş oldu: iki yüzyıldan fazla bir zaman gelişip serpildikten ve doğu İsmaalileri koluyla Asya'ya dal budak saldıktan sonra. İsmaililerin gizli öğretisini diğer bütün saltanatların yıkıntıları üzerine tesis etmek isteyen taht devrildi ve Kahire locası yı-

207 M. 1171, H. 567.

kıntıları arasına gömüldü. Abbasilerin hilafeti Ali soyundan geldiklerini iddia edenlerin hilafetine galip geldi ki İsmaililerin daileri onun adına davette bulunup fesat ve tertipler düzenliyorlardı. Ve hayalet yeryüzünden silindi ki onun adına halkı ayartıp aldatıyorlardı. Büyük çaplı ve doğurduğu neticeleriyle zengin bir hadise: şark tarihinde, bilhassa Haşhaşilerin tarihinde mühim bir hadise ki hâkimiyeti Mısır halifesinin yıkıntıları üzerine yükselen Salaheddin onlara güçlü ve tehlikeli bir düşman olarak görünüyordu.

IV. Kitap

ALA ZİKRİHİ ES-SELAM, YANİ HATIRASINA SELAM OLSUN, ADIYLA TANINAN, MUHAMMED OĞLU, BÜZÜRG UMİD OĞLU, HASAN II DÖNEMİ

Önceki kitaplarda dinsizlik ve ahlaksızlığın sırlarını kökenlerine kadar takip ettik ve İsmaililerin gizli öğretisinin kendisini insanların gözünden arkasına sakladığı sözde kutsallık perdesini sıyırdık. Belki okurlarımızın akıllarında: tarikatın sistemini yeterince yakından tetkik edip etmediğimiz ve sürekli sır olarak tutulduğu için intisap etmemiş olanlar ve düşmanları tarafından bir ölçüde bühtana uğramış olup olamayacağı yolunda bir şüphe hâsıl olmuş olabilir. Gizli öğretinin sonuçları aslında kendisini hançerin kanlı izlerinde dışa vurmuştur; hal böyle olmakla beraber bu istikrah ve dehşet uyandırıcı şeyler belki düzenli bir dinsizlik ve suikast sistemine değil de tesadüfe veya hususi kan davalarına bağlanabilir. Hatta günümüzde bile birçok yozlaşmış tarikatın gizli öğretileri, her ne kadar neticeleri kral katilliği ve fesat tertibi[208] cürümlerinde kendisini göstermekteyse de, saf ve masum olarak övülüp yüceltilmektedir.

Cizvitler ve İlluminati, her ne kadar başka bakımlardan birbirlerine ruhen karşı gibi görünseler de (ilki tahtları ko-

208 [: *Staatsumwälzung*: toplum içerisinde siyasi çalkantı ve karışıklıklar çıkarmak suretiyle meşru hükümetleri devirme: isyan ve ihtilal.]

ruyarak, sonuncu altını oyarak) her ikisine de muzır ve ahlaksız öğretiler: ilkine papaların ve kralların öldürülmesine cevaz verme; ikincisine tahtların ve dinin lüzumsuzluğunu yayma isnadında bulunulmuştur. Münferit üyelerin yazılarında kralları katletmenin, son rahibin bağırsaklarıyla sonuncusunu darağacına çekerek boğmanın meşru olduğu düsturları ile karşılaşılabilir: mamafih bu dehşetengiz ve müstekreh şeyler tarikat tarafından genel olarak açıktan öğretilmez veya kabul edilmez. Pombal tarafından Cizvitlere isnat edilen kral katilliği ve Ganganelli'nin zehirlenmesi yeter derecede ispatlanmamıştır; ve hatta durum iddia edildiği gibi olmuş olsa bile Cizvitler Malagrida cürmünü ne kadar itiraf etmişlerse İlluminati de Jean de Brie'nin bir Haşhaşiler propagandası oluşturma teklifini o kadar tasvip etmiştir. Tapınakçıların gizli öğretisi de işkence ile alınan itiraflarla ancak o ölçüde muzırlık ve ahlaksızlık sebebiyle mahkûm edilir; ve çağdaş yazarlarca onlara bu suçlama yöneltilmişse başkaları da daha sonraki tarihlerde onları savunmuştur.

Ne var ki bu konuda Haşhaşilerin durumu Tapınakçıların, Cizvitlerin veya İlluminatinin durumundan çok farklıdır. Sistematik dinsizlik ve fesat bahsinde gizli öğretilerine dair bu zamana kadar söylenmiş her şey hiçbir surette temelsiz tahminlere, tarihi suçlamalara veya zorla alınmış itiraflara dayanmaz bilakis bunlar doğrudan davetçilerinin ve üstatlarının serbest kabullerini esas alır. Bunlar dinsizliğin vahşet ve şenaatlerini en derin riyakârlık peçesi altında dünyanın gözlerinden uzun bir zaman sakladıktan sonra avama o zamana kadar müntesiplerinin mirası olan dinsizlik ve ahlaksızlığın sırlarının birdenbire peçesini kaldırıp ilan etmişlerdir. Bu tarikat için son derece yıkıcı ve kurucusunun derin siyasetine bütünüyle zıt, ziyadesiyle ihtiyatsız ve tedbirsiz bir hataydı. Zira kurucusu siyasi hâkimiyet ve medeni toplum binasının ancak inanç ve vecibe öğretileriyle bir arada ve ayakta tutu-

labileceği kanaatini paylaşıyordu. Dolayısıyla din ve ahlak namına ne varsa açıktan iptal ve ilgasının zorunlu olarak şeylerin mevcut düzeninin toptan imhasına müncer olacağı ve kör itaatin en güçlü teminatının hırs ve ihtirasların vahşetini mahınuzlayacağı fikrini taşıyordu. Ve bu fikirlerinde hiçbir surette haksız olduğu söylenemezdi.

Ayrıca kurucusunun bu fikrine şu yalın gerçeğin de ilave edilmesi gerekir: Bu türden bir mukaddesata hürmetsizlik ile hasların sırrı avamın payimali olup önderler ile kandırılmışları arasındaki nispet değişti ve tarikat sistemi kendi yok oluşunu kendi eliyle içeriden hazırlamış oldu. Keza [esası sır ve saklanma olan] tarikat bu suretle kendisini [adeta inkar edercesine] bütün çıplaklığıyla harici düşmanlarına açmış oldu; ve kendi itirafıyla dünyayı intikama tahrik etti ve böylece din adamlarının din kardeşliğinden tardetmesini, kralların işkencesi ile milletlerin lanetlerini haklı çıkardı. Bütün bunlar Sabbah'ıh oğlu tarafından tam ve doğru olarak düşünülmüştü; fakat aynı ismi taşıyan üçüncü halefi, Muhammed oğlu, Büzürg Umid oğlu İkinci Hasan tarafından düşünülemedi.

O daha evvel gördüğümüz gibi babasının hayatı boyunca yaptığı yeniliklerle bir peygamber olarak öne çıktı ve hayatını cellat kılıcından ancak en derin riyakârlık yahut takiyye ile koruyabildi. Ne var ki büyük üstatlık koltuğuna oturur oturmaz bu ağır ve külfetli maskeyi çıkarıp attı ve kendisini akla gelebilecek her türlü aşırılığa vermekle kalmadı aynı ruhsatı ilanı muafiyetle geri kalan herkese de verdi. Bununla da yetinmeyerek halk vaizi olarak minbere çıkma hevesine de karşı koyamadı. Büyük üstatlıkta selefleri kadar aydınlanmış ve içtihadını vukufiyetinin zenginliğine ayak uydurma olgunluğuna sahip olmuş olsaydı[209] avam arasında dinsizlik ve

209 [: *hatte die Reise seines Urtheils mit dem Reichthum seiner Kentnisse gleichen Schritt gehalten*... Dilimizdeki 'ayağını yorganına göre uzatmak' deyişin-

kanunsuzluk damgasının hızla artmasından kaçınır sakınırdı. Halk arasında yayılan kendisinin bilgili ve zeki, babasının ise kaba ve cahil olduğu kanaati kendisi için az tarikata daha da az fayda sağlamıştır.

Muhafazakar cehalet yıkıcı tabahhurdan evladır ve karanlığın kendisi yakıp yok edici alevin dehşetli ve göz kamaştırıcı ışığına tercih edilmelidir. Muhammed oğlu Hasan bedeli ne olursa olsun cümle muharrematın mubahiyetinin[210] bir açıklayıcısı ve himaye edicisi olmaya, cürmün takbih ve tekdir edilemezliğini sadece örnekle değil fakat kendi ağzından vaaz ederek bizzat yaymaya karar verdi. Hicret'in 559. senesinin Ramazan ayında talimatıyla Rudbar mıntıkası sakinleri Alamut Kalesi'nde toplandı. Musalla yerine (*namaz kılanların mekanı*, tıpkı Hafız'ın ünlendirdiği Şiraz'ın kenar mahalleleri gibi kalenin eteklerinde bulunur) Müslümanların namazda döndüğü kıbleye bakan bir kürsü konuldu ve dört köşesine dört farklı renkte, beyaz, kırmızı, sarı ve yeşil bayraklar asıldı.

Ramazanın on yedinci günü[211] insanlar burada toplandı: Hasan kürsüye çıktı, karanlık ve şaşırtıcı ifadelerle dinleyenlerinin kafasını karıştırmaya başladı. Onları imamın bir temsilcisinin (hâlâ Mısır tahtında sallanan bir halifenin hayaleti) kendisine geldiğine ve bütün İsmaililere hitap eden bir mektup getirdiğine, bununla mezhebin temel düsturlarının yenilenip güçlendirildiğine inandırmaya çalıştı. Bu mektuba göre rahmet ve lütuf kapılarının kedisini takip edip itaatte kusur etmeyecek herkese açık olduğunu, onların özellikle seçildiği-

---

de 'yorgan' eğer vukufiyet ve muktesabat olarak kabul edilirse hüküm verme, içtihatta bulunma bir tür 'ayak uzatma' olarak kabul edilebilir ve o zaman bu ikisinin birbirine mütenasip olması zarureti anlaşılabilir. Dibini görmediğin suya dalma hayatından olursun, künhüne vâkıf olmadığın hakkında hüküm verme hayattan daha fazlasından.]

210 [Yani her nevi haramın serbest olduğu...]

211 Mirhand ve Vassaf'a göre; Nuhbetüt-tevarihe göre yedinci günü.

ni, bu hüviyetiyle şeriatın bütün vecibe ve mükellefiyetlerinden muaf olacaklarını, kardeşleri de bütün emir ve nehiylerden kurtaracaklarını; kendisinin onları şimdi kıyam[et] gününe (yani imamın zuhuruna) götürdüğünü bildirdi.[211a] Bunun üzerine imamdan henüz aldığı süsünü verdiği bir Arapça hutbe okumaya başladı. Kürsünün dibinde duran bir yalvaç dinleyicilere aşağıdaki ifadeleri tercüme etti:

"Muhammed oğlu, Büzürg Umid oğlu, Hasan halifemiz, daimiz, hüccetimiz, yani halefimiz, davetçimiz ve delilimizdir. Öğretimizi kabul eden herkes hem manevi - uhrevi hem maddi - dünyevi işlerde ona itaat edecektir; onun buyrukları yerine getirilmeli, sözleri ilham eseri olarak dinlenmeli, yasaklamalarına karşı gelinmemeli bilakis buyruklarına kendimizinkiler gibi riayet edilmelidir. Herkes bilsin ki rabbimizin rahmeti onların üzerindedir ve onları yüce Tanrıya eriştirmiştir." Ardından kürsüden indi ve masaları hazırlatıp donatarak insanlara oruçlarını bozmaları ve kendilerini tıpkı bayram günlerinde olduğu gibi her türlü hazza, işrete ve eğlenceye vermeleri emrini verdi; "zira bugün," dedi, "kıyam[et] günüdür" (yani imamın zuhur günüdür).

Cürmün kendisini her türlü kılıktan sıyrılmış olarak dünyaya açık ettiği bu günden itibaren fakihlerce o zamana kadar Karmath'ın şakirtleri ve içtimai nizamın diğer bozucuları için söylenen Mülahid yahut dinsiz, zındık ismi artık ayrım gözetilmeksizin Asya'daki bütün İsmaililer için kullanılmaya başladı. Ramazan'ın on yedisi sadece zuhur şenliği olarak değil fakat aynı zamanda öğretilerinin intişarının özel evresi olarak oyunlar ve şenliklerle kutlandı. Nasıl ki Müslümanlar takvimlerini peygamberin hicretinden başlattılarsa, Mülhidler veya dinsizler de imamın zuhurunu (yani Hicret'in 559.

211a *Bkz.*, yukarıda 176 numaralı dipnot.

senesinin Ramazanının 17. gününü) bidayet kabul ettiler. Ve nasıl ki peygamberin adı "salat ve selam" ilave edilmeksizin asla zikredilmezse bundan böyle Hasan'ın ismine de "Hatırasına selam olsun" sözleri eklendi, ne ki tarih selam yerine lanet okur. Tarihçi Mirhand'ın bize, onu okumuş saygın ve güvenilir insanların delaletiyle, aşağıdaki kitabenin Alamut Kalesi'ndeki kütüphanenin kapısı üzerinde olduğunu Yusufşah Katib'ten duyduğunu söyler:

"Tanrı'nın yardımıyla
Dünyanın hâkimi,
Çözdü şeriatın bağlarını
Selam olsun adına"

Bu zamana kadar büyük üstatlar kendilerini her zaman imamın sadece öncüleri veya habercileri ve davetçileri olarak göstermiş, İslam'ın emirlerine riayetin sıkı takipçileri, şedit teftişçileri olmuşlardı. Halbuki Hasan şimdi birdenbire kendisinin imam olduğunu, şeriat bağını çözmek için gerekli bütün gücün eline verildiğini iddia ediyordu. Onları ortadan kaldırarak kendisini kör kalabalığa kanun koyucu ve halife olarak takdim ediyordu.

Bu hissiyat içerisinde farklı mıntıkalardaki reis ve davetçilere nağmeler gönderdi. Kuhistan baş davetçisi, kurucu Hasan Sabbah döneminde Irak'ta unvanı bu olduğu üzere, Reis Muzaffer'e gönderdiği itimatname aşağıdaki mealde seyrediyordu: "Ben, Hasan size derim ki ben Tanrı'nın yeryüzündeki vekiliyim ve benim vekilim de Kuhistan'da Reis Muzaffer'dir. Bu mıntıkanın insanları bana itaat ettikleri gibi ona itaat edecek, benim sözlerimi dinledikleri gibi onun sözlerini dinleyeceklerdir." Reis Kuhistan (baş davetçisinin idare merkezi olan) Müminabad Kalesi'ne bir kürsü kurdurdu ve buradan halka büyük üstadın mektubunu okudu. Sakinlerin

çoğunluğu okunanı neşeyle dinledi. Kürsünün dibinde kaval çalıp davul dövdüler, raks edip şarap içtiler, şeriata hürmetsizliklerini gösterdiler ve sefahatlerini mümkün olan her tarzda dışa vurdular. İslam esaslarına bağlı kalan küçük bir azınlık kaleyi terk etti; bu adıma karar veremeyen diğerleri kaldı ve geri kalanlarla dinsizliğin şöhretini paylaştı.

Böylece en serbest dinsizlik ve en cüretkâr sefahat bütün Rudbar ve Kuhistan Kalelerinde yeni öğretinin alameti olarak dolaşmaya başladı; ve Mısır halifesinin adı yerine Hasan'ın adı peygamberin gerçek halefi olarak bütün kürsülerde duyulur oldu. İnsan yüreğinde önyargılar çoğu zaman dini vecibeler ve ahlaki kurallardan daha derine kök saldığı için kanun koyucu kisvesine bürünmek Hasan için insanların o zamana kadar sadece Mısır halifesinde kabul ettikleri imam kisvesine bürünmekten daha kolay oldu.

Hasan bu unvana müteallik iddialarını desteklemek için sonunda soyunun Fatımi halifelerinden geldiğini göstermenin zorunlu olduğunu anladı; ve her ne kadar on yedi Ramazandaki büyük toplantıda kedisini Muhammed bin Büzürg Umid'in oğlu olarak ilan etmişse de kısmen karanlık imalarla, kısmen muğlak kayıtlarla kendisinin aslında Nizar'ın oğlu ve halife Mustansır'ın torunu olduğu görüşünü ispat etmeye çalıştı. Ki daha evvel tafsilatıyla anlattığımız üzere sonuncunun döneminde kurucu Hasan bin Sabbah Kahire'deydi ve İsmaililerin siyasi uyuşmazlıklarında Mustansır'ın büyük oğlunun tarafına karşı küçük kardeşi Nizar'ı desteklemiş, bu sebeple başkumandan Bedri Cemali tarafından Mısır'ı terk etmeye zorlanmıştı.

Bağlılarının [Hasan'ın iddia ettiği] nesebin teyidi için etrafa yaydıkları söylenti bu anlama geliyordu. Halife Mustansır'ın bir mutemedi, Ebülhasan Zeydi adında biri efendisinin ölümünden bir yıl sonra Mısır'dan Alamut'a geldi ve berabe-

rinde Nizar'ın bir oğlunu getirdi ve onu Hasan bin Sabbah'ın ihtimam ve nezaretine emanet etti. Sabbah temsilciyi büyük saygıyla kabul etti ve genç imamı kalenin eteklerindeki bir köye yerleştirdi. Bir süre sonra burada evlenen sonuncu oğluna *Ala zikrihi es-selam* ismini verdi.

İmamın karısının bu çocuğu doğurduğu sırada büyük üstat, Büzürg Umid oğlu Muhammed'in karısı loğusalık dönemindeydi. Güvenilir bir kadın hizmetkâr genç *Ala zikrihi es-selam*'ı şatoya taşıdı ve onu gizlice Muhammed'in oğlunun yerine yerleştirdi. Bu hikâye kolayca inanılmayacak kadar saçmalıklar ihtiva ettiğinden ve saf öğretilerine göre her şey mubah ve hiçbir şey memnu olmadığı için bu şecerenin tertip edicileri daha sonra genç imamın Muhammed'in karısıyla mahrem münasebette bulunduğunu, bunun meyvesi olarak da mevcut büyük üstat, imam, halife *Ala zikrihi es-selam*'ın doğduğunu utanmadan savundular. Böylece Hasan halifelerin kanından bir piç olarak düşünülmeyi babasının meşru bir çocuğu olarak kabul edilmeye tercih etmiş oluyordu. Annenin izzet ve şerefi oğulun hırs ve tamahına kurban ediliyordu. Ve onun iddialarına gayrimeşru münasebet temel sağladığından haremin kutsallık ve mahremiyeti yerini hırsın değer ve meziyetine bırakmaya zorlandı.

Bu şekilde Hasan'ı halife Mustansır'ın oğlu Nizar'ın ahfadı arasına sokmuş olan İsmaililere Nizari dendi. Bu Mülhidler veya Haşhaşiler ile eş anlamlı olduğu kabul edilen bir isimdir. Onlar Hasan'a Kaimulkıyamet, yani kıyam gününün kaimi ismini verdiler ve kendilerine de Kıyam veya Zuhur mezhebi dediler. Çünkü onlar kıyam dönemi ile zuhur etmek üzere olanın (Kaim, yani imam) her türlü kanun ve kaideyi kaldırarak kendilerini Tanrı'ya götüreceği zamanı anlıyorlardı. Yıkıcı görüşlerine göre bu dönem Hasan'ın imameti esnasında vuku bulmuştur ve bu sebepten ötürü o insanları

her türlü şeri mükellefiyetten azat etmiştir. Dolayısıyla dini ve ahlaki bağlara derhal ve alenen karşı çıkılmıştır. Yılmamış, yıkılmamış, dik başlarla mefsedet ve cürüm sinsice yaklaşıp din ve içtimai düzenin yıkıntıları üzerine sessizce çullanmışlardır. Ve o zamana kadar kör itaat peçesi altında ve mahrem mahkemenin infazcısı olarak damgalanmış kurbanlarını kesip devirmiş olan cinayet bundan böyle etrafı ayrım gözetmeyen katliamlarla kasıp kavurmuştur.[212]

Hasan beklenebileceği üzere yeni öğretisinin bir şehidi olarak öldü. Sefahat içerisindeki saltanatının dördüncü yılında Lamsir Kalesi'nde Buyeb ailesine mensup olan kayın biraderinin hançeriyle can verdi. Tarihçiler bu cinayeti bu kadar çok cürme (ki aslında hem selefleri hem halefleri bunu daha fazla hak etmişlerdi) semavi gazabın karşılığı olarak değil de insan ilişkilerinin mutat akışı içinde tahkir edilmiş basiretin intikamı er veya geç aynı büyüklükte kötülükle alınan tabii cezası olarak görme eğilimindedir. Tarikatın en anlaşılmaz öğretilerini çok başlı hidraya, halka faş etmek bilgin açıklayıcı aydınlatıcı Hasan adına basiretsizliğin zirvesiydi; o her yerde teslim edilen cinayet özgürlüğünü kendi kanıyla mühürledi.

212 Mirhand.

HASAN II OĞLU, MUHAMMED II DÖNEMİ

Hasan'ın gizli öğreti ifşaı ile kıvılcımını tutuşturduğu büyük yangın kanıyla sönmedi bilakis alevleri oğlu ve halefi Muhammed II döneminde bütün Asya'yı sardı. Yönetimin ilk işi babasının ölümünün intikamını almaktı; katil Hasan Nanver erkek kadın bütün akrabalarıyla birlikte cellat baltası altında can verdi. Bu kanlı örnekten daha iyi bir yol tutmak için faydalanmak yerine o sürekli aynı yolu takip etti: dinsizlik öğretisini babasından da yüksek sesle vaaz etti ve tıpkı onun gibi yüce imam payesi için haklarını ileri sürdü. Felsefe alanında ciddi ve derinlemesine bir tahsili olduğu için kendisini başka bilgi dallarında olduğu gibi bu konunda da müstesna ve emsalsiz olarak gördü. Felsefi ve hukuki vecizelerinin çoğu şifahi olarak kuşaktan kuşağa intikal etmiştir; mamafih bunları bu tarih araştırmasında zikretmeyeceğiz. O bu çalışmalarıyla sadece tarikatın matematik ve metafizik bilimlere derinlemesine aşina olup Alamut Kalesi'nde kitapları ve aletleri toplamış olan kurucusunun yerleşmiş uygulamasına değil aynı zamanda Pers uygarlığının ihtişamının zirvesine yaklaştığı, hem felsefe hem şiirin bu ülkede en parlak dönemini idrak ettiği çağların ruhuna da tazim ve hürmette bulunmuş oldu. Ptolemioslar dönemindeki İskenderiyeli veya Birinci François dönemindeki Fransız şairlerinden daha büyük ve daha şöhretli bir Pers şairleri kuşağı kırk altı yıllık uzun saltanat dö-

nemi (demek ki yeryüzünde canavara göğün merhameti bu kadar tahammül etmiş) ile aynı zaman dilimi içinde yaşadı.[213]

Büyük gazel şairleri, Suzeni[214] ve Vatvat[215] bu dönemde yetişti. Bunlardan ilki vezin sisteminin mucidi, ikincisi Fars şiirinin kanun koyucusu olarak kabul edilebilir. Selefleri Enveri ile birlikte şark kaside geleneğinin muhteşem binasının büyük sütunları olan iki büyük kaside şairi Hakani[216] ve Züheyr Faryabi;[217] iki büyük mistik, Senai[218] ve Attar[219] da yine bu dönemde yaşadı. İlki "Süslü Bahçe", Hadika'nın yazarıdır ve "Gülistan ve Bostan"ın ünlü müellifi Sadi telifinde onu göz önünde bulundurmuş görünür. İkincisi "Kuşların Konuşmaları"nın (Mantıkuttayr) ve başka ünlü eserlerin müellifidir ve şarkın büyük mistik şairi Celaleddin Rumi[220] onun ayak izlerini takip etmiştir. Nihayet Farsların en büyük romantik şairi, Hüsrev ile Şirin'in ölümsüz ozanı Nizami de yukarıdakilerin muasırıdır.

Bu şairler burcunun yanı sıra fıkıh ve ilmi kelam semasında birinci sınıf büyüklükte başka yıldızlar da parlar. En saygın derviş tarikatlarından birinin kurucusu ve Bağdat'taki türbesi bugün hacılar tarafından büyük İmam Ebu Hanife'nin türbesinden aşağı kalmayan sıklıkta ziyaret edilen Şeyh Abdülkadir-Geylani,[221] iki büyük fakih, fıkıh ilminin iki klasik eserinden birinin *Mukaddime*'nin yazarı Ahmed İbn

213 Devletşah. Heerens Geschichte der Classischen Litteratur. Bouterwek Geschichte de französischen Dichtkunst.
214 M. 1175, H. 569.
215 M. 1177, H. 573.
216 M. 1186, H. 582.
217 M. 1201, H. 598.
218 M. 1180, H. 576.
219 M. 1190, H. 586.
220 M. 1180, H. 576.
221 M. 1170, H. 566.

Mahmud Gaznevi[222] ve diğeri *Hidaye*'nin (Rehber) müellifi İmam Burhaneddin Ali bin Ebubekir Elmerginani,[223] hüsnühat salnamelerinde ölümsüz hattat İmad,[224] keza büyük tarihçi, *Kamil*'in müellifi İbn Esir Cezeri[225] bunlardandır. Ve neticelendirmek gerekirse filozof Şihabeddin Sühreverdi[226] ve İmam Fahri Razi'yi[227] ismi geçenlere ilave etmek gerekir. Bu sonuncusu aynı ismi taşıyan şeyh, şeyh de şair ile veya hekim Razi ile karıştırılmamalıdır. Onların her ikisi de sadece edebiyat tarihinde değil fakat görüşleri sebebiyle Haşhaşiler tarihinde akıbetleri dolayısıyla da kayda değer simalardır. Zira onlar dinsizlik öğretilerini ya açıktan tenkit eden veya onlarla bilfiil mücadele eden edip ve münevverlerin hem hayatları hem ölümleri ile nasıl bir tehlikeye maruz kaldıklarının misallerini sunarlar.

İlki yani filozof ve muhtelif metafizik eserlerin müellifi Ebufeth Yahya Bin Habeş bin Emirek, şöhrete kavuştuğu ismiyle Şehabeddin Sühreverdi Salaheddin'in oğlu tarafından babasının talimatıyla Halep'te idam edildi zira öğretileri ulema meclisi tarafından felsefi diğer bir deyişle mülhid bulundu ve kanının dökülmesinin caiz olduğu bildirildi. İmam Fahreddin Razi de aynı akıbetle tehdit edildi kurtuldu fakat atlattığı tehlikenin büyük olmadığı söylenemezdi. Hasan II oğlu Muhammed II'nin büyük üstatlığı döneminde fıkıh ilmini doğum yeri olan Rey'de herkese açık derslerle öğretti. Üzerine İsmaili öğretinin gizli şakirdi olduğu iftirasının şöhretini kıskanan bazıları hatta bizatihi onların davetçi ve temsilcilerinin biri tarafından atılması üzerine kürsüye çıktı ve kendisini

---

222 M. 1196, H. 593.
223 M. 1196, H. 593.
224 M. 1200, H. 597.
225 M. 1209, H. 606.
226 M. 1172, H. 568.
227 M. 1209, H. 606.

bu suçlamadan aklamak için İsmaililer hakkında kötü sözler söyledi ve onları lanetledi. Temsilcileri vasıtasıyla bundan haberdar olur olmaz büyük üstat Rey'e hususi talimatlarla bir Fedai veya sırlara intisap etmiş bir Haşhaşi gönderdi. Bu adam bir hukuk öğrencisi kılığına girdi ve bu kisve altında imamın medresesine geldi. Vazifesini ifa edecek uygun bir fırsat buluncaya kadar yedi ay geçti. İmamın hizmetkârı iaşe tedariki için dışarıda ve imam yalnız başına hususi odasındayken sonunda aradığı fırsatı buldu.

Fedai içeri girdi, kapıyı kilitledi ve bir hamlede imamı yere fırlatıp elinde hançeri göğsüne çöktü. İmam maksadının ne olduğunu sordu.

"Yüreğini ve bağırsaklarını söküp çıkarmak!"

"Ne için peki? "

"Kürsüden İsmaililer hakkında alenen kötü sözler söylediğin için."

İmam Haşhaşinin hayatını bağışlayacağını tahmin etti ve İsmaililer hakkında bir daha asla kötü sözler söylemeyeceğine dair en ağır yemini etti. "Şimdi seni bırakırsam," dedi katil, "eski günlerine geri dönüp yemininden suni safsatalarla kurtulduğunu düşünürsün." İmam yemine dair her türlü izahattan vaz geçti ve yemini bozmanın cezaları üzerinde durmak istedi.

"Seni öldürmek için emir almadım, emri infaz etmek de istemiyordum. Hasan oğlu Muhammed'in sana selamları var ve kaleye ziyaretine giderek kendisini onurlandırmanı istiyor. Orada sınırsız güç elde edeceksin ve biz dürüst hizmetkârlar olarak sana itaat edeceğiz. 'Biz halk arasındaki söylentilere,' diyor büyük üstat, 'kıymet vermeyiz ki bizim bir kulağımızdan girer bir kulağımızdan çıkar, fakat sen bize hakaret etmeyeceksin çünkü bir oymacının taş üzerindeki tesiri neyse senin sözlerinin de insanlar üzerindeki tesiri odur.'"

İmam Alamut'a gelemeyeceği fakat gelecekte o kalenin hâkimi hakkında söz etmeyeceği cevabını verdi. Bunun üzerine Fedai kuşağından üç yüz altın çıkardı ve onu imama uzattıktan sonra:

"İşte senin ücretin ve divan kararıyla her yıl aynı miktarı Reis Muzaffer'den alacasın. Ayrıca hizmetkârın için sana iki Yemen elbisesi bırakıyorum; bunları da büyük üstat sana gönderdi," dedi ve aynı anda gözden kayboldu.

İmam elbiseleri ve parayı aldı ve dört veya beş yıl boyunca aynı miktar kendisine düzenli olarak ödendi. Bu hadiseden önce bir tartışmada ne zaman İsmaililerden söz etse kendi kendisini şu şekilde ifade etme itiyadındaydı: "İsmaililerin (ki Tanrı onlara lanet etsin ve kahreylesin) söyleyebileceklerine gelince..." Ücreti aldıktan sonra ise daima kısaca dedi: "İsmaililerin söyleyebileceklerine gelince..." Kendisine bu değişikliğin sebebini soran talebelerinden birine şu cevabı verdi: "İsmaililere lanet edemeyiz; hüccetleri çok ikna edici ve sivri."

Çeşitli Fars tarihçiler tarafından nakledilen[228] bu müstesna hadise tali derecede olmakla beraber asli delillerle desteklenir ve büyük üstadın cinayeti yegâne müessir tedbir olarak düşünmediğini fakat çoğu zaman onun uyandırdığı korkuyu ve parayı da tercihe şayan gördüğünü gösterir. Keza bu divanın veya tarikat meclisinin düşmanlarını ortadan kaldırmaktan çok onları, bilhassa ilim ehli veya şöhret sahibi kimselerse dostlara çevirmeye çalıştığını da gösterir çünkü tarikat için hayatlarını bağışlama halk efkârında şiddetli ölümlerinden çok daha büyük faydalar sağlayabilecektir.

İmam Fahri Razi'nin bu menkıbesi bir tarafa bırakılacak olursa tarih Muhammed döneminde İran'ın Cibal ve Kuhistan vilayetlerinde tarikata olanlar hakkında çok az şey anlatır.

---

228 Mirhand. Devletşah. Gaffari.

Ne var ki eğer gözlerimizi Suriye'ye, aynı zamanda Haçlılar ile Salaheddin'in şanlı işlerinin meşhur sahnesi olan topraklara çevirecek olursak Haşhaşilerin tarihinin doğrudan alakaya değer hadiseler bakımından çok daha mümbit olduğunu görürüz. Nasıl ki bu büyük sultan ilahi takdirin ellerinde taraftarları ve hizmetkarları İsmaililer olan Fatımilerin hilafetinin ortadan kaldırılmasının vasıtası olarak seçilmiş görünüyorsa kendisi de daha başından itibaren bu sonuncuların hançerlerinin hedefi olarak seçilmiştir. Kurban olarak kendilerine hedef seçtikleri adamı daha yakından tanımak ve hayatına ilk teşebbüsü yaptıkları zaman gücünün nereye, hangi yüksekliğe erişebileceğini kestirmek için, Nureddin dönemi hakkında bir önceki kitapta söylenmiş olanlara bir netice olarak burada Salaheddin'in giderek artan kudretine dair kısa bir çerçeve sunacağız.

Amcası Esededdin Şirkuh'un ölümünün ardından mıntıkasında Melik Ennasir unvanıyla en yüksek paye ve yetkilerle donatıldıktan sonra Salaheddin bağlı olduğu Atabeg Nureddin'den Emir el İsfahlar [Sipahsalar?] onu teyit eden bir icazet aldı ki bu Farsçada Arapça *Emir el Jüyuş*, yani orduların kumandanı ile aynı anlama gelir. Bundan kısa bir süre sonra Bağdat halifesi de İslam'ın en yüksek imtiyazının, cuma hutbesi okunmasının Fatıma ailesinden Abbas sülalesine naklinden dolayı kendisine bir teşekkür olarak bir icazet, hilat ve hediyeler gönderdi.

Fatımilerin iki yüzyıldan beri Mağrip, Mısır, Suriye ve Arabistan'ın zenginliklerini toplayıp biriktirdiği hazine Kahire'de bulunuyordu; her türlü tahminin üzerinde olan zenginlikleri Salaheddin'in semahat ve yüce gönüllülüğünün yanında hiçbir değer ifade etmiyordu.[229] Bir başka değerli

229 *Nuhbetet-tevarihte Ukdetul-ceman*'dan.

yazar Aini'ye göre sadece bu hazinede her biri büyüklükleri sebebiyle paha biçilmez değerde olan yedi yüz inci, bir karış uzunluğunda ve parmak kalınlığında bir zümrüt, bir sıfır zait olsa dahi Avrupa'daki en büyük kütüphaneyi geçen 2.600.000 kitaptan müteşekkil bir kitaplık, sikke ve külçe halinde altın, sarısabır, kehribar ve sayılamayacak kadar çok silah vardı. Salaheddin bu hazinenin hatırı sayılır bir kısmını doğrudan ordu kumandanları arasında taksim etti. Kütüphaneye muhafızlar tayin etti; yekûnun geri kalanını on yıl içerisinde peyderpey satılığa çıkardı ve elde edilen tutarı Haçlılara karşı askeri harekâtta ve Kahire'nin inşası için kullandı.

Şehrin kale ve surlarını yaptırdı, Nil'in sularını kaleye taşıyan sukemeri ve heybetli dehlizler inşa ettirdi. Bu sonuncusunun sanki çatılarından tecrit edilmiş gibi harikulade tanzim edilmiş sütun dizileri arasında bu eserin müellifi Salaheddin'in büyüklüğünün canlı hayallerine kendisini kaptırmıştı. Bunlara ilave olarak Şafii'nin türbesinin yakınında bir medrese, yeni Kahire'de bir hastane, Araplar döneminde Mısır'ın eski baş şehri Missr'de bir tahıl ambarı sayılmalıdır. Bütün bu mimari eserler banilerinin damgasını taşır ve üzerlerine ismi, Kahire ve Missr'in mevcut sakinlerinin cehaletleri sebebiyle Mısırlı Yusuf ile karıştırdığı Yusuf kazınmıştır. Demek oluyor ki kadim Grek dünyasının kahramanları için bahis konusu olduğu gibi burada da kimi büyük adamların kahramanlıkları tek bir isim altında birleşmiştir. Beşeri büyüklüğün iki hudut taşı arasına giren yüzyılların aralığı kuşakların düşüncesinde kaybolur ve yaygın isim tarihin geniş vadisi üzerinde bir eski dünya abidesi olarak daha mümtaz ve mütemayiz hale gelir. Bu ister Firavunun veziri ve İbrahim'in torunu, kadim tarihin Yusuf'u olsun, ister Nureddin'in vekili, Eyub'un torunu Salaheddin, yakın tarihin Yusuf'u olsun Mısırlı Yusuf için de böyledir.

Beri yandan Nureddin Salaheddin'in yükselen büyüklüğünü pek iyiye yormayan bir bakışla seyrediyordu ve artık Fatımilerin hazinesinin hâkimini istediği zaman geri çağırmanın güç ve iktidarı dahilinde olmadığını hissediyordu. Mamafih o kaldırmaya gücünün yetmediği vekilini kabul ve tasdik edecek kadar ve sonuncu da Nureddin'i hiç olmazsa zahiren metbu efendisi olarak kabul edecek kadar siyasetten haberdardı. Ve ona karşı açıktan hasmane bir tavır içerisinde görünmek istemediği ancak mecburiyet halinde kendisine bir sığınak temin etme arayışı içinde olduğu için Yemen'e karşı bir askeri harekâta girişti[230] ve ağabeyi Turanşah'ı bir ordu ile üzerine gönderdi. Bu bölge o dönemde zorbalık ve istibdadıyla ülkeyi tüketen mülhid Karmati mezhebinin bir şakirdi, Mehdi oğlu Abdünnebi tarafından idare ediliyordu. Yağmaladığı hazineyi babası Mehdi'nin Zubeyd'deki mezarında toplamıştı. Duvarlar altınla kaplanmış ve benzer şekilde kubbe de altın levhalarla bezenmişti ki birkaç mil öteden gözleri kamaştırıyordu. Altın, gümüş, inciler ve kıymetli taşlar bol bol serpilmişti. Abdünnebi bu mezarı Kâbe yerine bir hac uğrağı haline getirmek arzusundaydı ve bu sebepten ötürü Mekke'ye giden kervanları yağmalamış ve hazinesine bu yağma ve talan sırasında toplanmış ganimetleri de ilave etmişti.

Neticede bazı sultanlar ve hususiyle İran havalisindekiler siyasi saiklarla Mekke'ye haccı önlemeye teşebbüs etmiş ve bunun yerine halkın hürmet ve sadakatini, kervanlarla gelen paranın kendi ülkelerinde kalmasını sağlamak için, Fırat üzerinde Meşhed'de benzer şekilde Şah Abbas tarafından altın levhalarla kaplanmış Ali'nin türbesine veya Horasan, Tus'da Meşhed bin Musa'nın mezarına yönlendirmek istemişlerdi.

---

230 M. 1173, H. 569.

Ne var ki Mekke İslam'ın hakiki ve yegâne kutsal beldesi olarak üstünlüğünü korudu ve Karmatiler ile Vahhabilerin istilalarına boyun eğmedi. Turanşah imansızlığın hamisi Abdünnebi'yi mağlup edip öldürdü, babasının mezarını yerle bir etti ve hazineleri kardeşi Salaheddin'in Mısır'daki hazinesine dahil etti. Sonuncunun talimatıyla cuma hutbelerinin Bağdat halifesi ve Nureddin adına okutulmasını temin etti.

Nureddin'in ölümünden[231] sonra Salaheddin hem hutbede hem sikkede Mısır ve Arabistan'da eski tatbikatı sürdürdü ve her ikisinde de Nureddin'in oğlu Salih'in, on bir yaşında bir çocuğun adının geçmesine ses çıkarmadı. Ve o henüz idareye ehil olmadığından güç asilzadelerin ve bilhassa hadım Gümüştekin'in elindeydi. Sonuncu İbn el Mukaddem'i Dimeşk'e vali bırakarak genç sultanın idare merkezini Halep'e taşıdı. Nureddin'in ölümünden sonra oğlunun küçüklüğünü kendileri için uygun fırsat olarak değerlendirmek isteyen Haçlılar Dimeşk'i tehdit ettiler ve şehrin muhasarası ancak valinin külliyetli miktarda para ödemesi sayesinde kaldırıldı. Buna öfkelenen ve önde gelen adamlardan birinin davet etmesi üzerine Salaheddin ancak yedi yüz atlıyla bütün hızıyla Dimeşk'e döndü. Valiyi bu yakışıksız davranışından dolayı azarladı ve genç atabeğe saygıda kusur etmeyen bir mektup kaleme aldı. Mektubunda hürmet ve sadakatini sunduktan sonra mülklerine bir yandan Haçlılar diğer yandan yeğeni Musul hâkimi Seyfeddin olmak üzere iki cihetten saldırılması sebebiyle Suriye'ye sadece müdafaası için geldiğini kati bir dille bildirdi. Düşmanlarının düzenlediği cevap teşekkür yerine nankörlük ve itaatsizlik suçlamaları ile birlikte Mısır genel valiliğinden kısa zaman zarfında alınacağı tehditlerini ihtiva ediyordu.

---

231 M. 1174, H. 570.

Buna kızan Salaheddin mektubu getiren Menbic hâkimi Nial'a kellesi hâlâ omuzlarının üzerindeyse bunu elçiye zeval olmaz kaidesine borçlu olduğunu bildirdi ve kendisinin ifade ettiği üzere genç sultan ile şahsen görüşmek için birlikleriyle Halep'e yürüdü. Ve yolu üzerindeki Hama ve Humus'u aldıktan sonra Halep havalisinde ordugâhını kurdu. Sakinler ve genç sultan, vasisi hadım Gümüştekin'in yönlendirmesiyle Salaheddin ile bir sulh müzakeresine girişmek yerine ona karşı silahlarına davrandılar. "Allah şahidimdir," diye haykırdı Salaheddin, "silahlara başvurmak değildi meramım! Fakat mademki silahlara sarıldınız onlar karar verecek." Halep birlikleri yenildi ve bozgun halinde şehre kaçtılar ki düşmanları şimdi onu tam kararında muhasaraya başlamışlardı.[232]

Halihazırda cesur muhasaracıların kılıçlarından kurtulmanın başka bir yolunu göremeyen Gümüştekin'in Haşhaşilerin hançerlerine müracaat etti. İsmaililerin daha evvel gördüğümüz üzere Suriye'deki hâkimiyet merkezi Masyaf'ta büyük üstat olarak bu dönemde Reşideddin Sinan hüküm sürüyordu[233] ki bu adı ve işleri kendi vakayinamelerinde bugün hatırlanan bir adamdır.[234]

Masyaf Akdeniz kıyısına muvazi uzanarak Lübnan kıyısı ile birleşen Semak dağ sırasında yer alır.[235] Burası diğer on sekiz köyle birlikte Hama havalisine (*Epiphania*) aittir. O dönemde bu İsmaililerin gücünü oluşturan, on dağ kalesinin başta geleniydi ve Haçlıların muasır vakanüvisleri tarafından İsmaililerin altmış bin kişiyi aştığı tahmin ediliyordu.[236] Bu yerlerin adları Hacı Kalfa'nın Coğrafyasında bulunur;[237] bun-

232 *Nuhbetet-tevarih.*

233 *Nuhbetet-tevarih. Cihannüma.*

234 Rousseau, *Mémoire sur les Ismaîlis*, s. 13.

235 Rousseau, *Mémoire*, s. 1.

236 Guillaume de Tyr, s. 994.

237 Cihannüma, s. 591, 592.

lardan üçü daha önce bu tarihte zikredildi, yani Masyaf, Kadmus, Kehf; diğer yedisi ise Akkar, Husnelikiyad, Safita, Alika, Husnelkarnin, Sihin, ve Sarmin olup Suriye'de İsmaililerin ilk tuttukları yerlerdi.[238] Bu müstahkem mevkiler ve Haşhaşilerin hançerleri sayesinde Reşideddin Sinan Suriye'nin kuzeyinin dağlık mıntıkalarında hâkim durumdaydı. Mısır'daki Fatımi hilafetine son darbeyi vurmuş olan ve giderek artan gücü Suriye'deki Atabeglerin iktidarını çevrelemekle tehdit eden Salaheddin, dinin hakiki müdafii,[239] tarikatın tabii ve en tehlikeli düşmanıydı. Dolayısıyla hançerleri onu aralıksız fasılasız takip ediyordu. Gümüştekin baş davetçi Sinan'a daha kolay ulaşabilmek için külliyetli miktarda para ödemek zorunda kaldı. Tarikattan ricası Salaheddin'in karşılıklı intikamlarının kurbanı olmasıydı. Halep önlerindeki ordugâhta üç Haşhaşi üzerine çullandı; neyse ki ölümcül yara almadan kurtuldu ve katiller un ufak edildi.[240]

Hadım Gümüştekin Salaheddin'in mahvı için anlaşmışken neredeyse kendisininkinden kaçamayacak duruma gelmişti. Düşmanları vezir Şehabeddin Ebu Salih ve emirler Cemaleddin, Şadbaht ve Mücahid onu Meliksalih'in himayesinden mahrum etmek için suikast tertiplemek üzere bir araya gelmişlerdi. Maksatlarını önceden haber almak için siyasetinin icbar ettiği mutat vasıtalara başvurdu. Genç sultan av gezintisine çıkacağı sırada Gümüştekin kendisine bazı acil işlerin yazışması için imzasını talep ederek boş bir kağıt parçası sundu. Meliksalih tereddütsüz imzaladı ve veziri de kağıdın üstünü efendisinden Haşhaşilerin baş davetçisi Sinan'a yukarıda sözü geçen üç emirin infazı için failler talep eden bir mektup-

238 Makrizi. Ebufida.
239 [: Sa-le-ha kök fiilinde bir şeyi eski haline - düzenine getirmek, düzeltmek, tamir etmek, düzenli - uyumlu hale getirmek: ıslah etmek anlamları vardır.]
240 Nuhbetüt-tevarih.

la doldurdu. Sinan bu mektuba istinaden Meliksalih'in kendi sınırsız gücünün önünde duran engelleri ortadan kaldırma niyetinde olduğunu düşünerek birkaç katil gönderdi. Bunlardan evinin yakınında bulunan bir camiye giderken şark kapısının dışında vezire saldıran ikisi hemen orada öldürüldü.

Hemen ardından üç tanesi Mücahid'e gönderildi: biri neticeyi tesadüfe bırakmayacak kesinlikte saplayabilmek için cübbesinin eteğini yakaladı fakat Mücahid atını mahmuzladı ve cübbesini arkada bırakarak öldürücü darbeden kurtuldu. Halk Haşhaşileri yakaladı, ikisinin Mücahid'in seyisini sık sık ziyaret ettiği görüldü. Bunların biri işkenceyle infaz edildi; seyisin akıbeti de aynıydı ve göğsüne "Hainlere yataklık edenlerin ödülü budur" yazısı asılmıştı. Diğer Haşhaşi kaleye sürüklenip götürüldü ve ayaklarının delinmiş tabanlarına sopayla vurularak cürmünün saiklarını itirafa zorlandı. İşkencenin ortasında genç sultana haykırarak seslendi: "Kölelerinin öldürülmesinin efendimiz Sinan'dan sen talep ettin ve şimdi emirlerinin infazından dolayı bizi cezalandırıyorsun."

Buna öfkelenen Meliksalih Sinan'a azar ve paylamayla dolu bir mektup yazdı, o da cevap olarak kendisinin kaleme aldığı bir mektup gönderdi. Bu ikisinin arasında cereyan eden bir tür yazışmanın başlangıcı oldu. Reşideddin daha sonra İsmaililerin elinden alınmış olan Hecira mıntıkasının iadesi için sultana sık sık müracaat etti. Yazdıklarından sonuç alamaması üzerine bu defa kalemi bırakıp kamaya değil fakat daha yıkıcı bir vasıtaya, ateşe başvurdu. Haşhaşiler bu defa Halep'teki muhtelif çarşıları katran yağı ile ateşe veren kundakçılar olarak ortaya çıktı. Vali ve halkın söndürmeye dönük bütün çabalarına rağmen yangın söndürülemedi, ünlü Rum ateşine benzer bir yanıcı maddeyle çıkarıldığı için suyun etkisine karşı inatla mukavemet ediyordu. Birçok bina yanıp kül oldu ve hudutsuz miktarda her neviden zengin kumaş ve emtiayı alevler yuttu. Haşhaşiler evlerin taraçalarından sokaklara ya-

nan katran fırlattılar ve kargaşanın ortasında halkın kabaran öfkesinden zarar görmeksizin kurtuldular.[241]

Gözdesi Gümüştekin Salaheddin'e karşı Haşhaşilerin hançerini boş yere kınından çıkarmış olan Halep Sultanı Meliksalih İsmail şimdi Haçlılardan ve Salaheddin'in yeğeni, Musul hâkimi Seyfeddin'den yardım arıyordu. İlki Urfa'yı kuşatmış fakat Salaheddin'in yaklaşması üzerine çekilmişti; mamafih Seyfeddin ve kardeşi İzzeddin güçlerini Halep'te İsmail'in güçleriyle birleştirdiler. Salaheddin bir kez daha sonuncuyla bir sulh anlaşmasına varmaya çalıştı. Ona alçakgönüllü bir dille Hama, Humus ve Baalbek'in iadesini teklif etti. Fakat onun bu cömertliği zayıflık olarak yorumlandı. Hama'da büyük bir savaşa girişti, Musul ve Halep güçleri bu savaşta tamamen bozguna uğratıldı.[242]

Salaheddin bugünden itibaren hükümranlık yolunda sağlam adımlarla ilerledi, o zamana kadar Mısır ve Suriye'de Salih adına icra edilen iki hükümdarlık imtiyazını, hutbe ve sikkeyi kendi adına çevirdi. Bu sonuncu Halep'i varılan sulh ile ancak rica minnet elinde tutabildi, Hasan Keyf ve Mardin kuvvetleriyle birlikte yeniden askeri harekata girişen Musul hâkimi ise Hama yakınlarında, Tel'de ordugahını da ordusunu da kaybetti. Salaheddin ganimeti askerleri arasında taksim etti, mahpusları serbest bıraktı, ve Asas, Menbic ve Bosa Kalelerini aldı.

Bir Haşhaşi kuşatma esnasında sultana ikinci kez saldırdı ve kafasından yaralandı. Salaheddin tam zamanında suikastçının elini yakaladı ve yere yıktı. Hemen ardından bir ikincisi hızla atılıp saldırdı fakat muhafızları fırsat vermeden devirdiler; onu iki tanesi daha takip etti fakat daha iyi netice

---

241 İbn Furat.

242 M. 1175, H. 571.

elde edemediler.[243] Benzer bir teşebbüste hayatını kaybetmiş olan daha önceki üç görevlinin akıbetleri gözlerinin önünde olduğu için hedeflerin üzerine ardı ardına atılıp çullanmak ve böylece sultanı ile muhafızlarını şaşkınlığa düşürmek suretiyle daha iyi netice alacaklarını umuyorlardı. Tertiplerinin ilk kısmı sonuncudan daha başarılıydı. Bu tekrarlanan saldırılardan dehşete kapılan Salaheddin çadırına çekildi, ordusunu topladı ve bütün yabancıları etrafından uzaklaştırdı.[244]

Ne var ki ertesi yıl[245] Musul ve Halep hâkimleriyle bir anlaşma akdeder etmez İsmaililerin mıntıkası üzerine saldırdı, yakıp yıktı ve Masyaf Kalesi'ni muhasara altına aldı. Baş davetçi Sinan'ın yalvarmalarından etkilenen amcası, Hama hâkimi, Şehabeddin araya girip yeğenini gelecekte Haşhaşilerin hançerinden korunup esirgenmesi şartıyla sulh yapmaya ikna edilmemiş olsaydı muhasarayı sürdürüp İsmaililerin Suriye'deki gücünü ortadan kaldıracaktı. Ve doğrusunu söylemek gerekirse Salaheddin bu suikast teşebbüsünden sonra on beş yıl hüküm sürdü, bir başka suikast saldırısına uğramaksızın Mısır ve Suriye'deki askeri harekatlarını sürdürdü, Haçlıların en güçlü yerlerini, hatta bizzat Kudüs'ü bile zapt etti.

İster Haşhaşilerin bu çifte başarısızlığı, ister tarikatın Haçlıların en büyük düşmanı Salaheddin'i bir denge unsuru olarak muhafaza etmenin elzem olduğunu düşünmesi, isterse tarikatın temel düsturlarının hilafına, bir sulh anlaşmasının kutsallığına dair bir fikrin, Hasan ve Muhammed her türlü dini ve ahlaki bağı çözüp gevşetmiş, mülhidliğin sırlarını alenen avama ifşa etmiş oldukları için her ne kadar en uzak ihtimal de olsa, baş davetçinin kafasında belli belirsiz dolaşması onları bir üçüncü teşebbüse girişmekten alıkoymuş olsun,

243 Nuhbetüt-tevarih.
244 Ebulfida ad ann. 571.
245 M. 1176, H. 572.

Reşideddin Sinan'ın hem öğreti hem siyaset bakımından kendine has bir yol, hem de seleflerinin ve mevcut büyük üstadın yolundan bazı farklılıklar gösteren bir yol tuttuğu görülmektedir. Yukarıda gördüğümüz üzere ilki Templier tarikatının gizli dostlarıydı, sonraki ise din adına her ne varsa ayaklar altına almıştı. Mamafih Sinan'ın itikadı ve siyaseti Haçlıların muasır tarihçilerinin ortak beyan ve nakillerinin de açıkça gösterdiği üzere[246] bir başka istikamet tuttu.

Sur piskoposu Guillaume ile Akka piskoposu Jacob'un Dağın İhtiyarından Kudüs kralına gönderilmiş bir elçi vesilesiyle Haşhaşilerin kökeni, sistemi ve disiplini hakkında anlattıkları şark kaynaklarından çıkardığımız ve önceki kitaplarda okurlarımıza sunduğumuz malumat ile gayet iyi örtüşür:

"Haşhaşiler," diyor onlar, "İslam'ın buyruklarının en katı ve tavizsiz riayetkârlarıydı. Bu deha ve tebahhuru ile temayüz etmiş bir büyük üstat dönemine ve onun Hıristiyan akidesi ve İncil'in öğretisi hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduktan sonra namazları kaldırıp oruçları ilga edinceye ve ayrım gözetmeksizin herkese şarap içip domuz eti yemeyi serbest bırakıncaya kadar böyle devam etti. Onların dininin temel esası baş keşişe körü körüne itaatten ibarettir ve onlar ancak bu suretle ebedi hayata erişebileceklerine inanırlar. Kendisine genellikle İhtiyar [Şeyh] denilen bu hâkim ve üstat Bağdat'ın ötesinde yer alan Fars bölgesinde (Cibal veya Irak-Acemi) mukimdir. Burada (Alamut'ta) gençlere gizli akideler ve zevkler öğretilir, çeşitli dillerde eğitim verilir ve ardından ellerine hançer tutuşturulup bütün dünyaya ya tarikatlarının düşmanları oldukları için kin ve intikam uğruna veya dostlarını sevindirmek veya değerli bir ödül elde etmek için Hıristiyan Müslüman ayrım gözetmeksizin öldürmeye

246 Guillaume de Tyr, Gèstis Dei per Francos, s. 994. Jacobi de Vitriaco Historia Hirosolimœ s. 1062.

gönderilir. Verilen vazifenin yerine getirilmesi uğruna hayatlarını kurban etmiş olanlara cennette şehitler olarak daha büyük mutluluklar vaat edilir; hayattaki akrabaları hediyelere boğulur ve eğer köle iseler özgürlüklerine kavuşturulur. Kendilerini cinayete adayıp aldıkları kanlı buyrukları infaz etmek üzere kardeşlerinin manastırından neşe içerisinde dört bir tarafa yayılan bu talihsizce yanlış yola sevk edilmiş gençlerin istila ettiği böyle bir dünyaydı; kimi zaman keşiş, kimi zaman tüccar olarak farklı kılık ve kisveler altında ortaya çıkıyorlardı: ve doğrusu o kadar farklı suretler ve öylesine büyük bir ihtiyat, tedbir ve teyakkuz içerisindelerdi ki damgalanmış kurbanların hançerlerinden kaçıp kurtulmaları imkânsızdı. Halk tabakası ve ayak takımı tehlikeden uzak ve güvendeydi çünkü Haşhaşiler onlara saldırmanın kedilerine biçtikleri büyüklüğün altında kaldığını düşünürlerdi. Fakat asilzadeler, ve sultanlar için ağır bir bedel mukabilinde hayatlarının fidyesini ödemekten veya mütemadiyen silahlı ve zırhlı, etrafı muhafızlarla sarılı olarak sürekli bir teyakkuz hali içerisinde yaşamaktan başka bir çare yoktu."

İlim erbabı iki piskoposun eserlerinde yer alan ve mana cihetinden birbiriyle örtüşen bu sayfaların doğulu yazarların naklettikleriyle dikkatli ve özenli mukayesesi neticesinde çok şeyin eksik olduğu fakat hiçbir şeyin yanlış olmadığı görülür. Başlangıçta İslam'ın vecibelerinin harfiyyen yerine getirilişi, son büyük üstatlar, Hasan II ve Muhammed II döneminde her türlü mükellefiyetin kaldırılması, körü körüne itaat yemini, ölüme adanmış Haşhaşiler çetesi, çıraklık yahut namzetlik dönemleri, tarikatın kuruluşu, cinayet siyaseti burada birkaç kelimede ihtiva edilir.

O zamana kadar Bizans ve Haçlı vakanüvisleri dışında başka kaynaklardan yararlanmamış olan Avrupalı tarihçilerin, D'Herbelot ve Deguignes gibi şarkiyatçıların Haşha-

şileri nasıl olup da bildik hanedanlıklardan biri olarak kabul ettiklerini anlamak gerçekten güçtür. Halbuki burada her şey bir tarikata işaret eder zira onlar açıkça, keşişten, manastırdan, büyük üstattan, tarikat kuralı ve dinden söz ederler, tıpkı Templier, Hospitalier ve Töton şövalyeleri bahis konusu olduğunda söz ettiğimiz gibi. Her şey bu tarihin daha önceki kitaplarının muhtevasıyla uyum içerisindedir: tek bir keyfiyet, yani elçilik heyeti gönderen baş davetçinin [*daiel kebir*] Hıristiyanlığa meyyal ve din değiştirmeye arzulu olduğu için dönemin büyük üstadının sistematik dinsizlik tertip ve tasarısı ile aynı fikirde olmaması bunun dışındadır. Ya haçlılar kendilerini sofuca bir yanlışla kandırarak, büyük üstadın İslam'dan kesin olarak döndüğü için Hıristiyanlığı kabul edeceğine inandırdılar yahut takip ettiği siyaset kendisini Kudüs kralını bu görüşte dolayısıyla tarikatın dostu olarak tutmaya sevk etmiş olmalıdır, veyahut bu tahminlerin her ikisinden de daha muhtemel olanı bu temsil fikrinin Alamut'taki büyük üstattan değil fakat tarikatın Suriye'deki baş davetçisi, Masyaf hâkimi Reşideddin Sinan'dan çıkmış olmasıdır.

Tapınakçılara yıllık haraç ödeyen ilki değil fakat bu sonuncusu olmalıdır ki kaldırılmasını sağlamak sözü geçen temsil heyetinin başta gelen hedefiydi; ve bizim görüşümüze en yüksek ihtimal derecesini kazandıran şey Reşideddin'in yazdıklarının muhteviyatıdır ve bunlar Suriye'de İsmaililerden geri kalanlarca günümüze dek muhafaza edilmiştir.[247] Bunlarda Hıristiyanlığın ve onun kutsal kitaplarıyla bir tanışıklığın aşikâr izlerine tesadüf edilir.[248]

---

247 Extraits d'un livre des Ismaélis, par M. Rousseau, tiré du LII cahier des Annales des voyages.

248 Mémoire sur les Ismaélis, par le même, tiré du XLII cahier des Annales des voyages, s. 13. —Bu cildin sonundaki Haşiye A'ya bakınız.

Basra'lı Süleyman'ın oğlu Reşideddin Ebulhaşir Sinan kendisinin Tanrının bir tecessümü olduğu iddiasında idi.[249] O hep kendisini aba nevinden kıyafetler içinde gösterdi; yerken, içerken, uyurken veya tükürürken asla görülmedi. Gün doğumundan gün batımına kadar bir kayanın tepesinden halka vaaz etti ve uzun zaman dinleyicileri tarafından bir üstün varlık olarak görüldü. Ne var ki büyük bir depremde[250] bir taş ile yaralanıp topalladığını gördüklerinde hem kendisini içine soktuğu kutsallık kisvesini hem hayatını kaybetmeye yaklaşmıştı, zira halk bir düzenbaz olduğunu anladığı için onu öldürmeye kalkmıştı. Beriki onları sakinleştirdi, üzerinde bir münzevi gibi uzun zamandır vaaz etiği kayadan inip dinleyicilerini bir ziyafete davet etti ve belagatinin gücüyle onları kedisine reisleri olarak itaat ve sadakate hep bir ağızdan yemin ettirmeye muvaffak oldu.[251] İsmaililerin İran'daki büyük üstadının bütün sırları ifşa ettiği ve bu suretle tarikatın temellerinin altını oyduğu andan itibaren o kendisini bir havari halesine büründürmek ve Suriye'deki hâkimiyetini pekiştirmek için beklediği fırsatı yakalamış oldu.

Bu sebepten ötürü o doğulu tarihçilerce tam bir fikir birliği içerisinde Suriye'deki İsmaili öğretisinin reisi olarak kabul edilir[252] ve yazıları bugün bile bu ülkede hâlâ mevcudiyetini sürdüren İsmaililerce esas ve miyar telakki edilir. Bunlar birbirine mütenakız inanç esaslarının şekilsiz bir karmaşasından ibarettir ve muhtemeldir ki tamamı ancak mecazi olarak anlaşılmalıdır: Kuran ve İncillerden esas kısımları çıkarılıp bozulmuş parçalar, ilahiler, münacatlar, hutbeler, dualar, ibadet kuralları halitası. Bunların ilk haliyle muhafaza edilmiş

249 Extraits d'un livre des Ismaélis, s. 10.
250 M. 1157, H. 552.
251 İbn Furat.
252 Hacı Kalfa, Cihannüma'da, ve Ebulfida, ad. ann. 588.

olması zayıf ihtimaldir, muhtemeldir ki günümüze tıpkı Dürzilerin kitapları gibi daha sonraki yüzyılların hurafe ve cehaleti ile harmanlanarak ulaşmış olmalıdır. Nitekim Dürziler de tıpkı İsmaililer gibi neredeyse kurucularının ruhlarıyla tanınmaz hale geldikleri için ilk dogmaları hakkında ancak eksik bir bilgiye sahiptir ve mecazi öğreti geleneğini kaybetmiştir.

Demek oluyor ki Kudüs kralı Amaury döneminin son yıllarında Bahaeddevle'yi, maharetli, basiretli, belagatli bir adamı, gizli bir teklifle elçi gönderen Masyaf'ın baş davetçisi Reşideddin Sinan'dı, çağdaşı Alamut büyük üstadı değil. Teklif şuydu: dağlardaki en yakın komşuları Tapınakçıların kendilerini yıllık iki bin dukalık bir meblağdan kurtarmaları şartıyla o ve takipçileri vaftiz olup, onlarla kardeşçe ve barış içerisinde yaşayacaklardı. Kral Amaury elçiyi neşeyle kabul etti, kurtarılmayı rica ettikleri iki bin dukayı Tapınakçılara kendi kesesinden ödemeyi yapacağını vaat etti ve bir vakit elçiyi tuttuktan sonra kılavuz ve muhafız takımı eşliğinde İsmaililerin sınırına kadar geçirdi. Çoktan Trablus topraklarını geçip Tortossa veya Antoradus etrafındaki dağlarda bulunan ilk kalelerinin yakınlarına ulaşmışlardı ki birdenbire bir Tapınakçı çetesi pusudan fırladı ve elçiyi öldürdü.[253]

Demek oluyor ki İsmaililerin gizli müttefikleri ve onların öğretilerinin takipçileri olmalarından kuşkulanılan bu şövalyeler tıpkı Haşhaşiler gibi kendilerini açığa çıkarıyorlardı: taammüden[254] cinayet suçu Tapınakçıların ve Haşhaşilerin dinini bir araya getiren bir rabıtaydı. Bu cinayetin canisi Gautier de Dumesnil, tek gözlü, habis, aşağılık bir adam idi; ne var ki o bu işi hususi haset veya garaz saiklarıyla değil fa-

---

253 Gèstis Dei per Francos, s. 994 ve 1143.
[Bu cinayetin anlamı ve günümüzde olup bitenlerle analojik rabıtası için kitabın sonundaki Haşiye F'ye bakınız.]

254 [: bilerek, isteyerek ve tasarlayarak.]

kat kardeşlerinin bilgisiyle ve büyük Üstat Odo de Saint-Amand'ın talimatıyla tarikattan intikam almak için yapmıştı. Ortada Haşhaşiler'in kendilerini yıllık iki bin duka tutarındaki haraçtan kurtarmaya kalkmış olmalarından başka bir sebep yahut saik görünmüyor ki bunun yolu da ya komşularıyla barışı parayla satın almak veya verilmiş hizmetlerin karşılığı saymaktı: mesela daha önce yerinde zikredildiği üzere tabii hamileri Mısır sultanına karşı askeri harekâta katılmayı reddetmeleri böyledir.[255]

Hıristiyan isminin şerefinin ve kendi haysiyetinin bu kadar keskin bir darbe aldığı bu gaddarlığa fena halde öfkelenen kral alınması gereken uygun tedbirler hususunda kendilerine danışmak için bölgesinin prenslerini topladı. Hepsinin ittifak ettikleri karar din ve kraliyet otoritesinin aynı derecede ağır hakarete uğradığı ve bu cinayetin cezasız kalmasına izin verilemeyeceğiydi. Heyet tarafından kral ve bölgesi adına Odo de Saint-Amand'dan bu kadar habis ve alçakça bir iş için tarziye talep etmek üzere Mamedun'dan Seiher ve Turholdt'tan Gottschalk gönderildi. Odo, ne Tanrı'dan korkan ne insanlardan utanan bu mağrur ve habis adam[256] kibir ve öfke ile patlayarak kendisinin Dumesnil kardeşe zaten bir ceza verdiğini ve onu kutsal pedere göndereceğini, el sürülmesini bizzat kendisinin yasakladığını ve bu meyanda daha hissiyatının telkin ettiği birçok şeyi söyledi. Fakat daha sonra Sayda'da büyük üstat ve bazı Tapınakçılarla buluşan kral bir meclis teşkil etti ve katil ağır ihanet suçlusu olarak tarikatın misafirhanesinden zorla çıkarılıp zincire vurulmuş olarak Sur'daki bir zindana atıldı.[257] Kralın kısa süre sonra bu hadiseyi takip eden ölümü caniyi hak ettiği cezadan korumuş oldu.

255 Gèstis Dei per Francos, s. 978.
256 Gèstis Dei per Francos, s. 1215.
257 M. 1173, H. 569.

Mamafih Sayda savaşında[258] Salaheddin tarafından esir alınması üzerine büyük üstat da kendisininkiyle buluştu, savaşın kaybı onun kusuruna bağlanmış ve kendisi de aynı yil zindanında sefalet içerisinde ölmüştür. Haddizatında kral Haşhaşilerin gözünde aklanmış görünüyordu; fakat onları Hıristiyanlığa döndürme umudu kaybolmuştu; ve hançerleri Müslümanların reislerine karşı uzun zamandan beri olduğu gibi Haçlıların prenslerine karşı şimdi yeniden kınından çıkıyordu. Genç Trablus kontunu dua için diz çöktüğü sırada hançerlemelerinin ve kanıyla sunağı lekelemelerinin üzerinden kırk iki yıl geçmişti.[259] Hıristiyan idarecilerle bu uzun süren hançer ateşkesi Sur senyörü ve Montferrat markizi Konrad'ın hunharca katliyle derhal bozuldu. İngiltere kralı Richard hem Avrupa hem Asya tarihlerinde Haşhaşilerin hançerleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiş olan bu menfur işin suç ortaklığı veya kışkırtıcılığı ile suçlandı.

Haçlıların en başta gelen kahramanlarından birinin muhteşem şöhretine leke süren bu cürmün tafsilatına ve saiklarına pek istekli olmayan bir kalemle işaret ediyoruz. Ne ki bu lekeyi tarafsız bir yazarın nazarından onun ne askeri şöhreti ne düzmece vesikalar kaldırabilir. Onu bu cinayetten aklamayı hedefleyen Dağın İhtiyarının [Şeyhül Cebel] Richard'ın taraftarlarınca düzenlenmiş olan sözde mektubu lehine değil aleyhine bir delil olarak durmaktadır çünkü onun aşikâr bir uydurma ve düzmecelik olduğu ispatlandı.[260]

Bu mektup şeriat adına bir yemin ile başlar ve Selefkiler hanedanı dönemine uygun tarih ile sona erer; bunların her

258 M. 1178, H. 574.
259 M. 1149, H. 544.
260 V. Eclaircissemens sur quelques circonstances de l'histoire du Vieux de la montagne. Mém. de l'Acad. des inscriptions, XVI, 155. Bu cildin sonundaki Haşiye B'ye bakınız.

ikisi de İsmaililer için bütünüyle yabancı ve bilinmedik şeylerdi. Çünkü bu dönemde onlar alenen şeriatı ayaklar altına almış ve Hicret'i esas alan takvim (kaldı ki bu İslam ülkelerinde kullanılan tek takvimdir) yerine Hasan II'nin tahta çıkışını esas alan takvimi koymuşlar ve onu şeriatın ilgası ile başlayan yeni bir devir haline getirmişlerdi. Yazarın Dağın İhtiyarını Masyaf'tan tarihlendirmesi aslında Richard'ın ne lehine ne aleyhine bir şey ispat eder; bilakis ileri sürdüğümüz görüşün ihtimal payını, yani Haçlıların uzakta Alamut'taki büyük üstadın varlığından haberdar olmadıklarını fakat Masyaf baş davetçisini tereddütsüz Dağın İhtiyarı olarak düşündüklerini kuvvetlendirir. Kahraman hesabına bu düzmece eserin vermek istediği intibaa göre bu kadar geniş yankı uyandırmış cinayet sadece tarikatın intikamının eseri ve örneğiydi. Sebep olarak öne sürülense markizin Sur'da elim kazaya uğramış bir kardeşin malına el koyup öldürmesi ve talep edilen tarziyeyi tarikat temsilcisine vermek yerine onu denize atmakla tehdit etmesidir. Markizin ölümü o zaman kararlaştırılmış ve Sur'da bütün halkın huzurunda iki kardeş tarafından infaz edilmiştir.

İster kendisi tarafından kaleme alınmış isterse Richard'ın taraftarlarınca inanılır olarak kabul edilmiş olsun her iki halde de Nicolas de Treveth'ın bu Latince imalatındaki doğru şeylerin tamamı olan her şey cinayetin işleniş tarzı ve teferruatı ile mahdut ve mukayyettir. Markize keşiş kılığına bürünmüş[261] ve ona Sur'daki pazar yerinde görünmeden yaklaşmış iki Haşhaşi saldırmıştır. Katillerin kışkırtıcısı veya azmettiricisi olarak sadece batılı değil doğulu kaynaklar da Richard Coeur de Lion, İngiltere kralı ismini verir. Albéric de Trois-Fontaines ismini açıkça doğrular[262] fakat kuşku duyanlarla birlikte eğer

261 Ebulfida, ad. ann. 588. Nuhbetet-tevarih.
262 Chron. Alberici Trium-font. ann. 1192.

terazi doğulu tarihçilerin tarafsız tanıklığının ağırlığıyla Richard'a karşı dönmüş olsaydı Nicolas de Treveth'ın çelişkisi suçlamaları için dengeleyici ağırlık olabilirdi. Haçlı tarihi için klasik bir eser olan Kudüs ve El Halil tarihinin yazarı markiz cinayeti başlığı altında açık seçik söyler: "Markiz Rebiyülevvel ayının 13'ünde Sur piskoposunu ziyarete gitti; dönüşte iki katilin saldırısına uğradı ve hançerlendi. Katiller yakalanıp işkenceye tabi tutulduğunda kendilerini İngiltere kralının tuttuğunu itiraf ettiler. İşkenceler içerisinde öldürüldüler."[263]

Aynı eser Richard'ın kurnazlık ve hainliğinin daha başka özelliklerini de ihtiva eder ki bunlar onun karakterini sadece derin bir şekilde lekelemeye ve bu cinayetin azmettiricisi olduğu kuşkusunu ancak doğrulamaya hizmet eder. Dolayısıyla Sur markizinin yakın akrabası olan Avusturyalı Leopold tarafından Richard'ın hapsedilmesi öyle görünüyor ki akrabasının ölümü için misliyle mukabelenin lüzumlu bir tedbirinden ibaretti.

Buna mukabil krallarının üzerinden bu suikastın kuşkusunu kaldırmak ve onu tutsaklığından bir an evvel serbest bırakmak ve Dağın İhtiyarının Avusturyalı Leopold'a yukarıda sözü geçen mektubunu[264] düzenlemek için aynı anda ve aynı görüşle Guillaume de Neubourg'un büyük üstat tarafından Fransa kralı Philip Augustus'a gönderildiğinin zikredildiği bir ikinci mektubu tertiplemişlerdi. Bu mektup da tıpkı ilki gibi görünen yüzü itibarıyla bir kalpazanın işaretlerini taşır.[265] Haşhaşilerin büyük üstadına kendisi için *simplicitas nostra* dedirtilir ki biz kendi *simplicitas*ımızın[266] böyle bir şeye inanacak

---

263 Enisol-Celil fi Kuds vel Halil. *Bkz.*, Mines de l'Orient, C. IV.
264 Sonda Haşiye C'ye bakınız.
265 Guillaume de Neubourg. Vide Dissertation sur les Assassins, par M. Falconet, dans les Mémoires de l'Académie, t. XVII, s. 167.
266 [:sadelik, saflık.]

kadar yanılmasına izin veremeyiz. Bu aşikâr düzmece yazıda Dağın İhtiyarı Richard'ın isteği üzerine Fransa'ya kral katli tasarılarıyla Haşhaşiler göndermenin asla aklından geçmediğine Fransa kralını temin eder.

Sahteliği ilkinden daha da aşikâr olan bu ikinci mektup Richard'ı aklamak yerine Montferrat markizinin katlinin Fransa kralına karşı benzer bir teşebbüsün kuşkusunu üzerine çektiğini ispat eder. Philip Augustus'un tarihçisi Rigord[267] kral 1192 yılında Pontoise'dayken Richard'ın kendisine hazırladığı suikastın hazırlıklarını yaptığı hususunda Filistin'den gelen mektuplarla bilgilendirildiğinden güvenliği için ağır topuzlarla silahlandırılmış bir muhafız temin ettiğini anlatır. Ve yüzyıl sonra manzum bir tarih kaleme alan Guillaume Quiart[268] Haşhaşilerin bütün cinayet sistemini açıkça Fransa kralını kurban etmek için gençleri acımasız buyruklarına körü körüne itaate eğitip alıştıran İngiltere kralına yıkar ki bunun üzerine ilki kendisi için *ser gens à masses* muhafız temin eder. Önceden alınan bu tedbirler temelsiz ve abartılmış olsa bile yine de bunlara Richard'ın bilinen işleri ve karakteri sebebiyet vermiştir. Montferrat markizinin katli böylece İngiliz kralının Avusturya'da tutsak edilmesine ve benzer şekilde Fransa'da ilk kraliyet muhafız veya hassa kıtasının bir kurum olarak tesisine yol açmıştı.

Binleri bulan aşikâr cinayet suçu sabit olmuş, bin birincinin töhmeti altında kalmış olan Haşhaşiler tarikatını aklamaya çalışmak belki kadri bilinmeyen beyhude bir iş gibi görünebilir; fakat tarafsızlık vecibesi bu vazifeyi, her ne kadar ne aklasa ne suçlasa bile, hakikate sadık kalan tarihçinin omuzlarına yükler. Tarikat Philip Augustus'un şahsında ister bir prensin ister daha fazlasının hayatına kastetmiş olsun, Mont-

267 Rigord, *dans du Chesne*, V. s. 55.
268 Mem. de l'acad. des Inscriptions, XVI. S. 161.

ferrat markizini katletmiş olan katillerin hançerlerinin talimatını veren büyük üstat ister hususi intikam saikıyla ister Richard'ın arzusuyla hareket etmiş olsun, bütün bunların pek bir önemi yoktur; cinayete iştirak caninin cürmünü hafifletmez.

Dolayısıyla 1158 yılında Milano muhasarasında Frederic Barbarossa'nın ordugâhında bulunan ve imparatorun tam zamanında ikaz edildiği Arap Haşhaşi'nin[269] İspanya'dan mı yoksa Suriye'den mi geldiğini; papa tarafından mı yoksa İsmaililerin büyük üstadı tarafından mı kullanıldığını; Frederic'in Dağın İhtiyarına mı yoksa yedi tepeninkine mi kurban olmak üzere seçildiğini araştırmaktan geri durmamalıyız. O Filistin ve İtalya'daki askeri harekatları, gerek dinsizlere gerek papalık kürsüsüne karşı girişimleriyle hem Bağdat hem Roma'daki yüksek dini önderleri [*Pontifex*] aynı derecede korkutup ürkütmüştü; ve onun ölümüne Dicle [Tiger] üzerindeki halife Tiber üzerindeki halifeden daha az sevinmezdi.

Mamafih bir gaddarlığın talimatıyla kazançlı çıkan her zaman onun müsebbibi veya faili olarak suçlanmamalıdır. Barbarossa'nın torunu, Friedrich II Papa Innocentus tarafından Lyon kilise meclisinde[270] Bavyera dükünü katletmek üzere Haşhaşileri kullanmakla suçlandı ve aforoz edildi. Buna mukabil Friedrich Bohemya kralına mektubunda Avusturya dükünü kendisine karşı benzer tertip ve tasarıları aklından geçirmekle suçlar.[271] Ne var ki bu suçlamalar maznunun mücrimliğini değil fakat sadece Haşhaşilerin cürmünü ispat eder.

Montferrat ve Sur Markizi ile Reşideddin Sinan'ın ölümünün ardından iki yıl sonra[272] Champagne Kontu Henri Ermenistan'ı ziyaret güzergâhında Haşhaşilerin bölgesinin yakı-

---

269 Radevicus Frisingensis, l. II, c. 37. Sigonius Guntherus.
270 Franciscus Pagus *Breviarium hist. chron. crit.*, ad ann. 1244.
271 Epistolœ Pétri de Vineis, l. III, cap. 5.
272 M. 1194.

nından geçti; Reşideddin Sinan'ın halefi olan baş davetçi onu karşılamak ve dönüşte kalesini ziyaret etmesi için davette bulunmak üzere elçiler gönderdi. Kont daveti kabul etti ve geldi; baş davetçi onu karşılamaya koştu ve kendisine büyük izzet ve ikramlarda bulundu. Birlikte muhtelif kale ve hisarları gezdiler ve en sonunda onu oldukça yüksek burçları bulunan bir kaleye götürdü. Bir süre sonra gözleri beyaz kıyafetlere bürünmüş dolayısıyla gizli öğretilere intisap etmiş iki muhafıza takıldı. Baş davetçi konta bu adamların Hıristiyanların prenslerine ettiklerinden daha fazla itaat ettiklerini söyledi ve bir işaret vermesi üzerine bunlardan ikisi derhal kendilerini kulenin tepesinden aşağıya fırlattılar ve kalenin eteğinde parça parça oldular. "Arzu ederseniz," dedi baş davetçi şaşkınlıktan donup kalmış konta, "bütün beyazlarım kendilerini mazgallı siperlerden aşağıya fırlatsın." Beriki reddetti ve kendi hizmetkârlarından böyle bir itaati asla bekleyemeyeceğini itiraf etti.

Kont kalede belli bir zaman kaldıktan sonra ayrılırken hediyelere boğuldu. Ve baş davetçi ona vedalaşırken bu sadık hizmetkârlar vasıtasıyla tarikatın düşmanlarını ortadan kaldırdığını söyledi.[273] Bu körü körüne itaatin tüyler ürpertici örneğiyle baş davetçi tarikatın kurucusunun ayak izlerini harfiyen takip ettiğini göstermiş oluyordu ki bu sonuncusu Melikşah'ın elçisine sadık takipçilerinin adanmışlığının benzer bir delilini göstermişti.[274] Selçukların sultanı Celaleddin Melikşah itaat ve sadakatini talep etmek için bir elçi gönderdiğinde Sabbah'ın oğlu huzuruna sırlara intisap etmiş olanlardan birkaçını çağırmış ve onlardan birini işaretle çağırarak "kendini öldür", diğerine "kendini kale duvarından aşağı fırlat" demesi üzerine biri anında hançerini böğrüne saplamış,

273 Marinus Sanutus, l. III, part. X, c. 8.
274 Elmacini, *Hist. Sâracenica*, l. III, s. 286.

diğeri hiç beklemeden kendisini bırakmış ve kale hendeğinde parçalanmış bir cesede dönmüştü. Bunun üzerine büyük üstat dehşetten dili tutulmuş vaziyetteki elçiye dönerek, "Bu şekilde bana itaat eden yetmiş bin sadık hizmetkârım var. Efendine cevabım bu olsun," demişti.

Doğunun tarihçileri gibi Haçlıların tarihçileri de bu anlatılanlara dair fikir birliği içerisinde oldukları için yetmiş bin Haşhaşi (Sur piskoposu Guillaume altmış bin, Akka piskoposu Jakop kırk bin rakamını verir ki bu sayıya sadece sırlara intisap etmiş olanlar değil fakat tarikatın halk tabakasından müntesipleri de dâhildir) ile ilgili abartılı rakam bir tarafa bırakılacak olursa bu hadisenin gerçekliği hakkında tıpkı namzetlik devresi ve cinayette acemilerin talim-terbiyesi hususunda olduğu gibi makul bir şüphe serdedemeyiz. Venedikli Seyyah Marco Polo[275] bu son bahiste izahatta bulunanların ilkiydi ki döneminde bunlara itibar edilmemiş ve hatta daha sonra seçkin kimselerce şüpheyle karşılanmıştı. Ne var ki bu beyan ve ifadelerin hemen her bakımdan doğulu kaynaklarla örtüştüğü görüldüğü için[276] Marco Polo'nun naklettikleri yeni bir güç kazanır; ve tıpkı Herodotos'un doğruluğu gibi onun doğruluğundan da yüzyıllar boyu şüpheciler kuşkulandıktan sonra kadim tarihin babasının sadakati ve çağdaş seyyahların babasının doğruluğu doğulu yazarların tamamen ittifak ettikleri tanıklığıyla günden güne daha da göz kamaştıran bir ışıkla parlamaktadır.

Haşhaşilerin gerek İran merkezinde gerek Suriye topraklarında, yani hem Alamut hem Masyaf'ta duvarlarla çevrili bir mekan içerisinde harikulade bahçeler, hakiki şark cennetleri bulunuyordu. Burada aralarından su arklarının geçtiği çiçek

---

275 Marco Polo, *de Regionibus orientalibus*, l. I, c. 28.

276 Siret Hakem biemrillah dans les Mines de l'Orient, part. III, s. 201, Arapça ve Fransızca.

tarhları, meyve ağaçları fundalıkları, her adımda yerden suların kaynadığı gölgeli yürüyüş alanları, yeşillik kayranlar; gül çardakları, üzüm bağları: İran halıları ve Rum ev eşyalarıyla döşeli, altın, gümüş ve kristal kadehlerin aynı pahalı malzemelerden mamul tepsilerde göz kamaştırdığı şaşalı konaklar, çinili köşkler; Kuran'da tasvir edilen huriler ve gilmanlar gibi kara gözlü ve şuh, uzandıkları minderler gibi yumuşak, sundukları şarap gibi sarhoş edici, çekici genç kızlar ve yakışıklı delikanlılar vardı. Tellerden dökülen musiki kuşların şakımalarıyla karışıyor, rakkasenin nağmeleri derelerin çağıltısıyla kaynaşıyordu. Her şey haz, vecit ve şehvet yayıyordu.

Kuvvet ve azmiyle Haşhaşi hizmetine devşirilmeye değer bulunan bir genç büyük üstat veya baş davetçinin masasına ve sohbetine davet ediliyordu: ardından burada banotuyla[277] (*haşhişe*) sarhoş edilip bahçeye taşınıyor ve uyandığında kendisinin cennette olduğunu zannediyordu: etrafındaki her şey, bilhassa huriler onun bu yanılgısını pekiştirmeye katkıda bulunuyordu. Peygamberin kurtuluşa ermiş olanlara vaat ettiği cennet hazlarını takati elverdiği nispette tattıktan sonra, hurilerin gözlerinden kuvvetten düşüren hazzı ve göz kamaştırıcı kadehlerden sarhoş edici şarabı kana kana içtikten sonra dermansızlık ve afyonun verdiği tatlı rehavete gömülüyordu; birkaç saat sonra uyandığında kendisini tekrar ruhanisinin yanında buluyordu. Sonuncu onu geçen bu kısa zaman dilimi içinde bedenen yanında kaldığı fakat ruhen cennette sarılıp sarmalandığı ve hayatlarını akidelerinin hizmetine ve reislerinin itaatine adayan adanmışları bekleyen ebedi saadeti önceden tattığı hususunda ikna etmeye çalışıyordu.

Bu şekilde aklı çelinip meftun bırakılmış gençler kendilerini körü körüne cinayet araçları olarak adıyor ve ebedi hayatın

277 [: *Hyoscyamus.*]

hissedarları olabilmek için şevkle hevesle kendilerini kurban etmek için bir fırsat arıyorlardı. Peygamberin Kuran'da Müslümanlara vaat ettiği fakat çoklarına güzel bir rüya ve boş vaat olarak görünen şeyi onlar gerçek haliyle tadıyorlardı; ve cennet zevkleri onları cehennemlik işler için can atar hale getiriyordu. Bu sahtekarlık fark edilmeksizin sürüp gidemezdi; ve dördüncü büyük üstat dinsizliğin bütün sırlarını avama faş ettikten sonra muhtemelen zaten her şeyin yeryüzünde serbest bırakıldığı müntesipler için çok az cazip yanı kalmış olan cennet zevklerinin de perdesini kaldırmış olmalıdır. O zamana kadar haz vermek için bir araç olarak kullanılmış olan şeyin kendisi şimdi bir gaye haline gelmişti; ve afyon sarhoşluğunun tesirleri semavi zevkin tadımlarıydı ki tatmak için kuvvet istiyorlardı.

Bugün İstanbul ve Kahire banotu ile afyonun Türklerin uyuşuk tembelliği ve Arapların ateşli muhayyileleri üzerinde ne inanılmaz bir cezbedici tesir icra ettiğini gösteriyor; ve bu gençlerin bu zengin şekerli tabletlerin (haşhişe) verdiği zevkin peşinde koşarken gösterdikleri öfkeyi ve kendilerinde hasıl ettiği özgüveni izah eder ki bu onların üstlendikleri her şeyde, girişebilecekleri her işte zaten kendisini belli eder. Bu şekerli tabletlere düşkünlükleri sebebiyle onlara *Haşhişin* (ot-yiyiciler) denildi[278] ki bu söz Rumların ve Haçlıların ağzında *Assassin* sözcüğüne dönüştü ve suikastla eş anlamlı olarak tarikatın tarihini bütün Avrupa dillerinde ölümsüzleştirdi.

278 Bu tartışmasız soy ağacının tafsilatlı delili için *bkz.*, M. Sylvestre de Sacy Mémoire sur la dynastie des Assassins et sur l'origine de leur nom, müellifin kendisi tarafından 7 Temmuz 1809'da Enstitüde okundu. Ve M. Sylvestre de Sacy tarafından Haşhaşiler isminin köken ve türeyişine dair *Moniteur* yayıncısına gönderilmiş bir mektup: *Moniteur*, s. 359, yıl 1809. Okur her ikisinin de çevirisini bu cildin sonunda D ve E başlıklı Haşiyelerde bulacaktır.

V. Kitap

MUHAMMED HASAN II OĞLU, NEV MÜSLÜMAN CELALEDDİN HASAN III DÖNEMİ

Tazmin edici ve intikam alıcı Nemesis tarih alanında sağlam adımlarla ilerler fakat sessiz ilerleyişinin adımları her zaman insan gözüne görünmez. Nesiller gelip geçer, imparatorluklar enkaza döner fakat çöküşlerinin uzak ve yakın sebeplerini tatminkâr tarzda göstermek mümkün olmaz. O vakit titiz ve dürüst tarihçinin kıymet hükmü kör kuşkuculuk ile atılgan safdillik arasında orta noktada durur. O hadiseleri ilahi takdirin resmi yorumcusu olarak açıklamaktan kedisini korur fakat bir o kadar da hadiselerin ilerleyişinde kör zorunluluğun teselsülünden başka bir şey görmemeyi istemekten uzak durur. Beri yandan hadiseler tarihin ummanından zaman zaman aynı şartlar ve suretler altında ortaya çıkar ve onlarda göğün elini fark etmemek yeni bir adanın teşekkülünde deniz altındaki ateşin etkisini görmezden gelmek kadar imkânsızdır. Nasıl ki ses ilminin geniş sahası içinde farklı milletler bir ve aynı nesne için farklı sesleri tahsis edip onu farklı sözcüklerle ifade etmişler ve böylece dillerin çeşitliliği ortaya çıkmışsa, tarihin çok sesli sahasında da birçok millet bir ve aynı hadiseyi fark etmeden geçip gitmiş, başka birçokları da farklı zaviyelerden görüp temsil-tasavvur etmişlerdir. (Ülkelerin ve milletlerin şahsiyetlerinin ve dehalarının farklılığına göre tarihlerin çeşitliliği de buradan ileri gelir.)

Şark ve garbın, eğer onu böyle ifade etmemiz mümkün ise, her yerde birbirine zıt kutupluluğu tarih yazımının farklı tarzında bile ortaya çıkar. Bazı hadiseler Avrupalı, bazı hadiseler doğulu tarihçilerce anlatılır ve bunlar birbiriyle örtüştüklerinde aynı hadise bütünüyle farklı bir ışıkta görülür. Birinin nazarı dikkatinden kaçanı diğeri yakalar, birinin üzerinden geçip gittiğini diğeri dikkatle düşünür. Doğulu ve batılı tarihçilerin insanların ilk hali, krallıkların yükselişi, dinlerin teşekkülü, medeniyetin inkişafı, zorbalığın dehşetleri, hürriyet mücadeleleri ve sebep ile neticelerin devamlı rabıtası hakkındaki kıymet hükümleri ne kadar farklıdır! Birinin değişmez zorunluluk gördüğü yerde diğeri çoğu zaman kör tesadüf seçer, birinin mevcut bir cürmün neticesi olarak değerlendirdiğini diğeri uzun bir geçmişin tecziyesi olarak ele alır. Ne var ki burası bu düşünceleri daha ileri götürmenin yeri değil; fakat bu söylediklerimizi şimdi ele alıp değerlendireceğimiz hadiseye tatbik etme fırsatı bularak faydalarını göreceğiz.

Şark kavimleri evladın ebeveyne vecibesi ve babanın aile üzerindeki hâkimiyetinin kutsallığına dair en yüksek idrak ve tasavvura sahiptir; onların nazarında en mükemmel idare tarzının timsali pederşahi idaredir. Gerek evladın vecibelerini yerine getirmedeki kusur ve ihmalleri gerek gayrimeşru çocuk günahları batıda da doğuda olduğu gibi cezalandırılıyor ve baba katilleri hiçbir yerde göğün intikamından kurtulamıyorsa da tecrübe ile sabit olan: bebek katilinin lanetinin aynı ailede baba katilini takip ettiği ve önce babasının öldürenin intikamının sonra torununun hançeriyle alındığı hakikatini tekrarlayarak insanların kafasına sokan sadece doğulu tarihçilerdir.

Kadim Pers krallarının ve halifelerin tarihlerinde bu nevi kanlı örnekler tüm insanlığı dehşete düşürecek[279] şekilde ser-

279 [: *Schauder*: aynı zamanda bütün insanları mahcup edecek, insanlık için bir yüz karası olacak tarzda.]

gilenir: o halde Haşhaşilerin tarihinde nasıl eksik olabilirdi? Babalarının kanlarıyla lekelenmiş olan Hüsrev Perviz ve Halife Mustansır ölümü oğullarının elinden tattılar. Açıklayıcı - aydınlatıcı Hasan'ın babasına gösterdiği mukavemetin intikamı oğlu Muhammed'de torunu Celaleddin eliyle: önce benzer dikbaşlılıkla ardından öyle görünüyor ki zehirle alındı.

Muhammed'in oğlu, Hasan'ın torunu, Celaleddin Hasan Hicret'in 552. senesinde doğdu ve işlerin idaresini üstlenmezden evvel yirmi beş yaşına erişti, dolayısıyla uzun hükümranlık daha doğrusu kargaşa dönemi boyunca aydınlatma faaliyetinin tehlikeli sonuçları ve bu faaliyetten kaynaklanan her türlü ahlaki bağın ilga ve iptali üzerine doğru değerlendirmelerde bulunacak yeterli zamanı oldu. Kurucunun ve müntesiplerin gizli öğretisini avama faş eden yenilikten hoşnut olmadığı için babası hayattayken ona karşı muhalefetini açıktan ilan etmiş ve bu suretle en koyu kuşku bulutlarını üzerine çekmişti. Baba oğuldan oğul babadan korkuyordu; ve onların bu karşılıklı korkularını seleflerinin kanlı misalleri haklı çıkarıyordu.

Muhammed'in babası, Hasan II, en yakın akrabalarından birinin hançeriyle can verdi; Hasan I iki oğlunu öldürttü. Baba ve oğul karşılıklı olarak birbirini katil olarak görüyordu; halka hitap günlerinde sonuncu sarayda göründüğünde ilki elbiselerinin altına çelik zırh giyiyor ve muhafızlarını takviye ediyordu. Fakat hançer girecek yol bulamadığında zehir bir yolunu buluyordu. Ve aslı aranacak olursa kimi tarihçilerinin ifade ettikleri üzere Muhammed'in zehrin etkilerinden öldüğü söylenir. Celaleddin Hasan, tarikatın büyük üstatları arasında bu ismi taşıyanların üçüncüsü, İslam'ın en katı ilkelerine göre hakiki dinin ihya edicisi olarak öne çıktı. Babası ile büyükbabasının mubah olarak ilan ettiği her şeyi yasakladı; camilerin yapılmasını, ezanların yeniden okutulmasını, cuma namazı ve hutbelerinin yeniden tesisini emretti. Etrafı-

na imamları, kıraathanları, vaizleri, hatipleri, fakihleri topladı, onları hediye ve ihsanlara boğdu ve yeni yapılan camilere, zaviyelere ve okullara atadı.

Celaleddin Hasan sadece Suriye ve Kuhistan'daki baş davetçilere değil fakat muasır emir ve sultanlara da İsmaililer arasında İslam'ın yeniden tesisini buyurduğu tamimler gönderdi. Sonunculara bununla hakiki dine bağlılığını bildirmiş oluyordu. Bağdat halifesi Nasır-lidinillah'a, Semerkant sultanı Muhammed Harzemşah'a ve İran'daki diğer emir ve meliklere elçiler gönderdi, onları itikadının saflığına temin etti. Bu beyan ve ilanın samimi olduğunu düşünen halife, sultan ve emirler imtiyazlı elçiler kabul edip, onlara kürklü kaftanlar giydirdiler, yeniden itimatnameler verdiler ve ilk defa efendilerini hükümran emir yahut meliklere özgü unvanlarla tavsif ettiler ki daha önceki büyük üstatların hiçbiri o zamana kadar bunları taşıyamamıştı. Dönemin imamları ve büyük fakihleri onun dönüşünün samimiyetine ve itikadının düzgünlüğüne şehadet ettikleri şekli takrirler ve tebliğler yayınladılar; ve ona taltif edici Nev Müslüman payesini verdiler.

O zamana kadar İsmaililere en büyük husumet içerisinde yaşayan Kazvin sakinleri Celaleddin'in dini görüşlerinin samimiyetinden şüphe ettiği için beriki bu şüpheleri ortadan kaldırmak maksadıyla daha da ileri gitme lüzumu duydu ve onlardan olup biten değişiklikleri kendi gözleriyle görmeleri için muteber kimseleri Alamut'a göndermelerini rica etti. Geldiklerinde Hasan III onların huzurunda, kurucu ile Hasan I'e ait olduğunu ve tarikatın gizli kurallarını ihtiva ettiğini söylediği çok sayıda kitabı yaktı. Kurucu, baş davetçi ve seleflerine lanet etti ve böylece hedefine ulaştı: Kazvin sakinleri de benzer şekilde öğretisinin düzgünlüğünü teyit etmiş oldu.[280]

280 Ebulfida ad. ann. 607. Mirhand. Vassaf.

Celaleddin Hasan'ın hükümranlığının ikinci yılında haremi, yani anası ve karısı büyük bir şaşa ile hac yolculuğuna çıktı. Kafile ilerlerken sünni emirlerin âdetine göre önde bir sancak taşındı ve hacılara su dağıtıldı. Hac yolcularını misafir etmek, onlara her kolaylığı ve rahatlığı sağlamak, açları doyurmak susuzları suvarmak, hastalara bakmak cahilleri öğretmek hayırların en üstünü olarak kabul edilir. Bu sebeple kervansaraylar, köprüler, hamamlar kurulur; İslam'ın en güzel abideleri olan imarethaneler ve çeşmeler, hastaneler ve okullar şehirlerin etrafında bu kadar çok dini müesseseyi oluşturur. Bunların çoğu hem erkek hem kadınlar, hatta bu iki cinsten birine ait olmayan hadımlar tarafından bile kurulabilir.

Camiler ve diğer binalar üzerindeki kitabeler gelecek nesillere sultanların ve hareminin, vezirlerin ve hadımların, her tabaka ve yaştan kadınların isimlerini taşır. Her ne kadar sonuncular cinsiyetleri sebebiyle amme müesseselerinden dışlanmaz ve köprüler ve okullar inşa ettirip hastaneler ve hanlar kurdursalar da isimleri tercihen camiler, hamamlar ve çeşmelerde bulunur; bu belki de namaz ve hamam kadınların en gözde iki meşgalesi olduğu ve şarkta cami, hamam ve çeşme dışında umuma ait yerlerde bir araya gelme imkânı bulamadıkları için böyledir. İslam kanunlarına göre su ile temizlenme - abdest günde beş vakit kılınan namazın kadınların mevcudiyetinden saflık ve halas kadar ayrılmaz bir cüzüdür: hamamlar ve çeşmeler doğal olarak bu kadar sofu olan kadın cinsinin camiye girişi için zorunlu destektir. Gelip geçenlere meccanen su dağıtılan sebiller, isimlerinin de işaret ettiği üzere, İsmaili kadınların sofuluğu ile daha da yakın bir ilişki içerisindedir.

Sebil Arapçada genellikle yol anlamına gelir ve yolcuya bu sebeple *ibn-es-sebil*, yolun oğlu denir; fakat daha dar an-

lamda cennete götüren takva ve salih ameller yolunu ifade eder. Müslümanlar hangi hayırlı veya faziletli işe girişirlerse girişsinler onu *Fi sebil Allah,* yani Allah yolunda veya Allah sevgisi için yaparlar; ve koyulabilecekleri en hayırlı iş kutsal savaş, veya dini ve devleti için Allah yolunda mücadeledir.[281] Fakat sofu kadınlar savaşa doğrudan katılamadıkları için yaralıların bakımına ve bitap düşmüş olanların canlandırılmasına katkıda bulunabilecekleri her şey onların hanesine sanki bizzat savaşmışlar gibi aynı derecede hayırlı amel olarak kaydedilir. Bitap düşmüş ve yaralanmış savaşçılara su dağıtma Allah yolunda kutsal savaşta kadınlara mahsus en yüksek fazilettir.

Savaş Tanrı tarafından buyurulmuş salih amellerin başında gelir; onu Arabistan'ın kızgın çöllerinde zahmet ve meşakkatleri gerçek bir seferin güçlüklerinin bir sureti olan hac ibadeti takip eder; ve savaşçılara yardım ve desteğin ardından hayırsever bir kadında en güzel fazilet olarak hacılara yardım ve destek gelir. O sebeple suyun kervanlara dağıtılması (*sebil*) Mekke yolu üzerinde kuyuların açılması ve su kemerlerinin yapılması halife Harun Reşid'in karısı Zübeyde'den Osmanlı valide sultanlarına kadar Müslüman kadın sultanların sofuluk ve ihtirasının daima en yüksek hedefi olmuştur. Celaleddin'in karısının hacılara hizmeti Semerkant'ın güçlü sultanı Harezmşah'ın karısının hizmetini bile geride bırakmıştı; ve Halife Nasırlidinillah Celaleddin'in sancağını Harezmşahın sancağının önüne geçirmişti. Bu durum halife ile Harezmşah arasındaki büyük anlaşmazlıklar ve ciddi çatışmanın ilk saikını oluşturdu.

Sonraki üç yüz binden az olmayan bir birlikle "Selamet Şehri"ne doğru ilerledi. Halife meşhur şeyh Şehabeddin

281 Kutsal savaş borusu, peygamber Muhammed ibn Abdullah'ın ağzından. Viyana, 1813.

Sühreverdi'yi düşman ordugâhına elçi olarak gönderdi; bu ilim erbabı sefir Abbasi hanedanını ve mevcut halifeyi öven uzun ve tumturaklı bir hitabeye başladı. Harezmşah konuşmanın mana ve ehemmiyetinin kendisine aktarılması üzerine "Pekâlâ!" dedi, "Peygamberin halefi sıfatıyla onun hırkasını üzerinde taşıyıp müminlere rehberlik eden birisinin en başta bu vasıflara sahip olması gerekir. Fakat bunların hiçbiri gösterilemez ki Abbas sülalesinin varisi olanlarda bulunuyor olsun."

Şeyh hedefine erişememiş olarak geri döndü ve Harezmşah ordusuyla Hemedan ve Holvan'a kadar ilerledi, fakat birdenbire çıkan bir kar fırtınası ilerlemesini durdurdu ve onu geri çekilmeye zorladı. Bağdat'a ikinci bir sefer hazırlıklarına başladığı sırada ordusu Kaşgar sınırlarında Cengiz Han'ın orduları tarafından bozguna uğratıldı. Harzemşah'ın oğlu ve halefi, Alaeddin Tekiş babasının Bağdat için düşündüklerini gerçekleştirmek maksadıyla Hemadan'a kadar ilerlediğinde yirmi günlük bir kar fırtınası yürüyüşünü durdurdu.[282] Kış ve kuzeyden kar taneleri gibi saldıran Moğollar halife şehrini bu defa da yok olmaktan korudu: bu Moğolların ellerine bırakılmış mukadder bir yok oluştu. Yaklaşan fırtınaya karşı koymanın imkânı olmadığını gören Celaleddin Cengiz Han'a gizlice elçiler gönderdi, hem ona hem halifeye bağlılık ve tabiliğini sundu.

Böylece İsmaililerin reisi sadece sapkınlıktan arınmış tertemiz akide şöhretine erişmekle kalmadı fakat fiilen hükümran emirler sırasına da katılmış oldu, oysa halife daha evvelki büyük üstatlara bu payeyi vermeyi sürekli reddediyordu. Celaleddin Hasan artan itibarını civardaki emir yahut melikler ile dostane münasebetler ve ittifaklar geliştirerek destekledi;

282 Gülşeni Hulefa.

ve bilhassa en yakın komşusu İran ve Azerbaycan hâkimi Atabeg Muzafereddin ile güzel bir anlayış geliştirdi. Böyle bir anlayışa bağlı olarak, atabeğe karşı savaş ilan edip İsmaililerin topraklarını istila etmiş olan Irak valisi Nasıreddin Mangeli'ye karşı birleştiler. Celaleddin Alamut'tan Azerbaycan'a gitti ve atabeg tarafından büyük bir şaşa ile karşılandı, hediyelere boğuldu. Ordusu da benzer şekilde atabeğin cömertliğinden en geniş şekilde istifade etti: her gün sadece mutfağının iaşesi olarak Celaleddin'in konağına bin dinar taşındı.

İki müttefik emir halifenin Irak valisine karşı yardımını talep etmek üzere Bağdat'a elçiler gönderdi. Nasırlidinillah en seçkin adamlarından birkaçını tam yetkiyle gönderdi. Bu sefaretin verdiği cesaret ve yardıma gelen birliklerin takviyesi ile Irak üzerine yürüdüler, vali Nasıreddin Mangel'i alt edip öldürdüler ve yerine başka birisini atadılar.[283] Celaleddin sekiz aylık bir yokluğun ardından Alamut Kalesi'ne döndü. Seyahat ve harekatları esnasında her yerde her vesileyle atalarının sistemine nefretini ilan ettiği ve bu beyanını tedbirli davranışıyla teyit ettiği için Müslüman emirler her yerde onu iltifat ve dostluk ile karşıladılar.[284]

İttifakını Kilan emir ve valileriyle daha yakın bir aile bağı tesis ederek pekiştirmek istiyordu, ne var ki muhatapları halifenin rızası olmadan arzularını yerine getiremeyeceklerini bildirdiler. Celaleddin Bağdat'a bir elçi gönderdi ve Nasırlidinillah valilerinin Alamut ile ittifakını akrabalık bağlarıyla pekiştirmelerine izin verdi: Celaleddin Keykavus'un kız kardeşi ile evlendi ve bu evlilikten halefi Alaeddin Muhammed doğdu.

Kilan valisi olan bu Keykavus'u aynı ismi taşıyan Kavpara sülalesinden Ruyan meliki ile karıştırmamak için (ki her iki-

283 M. 1214; M. 611.
284 Mirhand.

si de bu zamana kadar Avrupalı tarihçilerce bilinmediği için böyle bir şey kolaylıkla vaki olabilir) zaten yarım asır önce en yakın komşuları ile siyasi münasebetlere girmiş olan sonuncusundan söz etmeyi bilerek bıraktık. Şimdi Haşhaşilerin büyük üstatlarının Kavpara veya Dabuye sülalesinin emirleriyle elli yıllık muasırlığını bir bakışta kucaklamaya çalışacağız. Ne var ki daha evvel İsmaililerin kuzey komşularının coğrafi konumunu birkaç cümle ile tasvir etmek faydalı olacaktır.

Kuzeyde Fars Irak Cibaline hudut çizen dağ sırası deyiş yerinde ise İran'ın Hazar Denizi'ne karşı istihkâm alanıdır. Bu dağ sırası ile onun kuzey eğimi arasında yer alan kısmen düz, kesmen engebeli ülke dört vilayete bölünür; bunlardan ikisi dağların hemen eteğinde yer alır, diğer ikisi ise evvelki ile deniz kıyısı arasına uzanır. Deylem ile Taberistan güney istikametinde, dağların eğimi üzerindedir; Geylan ve Mazenderan onların ötesinde bulunur, önceki Deylem'in, sonraki Taberistan'ın kuzey istikametindedir. Bu dörde taksim edilmiş topraklar kuzeyde Hazar Denizi, güneyde az evvel sözü edilen dağlarla çevrilir. İsmaililerin hükümranlık alanı bu dağların güney tarafında bulunur. Bu alan yönetim merkezi Alamut'tan güney doğuya, Komis ve Kuhistan'a doğru uzanır.

Bu dört vilayetin neredeyse tam merkezinde, haritaların tam bir dakiklikle gösterdiği Hazar Yüksek Dağlarının ötesinde göze çarpmayan Ruyan ve Rustemdar mıntıkası bulunur. Bu bölge yerli melikler tarafından idare edilir ve hanedan sürekliliğini sekiz yüz yıldır kesintiye uğramaksızın devam ettirir. Buna mukabil Geylan, Deylem, Taberistan ve Mazenderan'da hanedanlıklar doğar yükselir ve batar. Ruyan ve Rüstemdar bölgesi hemen Demavend ve Alamut Dağı'nın bir yanında ve ona tabi yerler diğer tarafında yer aldığı için Rustemdar'ın yöneticileri Haşhaşilerin en yakın komşuları ola-

rak ve onların arkasından bu beşli idarenin en güçlüsü olarak Mazenderan hâkimleri dikkatimizi çeker. Hem bu hükümran aileler hem onların hükmettikleri topraklar kendilerine gösterilen alakanın yanında Haşhaşilerin tarihiyle olan yakın irtibatları sebebiyle hususiyle alakaya değerdir ve Avrupa tarihlerinde bu zamana kadar nazarı dikkati celp etmemiştir. Bu onların kökenlerinin eskiliğinden ve bu vilayetlerde Pers İmparatorluğu'nun hâlâ var olan fevkalade eski abidelerinden ileri gelen bir alakadır.

Kadim Pers İmparatorluğu döneminde Taberistan ve Mazenderan'da Hanifşah sülalesi hüküm sürdü ve Nuşirevan'ın babası Kubad bu bölgenin yönetimini büyük oğlu Keyus'a bırakıncaya kadar bu böyle devam etti. Keyus İran tahtına çıkmış olan kardeşi Nuşirevan'a isyan etti ve onun ordularına yenildi. Bavend adında onun soyundan gelen biri Hicret'in kırk beşinci yılında seleflerinin taht üzerindeki haklarını yeniden ileri sürdü ve bunda muvaffak oldu. Her ne kadar Deylemiler ve Aleviler tarafından iki defa kesintiye uğramış olsa da Nuşirevan soyundan gelen Bavend yedi yüz yıl boyunca hükümranlığını sürdürdü ve Celavi hanedanının yıkıntıları üzerinde yükseldiği üçüncü çöküşlerine kadar bu hükümranlık devam etti.

Kuhistan'ın da kendilerine tabi olduğu Mazenderan hâkimlerinin bu soyu Dabuye veya Kavpara sülalesinden daha az saygın değildi ki bu sonuncular kesintisiz olarak Baduspan'ın Ruyan ve Rüstemdar hâkimiyetini ele geçirdiği Hicret'in 40. yılından Keyumers ailesinin yerlerini aldığı 888. yılına kadar hüküm sürmüştür. Baduspan şark tarihinde Kave ismiyle meşhur olan, müstebit Sohak'ı devirip deri önlüğünü bayrak olarak asmış ve inci ve mücevherlerle süsleyip parlatarak onu hükümdarlığının sonuna kadar milli sancak olarak muhafaza etmiş bir demircinin soyundandı. Taht hakkını

yüce gönüllü demircinin ilan ettiği meşru mirasçı Feridun sadece bu vilayette, Taberistan'daki en eski yerleşim yeri olan Veregi köyünde doğmakla kalmadı fakat müstebidin hükümranlığı döneminde aynı zamanda bu köyde gizlice eğitildi.[285]

Annesi buraya sığınmış ve çocuğu bir yaban sığırının (Kav) sütüyle beslemişti ki Feridun'un zırhına kabartma olarak işlenmiş kafası milli işaretler arasında şöhreti deri önlükten daha az değildi. Demek ki genç kahraman özgürlük mücadelesine Taberistan dağlarından başladı ve demirci başşehirde sürdürdü. Sohak Babil yakınlarında esir alındı ve Demavend'in eteklerindeki Veregi köyüne kapatıldı, ki özgürlük buradan yayılmış, zorbalık da burada son bulmuştur. Feridun krallığını üç oğlu, İrec, Turan, Salim arasında bölüştürdü, kendisi de doğduğu topraklara, Şah Nami'ye göre Sari ve Kurgan—eski Astrabad—şehirleriyle bir üçgen oluşturan Temişe Kuti'ye çekildi. İrec kardeşleriyle giriştiği bir mücadelede hayatını kaybetti, oğlu Menutşehr büyük babası Feridun'un teşvikiyle onun intikamını almaya azmetti. Üç kardeşin kemikleri Sari'de, büyük bir taş binanın altında, onu yok etmeye çalışan asırların kudretine ve binlerce insanın çabasına karşı koyarak ebedi istirahatgahında durur.

Taberistan düzlükleri ve dar vadileri İran Turan istilasına karşı koyarken Menutşehr ve Efrasyab'ın müthiş savaşlarının sahnesi oldu: bütün ülke aslında bu gelişigüzel topografya kaydından da anlaşılabileceği üzere kadim Pers tarihinin klasik zeminini oluşturur. Nuşirevan'ın kardeşinin ve özgürlüğün öncüsü Ferudun'un soyundan gelenlerin, ve kökleri en eski Pers devirlerine kadar giden Bavend ve Kavpara ailelerinin yanı sıra, Kavpara'nın çöküşünden Sefi İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar hüküm sürmüş olan Keyumers

285 Zahireddin, Taberistan ve Mazenderan Tarihi, Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 117.

sülalesi[286] soylarını tarihi rivayetlerin uzak katmanlarının karanlıkları arasından belli belirsiz görülen aynı isimli kraldan başlatırlar ki birçok yazar aslında ilk Pers kralıyla ilk insanı birbiriyle karıştırır.

Ne var ki bu aile kökenini sahih olarak kadim Pers krallarına kadar izlediğimiz bilebildiğimiz kadarıyla son ailedir. Tesadüf ilk ve son hükümdarın isimlerinin uygunluğunda sözcüklerin oyununu tekrarlamıştır ki tarihte bazı büyük krallıkların çöküşünde ortaya çıkar. Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının, Selçukilerin, Taberistan valilerinin ilk ve sonuncularının, Müslümanların peygamberleri ile Abbas sülalesinden haleflerinin sonuncusunun isimleri benzerdir. Augustus, Constantinus, Muhammed, Tuğrul, Keyumers Roma, Bizans, Arap, Selçuk, Pers hükümdar ailelerinin silsilelerini başlatır ve sona erdirir; ve belki de Avrupa Türk imparatorluğu başladığı gibi yine bir Osman ile bitecek.

Bu ülke kuzeyde İsmaililerin topraklarının hemen sınırında bulunduğu için hem topografya hem tarih noktayı nazarından şark tarihi meraklılarının ilgisini çekecek bu malumatı böyle kısaca verdikten sonra dikkatimizi yeniden birlikte *Astandar* denilen Ruyan ve Rüstemdar hâkimlerine çevireceğiz. *Astan* bütünüyle bilinmeyen bir lisan olan Taberistan dilinde dağ anlamına gelir; *Astandar*, dağların hâkimi, *Şeyh-el-cebel* veya Dağın İhtiyarı unvanının yani Haşhaşilerin büyük üstadının muadilidir. Bu sonuncu topraklarının karakterinden kaynaklanan bu unvanı sadece Kavpara ile değil fakat Mazenderan'a ve İsmaililerden önce Kuhistan'a hâkim olan Bavend sülalesiyle ve ayrıca Demavend'in ötesindeki dağlık bölgelerin reisleriyle de paylaşır. *Astan, Cibal, Kuh* Taberistan, Arap ve Fars dilinde dağ anlamına gelen sözcüklerdir.

---

286 Cihannüma, s. 442.

Kendilerine *Astandar* yani Dağların Hâkimi diyen Kavpara sülalesinin reisleri, tıpkı öte tarafta hükümranlık asasını elinde bulunduran Haşhaşilerin büyük üstadı gibi, *Şeyh-el-cibal*, Dağların İhtiyarı adıyla biliniyordu.[287]

Astandar Keykavus bin Hezarasf Hicret'in altıncı asrının ilk yarısında Ruyan'da, Yüksek Dağların bu yanında hüküm sürüyor, diğer yanında ise dağın hâkimi olarak Alamut'ta haşhaşilerin büyük üstadı Büzürg Umid oğlu, Muhammed'in yıldızı parlıyordu. İsmaililer ile her türlü meşru hükümetin arasında var olan tabii husumet yakınlıktan kaynaklanan doğal kıskançlık ve Keykavus ile Taberistan hâkimi Şah Gazi arasındaki dostane münasebetler sebebiyle daha da arttı. Sonuncu Haşhaşilerin en büyük ve en amansız düşmanlarından biriydi; bu din ve devlet düşmanlarına karşı bunların nefretini şahsi intikam saikları tahrik ediyordu. Haşhaşiler Sarkos'ta şahın gözdesini, bin süvari ile Sencer'in sarayına gönderdiği fevkalade yakışıklı bir genci hamamdan çıkarken öldürmüşlerdi. Şah Gazi onu İmam Ali Musa'nın mezarının yakınına büyük bir şatafat ile gömmüş ve mezarının üzerine de civar köylerin topraklarının gelirleriyle desteklenmiş küçük, kubbeli bir mabet yaptırmıştı.

Bu andan itibaren kendisi için bizatihi hayattan daha değerli olanı acımasızca elinden aldıktan sonra bu defa hayattan da mahrum etmekle tehdit eden katillere işkence ve eziyetten asla geri durmadı. Askeri birliklerinin kumandanına İsmaili topraklarına gece baskını yaptırdı ve "hançere intisabını tamamlamış" binlerce fedaiyi kılıçtan geçirtti, o kadar ki Rudbar'da onların kafataslarından oluşan beş kule diktirdiği söylenir. Şah Gazi onların üzerine önce kayınbiraderi Deylem hâkimi, Haşhaşilerin o zamanki büyük üstadı ile aynı ismi ta-

287 Zahireddin'in Mazenderan ve Taberistan Tarihi.

şıyan Kiya Büzürg Umid'i, onun ölümü üzerine de ardından Ruyan hâkimini gönderdi. Böylece Deylem'in Kiya Büzürg Umid'i ile Alamut'un Kiya Büzürg Umid'i, biri Yüksek Dağların bir yanında Dağların Hâkimi, diğeri öte yanında Dağın İhtiyarı arasında ortadan kaldırılamaz bir husumet oluştu.[288]

Keykavus yeğeni, Deylemli Kiya Büzürg Umid'in ölümünün ardından bu bölgenin idaresini Ruyan ve Rüstemdar hâkimliğiyle birleştirdiğinde Taberistan hâkimi Şah Gazi otuz bin dinar gönderdi. Bu Deylem'in Keykavus'a haraç olarak ödediği paraydı ve mükellefin Haşhaşiler tarikatına karşı devamlı bir savaş hali içerisinde olması şartına bağlanmıştı. Bu anlaşmanın, o dönemde tarikat mensuplarının Ruyan, Mazenderan ve Deylem'de hiçbir yerde kafalarını kaldıramamaları, dolayısıyla bu vilayetlerin Müslümanlarının Haşhaşilerin hançerlerinden güvende olmaları gibi bir neticesi olmuştu. Keykavus Alamut'a karşı bazı askeri seferler düzenlemiş ve civar toprakları yakıp yağmalamıştı. Ardından büyük üstat Kiya Muhammed'e bir mektup yazarak şunları söylemişti:

"Kafirlerin, şerirlerin, melunların, soysuzların, sapkınların kökü yeryüzünden kazınsın; Kadiri Mutlak Tanrı onların yurtlarını barklarını yıksın, zebaniler cehennemdeki yerlerini hazırlasın! Yüceler Yücesi Tanrı müminlere ve muttakilere kâfir ve müşriklerle savaşı boşuna buyurmadı. Her Şeye Kadir Olanın en büyük lütfu ve en yüksek keremi bu yolda olanlaradır; bu sayededir ki helakin yalım kılıcı kafalarınız ve ülkeniz üzerinde sallanmaktadır; beyhude kibir ve manasız kurnazlık yoluna saptınız fakat şimdi dört bir taraftan kıstırılmış, tuzağa düşmüş tilkiden farkınız yok. Şimdi her yerde mabeyinciler veya kapıkulları, muhafızlar veya askerler olmaksızın herkese açık yerlerde duran bize karşı, Tanrı arzın-

288 Zahireddin'in Mazenderan ve Taberistan Tarihi.

da en büyük düşmanınız olan bana karşı erkekliğinizi göstermekten sizi alıkoyan nedir?"

Büyük üstat tarikatın kısa, hançerleri kadar keskin üslubuyla karşılık verdi: "Mektubunu okuduk; muhteviyatı hakaretten ibaret ve hakaret sahibine döner."[289]

Keykavus'un halefi, Şemuş'un oğlu Astandar Hasarasf bütünüyle farklı bir siyaset takip etti. Haşhaşilere karşı savaştan yorulmuş olduğu için bir barış ve dostluk anlaşması imzaladı ve onlara karşı en güçlü kalelerine çekildi ve kendisini işret ve sefahate verdi.

Sarayının ileri gelenlerinden birinin gözdesini, diğerinin kardeşini öldürmek suretiyle fenalık ettiği iki adamı Mazenderan Şahı Erdeşir'e sığındı ve efendilerinin Haşhaşilerle ittifak yaptığı, hatta onun izinden gittiği şikayetinde bulundular. Ve eğer şah bütün bunların olup bitmesine ses çıkarmayacak olursa katillerin çok geçmeden Mazenderan'a yayılıp her yerin harap olmasına yol açacaklarını söylediler. Ve bunları öyle bir temsil gücüyle anlattılar ki Erdeşir o gücün tesirine kapıldı, müştekileri yanında alıkoyup sarayından ileri gelen birisini daha makul hareket etmesini ikaz ve ihtar etmesi için Hasarasf'a gönderdi. Fakat ihtar netice vermedi, bunun üzerine sarayındaki asilzadeler kendisini terk edip Erdeşir'in sarayına sığındılar. Erdeşir tarafından bir orduyla desteklenen kalanlar da silahlarına sarılıp başkaldırdılar. Sarayının terk ettiği Hasarasf taraf değiştirdi ve bir yolunu bulup Haşhaşilere sığındı.

Şah Erdeşir Seyit Eddai İlelhaki Eburiza'yı Deylem valisi tayin etti. Hasarasf'ın komuta ettiği, İsmaililerin desteklediği bir gece baskınında seyit öldürüldü; ve Şah Erdeşir Hasarasf'ı öldürerek seyidin katlinin intikamını alıncaya kadar durup

289 Zahireddin'in Mazenderan ve Taberistan Tarihi.

dinlenmeyeceğine yemin etti. Beriki güçlü kale Velic'e kaçtı. Erdeşir Nur ve Nacu'yu alıp Velic'i uzunca bir zaman muhasara etti; fakat muhasaranın sürdürülmesinin çok güç olduğunu gördüğü için çekildi ve Hesbereddin Hurşit'i Hasarasf'ın yerine Ruyan ve Rüstemdar valisi tayin etti. Sonuncu bunun üzerine Irak'a, oradan da Hemedan'a gitti ve burada Selçukilerin İran kolunun son sultanı Tuğrul'un himayesini elde etmeye çalıştı.

Tuğrul Erdeşir'e Hasarasf'a aracılık etmesi için bir elçi gönderdi, Mazenderan şahı şu karşılığı verdi: "Eğer Hasarasf Ruyen hâkimiyetini tekrar elde etmek istiyorsa dinsizliğinin cezasını ödesin ve Haşhaşiler ile irtibatını kessin; veya sultan onun için katiller tarikatının ittifak sahasının ötesinde olabileceği başka bir yer göstersin." Selçuklu sultanı Mazenderan şahının kararını kabul etti. Hasarasf Rey'e kaçtı, burada Siraceddin Kamil'in kız kardeşinin ve kayınbabasının yardımını aradı. Maksadına ulaşmaya muvaffak olamayınca kardeşiyle doğrudan Şah Erdeşir'e gitti. Sonuncu Hasarasf'ı Velici Kalesi'ne kapatmak istiyordu, fakat daha evvel kendisinin hizmetinde bulunmuş olan kumandan eski efendisini hapsetmeye yanaşmadı. Sonunda Hasarasf Erdeşir'in bilgisi dahilinde olmaksızın Hesbereddin tarafından katledilme riski taşıyan huzursuz hayatına son verdi.

Şah yetim çocuğunun yetiştirilmesi talimatını verdi fakat erişkinliğine erip Ruyan vilayet idaresini üstlenemeden hükümranlık iddiasında bulunan bir Bistun eliyle katledildi. Katil bu tür caniler için her zaman en güvenli sığınak olmuş Alamut'a sığındı. Büyük üstat derhal Erdeşir'e eğer karşılığında Hercan köyünü tarikata teslim edecek olursa onu teslim edeceği teklifinde bulundu. Erdeşir kabul etmeyecekti, fakat elçiye "Bistun gibi bir sefil ne ki mülklerimden birini karşılığında Haşhaşilere teslim edeyim?" cevabını verdi. Bu

Hicret'in 610. senesinde, yani büyük üstat, Nev Müslüman tarafından İslam'ın yeniden tesisinin üçüncü yılında oldu. Şurası dikkate şayandır ki katili teslim etmeyi teklif ettikten sonra büyük üstat haddizatında yeni benimsediği dini ihya sistemine sadık kaldı ama aynı zamanda bu siyasi tedbiri tarikatın çıkarına boyun eğdirdi.

Her ne kadar Celaleddin'in hâkimiyet dönemi hiçbir cinayetin kanıyla lekelenmemiş ve o zamana kadar hareket tarzı sistemiyle tam bir uyum içerisinde olmuş ise de tarihçi sadece saiklarının saflığını değil fakat aynı zamanda İslam akidesine dönüşünün samimiyetini de sorgulamaya zorlanır. İki hadise bunu hayli kuşkulu bir zaviye içerisine yerleştirir. Öncelikle az evvel zikredilen dinsizliğin mutat sığınağı Alamut duvarları içerisinde aranan katili, karşılığında bir köyün terki yapılmadıkça teslim etmeye yanaşmaması; ikinci olarak kitapların yakılmasında Celaleddin Kazvin'den gelen elçileri döndüğünün sahiciliğine ikna etmek amacıyla daha evvelki büyük üstatların eserleri için bir *autodafe* tertip eder gibi yaptığında. Ne var ki burada İslam âlimlerinin ve mutaassıp kelamcıların kitaplarını yaktırmış, kurucu Hasan Sabbah'ın metafizik ve ilahiyat bahsindeki eserleriyle birlikte ibahiye ve zenadıkanın büyük kitaplığını muhafaza etmiş olması muhtemeldir, her ne kadar gizlice ve aşağıda göreceğimiz üzere ancak Alamut'un düşmesi ve tarikatın dağılması ile alevlere verilmiş olsa da.

Dolayısıyla Celaleddin'in İsmaililikten İslam'a etrafta bu kadar gürültüyle ilan edilmiş dönüşü ve mülhidlik öğretisini alenen ve yeminle terk edişi bir mürailikten ve derin bir şekilde tasarlanmış bir siyasetten başka bir şey olmaması ihtimalden daha fazlasıdır. Bununla din adamlarının lanetlemesine ve meliklerin yasaklamalarına maruz kalmış olan tarikatın itibarını yeniden tesis etmek ve kendisine büyük üstatlık payesi

yerine melik veya hâkim unvanını temin etme gayesi gütmüş olmalıdır. Nitekim Cizvitler de parlamento tarafından ihraçla ve Vatikan'dan bir tasfiye mektubu ile tehdit edildiklerinde; ahlak ve siyaset ilkelerine karşı dört bir taraftan hükümetlerin ve ülkelerin sesleri yükseldiğinde safsatacılarından bazılarının ihtiyatsızlık edip ima yoluyla anlattıkları meşru isyan ve kral katli öğretilerini inkâr etmiş ve tarikatın gerçek kuralları olarak gizlice riayet ettikleri düsturları açıktan mahkûm etmişlerdi.

Daha saf bir ahlak sistemi ve halis Hıristiyanlık iddiasının bir defa gerçek yüzü görünmüş, niyetleri faş olmuş Cizvitlerin daha evvelki büyüklük ve gücünü yeniden elde etmede çok fazla faydası olmamıştır. Ve benzer şekilde her kürsüden seslendirilmiş olan bu din propagandası sistemiyle daha evvelki nüfuz ve tesirlerini yeniden elde etmede Haşhaşiler de çok fazla bir başarı sağlayamadı. Celaleddin'in on iki yıllık hâkimiyet dönemi elli yıl sürmüş olan bir sistemin izlerini insanların zihninden silmek için yeterli olmadı. Oğlu ve halefi döneminde İsmaililer kendileri ve babalarının dünyanın nefreti ve insanlığın yüzkarası haline getirmiş olan eski mülhidlik ve cinayet alışkanlıklarına yeniden gömüldüler. Bu da dokuz yaşında bir çocuk olan oğlu ve halefi Alaeddin Muhammed III'ün tahta çıkışını hızlandırdı.[290] Hançerin yerini almış olan zehirli kadeh şimdi yerini bir kez daha öncekine bırakıyordu. Çocuğun talimatıyla hançer bu defa babasının zehirlenmesinde suç ortaklığıyla suçlanan kendi akrabaları arasında durmaksızın icrayı sanat eyliyordu. İsmaililerin öğretisine göre imam bir çocuk olsa bile her zaman rüşte erişmiş olarak kabul edilir ve verdiği emirlerin etkisi ne çocukluk yaşı ile ne yaşın çocuksuluğu ile zayıflayabilir. Emirleri Tanrı

290 Mirhand.

vekilliği mevkiinde olan yüksek bir güçten sadır olduğu için kayıtsız şartsız itaat gerektirir. O nedenle İsmaililer genç imamın ölüm fermanlarını körü körüne takip ettiler. Ve yirmi yıl boyunca hançere gitmemiş olan elleri bu buyruklarla yeniden onu kullanmaya sevk edilmiş oldu.

NEV MÜSLÜMAN CELALEDDİN HASAN'IN OĞLU, ALAEDDİN MUHAMMED III DÖNEMİ

Her ne kadar Arap ve Fars topraklarında insan tabiatı daha soğuk Avrupa iklimine nazaran daha çabuk olgunluğa erişir ve akıl daha çabuk hür ve muhtar hale gelir ise de aklımız dokuz yaşında bir kız çocuğunun evlenme çağına geldiğini aynı yaştaki bir oğlan çocuğunun yönetme ehliyetine eriştiğinden daha kolay alır. Dokuz yaşındaki Aişe'nin peygamberin gelini olması aynı ismi taşıyan imamın aynı yaşta Haşhaşilerin hükümranlık tahtını üstlenmesinden daha tabii görünür. Eğer bu şaşırtıcı görünmezse haremin gözetiminden nadiren kurtulabilen çocuğun hem kendisini hem işlerin idaresini o hareme bırakmasında şaşılacak şey daha az bulunur. Kadınlar yönetti, Alaeddin kuzularla beslenerek keyfetti, Haşhaşiler de önceleri olduğu gibi bundan böyle de İslam sürülerine kurtlar gibi saldırdı. Nev Müslüman Celaleddin'in sözde din ve ahlak hayrına çıkardığı akıllıca talimat ve buyrukların tamamı yeni mülhid Alaeddin tarafından ilga ve iptal edildi.

Şirk ve şehvetperestlik yeniden kafalarını kaldırdı ve hançer bir kez daha fazilet ve meziyetin kanıyla kırmızıya boyandı. Hâkimiyetinin beşinci yılında Alaeddin hekiminin bilgisi olmaksızın kan aldırırken aşırı kan kaybı sebebiyle zafiyete uğradı, ardından derin bir buhran ve kasvete sürüklendi ve bir daha asla kurtulamadı. Bu dönemden itibaren ona ne kendisi ne idaresinin bozuklukları için kimse herhangi bir çare

önermeye cesaret edemedi. Siyasi işlerle ilgili keyfini kaçıracak en ufak bir şey söyleyen kimse cevap olarak ondan işkence veya infaz aldı. Böylece ister dâhili ister harici olsun her şey kendisinden gizlenir oldu ve olup bitenleri önüne bütün çıplaklığıyla getirip fikir beyan etmeyi göze alabilecek dostlardan veya danışmanlardan kendi eliyle kendisini mahrum etti. Habaset ve fenalık haddi aştı, maliye, ordu ve idare enkaz halinin dipsiz uçurumlarına gömüldü.

Hal böyle olmakla beraber Alaeddin Şeyh Cemaleddin Gili'yi büyük bir hürmetle karşıladı; tam bir sadakatle ona bağlandı ve her ne kadar şeyh Farsistan emirinden de iane alıyorsa da hayatını idame ettirmesi için kendisine beş yüz dinar tutarında yıllık gelir bağladı. Kazvin halkı sonuncusuyla geçinip ilkini dağıttığı için şeyhi ayıplayıp kınadıklarında cevap olarak, "İmamlar İsmaililerin infazlarının ve mallarının müsaderelerinin meşru olduğunu ilan ettiler; eğer bu böyle ise kendi rızalarıyla verdikleri para ve malları kullanmanın meşruluğunu varın siz düşünün" karşılığını verdi. Kazvinlilerin bu konuşmaları muhtemelen kulağına ulaşmış olan Alaeddin onları ancak şeyhin izahatının kurtarabileceğini ve eğer Cemaleddin Gili şehri terk ettiyse Kazvin toprağını çuvallara doldurup sakinlerinin boyunlarına asarak Alamut'a sürüyeceğini bildirdi. Bir vakitler sarhoşken şeyhin bir mektubunu kendisine teslim etmiş olan haberciye yüz değnek vurulmasını emretmiş ve ona "Ne düşüncesiz ve ahmak adamsın, sarhoşken bana şeyhin mektubunu verdin; hamamdan çıkıp aklım başıma gelinceye kadar bekleyemez miydin?"[291] demişti.

Alaeddin şeyhin yanı sıra büyük matematikçi Nasireddin Tusi'ye de dikkate değer bir hürmet gösteriyordu. Tusi Ahlaki Nassıri (*Nasıri Ahlakı*) isimli ünlü eserini ithaf ettiği Muham-

291 Mirhand.

med Mutasım Nasireddin tarafından Alamut'a tutsak olarak gönderilmişti. Az ileride göreceğimiz üzere Tusi Alaeddin'in halefinin baş vekili olarak İsmaili hâkimiyetinin sendeleyen binasını bir vakit ayakta tutmuştu. Ne var ki sonunda mukadder akıbetinden kaçamayıp çökmüştü, çökerken de bütün dünyaya hangi kabiliyetlerin ve nasıl bir intikam susuzluğunun tahtların ayakta tutulmasına ve yıkılmasına müessir olabileceğinin kayda değer bir delilini sunmuştu.

Bu zayıf imamın hâkimiyet döneminde Harezmşahların sonuncusu Sultan Celaleddin Menkberni [Mengübirti] ile bir tanığın beyanına göre aşağıdaki uzlaşma gerçekleşmiştir. Hindistan dönüşü Harezmşah Emir Orhan'ı İsmali topraklarının hemen sınırında yer alan Nişabur'un valiliğine atadı.[292] Orhan'ın vekili tekrarlanan kanlı saldırılarla Tim ve Kain topraklarını, Kuhistan'ın baş şehirleri ile Haşhaşilerin önde gelen yerleşim yerini yakıp yıktı. Sonunculardan biri, Kemaleddin düşmanlıkların askıya alınmasını rica etmek üzere elçi olarak geldi. Ne var ki Orhan'ın vekili sükut dışında bir cevap vermeye tenezzül etmedi, üstelik aynı anda elçinin önünde kuşağından birkaç hançer çıkarıp yere sapladığı için bu manalı bir sükut idi. Bununla sanki Haşhaşilerin hançerlerine zerrece aldırış etmediğini göstermek veya bundan böyle hançeri hançerle karşılayacağını ona anlatmak ister gibiydi.

Bu şifreli sefaret tarzı şark diplomasi geleneğinin başta gelen bir özelliğidir ki sadece kadınlara çiçeklerin dilinde değil fakat sultanlara da sözcükler yerine suretler ve remizler ile konuşur. Doğulu yazarlar tarafından zikredilen bu türün en dâhiyane mesajları İskender ile Hindistan kralı Porus arasında gelip gidenlerdir. Bunlar birbirini anlaşılmazlık ve övüngenlikte geçmeye çalışır ve İskender'in önüne sallanan bir çu-

292 Muhammed Nisavi, Celaleddin Merkberni Tezkiresi.

valdan dökülen buğday tanelerini toplaması için horoz gön-dermesiyle sona ererler. Bununla sanki Hint orduları sayıca buğday taneleri kadar çok olsa dövüş horozları kadar cesur olan Grekler onları derhal silip süpürecek demek istemiştir. Bu horoz şifreli haberin bir benzeri ölü tavuk remizli muhtıradır ki altın yumurtalar veya besana (*beysa*, yumurta) haraç talebine karşı İskender tarafından Dara'ya gönderildiği ve bununla ona bu altın yumurtaları yumurtlayan tavuğun öldüğünü anlatmak istediği söylenir. Bu ve benzeri şifreli harici ilişkilerin Dara ile İskender arasındaki ihtilafın çözümündeki etkisi ne kadar olmuşsa kabul edilmeyen tarziye taleplerinin karşılığını almaya karar vermiş olan İsmaililerin durumunda da o kadar oldu.

Sultan Menkberni'nin Kenja'da kaldığı sırada[293] Orhan şehir surlarının dışında üç Haşhaşinin saldırısına uğradı ve hemen oracıkta can verdi. Katiller ellerinde kanlı hançerleriyle şehre girip büyük üstat Alaeddin'in ismini haykırdılar: böylece onlar cinayetlerin düğümünü çözecek şifreye en uygun tarzda yani kan ve kınından çıkarılmış kamalarla üstatlarının güç ve hâkimiyetini ilan etmiş oluyorlardı. Vezir Şereful-mülk'ü evinin sahanında aradılar fakat sultanla beraber olduğu için onu bulamayınca ziyaretlerinin bir nişanesi olarak hizmetkârlarından birini yaraladılar. Şehrin sokaklarında dolaşıp Haşhaşi olduklarını ilan ettiler. Hissettikleri öyle bir güçtü ki katiller büyük vezirin konağında kartvizit yerine hançer yaraları bırakıyorlardı. Ne var ki bu defa küstahlıkları cezasız kalmadı, halk toplanıp katilleri taş yağmuruna tutarak öldürdü.[294]

293 M. 1226, H. 624.

294 Muhammed Nisavi, Celaleddin Merkberni Tezkiresi ve Hasan bin İbrahim. Her ikisi de şurada iktibas edilmiştir: Quatremère de Quincy, Notices historiques sur les Ismaéliens; Mines de l'Orient, C. IV.

Bu arada Bedreddin Ahmed isimli bir İsmaili temsilcisi Barlekan'a kadar seyahat ettikten sonra Alamut'tan sultanın sarayına dönüş yolunda yukarıdaki hadise hakkında bilgilendirildiğinde vezir Şerefül-mülkten seyahatini daha ileri sürdürmesi mi yoksa bırakıp geri dönmesi mi gerektiğini sordu. Vezir Haşhaşilerin girişkenlikte sınır tanımadıklarını bildiği ve Orhan'ın akıbetinden çekindiği için tam bir güven içinde gelebileceği cevabını verdi. Ulaştığında vezir, İsmaili topraklarına yapılan saldırıların askıya alınması ve Damagan Kalesi'nin kendilerine devredilmesini içeren taleplerinin yerine getirilmesi için bütün gücünü kullandı. Bu taleplerin ilkinin taahhüt atlına alınmasını, ikincisinin resmi bir belgeyle yıllık otuz bin altın tutarında bir gelir karşılığında kabul edilmesini sağladı. Sultan bir Azerbaycan seyahati için yola çıktı, elçi vezirin konuğu olarak kaldı.

Büyük bir ziyafette şarabın etkisi çoktan kafalarına vurmaya başlamışken elçi mihmandarına sultanın en yakın maiyeti, muhafızları, teşrifatçıları ve hizmetkârları arasında İsmaililerin bulunduğunu söyleyiverdi. Vezir bu bilinmeyen tehlikeleri bir an evvel öğrenme merakıyla elçiye onların isimlerini vermesi için yalvardı ve kedisine zarar verilmeyeceğine dair bir güvence olarak mendilini verdi. Derhal mabeyincilerinin en güvenilir olanlarından beşi kılık değiştirmiş Haşhaşiler olarak öne fırladı.

"Böyle bir günde, böyle bir saatte," dedi vezire onlardan biri, bir Hintli, "cezadan muaf ve fark edilmemiş olarak seni öldürebilirdim, eğer öldürmediysem bu sadece baş davetçimin buyruğunun olmayışındandır."

Vezir dehşetten donakaldı ve görünüşe göre tabiaten ürkek, sarhoş olduğunda bu ürkekliği daha da arttığı için elbiselerini çıkarıp kendisini iç gömleğiyle beş caninin ayaklarına attı ve canını bağışlamaları için onlara yalvardı ve Sultan

Menkberni'den daha fazla büyük üstat Alaeddin'in sadık bir kölesi olacağı taahhüdünde bulundu.

Sultan vezirinin bu korkak alçaklığını işittiğinde o beş İsmailiyi canlı canlı yakması talimatını ihtiva eden öfkeyle dolu bir haber gönderdi. Şerefül-mülk bu emrin icabının yerine getirilmesinden memnuniyetle uzak dururdu; fakat sonunda istemeye istemeye itaat etti ve beş Haşhaşiyi kazığa geçirip alevlerin içine fırlatılması talimatını verdi. Berikiler ise üstatları Alaeddin uğruna kurban edilmekten ötürü kendilerini mutlu addettiler. Sultanın yakın maiyetini tarassut altında bulundurmakla saraydaki her görevliden daha fazla sorumlu olan kethuda Kemaleddin Haşhaşilerin içoğlanlarının arasına sızmalarına göz yumduğu için ölüme mahkûm edildi. Sultan daha sonra Irak'a doğru yola çıktı, vezir bu hadisenin nakledicisi Ebulfettah Nisavi ile birlikte Azerbaycan vilayetinde kaldı. Berda'da kalırlarken Alamut'tan büyük üstadın elçisi olarak Salaheddin geldi, vezirin huzuruna kabul edilmesi üzerine şunları söyledi: "Beş İsmaili'yi alevlere kurban ettin; hayatının fidyesi olarak bu bedbahtların her biri için on bin altın ödeyeceksin."

Gelen bu habere şaşıran vezir elçiye ayrıcalıklı davrandı ve ardından katibi Ebulfettah Nisavi'ye onlardan sultanın hazinesine borç olarak gelen otuz bine ilave olarak kendisini İsmaililere senelik on bin duka altın ödemeye yükümlü kılan uygun bir belge hazırlanması talimatını verdi. Emirlerin ve vezirlerin Haşhaşilerin sürekli olarak göğüslerini hedef almış olan hançerlerinden hayatlarının infaz hükmünün geçici tecilini satın almak için ödemek zorunda kaldıkları bedel işte bu kadar yüksekti.

Alaeddin dünyevi ve uhrevi meselelerde, siyasi ve ilmi mevzularda Şeyh Cemaleddin ve gökbilgini Nasireddin Tusi'nin tavsiyelerine başvurabilirdi, fakat ikisi de onun hasta

dimağına ve zihni muvazenesizliğine bir çare bulamadı. Hünerli ve hazakatli bir hekim bulmak üzere elçilerle Farsistan hâkimi Atabeg Müzafereddin Ebubekir'e başvurdular. Atabeg dönemin bütün emirleri için müşterek olan ve onları İsmaililerin imamının arzularını yerine getirmeye sevk eden hançerin tabii korkusundan kedisine yapılan bu talebi karşılamaya çalıştı.[295] Hem nazari ilim hem ameli zanaatta temayüz etmiş, dönemin en önde gelen hekimlerden birini, Ziyaeddin Elgarsuni oğlu İmam Bahaeddin'i Alamut'a gönderdi. İmam Alaeddin'in iyileşmesi için bütün maharetini kullandı, bazı neticeler de almaya başladı. Fakat beriki kendisini biraz daha iyi hissettiğinde geri dönmek için izin lüzumu bile duymadı. Bu defa hekimi kurtarmış olan hastanın değil fakat iyileşmekte olan kimsenin ölümüydü. Alaeddin daha önceki kan kaybının sonuçlarından değil fakat tarikatın mutat çaresinden, [*h*]*assassin*den[296] öldü.

Daha öncekiler için olduğu gibi, bu defa da cinayetinin sebebi hırs, ihtiras ve en yüksek güce geç zamana kadar veya hiçbir zaman ulaşamama korkusuydu. Alaeddin'in birkaç oğlu vardı ve vâris olarak henüz daha bir çocukken bunların en büyüğünü, Rükneddin'i ilan etti. Yıllar içerisinde büyüyüp olgunlaştıkça onun buyrukları ile babasınınkiler arasında fark gözetmeyen İsmaililer onu en yüksek mevkii haiz reisleri olarak görmeye başladılar. Bu zamansız itaate öfkelenen Alaeddin[297] veraset hakkının oğullarından bir başkasına geçtiğini ilan etti; fakat İsmaililer yapılan bu ilanı nazarı itibara almadılar ve bu tutumları mezheplerinin her zaman ilk açıklama muteberdir ve o işi sona erdirir mealindeki kabul edilmiş düsturuna uygundu.

295 Vassaf.
296 [: *suikast*ten.]
297 M. 1255, H. 653.

Okurlarımız benzer bir misali ikinci kitapta zikredilmiş olan Mısır halifesi Mustansır'ın tarihinden hatırlayacaklardır. Mustansır önce oğlu Nizar'ı halef olarak ilan etmiş arkasından Emir-ül-cüyuş'un zorlamasıyla küçük oğlu Musteali'yi varisi göstermişti. İsmaililerin büyük tefrikası buradan doğmuş, kimisi Nizar'ın, kimisi Musteali'nin tarafını tutmuştu. O dönemde Mısır'da olan Haşhaşilerin kurucusu Hasan Sabbah bu fırkalardan ilkine mensup olduğu için ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı.

Kurucularının ruhuna sadık kalarak ilk açıklanan lehine karar vermiş olan İsmaililerin bu meyil yahut düşkünlüğü çok daha tabii idi. Beri yandan Rükneddin babasının tehdidi altında olan hayatından endişe ettiği için saraydan çekilip güçlü bir kalede kendisini yönetim için çağıracakları vakti beklemeye karar verdi.

Aynı yıl Alaeddin maiyetindekilerden bazısına benzer bir şüpheli mesele ve şahsi emniyetlerini arayacak bir vesile sundu. Berikiler temelsiz olmayan bu korkularını en aşağı yaltaklanma maskesi altında sakladılar ve kendilerininkini korumak için Alaeddin'in hayatına karşı Rükneddin ile birlikte bir tertip hazırladılar. Katil olarak bir İsmaili değil fakat bir Müslüman olan ancak dinini Alaeddin ile yüz kızartıcı bir münasebet ile lekelemiş birini, Mazenderanlı Hasan'ı seçtiler; ve o Alaeddin'in tabii sınırların dışına çıkmış şehvetinin aleti olduğu gibi tabii olmayan ölümünün de aleti oldu. Tertip heyeti en uygun fırsatı, Alaeddin'in koyunları ve çobanları arasında mutadı üzerine sızdığı zamanı beklemeye başladı. O bu zevke kendisini tamamen vermek için sürülerinin yanında bir ahşap ev yaptırmıştı. Beriki uykuya daldığı sırada Mazenderanlı Hasan Rükneddin'in emriyle Alaeddin'i bir okla boynundan vurdu. Katil özel ödülünü aldı: o ve çocukları öldürülüp cesetleri yakıldı. Cinayetin planlayıcısı ise vicdan aza-

bıyla değilse bile annesinin kınama ve suçlamalarıyla işkence gördü ve kendisine de göğün intikamı yetişinceye kadar bu azap devam etti.

Babası en yakın akrabası tarafından zehirlenmiş olan Ala-eddin böylece oğlu tarafından kiralanmış bir Haşhaşi tarafından katledilmiş oldu; *baba katlinin dehşetinin intikamı baba katliyle alındı.* Dolayısıyla bir kez daha doğulu tarihçilerin sık sık tekrarladıkları ve bizim de bu kitabın başında dikkat çektiğimiz bir mülahazaya geri dönüyoruz: baba katli baba katlini doğurur. Sanki ilahi takdir bu suçun şenaatini cezasının dehşetiyle göstermek istemiştir; sanki gayrimeşru çocuk bir gayrimeşru çocuğun yegâne uygun infazcısıdır ve dehşetengiz olanın intikamını sadece dehşetengiz olan alabilir.

Eğer bir çift baba katli başka hanedanlıkların tarihlerini lekelese uzun bir dehşet halkaları ve baba katillikleri dizisi ile insanlığa inancımız ve en kutsal hissiyata itimadımız tükenmesin diye tabiat ve dehşet bir ikincisini durdurur. Gaddarlığı canavarlığı üst üste yığarak cehennem yarışında kendini geçen sadece Haşhaşilerin tarihidir. Burada yakın akrabalar tarafından işlenmiş ve yakın akrabalarca etrafa dehşet salarak caniyane intikamı alınmış ardı ardına dört cinayet görüyoruz. Açıklayıcı - aydınlatıcı Hasan'dan tarikatın çöküşüne kadar büyük üstatların kanı son halkaya kadar aşama aşama döküldü: ikisi oğullarının, diğer ikisi en yakın akrabalarının eliyle öldürüldü. Zehir ve hançer onların mezarını hazırladı ki tarikat o mezarı bu kadar çok insan için kazmıştı.

Hasan kayınbiraderinin hançeriyle ve habis oğlu Muhammed'in dahliyle can vermişti: oğlunun hayatına kasteden bu sonuncunun ölümü kastettiğinin elinden zehirle olmuştu; bu cinayetin de intikamı en yakın arabaları tarafından yine zehirle alınmıştı. Celaleddin'in oğlu Alaeddin babasının ölüm zehrinin karıştırıcısıydı, kendisi oğlunun emriyle öldürüldü.

Cemşid'in yakut kadehinin, Rüstem'in kıvılcım saçan kılıcının, kadim Pers krallarının kraliyet nişanlarının yerini Haşhaşiler zehirli kadeh ve cilalı hançerle doldurdular. Büyük üstatlar onu düşmanlarının kalplerine yönlendirdiler fakat neticede onun kendilerine dönmesine mani olamadılar. Ölüme adanmış muhafızları müşterek katiller oldular. Cehennem ise baba katilliği imtiyazı olarak büyük üstatların kendilerine ayrıldı.

VI. Kitap

HAŞHAŞİLERİN SON BÜYÜK-ÜSTADI, RÜKNEDDİN KARŞAH [HÜR ŞAH] DÖNEMİ

Caniler tarikatının çok uzun zaman evvel insanlık haddini aşmış olan cürümleri sonunda misliyle intikam haddinin dışına taşacak kadar doldu: yüz yetmiş yılı bulan bir ömrün ardından yıkıcı fırtına dehşete düşüren öfkesiyle Haşhaşiler üzerine esmeye başladı. Cengiz Han'ın uzakta gök gürültüsü gibi patlayan boyun eğdirici gücü zararsızca kafalarının üzerinden gelip geçti; fakat haleflerinin üçüncüsü, Mangu Han döneminde Moğol kasırgası şark dünyasının üzerine çöktü ve halifelik ve diğer hanedanlıklar ile birlikte Haşhaşilerin hükümranlığını da harabeye çeviren ilerleyişi önüne kattı.

Hicret'in 582. yılında[298] yedi gezegen iktiran halinde yahut terazi burcundayken tıpkı yüzyıl önce Balık burcundayken[299] olduğu gibi bütün Asya müneccimlerin ilk defa tufan, ikinci defa kasırga ve depremlerle vuku bulacağını bildirdikleri dünyanın sonu beklentisiyle tir tir titremişti. Ama eğer ilk defasında kehaneti zor durumda bırakmamak için kabaran bir lav seli ancak birkaç hacıyı boğmuş ve ikincisinde bildirilen gecede açık havada minarelerin tepesinde kandillerin sönmeden yanmasına müsaade edecek kadar küçük rüzgarlar esmiş

298 M. 1186.
299 *Takvimet-tevarih*, ann. 489 ve 582. M. 1095.

olsa[300] bile her iki dönemde de siyasi çalkantılar ve ihtilaller gezegenlerin birbirine yaklaşmasını maddi değişimlerin işareti olarak yorumlamış olan müneccimlerin kehanetlerinin yardımına gelmişti.

Hicret'in beşinci yüzyılının sonunda Haşhaşiler tufanı bütün Asya'yı istila etmişti. Altıncı yüzyılın sonunda ise Cengiz Han bir kasırga süratiyle saldırmış ve yer Moğol atlarının altında sarsılmıştı. Fırtınanın öfkesi daha sonra bütün Asya'ya yayılmış, depremin sarsıntıları enkazını Avrupa'ya kadar taşımıştı. Mangu döneminde kardeşleri Kubilay ve Hülagu Çin ve İran'ın fethini tamamladı. Sonuncunun boyun eğdirici kudreti Haşhaşilerin kalesini enkaza çevirdiği ve halifenin tahtını toz duman ettiği için İran seferi hususiyle nazarı dikkatimizi çeker.

Mangu Han'ın İran sınırlarını tutan kumandanı Tanju Nevyan efendisine Bağdat halifesinin elçilerini gönderdi. Elçiler Haşhaşilerin gaddarlıklarından yakınıyor, kendisinden bu şerir soyun kökünü kazımasını rica ediyorlardı. Onların şikayetleri hanın sarayında bulunan Kazvin hâkiminin şikayetleriyle desteklenmişti. Bu sonuncu işledikleri cürümlere karşı insanlığın sesini yükseltmek için bulunduğu huzura Haşhaşilerin hançerlerinden korktuğu için zırhla çıkmıştı. Mangu derhal bir ordu topladı ve kardeşi Hülagu'nun kumandasına verdi, ayrılırken ona şu sözlerle seslendi:

"Seni çok sayıda atlı ve güçlü bir ordu ile Turan'dan İran'a, büyük sultanların ülkesine gönderiyorum. Büyük ve küçük şeylerde Cengiz Han'ın kanunlarına ve buyruklarına riayet etmek ve Amu Derya'dan Nil'e kadar ülkeleri topraklarımıza katmak senin işin. Uysal ve itaatkâr olanları iltifat ve mükâfatlarla etrafına topla, fakat baş eğmez ve isyankâr olan-

300 Devletşah.

lar karıları ve çocukları ile birlikte zillet ve sefalet içerisinde ayaklarının altında yeri öpsünler. Haşhaşilerin işini bitirdikten sonra Irak'ı fethe giriş. Eğer Bağdat halifesi kendi isteğiyle sana hizmet etmeyi seçerse dokunma, ama eğer reddederse o da evvelkilerin akıbetini paylaşsın."[301]

Bunun üzerine Hülagu Kara Kurum'dan çıkıp ordugâha gitmiş ve güçlerini düzene sokup onları donanma fişeği imal eden bin Çinli aile ile takviye etmişti. Bu sonuncular Avrupa'da Haçlı Seferlerinden beri Rum ateşi olarak bilinen fakat çok önceden beri Araplar ve Çinliler tarafından barutla beraber kullanılan parlayıcı katran ve benzeri gibi muhasara tertibat ve teçhizatını idare ediyorlardı.[302] Ramazan'da birliklerine hareket emrini verdi ve yol üzerinde sürekli takviye kuvvetler toplayarak önce bir ay Semerkant'ta durakladı ardından Kaş'a doğru harekete geçti.

Horasan'dan Şemsettin Kurt ve Emir Argun burada gelip bağlılıklarını sundu ve buradan civardaki ülkelerin melik yahut sultanlarına elçiler gönderdi, onlara şu ihtarda bulundu: "Hanın emriyle Haşhaşilerin üzerine yürüyorum ve onları yok edeceğim. Eğer bu işte beni desteklerseniz zahmetlerinizin karşılığı ödenecek, ülkeniz korunacaktır. Ama eğer ihmalkâr davranırsanız bu işi bitirdikten sonra ilk iş sizin üzerinize yürüyeceğim. Şu halde siz bilirsiniz, size önceden haber verildi." Muzaffer sancağının yaklaştığının haberleri etrafa yayılır yayılmaz efendilerinin bağlılıklarını bildirmek üzere Rum'dan, Sultan Rükneddin'den, İran'daki Selçuklular sultanından, Irak, Azerbaycan, Kürdistan ve Şirvan Atabeginden elçiler geldi.

Hicret'in 553. yılının Zilhicce ayının başında Hülagu geçici bir köprüyle Amu Derya Irmağı'nı geçti ve öte yakada aslan

---

301 Mirhand, beşinci Kısım, Moğolların Tarihi.

302 *Bkz.*, Mines de l'Orient, I. Ksm., s. 248.

avıyla bir müddet eğlendi. Burada onu kış karşıladı ve soğuk o kadar şiddetliydi ki atlarının çoğu telef oldu. Bahara kadar beklemek zorunda kaldı, bu sırada ordugâha emri üzerine Argun Han geldi. Onun siyasi işleri oğlu Giray, Ahmet Bitegi ve vezir, ünlü tarih eseri Cihan Guşa'nın (*Cihanın Fatihi*) müellifi, Hoca Alaeddin Atamülk tarafından yürütülüyordu. Hülagu Şirgan'dan Kavaf'a hareket etti, burada üstüne çullanan isteksizlik sebebiyle Kuhistan'ın fethine kumandanı Kayu Kanyan'ı gönderdi. Kendisi en büyük Fars şairi, gökbilimci, vezirin: Firdevsi, Nasireddin ve Nizamülmülk'ün doğum yerine, İmam Ali bin Musa Rıza'nın medfun bulunduğu Tus şehrine gitti ve ordugâhını Argun Aka'nın yeni düzenlenmiş bahçesine kurdu. Buradan Argun ile vekili İzzeddin Tahir'in karılarının şerefine şatafatlı bir ziyafet tertip ettiği Mansuriye'ye gitti. Ardından Melik Şemsettin Kurt'u elçi olarak Rükneddin'in Sertaht'taki valisi Nasireddin Muhtasım'a gönderdi. Her ne kadar aynı ismi taşıyan ve hatırasını kendisine ithaf ettiği ahlak eseriyle ölümsüzleştirmiş olan gökbilimcinin ilk hamisi Nasireddin iyice yaşlanmış olsa da elçiye Hülagu'nun ordugâhına kadar şahsen refakat etti ki o da bunu karşılıksız bırakmadı, yaşlı adamı mümtaz nişanlarla donattı.

Hülagu ordusuyla Cünuşhan'a ulaştıktan sonra daha evvel Moğollar tarafından yakıp yıkılmış şehrin gideri hazineden karşılanmak üzere yeniden inşa edilmesi talimatını verdi. Daha sonra Kirkan'a döndü, buradan itaat ve bağlılığa davet etmek üzere Alamut hâkimi Rükneddin Karşah'a başka bir elçi gönderdi. Rükneddin tahta yeni çıkmış, babasının kanını arıyor, siyasi işlerin idaresinde veziri, büyük gök bilgini Nasireddin Tusi'nin aldatıcı tavsiyelerini takip ediyordu. Tusi Halife Mustrassem'e bir eser sunmuş, karşılığında beklediği üzere iltifat ve mükafat görmek yerine eline sadece hakaret ve aşağılama geçmişti. Halifenin veziri, Nasireddin'in hasu-

du Elkami esere ithafındaki "Tanrı'nın Yeryüzündeki Vekili" unvanının eksik olduğu gerekçesiyle itiraz etmişti; eserin kötü telif edilmiş olduğunu düşünen halife onu Dicle Nehri'ne atmıştı.[303]

Bu andan itibaren tahkir edilen âlim vezir ve halifeye karşı intikam yemini içmiş ve Alamut'a firar etmişti. Orada ise büyük üstat birden fazla vezir ve halifenin altında çoktan can verdiği hançerine yeni sarılmıştı. Hal böyle olmakla beraber Hülagu'nun yaklaşması tarikatın dikkatini halifeden kendi savunma önlemlerine çevirdiğinden ötürü büyük üstat Nasireddin'in intikamı ile yeter ciddiyette ilgilenmemiş veya onu yeterince çabuklaştırmamıştı. Bu sebepten ötürü ve her türlü ihtimal dahilinde İsmaililerin kalesi nihayetinde Moğol ordularına kaçınılmaz olarak yenik düşeceği için Nasireddin derhal tertip ve tasarılarını değiştirdi. Öncelikle nihai intikamının vasıtalarını ihanetle temin etmek ve tarikatın yıkıntılarıyla halifenin tahtının yok edilmesinin yolunu hazırlamak için efendisini ve Haşhaşilerin kalelerini ilerleyen muzaffere teslim etmeye karar verdi. Böylelikle intikamının görüş sahasını[304] genişletmiş ve düşmanlarının çöküşüne sevinci daha geniş bir alan kazanmış oluyordu. Haşhaşilerin hançerlerinin altında sadece vezir ve halifenin kanı dökülürdü; halbuki Moğolların meşaleleri başşehri yangın yerine, bütün hilafet binasını enkaza çevirmekle tehdit ediyordu. Topyekun imha iştihası bu kafada o kadar büyük olmalı ki peşinde olduğu şeyi düşürecek hançerlerini çok yavaş çekmiş oldukları için Haşhaşileri de intikamına kurban edebilmiştir.

Nasireddin'in tavsiyesi ile Rükneddin Karşah çoktan Hemedan'a ulaşmış olan Hülagu'nun kumandanı Baysur Nu-

303 Ali Efendi'nin Telifatı Tevarihi. Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 125.

304 [: *Aussicht*. Dolayısıyla aynı zamanda ihtimal, ümit ve şansını...]

bin'e bir bağlılık elçisi gönderdi ve herkesle barış içerisinde yaşama arzusunu ifade etti. Baysur Nubin Hülagu uzakta olmadığı için Rükneddin'in ona şahsen gitmesinin daha iyi olacağı cevabını verdi. Elçilerin birkaç gelip gidişinin ardından Rükneddin'in kardeşi Şehinşah'ı Baysur'un maiyetinde Hülagu'ya göndermesi kararlaştırıldı. Şehinşah kendisini Baysur'a tanıttı, o da Hülagu'ya gitmek için kendisine eşlik etmek üzere oğlunu verdi; kendisi ise ordusuyla Hicret'in 654'üncü yılında, Cemaziyülevvel ayının onuncu günü efendisinin talimatı gereği Alamut mıntıkasına girdi.[305] Haşhaşiler ve tarikatın askeri kuvvetleri Alamut yakınında yüksek bir mevkii tutup burasını Moğollara karşı inatla savundular. Kaya dik ve sarp, mevzilenen birlikler kalabalıktı. Saldırıyı kesmeye zorlanan saldırganlar İsmaililerin evlerini ateşe verdiler, ekili alanları tahrip ettiler. Alamut'un yakınında bunlar olurken ve Şehinşah Hülagu'nun ordugâhına ulaştıktan sonra beriki Rükneddin'e aşağıdaki talimatla bir elçi gönderdi:

"Rükneddin kardeşini bize gönderdiği için babasının ve taraftarlarının suçunu bağışlıyoruz; kısa hükümranlık döneminde henüz herhangi bir suçtan suçluluğu sabit olmadığı için kalelerini yok edip kendisi bize gelecek."

Aynı zamanda Baysur'a Rudbar havalisinin yakılıp yıkılmasını askıya alma talimatını aldı. Bunun üzerine Rükneddin Alamut burçlarındaki mazgallı siperlerin bazısını yıktırdı ve Baysur birliklerini Rudbar'dan çekti. Rükneddin'in emriyle tarikatın en saygın isimlerinden biri olan Sadreddin Sungu Hülagu'nun elçisinin refakatinde, Haşhaşilerinin imamının kalelerini yıktırmaya başladığını ve yıkım işinin devam ettiğini, ne ki kendisinin Hülagu'nun huzurunda korktuğundan bir yıl süre istediğini, süre bitiminde kendisinin huzuruna ge-

305 M. 1256.

leceğini boyun eğer tarzda bildirmek üzere ordugâha geldi. Hülagu İsmaililerin elçisi Sadreddin'i baziraki veya subaylarından birinin eşliğinde geri gönderdi ve büyük üstada yazdı: "Eğer Rükneddin itaatinde samimi ise imparatorluk ordugâhına gelsin ve ülkesinin müdafaasını bu mektubu teslim eden Basiraki'ye bıraksın."

Kötülük dehasının yanlış yönlendirdiği Rükneddin ve Nasireddin'in ters tavsiyesi onun bu emre itaatini geciktirdi. Veziri Şemseddin Keylaki ile yeğeni Seyfeddin Sultan Melik bin Kiya Mansur'u işe yaramaz bahanelerle şahsen gelmeyi reddedişine kılıf uydurmak için elçilerle yeniden Hülagu'ya gönderdi. Aynı zamanda Kuhistan ve Kirdkuh vali ve kumandanlarına Moğol ordugâhına koşup bağlılıklarını bildirmelerini emretti.

Hülagu Haşhaşilerin dağlarının hemen yakınında bulunan Demavend'e ulaşır ulaşmaz Rükneddin kale kumandanını ordugâha götürmesi için veziri Şemseddin Keylaki'yi Kirdkuh'a gönderdi. Vezir ve Rükneddin'in yeğenine ordugâha giderken eşlik eden elçilerden biri aynı vazifeyle Kuhistan'a gönderildi, bu ikiliden sonuncusu Hülagu'nun elçisi ile Rükneddin'in idare merkezi olarak kullanmaya başladığı Meymundis Kalesi'ne gitti ve kendisine: "dünyanın hâkiminin Demavend'e kadar ilerlediğini, artık gecikecek vaktin olmadığını ama eğer birkaç gün daha beklemek isterse bu arada oğlunu gönderebileceğini" bildirdi. Bu elçiler Meymundis'e Ramazan'ın başında ulaştı ve Hülagu'nun muzaffer sancaklarının sınır hatlarında dolaştığı haberini verdi, talimatlarını iletti. Rükneddin ve halkı bu haberler karşısında sersem bir şaşkınlığa ve çaresiz dehşete düştü. Elçiye oğlunu göndermeye hazır olduğu cevabını verdi fakat daha sonra karılarının ve kısa görüşlü danışmanlarının kandırmasıyla elçiye kendi çocuğu ile aynı yaşta olan bir kölenin çocuğunu teslim etti ve

Hülagu'nun hâlâ sarayında bulunan kardeşi Şehinşah'ın geri dönmesine izin vermesini rica etti. Rudbar sınırlarında bulunan Hülagu sahtekârlığın foyasını kolayca meydan çıkardı ve işin iç yüzünü anladığını fark ettirmeksizin hanın yaşının küçüklüğü sebebiyle çocuğu alıkoymayacağı ama eğer daha büyük bir kardeşi varsa Şehinşah'ın yerine ordugâha gönderebileceği, o takdirde bu sonuncunun geri dönmesine izin verileceği bilgisiyle iki gün sonra geri gönderdi.

Bu arada Kirdkuh valisi ordugaha geldi ve şimdi Rükneddin'in kardeşi Şehinşah'ın geri dönmesine izin veren Hülagu onu şu sözlerle gönderdi: "Söyle kardeşine Meymundis Kalesi'ni yıktırsın ve bana gelsin, eğer gelmezse olacakları Tanrı bilir ancak". Bu görüşmeler esnasında Moğolların askeri gücü Tavadgi veya yeni katılan birlikler ile öyle büyük bir sayıya ulaştı ki tepe ve vadiyi kapladı. Şevval ayının yedisinde Hülagu kalenin kuşatılmasını başlatmak üzere Meymundis önünde bizzat göründü ve yirmi beşinde bir muharebe gerçekleşti.

Yanlış yönlendirilen ve daha kötüsü Nasireddin'in ihanetine uğrayan Rükneddin en sonunda bağlılık ve itaatini sunmak ve geri çekilmesine izin istemek üzere diğer kardeşi İranşah'ı oğlu Kiyaşah ve veziri Nasireddin ile birlikte ordugâha gönderdi. Gönderilenlere tarikatın zengin hediyeler taşıyan en seçkin üyeleri eşlik etti. Nasireddin efendisi için konuşmak ve kalenin gücünü müzakerenin dengesinde lehine kullanmak yerine Hülagu'ya İsmaililerin kalelerinin güvenliğinin kedisine güçlük çıkarmayacağını, yıldızların onların gücünün çöküşünü açıkça haber verdiğini ve güneşin felaketlerini hızlandıracağını söyledi. Bunun üzerine rahatsız edilmeksizin geri çekilme şartıyla teslimde anlaşıldı ve Zilhicce ayının birinde Rükneddin, vekilleri ve mutemetleri Meymundis Kalesi'ni boşaltıp Hülagu'nun ordugâhına gittiler. Beraberinde getirdiği altın ve hediyeler askerler arasında bölüştürüldü.

Hülagu Rükneddin'in gençliğine ve tecrübesizliğine acıdı; babalarının tahtında bir yıldan daha az bir süre oturmuştu. Kendisine hoş sözler söyledi ve gönül okşayıcı vaatlerde bulundu ve onu misafir olarak fakat haini, Nasireddin'i vezir olarak alıkoydu. Kaleyi ve büyük üstadı hanın ellerine teslim etmiş ve Haşhaşilerin hâkimiyetinin köküne baltayı vurmuş olan sonuncu yüzsüzlüğü bu hadiselerin tam oluş anını tespit eden bir alet [kronograf] hazırlayacak kadar ileri götürdü ve bu onun hainliğini ve intikamını, bu işin tarihini ihtiva eden iki mısrada ölümsüzleştirdi.[306]

Hülagu'nun ordugâhında Rükneddin bir Tatar muhafızın nezaretine verildi; hanın subayları Haşhaşilere ait kalelerin yıkılması için Rudbar mıntıkasına kadar büyük üstadın vekil ve temsilcilerine eşlik etti, diğerleri tarikata ait yerlerin kumandanlarını son büyük üstat adına buraları Hülagu'ya teslime davet etmek için Suriye ve Kuhistan'daki iki baş davetçiliğe gönderildi. Bu müstahkem yerlerin sayısı yüzü aşkındı; Kuhistan, Irak ve Suriye'nin dağlık kısımları bunların başında geliyordu ve Hazar kıyılarından Ak Deniz sahillerine kadar hepsi birlikte Haşhaşilerin gücünün kemerini oluşturuyordu. Bütün buralarda hâkimiyetin alameti hançerdi.

Sadece Rudbar'da hepsi tahkim edilmiş, hepsi de hazinelerle dolu kırktan fazla müstahkem mevki yerle bir edildi. En güçlü üçü Hülagu'nun davetine ve Rükneddin'in emirlerine itaati reddetti. Büyük üstadın başşehri Alamut'un, Lamşir ve Kirdkuh'un kumandanları teslim için hanın gelmesini beklediklerini cevabını verdiler. Hülagu ordugâhını kaldırıp birkaç gün içerisinde Alamut önlerinde görüldü; tutsak büyük üsta-

306 Badel areb şeşsed u pençah u cehar şud
Yek şumbah avel meh Zilhicce bamdad.
[Altı yüz kırk dördüncü yılda oldu
Zilhiccenin başında Pazar erken.]

dı vaat ve tehditlerle sakinleri teslim olmaya ikna etmek için kale duvarının eteğine gönderdi, fakat kale yöneticileri teslim olmayı reddetti. Hülagu Alamut önünde bir kuşatma gücü bırakıp sakinlerinin kendisini karşılamaya ve bağlılıklarını bildirmeye geldikleri Lamşir'e hareket etti. Alamutluların azmi bu haberle sarsıldığı için Rükneddin'e bir elçi gönderip öfkeli hana kendilerini bağışlaması için tavassutta bulunmasını rica ettiler.

Rükneddin'in araya girmesiyle Hülagu kumandanın ordugâha salimen girmesine izin verdi. Alamutlular paralarını ve eşyalarını kaldırmak için üç gün istediler, talepleri kabul edildi ve üçüncü gün kale yağmaya terk edildi. Alamut veya erişilmezliği sebebiyle Kartal Yuvası denilen kale bir kayanın üzerine kuruluydu ve yere uzanmış boynuyla diz çökmüş bir aslanı andırıyordu: duvarlar tabii olarak aslan kayasından, eşit sağlamlıkta ve askeri birliğin müdafaası için kemer kubbe oluşturacak tarzda yükseliyordu. Kaya hububat ambarı, bal ve şarap mahzeni oluşturacak şekilde oyulmuştu. Bunların büyük bölümü Hasan Sabbah döneminde doldurulmuştu; ve yerin seçimi ve gösterilen özen o kadar eksiksiz ve kusursuzdu ki ne buğday küflenmiş ne şarap ekşimişti. Bu keyfiyet İsmaililerce kurucularının bir mucizesi olarak düşünülüyordu. Mahallin bütün bu özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaksızın yer altındaki odalarda ve mahzenlerde hazine arayan Moğollar şarap ve bal ile karşılaştı.

Haşhaşilerin orduları dağıtılıp yıkılan kaleleriyle hançerleri kırıldıktan sonra Hülagu aynı yılın Zilhicce ayında çocuklarını bıraktığı Hemedan'a döndü. Kendisine eşlik eden Rükneddin'e ya acımadan veya küçümsemeden ötürü nazik davranıldı. Damarlarında babalarının kanından eser kalmadığı gibi sıradan bir Haşhaşinin cesaret, ölüme aldırış etmememe meziyetlerine bile, hele bir büyük üstadınkilere, idari

metanet ve devlet sanatına hiç sahip değildi. Hülagu'nun eline düşmeden önce bile zaten ahlaken bir köle tabiatına sahip olduğundan peşine düştüğü şeylerin bayağılığı ile aynı karakteri sergilemeye devam ediyordu. En aşağı tabakadan bir Moğol kızı hissiyatının sükûn bulduğu şeydi ve kölenin Haşhaşilerin prensi tarafından istenmesi üzerine herkesin istihza ve istihfafının boy hedefi yapma fırsatını kaçırmayan Hülagu tantanalı bir evlilik töreni yapılmasını emretmişti.

Törenin tamamlanmasını takiben Rükneddin büyük han Mangu'ya gönderilme izni istedi. İlk başta Rükneddin'in kendi felaketini bizzat istediği bu anlamsız isteğe şaşıran Hülagu onu koruma gibi bir vazifesi olmadığını düşünerek istediği izni ve beraberinde eşlik etmek üzere bir Moğol birliği verdi. Rükneddin yol üzerinde hâlâ Moğollara direnmeye devam eden son Haşhaşi kalesi Kirdkuh garnizonunu teslim olmaya ikna edeceğine söz verdi. Hülagu'nun kampını Hemedan'da Hicret'in altı yüz elli beşinci yılında, Rebiyülevvel ayının başında[307] terk etti; Kirdkuh'tan geçerken sakinlere teslim olmalarını isteyen aleni bir mesaj gönderdi; ne var ki gizlice onlara dayanmaları ve kaleyi kimseye teslim etmemeleri talimatını verdi.

Rükneddin tarikatın çoktan sonunu getirdiği bu ahmakça ve mütenakız siyaset ile şimdi kendi mahvını hazırlıyordu. Hanın baş şehri Kara Kurum'a ulaştığında huzura kabul edilmezden önce kendisine aşağıdaki mesaj gönderildi: "Eğer boyun eğip teslim olduğun iddiasında isen neden Kirdkuh Kalesi'ni teslim etmedin? Geri dön ve teslim olmayan kaleleri yıktır. Ancak o zaman huzurumuza çıkma şerefine mazhar olabilirsin." Rükneddin ve kendisine eşlik edenler dönüşte Amu Derya'ya vardıklarında sonrakiler dinlenme bahanesiyle onu atından indirip kılıçlarıyla hayatına son verdier.

---

307 M. 1257.

Mangu bir müddet önce Hülagu'ya bütün İsmaililerin yok edilmesi, hatta emzikteki çocuğun bile canının bağışlanmaması talimatını göndermişti. Bunun üzerine Rükneddin'in ayrılmasından hemen sonra bu kanlı vazife başlamış, bunu sadece Kirdkuh ile Haşhaşilerin Kuhistan ve Suriye'deki kalelerinin kalanının düşmesi geciktirmişti. Vezirlerinden birini Rükneddin'in karılarını, çocuklarını, kardeşlerini, kız kardeşlerini ve kölelerini ayrım gözetmeksizin öldürmesi için Kazvin'e gönderdi. Bu sadık birlikten Rükneddin'in sadece iki akrabası (kadınlar) merhametten değil fakat babası Çağatay Haşhaşilerin hançerleriyle öldürülmüş prenses Bulghan Hatun'un özel intikamının kurbanları olarak seçildi.

Kazvin valisi için verilmiş olana benzer bir emir Horasan vekilliği için de yayınlandı. Tutsak alınmış İsmaililer toplandı ve bu sefil yaratıklardan on iki bini yaşına cinsiyetine bakılmaksızın kılıçtan geçirildi. Savaşçılar vilayetlere dağıldı ve merhamet göstermeksizin yalvarma kabul etmeksizin ölüm cezasını infaz ettiler. İsmaililerin öğretisinin bir şakirdini buldukları her yerde diz çökmeye zorladılar ve ardından kafasını uçurdular. Büyük üstatlığın soyundan gelenlerde devam ettiği bütün Kiya Büzürg Umid soyu katledildi. "Cinayete adanmışlar" bu defa tarikatın intikamının değil fakat öfkeden galeyana gelmiş olan insanlığın kurbanlarıydı. Kılıç hançere karşıydı ve cellat caniyi öldürdü. İki yüzyıldır ekilen tohum artık hasat için olgunlaşmıştı. Ve Haşhaşilerin hançerinin sürdüğü arazi Moğol kılıcıyla hasat edildi. Suç korkunçtu fakat ceza korkunçlukta ondan geri kalmadı.

Haşhaşilerin Rudbar ve Kuhistan'daki, Kain, Tun, Lamşir ve hatta başşehir Alamut Kaleleri şimdi galibin elindeydi. Mangu'ya giderken Rükneddin tarafından teslim olmaması için cesaretlendirilmiş olan Kirdkuh Kalesi Moğolların muhasara güçlerine kendi başına karşı koyuyordu. Burası hayli

yüksek bir dağ üzerinde, Mansurabad yakınlarındaki Damagan mıntıkasında bulunuyordu ve galiba Ermeni tarihçi Haithon'un sözünü ettiği Tigado Kalesi ile aynıdır ki o üç yıllık muhasarayı otuz yıl süren bir kuşatmaya çevirmiştir.[308] Bu kuşatmanın tafsilatı Mazenderan ve Ruyan tarihçisi Zahireddin'de[309] bulunur. Bu iki vilayetin hâkimleri Hülagu Han'ın kahredici gücüne bağlılık ve itaatlerini bildirdikten sonra Kirdkuh'un kuşatılması için talimatını yerine getirmek üzere buraya gelmiş, hanın kendisi de Bağdat üzerine yürümüştü. Bu dönemde Mazenderan tahtı Bavendi sülalesinden Şemsülmüluk Erdeşir'in elindeydi ve Ruyan'da Kavpare sülalesinden Astandar veya Dağ Ḥâkimi Şehrakim hüküm sürüyordu. Onlar birbirine dostluk, akrabalık ve komşuluk bağıyla bağlıydılar. Ruyan hâkimi kız kardeşini Mazenderan şahıyla evlendirmiş ve Hülagu Han gayet hâkimane bir tutumla ikisini de Kirdkuh kuşatmasının yürütülmesine koşarken onlara büyük bir pay vaat etmişti.

Baharın başlarındaydı, müttefik şahların ordugâhında bulunan şair Kutbi Ruyani bahar şerefine Taberistan dilinde gayet heybetli bir şiir söylemişti, ki şöyle başlar:

Güneş bir kez daha Balık'tan Koç'a geçti
Bahar çiçekli sancağını şark rüzgârıyla dalgalandırıyor.

Tarihçi Zahireddin'in eserine koyduğu bu iki mısra ile Taberistan'daki özel bir dilin mevcudiyeti Avrupa'da bilinir hale geldi. Bu Moğol, Uygur ve Fars dilinin sözcüklerinin karışımından müteşekkil bir lisandır.[310] Mahallin şairinin ilha-

308 Bengertus, Joachimus Camerarius, Arnoldus Lubecencis, Haitlion Armenensis. Withof, Meuchelmörderischen Reich. der Assassinen, s. 168 ve devamında zikredilmiştir. Bengertus Tigado'yu yanlışlıkla Suriye'ye yerleştirir.

309 Tarihi Mazenderan, Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 117.

310 Mines de l'Orient. C. III.

mının bu iki şah üzerindeki tesiri o kadar büyük oldu ki hanın izninı beklemeden kuşatmayı kaldırdılar ve Hülagu Han'ın çok geçmeden bütün ağırlığıyla hissedecekleri öfkesini akıllarına getirmeden doğdukları toprakların vadilerinde baharın dönüşünün hazlarını tam olarak tatmak için yurtlarına döndüler. Onların bu itaatsizliklerini cezalandırmak üzere ordudan Gazan Bahadır gönderildi. Önce çekilme işini evlatlığına yükleyen Ruyan şahı daha sonra bütün kusuru üstüne alacak yürekliliği gösterdi ve kendisinin ve akrabalarının mülklerini Moğolların yakıp yıkmalarına maruz bırakmamak için kendi rızasıyla Gazan Bahadır'ın ordugâhını kurduğu Amul'a gitti. Talihi hanı yatıştıracak kadar yaver gitti ve hem kendisi hem Mazenderan şahı için itaatsizliklerinin cezası olarak kaybetmiş oldukları açıklanmış olan hâkimiyet alanları için yeni bir tayin emri almayı başardı.

Taberistanlı şairin bu bahar yakarışının tesiri her ne kadar tam tersi istikamette olduysa da askeri ve edebi tarih içerisindeki yeri Tyrtaios'un Spartalıları savaşmaya cesaretlendirdiği marşlardan daha az kayda değer değildir. Ve eğer Grek şairi günümüzde Prusya ve Avusturya askerlerinin şarkılarında hatta en başarılı neticeyle taklit edilmiş olsaydı dahi şimdiye dek ne *pervigilium* Veneris ne Bürger taklidiyle husule getireceği tesir sayesinde hiçbir kuşatma kaldırılmış olmazdı. İki kumandan tarafından kuşatmanın kaldırılmış olması onun tam üç yıl uzamış olduğunu izah eder. Bu otuz yıla uzatılmadan da yeterince uzun görünen bir süredir zira Haşhaşilerin en kavi ve müstahkem kalesi Alamut Hülagu tarafından kuşatılmasının üçüncü gününde teslim olmuştu.

Alamut'un, büyük üstadın konağı ve tarikatın merkezinin düşmesinden sonra bilgin vezir ve tarihçi Atamelik Cüveyni Hülagu'dan tarikatın ünlü kütüphanesinde ve arşivinde hanın muhafazasına layık olabilecek eserleri koruma maksa-

dıyla araştırma izni istedi ve elde etti. Kuran ve başka bazı kıymetli kitapları bir tarafa ayırarak sadece İsmaililerin öğretisini ihtiva eden veya ona uygun kaleme alınmış felsefi ve şüpheci eserleri değil fakat matematik ve gökbilimi ile ilgili bütün aletleri de yaktırdı ve böylece tarihin İsmaililerin dogmalarının daha tafsilatlı izahatından ve tarikatın nizamnamelerinden çıkarabileceği her kaynak yok olmuş oldu. Neyse ki o Hasan Sabbah'ın bir hayat hikâyesi taslağı ile birlikte kendi tarihinde tarika'tın kütüphane ve arşivlerinden çıkardığı malumatın sonuçlarını muhafaza etti. Mirhand ve Vassaf gibi İranlı bütün yakın çağ tarihçileri hikâyelerini bunlardan çıkardılar ve biz de aynı şekilde onları takip ettik.[311]

Bu kütüphanenin kalenin Moğollar tarafından ele geçirildiği sırada mevcudiyeti altıncı büyük üstat Celaleddin Nev Müslüman'ın ikiyüzlülüğünü teyit eder; zira o Kazvinlilerin temsilcilerinin huzurunda tarikatın arşivini ve öğretilerini ihtiva eden eserleri ateşe atmamış olduğu için Atamelik Cüveyni'nin soruşturma azmi ve gayreti neticesinde zarar görmemiş olarak önüne çıkmıştı. Bu bağnaz gayret bütün dönemlerde fakat bilhassa ortaçağda milyonlarca kitabı küle çevirmiştir. Eğer garp halife Ömer'i İskenderiye Kütüphanesi'ni ateşe vermekle suçluyorsa ki bu (Gibbon'un zannettiği gibi) haksız bir suçlama değildir,[312] şark bu suçlamayı devasa bir Arapça eserler kütüphanesinin haçlılar tarafından yok edildiği Trablus kitaplığının yakılması ithamıyla iade eder.[313]

İlk durumda altı ay boyunca hamamların Grek bilgeliğinin eserleriyle ısıtıldığı iddiası sadece Trablus'ta üç milyon

---

311 Mémoires historiques sur la vie et les ouvrages d'Alaeddin Atamelik Djouainy, par M. Quatremère. Mines de l'Orient, II. s. 220.
312 Şark İlimlerine Ansiklopedik Toplu Bakış.
313 Mémoires géographiques et historiques sur l'Egypte, par Quatremère, II, s. 506.

Arapça el yazmasının alevleri beslediği iddiası kadar abartılıdır: fakat her iki büyük yangının da taassubun meşaleleriyle tutuşturulduğu şarkın başta gelen tarihçileri tarafından açıkça beyan ve teyit edilmiş değildir ve bu sebeple tarihi bir vaka kıymeti daha azdır.[314] İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar tarafından yakıldı çünkü Ömer'in talimatları uyarınca Kuran kitapların kitabıydı ve onda yer almayan her türlü bilgi boş ve faydasızdı. Trablus Kütüphanesi Hıristiyanlar tarafından yok edildi zira büyük bölümü itibarıyla Kuran ve onun üzerine yazılmış eserlerin dışında bir şey ihtiva etmiyordu. Alamut'ta Kuran Cüveyni tarafından muhafaza edildi, ona karşı yazılmış felsefi eserler yok olmaya mahkûm edildi. Ve Fas'ta yüzyıl önce Sultan Yakup tarafından ilahiyat eserlerine dair bir *autodafe* tertip edildi.[315] Sadece bu ikisi kaybolmuş olsaydı şikâyet etmek için bu kadar çok sebep olmazdı; fakat bunlarla birlikte İskenderiye ve Alamut yangınları Grek, Mısır, İran ve Hint felsefesinin hazinelerini ortadan kaldırdı.

314 Makrizi, İbn Haldun, İbn Furat, Ebulferec.

315 Takvimet-tevarih.

VII. Kitap

BAĞDAT'IN DÜŞÜŞÜ

Alamut'un düşmesiyle Haşhaşilerin merkezi gitmiş oldu; Rudbar ve Kuhistan Kalelerinin kaybıyla güçlerinin payandaları kırıldı. Dahası Suriye baş davetçisi büyük üstadın teslim olma emirlerine boyun eğmeyi reddetti, Moğol orduları henüz itaatini zorlayamayacak kadar uzaktaydı. Hülagu'nun aklına Alamut'un düşmesinden ve İran'da İsmaililerin yok edilmesinden sonra tarikatın henüz her ne kadar güçlükle de olsa başını kaldırabildiği birkaç Suriye dağ kalesinin yıkılmasından daha büyük bir hedef geldi. Bu Bağdat'ın fethi ve halifenin tahtının devrilmesi tasavvuruydu: Araplar peygamber adına İslam dünyasına altı buçuk yüzyıldır bu taht üzerinde hükmediyordu. Bu büyük hadise sadece doğrudan neticeleriyle değil fakat yakın sebebiyle de Haşhaşilerin yok edilmesiyle yakından irtibatlıdır.

Alamut'un düşüşünün ardından iki yıl sonra dolayısıyla muhasaranın ancak üçüncü yılında teslim edilmiş olan Haşhaşilerin son kalesi Kirdkuh'un fethinden önce, Dicle şehirlerinin kraliçesi, Bağdat düştü. Gördüğümüz gibi Mangu Han tarafından kardeşi Hülagu'ya verilmiş talimatlarla hilafetin devrilmesi sadece itaat ve birlik talep eden hanın planına hemen dâhil olmadı. Fakat Haşhaşilerin başşehrini fatihin ellerine teslim etmiş ve ne zamandır peşinde olduğu intikamın yolunu hazırlamış olan Nasıreddin, âlim ve hain, Hülagu'yu hilafetin ortadan kaldırılmasına biteviye sevk etmek için ça-

lıştı. Anlatmakta olduğumuz hadise ile yakın irtibatının yanı sıra bu hadise Asya tarihinde ve ortaçağda kendi başına o kadar büyük ve mühim bir yere sahiptir, konunun tuhaflığı ve nadirliği sebebiyle o kadar çekicidir ki okurlarımızı ve kendimizi hanı Alamut'tan Bağdat seferine takip etme zevkinden mahrum bırakamayız.

İstanbul'un Türkler tarafından muhasara ve fethi belki de tarihte Bağdat'ın Moğollar tarafından düşürülmesi ile mukayese edilebilecek yegane hadisedir; ve uzun zamandır gerilemekte olan Bizans İmparatorluğu'nun düşüşü halifeliğin düşüşünün yanına yerleştirilebilir. Tarihin şaşkınlık ve hayranlıkla veya acıma ve dehşetle kuşatmalarının üzerinde durduğu başka şehirlerin düşmesi neticeleri itibarıyla daha az kuvvetlidir çünkü yıkıntıları altına dünya ölçeğinde tesir ve nüfuza sahip olan bir taht gömülü değildir. Eski ve yakın tarihin en inatçı ve şanlı kuşatmalarında, her ne kadar saldırganlar büyük isimleriyle veya yürütürken sergiledikleri mükemmel maharet veya savunurken gösterilen sabırlı cesaret ile kayda değer olsalar da bu merak uyandırıcı yan eksiktir. Kuşatıcıları İskender ve Hannibal ile meşhur Sur ve Saguntum; Marcellus ve Arkhimedes'in isimlerini ölümsüzleştirmiş Syracuse; Demetrius Peliorcetes'in iki defa saldırısına uğramış ve Türklere karşı Villiers de l'Isle Adam tarafından savunulmuş Rodos; Candia ve Saragossa: bunların hepsi sakinlerinin ve savunucularının aslan cesaretiyle sönmez bir şan, solmaz bir şöhret kazanmıştır. Ne var ki bu şehirler yeryüzündeki hedeflerin en yükseği, ülkelerinin özgürlüğü için savaşmışlarsa da çöküşleri beraberinde dünyanın yarısı üzerindeki eski hâkimiyetlerinin merkezini dibe çekmemiştir.

Benzer şöhrete sahip başka şehirlerin, yıkıntılarının altında Asur ve Pers İmparatorluğu'nun gömülü bulunduğu Babil, Persepolis gibi dünya çapındaki büyük saltanatların

merkezinin fethinin tarihi binlerce yıllık uzaklıkta ve nüfuz edilmez karanlıkta örtülü vaziyettedir. Kudüs'ün yıkılması ışığının parlaklığıyla bütün bu şehirlerin yıkımının örter; ne var ki gücünün büyüklüğü veya kuşatmasının ehemmiyeti sebebiyle bu böyle değildir, çünkü bu bakımdan Kisralar Titus'dan daha az kayda değer değildir fakat sonuncu Tacitus gibi bir kalem tarafından anlatılmıştır. Eğer Gibbon bizim elimizin altında bulunan kaynaklara erişmiş olsaydı ölümsüz eserinde Bağdat'ın düşüşü İstanbul'un fethinden daha az bir ihtişamla parlamazdı, dahası bu kadar kısa ele alınıp geçilmiş olmazdı. Onun ifade gücünden yoksunluğumuz malzemenin zenginliğiyle desteklenmelidir.

Alamut ile Haşhaşilerin Kirdkuh hariç diğer kalelerinin düşmesinden sonra Hülagu Kazvin topraklarını boşalttı ve ordu kumandanı Tanju Noyan'ın taht huzurunda zaferleri hakkında izahat vermek üzere Azerbaycan'dan koşup geldiği Hemadan'a hareket etti. Hülagu Noyan'a Rum ve Suriye'ye ilerleyip en uç batı sınırına kadar Asya ve Afrika'nın tamamını hâkimiyeti altına alması talimatıyla beraber yol verdi. Hicret'in 555'inci yılının Rebiyülevvel ayında Bağdat harekâtını başlattı ve Tebriz'e kadar ilerledi, buradan Halife Mustasım'a bir elçi gönderip dedi: "Rudbar'ın üzerine yürüdüğümüzde sana yardım isteyen elçiler gönderdik; söz verdin fakat tek bir adam göndermedin. Şimdi davranışını değiştirip sadece imparatorluk ve hazinenin kaybına sebep olacak itaatsizlikten çekinmeni rica ediyoruz."

Elçiler Mustasım'a vazifelerini ifa ettikten sonra halife döneminin en meşhur hatibi, alim Şerafeddin İbn Cusi ile Nahcivanlı Bedreddin Muhammed'i mağrur bir eda ve ifadeyle Hülagu' ya gönderdi. Buna öfkelenen han Nasireddin'in telkin ve tavsiyelerine daha açık hale geldi, o da hanı sürekli olarak Bağdat'a yürümesi ve halifenin veziri İbn Elkami'nin ha-

inane davetine icabet etmesi hususunda kışkırtıyordu. Vezir olarak hilafet işlerini sınırsız bir yetkiyle yürüten ve en koyu hainlikle onun çöküşünü hazırlayan Muyededdin Muhammed bin Muhammed bin Abdülmelik Elkami bütün şarkta hain olarak namussuzca damgalanmıştır. Ve Elkami ismi şark tarihinde Grek tarihindeki Antalkides[316] isminden daha az nefret ve tiksinti uyandırmaz: kelamda belagatli, Nasireddin'in matematik bilimlerinde olduğu gibi, Arapların şiir ve edebiyatında maharetli, efendisine sadakatsizlikte de ondan geri kalmazdı. Şair de matematikçi de haindi.[317]

Nasireddin'in Elkami'den müşteki olmak için şahsi bir sebebi vardı zira onun eleştirisiyle halife kendisine ithaf edilmiş olan şiiri Dicle'nin sularına fırlatmış ve üstüne bunun her bakımdan kötü yazılmış bir şiir olduğunu ilave etmişti. Nasireddin'in gökbilimciliğinin şairliğinden daha iyi olması muhtemeldir; fakat Elkami'nin onun halifenin nezdinde kazanabileceği nüfuz ve itibarı kıskanmış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Vezir gökbilimcinin birlikte olduğu Horasan valisi Nasireddin Muhteşem'i vasat veya kötü bir *Kaside*ye karşı ikaz etmenin gerekli olduğunu düşünmezdi ki o bir hokkabazdı ve gizli gizli halifenin teveccühünü kazanmaya çalışıyordu. Vali Elkami'ye yaranma saikıyla bu ikaza istinaden gökbilimciyi üstelik büyük eseri *Ahlakı Nassiri*'yi kendisine ithaf etmiş olmasına rağmen hapse atmıştı. O da bunun üzerine Alamut'a firar etmiş ve burada son büyük üstadın veziri olarak Elkami ve Halife Mustassım'dan intikam almanın hesabını yaparak Haşhaşilerin mahvının temelini atmıştı.

---

316 [Antalkidas, MÖ 386'da Pers Kralı Antaksarksas ile Sparta arasında yapılmış ünlü 'Kral Barışı'nı müzakere etmiş olan Spartalı donanma komutanı. Ne var ki bu anlaşma Atina'nın Lemnos, Imbros ve Skyros kolonisi dışında kalan Yunanlıların Anadolu'daki bütün Yunan Sitelerini Perslere bırakmaya zorlayan bir kral buyruğu şeklini almıştı.]

317 Mirhand. Vassaf. Gülşeni Hulefa.

Tıpkı Nasireddin gibi İbn Elkami de halifeye intikam yemini etmişti: o sadece Mustassım'ın maiyetindekilerin ve gözdelerinin bazılarının cezasız kalmasındaki ihmalinden şikayetçi değildi fakat aynı zamanda kendisinin mensup olduğu Şiilere karşı aldığı bazı katı önlemler sebebiyle kendi şahsi güvenliğinden de endişe ediyordu. Dolayısıyla o Nasireddin'in çoktan kendisini geride bıraktığı aynı ihanet yoluna girmişti ve Hülagu'nun kulağını şikâyetler ve davetler ile sarmıştı ki icabete dünden hazırdı. Hülagu'nun veziri Nasireddin, halifenin veziri İbn Elkami karşılıklı olarak birbirinin işini kolaylaştırdı. Haşhaşiler ile hilafet gibi iki büyük hanedanlığın bir gökbilimci ile bir keskin zekânın haset ve hainliği sebebiyle eş zamanlı olarak çöküşü tarihte emsalsiz bir hadisedir.[318]

Fakat Bağdat'taki hilafet tahtının çöküşünün tafsilatına geçmeden önce bu şöhretli şehrin temelini izah ve ihtişamını ifade eden birkaç söz söylemek uygun olacaktır.

Barış şehri, vadisi veya yurdu, veliler kalesi, hilafet merkezi (kapılarının eğik konumundan dolayı aynı zamanda meyilli de denilen)[319] Bağdat Hicret'in 148'inci yılında Abbasi sülalesinin ikinci halifesi Ebucafer Elmansur tarafından Dicle Nehri'nin kenarında kuruldu. Şehir yaklaşık üç kilometre nehrin doğu kıyısı boyunca kiriş üzerinde bir ok ile bir yay şeklinde uzanır ve on iki bin dört yüz arşını bulan çevresi dört kapı ve yüz atmış üç kule ile kesilen bir tuğla duvarla çevrilir. Mansur şehri inşa etmeye karar verdiğinde temellerin atılacağı uğurlu saati tespit etmeleri için riyasetini veziri Nevbaht'ın (yeni talih) üstlendiği gök bilginlerini davet etti; ve sonuncu yeni şehrin gelişen medeniyet, artan nüfus ve

318 Âli'nin Tarih Taslakları (Fussuli-hall-u Akd). Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 115.

319 Darres-selam, barış yurdu; Vadies-selam, barış vadisi; Medinetes-selam, barış şehri; Burcul-evliya, veliler kalesi. Sevra, ma[y]il.

uzun dayanıklılık vaat ettiği güneşin Yay burcunda olduğu bir anı seçti. Aynı zamanda halifeyi kendisi gibi haleflerinden birinin de bu şehrin duvarları içerisinde ölmeyeceğine temin etti; ve gök bilgininin kehanetinin doğruluğuna itimadı otuz yedi halifeyle teyit edilmesinden daha az şaşırtıcıdır ki bunların sonuncusu, devri saltanatında Bağdat'ın düştüğü Mustassım şehrin duvarları içinde değil fakat Samara'da, sekizinci Abbasi halifesi Mutassım (doğum sırası sekiz sayısına denk gelmesinden dolayı sekizincin denilmiştir) tarafından Memluk muhafızı için Bağdat'ın altında Dicle kenarında kurulmuş olan bir yerde ölmüştür.[320]

Nasıl ki Bağdat duvarları içerisinde hiçbir halifenin ölmemiş olması keyfiyetinden ötürü bilhassa Barış Yurdu, Vadisi, veya Şehri ismini hak etmişse duvarları içine veya dışında gömülü olan ve türbeleri Müslümanların hac güzergahı içerisinde bulunan İslam'ın çok sayıdaki evliyası sebebiyle Evliya Burcu unvanını kazanmıştır. En büyük imamların ve en ulu şeyhlerin türbeleri buradadır. On iki imamdan yedincisi, doğrudan Ali soyundan gelen ve peygambere akrabalıkları sebebiyle taht ve hilafet hakkını ileri sürmüş olan İmam Musa Kazım; keza iki Sünni mezhebinin kurucusu İmam Hanefi ve Hanbeli; sufi tarikatlarının şeyhleri Cüneyd, Şibli, Abdülkadir Geylani burada medfundur.[321]

İmamların ve şeyhlerin türbelerinin ortasında halifelerin ve onların hanımlarının mezarları bulunur; Harun el Reşid'in hanımı Zübeyde'ninki yapısının dayanıklılığı sebebiyle Bağdat'ın Moğollar, Farslar ve Türkler tarafından tekrarlanan zapt ve tahribatından sonra hâlâ ayaktadır. Medreseler, külliyeler, mektepler Arap mimarisinin aynı derecede göz kamaştırıcı örnekleridir. Bunlardan ikisi kurucularının Arap

320 Cihannüma, s. 459.
321 Cihannüma, s. 479, 480.

edebiyat ve tedrisatı tarihindeki isimlerini ölümsüzleştirmiştir: Nizamiye ve Mustansıriye medreseleri: ilki Selçukilerin sultanı Melikşah'ın büyük veziri kebiri Nizamülmülk tarafından Hicret'in beşinci yüzyılının ilk yarısında kurulmuş, ikincisi iki yüzyıl sonra Halife Elmustansır-billah tarafından dört büyük Sünni mezhebini temsilen dört minberli olarak inşa ettirilmiştir.

Bütün sarayların en muhteşemi Dar-eş-Şecere[322] denilen Halife Muktedir-billah'ın sarayıdır ve bahçelerden müteşekkil geniş bir alanın içerisine kurulmuştur. Büyük bir girişin ortasında, iki büyük havuzun yanında her birinin on sekiz anadalı ve çok sayıda küçük dalı bulunan altın ve gümüşten iki ağaç bulunur. Bu ağaçlardan birinin dallarında meyveler ve kuşlar vardı. Kuşların farklı tüyleri değişik kıymetli taşlarla taklit edilmişti ve mekanik bir düzeneğin meydana getirdiği dalların hareketiyle melodik sesler çıkarıyorlardı. Diğer ağaçta ise üstleri altın ve inciyle bezeli, verilen işaretle birlikte hareket eden yalın kılıç on beş atlı figürü vardı. Bu sarayda Halife Bizans İmparatoru Theophilus'un elçilerini kabul etmiş[323] ve onları ordusunun sayıca büyüklüğü ve sarayının ihtişamı ile şaşırtmıştı.[324]

Sarayın önünde bölükler halinde dizilmiş yüz altmış bin adam vardı; kapıkulları altın kemerleri ile göz kamaştırıyordu; girişi üç bini beyaz kalanı siyah kıyafetli yedi bin hadım kuşatmıştı; ve hemen kapıda yedi yüz mabeyinci vardı. Dicle Nehri üzerinde bayrakları sancakları ipekten, yaldızlı kayıklar ve mavnalar yüzüyordu. Sarayın duvarlarında otuz sekiz bin halı ve kilim asılıydı, bunların on iki bin beş yüzü altın

---

322 Ağaçlı Konak.

323 M. 918, H. 306.

324 Ebulfida, II. Kısım, s. 332'de ve Cihannüma s. 459 ve 478'de, keza Gülşeni Hulefa ve Lari'de Gibbon, b. LII'den daha fazla tafsilat vardır.

işlemeliydi; ve yerler yirmi iki bin zengin mefruşat parçası ile kaplıydı. Altın zincirlerle bakıcıları tarafından zapt edilen yüz aslan davul ve düdük sesi, borazanların ötüşü ve tamtamların gümbürdemesiyle hep birlikte kükrüyorlardı.[325]

Kabul salonuna giriş siyah ipek bir perdeyle saklanmıştı; ve kimse tıpkı Mekke'deki hacılar gibi yapımında kullanılmış olan siyah taşı öpmeden eşiği geçemiyordu.[326] Siyah perdenin arkasında yedi arşın yüksekliğinde bir taht üzerinde, peygamberin siyah hırkasının (*bürde*) içinde, kuşağında kılıcı, elinde asa olarak değneği bulunan halife oturuyordu. Huzura kabul edilen elçiler hatta emirler ve sultanlar, tahtın önünde yeri öper ve vezir ve mütercimin refakatinde yaklaşır, bundan sonra bir teşrifat kıyafeti (*hilaat*) ve hediyelerle kabul edilirdi. Selçukilerin kurucusu Tuğrul Bey'e Halife Kaimbiemrillah tarafından hükümdarlığının kabulünü müteakiben[327] birbiri üzerine yedi hilat giydirilmiş, hilafeti teşkil eden farklı bölgeleri temsilen yedi köle bağışlanmıştır. Ayrıca kendisine doğunun ve batının hükümranlığı ile teçhiz edilmiş olduğunun alameti ve nişanesi olarak iki sarık, iki süvari kılıcı, iki sancak verilmiştir.[328]

Halifenin sarayındaki bütün bu merasim ve teşrifatların sureti Bizans sarayından çıkarılmıştı. Ve bunların izi doğu ve batının iki büyük krallığının teşrifatında bugün de muhafaza edilmektedir. İhtişam ve debdebe sevdası Halifeninkiyle boy ölçüşebilecek olan Theophilus İstanbul'da Dar-eş-Şecerenin

---

325 Farsça Damdama gibi, Arapça Tantana, Latince Tinnitus da bu müzik sesinin dildeki yankısından ibarettir.

326 Mirhand, Wassaf, Gülşeni Hülefa.

327 [: ...*als er vom Khalifen Kaimbiemrillah die Belehnung erhielt*... Tımar veya zeamet ihsan etmek anlamına gelen *belehnen* fiilinden *Belehnung* ortacı kullanılmışsa da artık buradaki *fief-vassal* sınırını aşan bir ilişkidir.]

328 Deguignes, II. Kısım, s. 197 ve Ebulfida ad. ann. 449.

tam muadili, hatta altın ağaçlı[329] ve dallarında yapay şarkı söyleyen kuşları bulunan bir saray yaptırdı. Bu saray da Avrupa saraylarından gelen elçilerin Bağdat'taki aslının Bizanslılar için olduğundan daha az hayranlığını çekmemişti.

Halife sarayının Bizans'ta tekrarlanan muaşeret erkanı Lutiprand'ın tasvir ettiği üzere İstanbul saraylarında hâlâ varlığını sürdürmektedir. Halife sarayından çıktığında yüksek sesle uzun bir takdis duası okunarak selamlanırdı,[330] tıpkı Bizans imparatoru da "uzun yıllar" (πολυχρονίζειν)! çığlığıyla benzer tarzda, keza Osmanlı sultanı da günümüzde yine aynı şekilde mutat "Çok yaşa" naralarıyla uğurlanmaktadır. Camiye girerken önüne çıkarılan iki sarık Asya ve Avrupa üzerindeki hükümranlığını temsil etmektedir. Peygamber kılıcı ve hırkası Topkapı sarayı hazine dairesinde muhafaza edilmektedir. *Bürde* yani Arap sultanın siyah daha sonra altın nakışla işlenmiş hırkası hâlâ Lübnan melikleri ve çöl emirlerince giyilmektedir; renkleri, siyah ve sarı, Roma imparatorunun resmi üniformasında benimsenmiştir.

Askeri güç artık haşmet ve ihtişamla mütenasip değildi. Fakat hilafetin günden güne karanlığa gömülen tahtı Muktedir'in şanlı günlerinde olduğu gibi bu bakımdan zenginleştirilmeye devam ediyordu. Aslına bakılacak olursa ordu hâlâ Süleymanşah'ın komutasındaki altmış bin süvariyi bünyesinde barındırıyordu fakat bu sayı bile İbn Elkami'nin hainliğiyle azalmıştı. Zira o masraflarından tasarruf edip hazineyi korumak için güçlerin azaltılması ve askerlerin terhis edilmesi önerisinde bulunmuştu; ve en yüksek dört devlet memurunun, başkumandan Süleymanşah, reisülküttap, yahut müsteşar ve yardımcısı, baş mabeyincinin aksi yöndeki ikazına rağmen o halifeyi Moğol tehlikesinden güvende olduğuna

329 Continuator Theophanis. Gibbon, b. LIII.
330 Mirhand, Vassaf, Gülşeni Hulefa.

temin etti ve böylece kendisini tasasız gamsız rahat döşeklere bırakıp miskinlik ve sefahate vurdu.

Hülagu Kuhistan'ın fethiyle ve Haşhaşilerin kökünün kurutulmasıyla meşgulken İbn Elkami'den halife şehrinin surlarını ve hazinesini ellerine teslim edeceğini vaat eden bir mektup aldı. Mektupta ayrıca ele geçirilecek esir ve ganimetler şişirilip teşebbüsün tehlikeleri büyük bir gayretle neredeyse görünmeyecek kadar küçültülüyordu. Mamafih han körü körüne hainin vaatlerine güvenmedi; Bağdat üzerine daha evvelki başarısız teşebbüsler hafızasında henüz çok tazeydi. Cengiz Han'ın ordu komutanı Çurmaghun yüz yirmi dört bin kişilik bir orduyla Halife Nasirlidinillah döneminde iki kez Bağdat üzerine yürümüş ve güçlerinden büyük bir bölümünü kaybederek iki kez geri çekilmek zorunda kalmıştı. Hülagu veziri Nasireddin'e ve onun aracılığıyla yıldızlara danıştı; vezir bu kadar zamandır intikamcı ruhla dolu olduğu ve onun tarafından yönlendirildiği için tabiatıyla yıldızlardan hilafet tahtının devrilişini okudu. İbn Elkami'nin kehanet çubuğu Nasireddin'in kökleşmiş hınç ve garezinin derinlere saklanmış damarına[331] saplandı ve hainlik intikama mukabelede bulundu.

Hülagu Nasireddin'in tavsiyeleri doğrultusunda Hemedan'a ulaşır ulaşmaz daha evvel zikredilen elçiyi halifeye gönderdi. Halife iki müsteşarından birisinin ve görüşlerine muhalefetinden tamamen haberdar olduğu ordu komutanının karşılamaya gitmesini rica etti. Halife belagatinin yağını öfkenin ateşi üzerine döken alim hatip İbn el Cusi'yi elçi olarak gönderdi ve verilen vazifeyi ifa edemeden geri döndü. Hülagu daha da öfkelenmiş olarak Emir Sograncan'ın Erdebil'e yürüyüp Dicle'yi geçerek Emir Buyance'nin birlikleriyle

331 [: die *Ader*: kelime mecazen huy veya mizaç manasına geldiği için bu cihet de göz önünde bulundurulmalı.]

Bağdat'ın batı yakasında birleşmesini emretti. Bu arada kendisi de Hemedan'daki ordugâhını bozup Bağdat'a hareket etti. Bağdat'a yaklaşan Moğol keşif kolunun ilerlemesinin haberleri üzerine halife en eski ve en tecrübeli kumandanlarından biri olan Fetheddin ile genç gözdelerinden biri, müsteşarı Mücahiddin'i zırhlı bin atlıyla gönderdi ve ilk karşılaşmada Moğolları alt edip geri çekilmeye zorladı.

Fetheddin'in ak saçlı güngörmüş başı çadır kurdurup beklemeyi salık veriyordu; fakat Mücahiddin'in gençliğinden gelen had bilmezliği aşağılayıcı korkaklık ve hainlik suçlamaları ile birlikte üzerinde o kadar etkili oldu ki sonunda orduya takip emrini verdi. Onlara Dicle'nin Düceyl veya Küçük Dicle denilen batı kolunda yetiştiler. Fetheddin herkese bulunduğu yerdeki mevkiini terk etmemeye kararlı olduğunu ve burada ya galip geleceğini veya öleceğini göstermek için ön ve arka ayakları demir zincirlerle sabitlenmiş ve dolayısıyla tek bir noktada çakılı kalan sıradan bir ata bindi. Gece ve her iki ordunun da yorgunluğu çarpışmanın sonucunu belirlemedi ve yorgun askerler silahlarını bırakıp kendilerini uykunun kollarına terk ettiler. Fakat halifenin ordusu derin uykudayken Moğollar bazı bentleri açıp hasımlarının ani su baskınına maruz kalmalarını sağladı. Bir yandan birden bastıran suyun diğer yandan gecenin karanlığı ordunun umutsuzluğuyla daha da karardı. O zaman Kuran ayetinin gerçekleştiğini gördüler: "*Karanlık üzerine karanlık; her yer karanlık*"; ve tıpkı Firavun'un ordusu gibi suların içerisine gömüldüler.

İhtiyatı tehlikeyi bertaraf edecek olan cesur yaşlı Fetheddin hayatını kaybetti; ve gururu tehlikeyi davet etmiş olan atak genç Mücahiddin iki veya üç yakınıyla birlikte kaçıp felaketin haberlerini Bağdat'a ulaştırdı. Halifenin gözdesine düşkünlüğü gözlerini o kadar kör etmiş, ordusu için duyduğu üzüntü yanında o kadar hafif ve satıhta kalmıştı ki haberi aldığın-

da derin bir şükran ifadesiyle üç kere haykırmıştı: "Tanrı'ya şükür bize Mücahiddin'i bağışladı!" Ve ordu Bağdat'tan üç günlük askeri yürüyüş uzaklığındaki Cebel-Hamr'a (Aladağ) kadar ilerlediğinde ve kısa bir zaman sonra yaklaştıklarının haberi kendisine verildiğinde cevabı sadece şu oldu: "Şu dağı nasıl aşabilirler?" Aksi yöndeki her türlü beyan ve ifade ya kulağına erişmedi veya üzerinde hiçbir tesiri olmadı.

Bu arada Moğol birliklerinin ana gövdesi Yakuba yolu üzerinden ilerleyip Dicle'nin doğu kenarında ordugâh kurdu. Halife ancak o zaman Bağdat kapılarının kapatılmasını, askeri birliklerin tahkimini ve savunma hazırlıklarının yapılmasını emretti. İki müsteşar ve Süleymanşah düşmana karşı bir kez daha ordunun seçkin birliklerine önderlik ettiler. Savaş iki gün sürdü, galibiyet iki taraf arasında fakat eşit kayıplarla gidip geldi. Üçüncü gün Hülagu Moğolların hücumu yenilemesine izin vermedi ve şehri muhasara altına almaya karar verdi. Şehrin dışındaki bütün tepeler üzerine, şehre hâkim bütün saray ve kuleler üzerine kaya ve alevli katran kütleleri fırlatan fırlatma düzenekleri yerleştirdi, böylece duvarlarda gedikler oluştu, binalar ateşe verildi.

Bu dönemde Fırat kıyısında Babil harabelerinden uzak olmayan Helle'de kalan şeriflerin veya Ali soyundan gelenlerin üç reisi Hülagu'ya bir mektup gönderdi ve bağlılıklarını bildirerek halifenin kendilerine karşı yaptığı haksızlıkların acı şikayetlerini ilave ettiler. Ayrıca şanlı ataları, Tanrı Aslanı, dinin bilge adamı, peygamberin damadı, Ebu Talib'in oğlundan gelen bir rivayete göre Abbasi sülalesinin çöküş döneminin ve Bağdat'ın zaptının vaktinin geldiğini bildirdiler. Peygamber soyundan gelenlerin bağlılıklarını bildirip rivayeti nakletmelerine aynı derecede sevinen Hülagu nezaket ve zarafetle mukabelede bulundu ve ordu kumandanı Emir Alaeddin'e Helle mıntıkasını işgal edip sakinlerini cebir ve

şiddetten koruma talimatını verdi. Böylece Abbasi sülalesine karşı nefretleri onları Moğol öfkesinden korumuş oldu.

Kırk gün süren kuşatmanın ardından halife ülkenin bütün ileri gelenlerinden müteşekkil bir meclis topladı. İbn Elkami Moğol ordusunun sayılmaz kalabalığından ve uzun süre karşı koymanın imkânsızlığından uzun uzun söz etti ve halifenin hükümranlığı altında bulunan yerlerden ziyade hazinelerine gözünü dikmiş olan Hülagu ile bir anlaşma yapılmasını önerdi. İlave olarak Hülagu'nun kızı ile halifenin oğlu, sonrakinin kızı ile öncekinin oğlu arasında düğünle barış ve dostluk bağlarını daha yakınlaştıracak mütekabil bir akrabalık tavsiyesinde bulundu. Bu maksatla halife şahsen hanın ordugâhına gidecek ve böylece binlerce insanın kanının akması önlenecek, şehir yakılıp yıkılmaktan korunacak, halife de böyle güçlü bir müttefik kazanmış olarak her düşmana karşı kendisini güvenceye almış olacaktı.

Halifenin korkaklık ve pısırıklığı Elkami'nin hainane tavsiyesine kulak vermesine sebep oldu. Önce onu Hemedan'dan kendisine önerilmiş olan şartlar altında barış müzakerelerinde bulunmak üzere ordugâha gönderdi; fakat muhtemelen kendi önerisiyle "Hemedan'da kabul edilebilir olan Bağdat kapılarının önünde artık geçerli değildir" cevabı ile döndü. O zaman halifeliğin büyük mevki sahiplerinden sadece biri talep edilmişti; şimdi dördü, yani: ordu kumandanı Süleymanşah, iki müsteşar ve başmabeyinci birden talep ediliyordu. Kuşatma yenilenen sertlik ve coşkunlukla altı gün daha devam etti; yedinci günde Hülagu silah taşımayan kadılar ve seyitler ile şeyhler ve imamların can ve mallarının korunacağını ifade eden altı muafiyet mektubu hazırlattı. Bu mektuplar okların ucuna iliştirilip altı cihetten şehre fırlatıldı.

Şehrin güvenliğinden umudunu kesmiş ve kendi can güvenliği için daha endişeli olan iki müsteşardan biri yedeğin-

dekilerle birlikte bir mavnaya binip Dicle üzerinden bir kaçış yolu aramaya teşebbüs etti. Ne var ki Karyet-ul-ikab yakınına geldiğinde Medain ile Basra arasındaki muhabereyi kesmek amacıyla buraya yerleştirilmiş bir Moğol askeri birliği tarafından durduruldu. Teknelerinden üçü alevli katranın kurbanı oldu ve kendisi de geri dönmeye zorlandı. Çoktan bütün umudunu kaybetmiş olan halife Fahreddin Damagani ile İbn Derviş'i barış şartları üzerine müzakerede bulunmak için hediyelerle Hülagu'ya gönderdi. Ne ki bu ikisinin herhangi bir başarı elde edememesi üzerine ertesi gün oğlu Ebulfeyz Abdurrahman'ı hatırı sayılır hediyelerle birlikte ve ardından üçüncü defa devletteki en soylu ve en saygın kişi, kardeşi Ebulfasl Ebubekir'i gönderdi. Bu elçiler de ilki kadar neticesiz kaldı ve İbn-el-cusi ile birlikte ordugâha gönderilen vezir bir kez daha Süleymanşah ile müsteşarların teslimini halifenin serbestçe çıkışının tartışılmaz şartı olarak koşan cevapla geri geldi.

Süleymanşah ve müsteşarlardan biri geçiş izni temin edildikten sonra Hülagu'ya gitti. O da herhangi bir engellemeyle karşılaşmaksızın Suriye ve Mısır'a gönderebilmeleri için ailelerini ve bütün hane halkını beraberlerinde götürmelerini emrederek şehre geri gönderdi. Bunu şehri terk etmek için bir fırsat gören hatırı sayılır askeri refakat birliğiyle geri döndüler. Gelenler farklı kışlalara yerleştiriliyordu ki bir Hintli Hülagu'nun önde gelen emirlerinden birinin gözünü okla çıkardı: Hülagu bu kazayı en kanlı öfkenin bir bahanesi olarak kullandı; müsteşarın ve hareminin öldürülmesini, ordu komutanı Süleymanşah ile subayların tutsak olarak huzuruna getirilmesini emretti. "Nasıl olur da," dedi ona, "senin gibi büyük bir müneccim ölüm saatini önceden göremez? Ve hem kendisinin hem başkalarının hayatını korumak için boyun eğme yolunu seçmeyi efendisine salık vermez?" Süleyman-

şah "halifenin uğursuz yıldızının hayrına olacak uyarılara kulaklarını tıkadığı" cevabını verdi. Bir süre daha devam eden bu türden soru ve cevapların ardından kumandan ve subaylar cellada teslim edildi.

Canlarının bağışlanacağı inancıyla fatihin ellerine teslim olmuş binler birbirlerinden ayrılıp silahsız olarak farklı bölgelere gönderilecekleri bahanesiyle bu şekilde kılıçtan geçirildi. Bu soğukkanlı ve hainane bir gaddarlık olmakla beraber hem şarkta hem garpta tekrarlanmış olduğu için emsalsiz değildir. İskender, Şarlaman, Cengiz Han, Timur ve diğer fatihler bize Hülagu'nun bu gaddarlığına benzer misaller sunar ve aynı zamanda bunlar üç bin ile dört bin arasında değişen kurbanların sayılarıyla keza vaat edilen güvenli çekilme şartları, müfrezelere taksimat keyfiyeti, bu sebepten ötürü hayatlarının bağışlanacağından daha emin olan kumandanlar arasında cereyan eden konuşmalarla da şaşılacak derecede benzerlik gösterir.

Fatihe teslim olmanın dışında hayatını kurtarma umudu göremeyen halife kuşatmanın kırk dokuzuncu gününde, Hicret'in 656'ıncı yılı, Safer ayının dördünde, Pazar günü hanın ordugâhına geldi. Kendisine kardeşi ve iki oğlu, kadılar, seyitler, şeyhler ve imamlardan müteşekkil üç bin kişiyi bulan maiyeti eşlik ediyordu. Huzura sadece halife, üç prenses, maiyetinden kardeşi ve iki oğlu ile birlikte üç (binde bir) olmak üzere toplam yedi kişi kabul edildi. Hülagu hoş sözlerin ve dostane kabulün arkasında tasarılarının ihanetini ustalıkla gizledi. Halifeden şehre çağrıda bulunmasını, genel bir sayımın yapılabilmesi için sakinlerin silahlarını bırakıp kapıların önünde toplanmasını isteyen bir mesaj göndermesini rica etti.

Halifenin talebi üzerine şehir silahsız müdafilerini kapıların önüne yığdı ve Mustassım'ın şahsı da dahil tamamı korundu. Ertesi gün Hülagu gün doğarken hendeklerin dol-

durulması, duvarların yıkılması, şehrin yağmalanması ve sakinlerin kılıçtan geçirilmesi talimatını verdi. İranlı tarihçinin ifadesine göre hâkimane derin düşünceler kadar derin hendek, yüce bir dimağın yüksekliği kadar yüksek duvarlar bir saat içerisinde dümdüz edildi. Karıncalar ve çekirgeler kadar kalabalık Moğol ordusu tahkimatları bir karınca yuvası gibi kazıp ardından şehrin üzerine bir çekirge bulutu gibi üşüşüyorlardı. Dicle kan rengine boyandı ve Musa Peygamber'in dalgalarını bir mucizeyle kızıla dönüştürdüğünde Nil Nehri kadar kırmızı aktı. Veya hiç olmazsa—eğer peygamberin mucizesine tabii bir izah getirmek gerekirse—her yıl tabiatın mucizesiyle kabarıp da taşkını Habeşistan'dan kopardığı kırmızı bereketli toprak ve kum ile kızıla boyandığında bugünkü Mısır Nehri kadar kızıldı.

Şehir ateş ve kılıca teslim oldu; camilerin minareleri ve kubbeleri ateşten sütunlar ve yumrular gibi kızıllaşmıştı; camilerin ve hamamların çatılarından altın ve kurşun eriyiği akıyor, etrafındaki hurma ağaçları ve serviler tutuşmuş yanıyordu. Sarayların yaldızlı mazgallı siperleri yıldızlar gibi, tıpkı semanın korunaklı katlarına tırmanarak çıkmaya çalışan iblisler gibi yere düşüyordu. Türbelerde şeyhlerin ve imamların kalıntıları, medreselerde, büyük âlimlerin ölümsüz eserleri yanıp küle dönüştü; kitaplar ateşe veya uzaksa ve Dicle daha yakınsa nehrin sularına atıldı. Ekâbirin saray ve mutfaklarından altın ve gümüş kaplar cahil Moğolların ellerine öyle büyük miktarlarda düştüler ki bunları pirinç veya teneke gibi ağırlığıyla sattılar. Asırlardır halife şehrinde toplanıp biriken Asya ihtişam ve sanatının hazineleri barbarlara çapul oldu. Fars ve Çin işi altın işlemeli dokumalar, Arap atları, Mısır katırları, her iki cinsten Rum ve Habeşistanlı köleler, sikke ve külçe altın, gümüş, inciler ve değerli taşlar o kadar büyük bir miktarı bulmuştu ki sıradan bir er hatta ordu kumandanların-

dan veya hanın kendisinden bile daha zengin hale gelmişti. Hal böyleyken halife sarayının hazinelerine dokunulmamış, bunlar hanın kendisine bırakılmıştı.

Dört günlük yağmadan sonra Safer ayının dokuzunda han halifeyle birlikte berikinin sarayına gitti ve burada konuğu olarak ev sahibinin kendisine verebileceği her şeyi vermesini istedi. Bu Moğol nezaketi halifenin içerisine öyle bir dehşet ve korku saldı ki bütün bedeni ürperdi ve ya anahtarları olmadığında veya onları bulamadığından sürgülerin ve kilitlerin kırılmasını emretti. İki bin pahalı elbise, on bin duka altını, çok sayıda mücevher çıkarıldı. Han bunlara göz atmaya bile tenezzül etmeksizin maiyetine dağıttı ve ardından halifeye şu sözlerle döndü: "Senin amme hazinen benim hizmetkarlarıma ait; şimdi hususi hazinelerini çıkar bakalım." Mustassım bir yeri gösterdi, kazılması üzerine hilafet tarihinde ziyadesiyle meşhur iki hazine havuzu bulundu. Bunların ikisi de her biri yüz miskal ağırlığında altın kalıplarıyla doluydu. Nasırlidinillah'ın ihtiyatlı iktisadı ile bu iki havuz dolmaya başlamış, Mustansır'ın savurganlığı boşaltmış, Mustassım'ın tamahı bunları yeniden doldurmuştu.

Halifelerin son dönemlerinin tarihi ile alakalı bir menkıbe anlatılır: Mustansır bu hazineyi ilk gördüğünde yüksek sesle yakarmış: "Ya Rab! Devri iktidarım sırasında bu iki havuzu boşaltmayı bana nasip et!" Hazinedar güldü, sebebi sorulması üzerine dedi: "Büyükbabanız bu hazineyi gördüğünde ellerini açıp bana bu iki hazineyi dolduruncaya kadar hüküm sürmeyi nasip et diye yalvarmıştı; siz ise bunun tam tersini istiyorsunuz." Mustansır bu altını faydalı müesseselerin tesisinde harcamış ve ismini ölümsüzleştirmişti. Bunların arasında bilhassa kendi adıyla anılan ünlü medrese, *Mustansıriye* ve ayrıca *Ümmül Medaris,* yani *Medreselerin Anası* başta gelir. Halbuki Mustassım büyük bir tamah ile altın yığmıştı. Serve-

tinin birliklere sarf edilerek veya haraç olarak verilerek akıllıca kullanımı tahtını yok olmaktan kurtarabilirdi.

Hülagu'nun Mustassım'a gaddarlığı Kral Midas'ın arzularıyla ilgili Yunan masalını gerçeğe dönüştürmüştür. Midas önüne konulan tabakların yemek yerine altınla doldurulmasını emretmişti. Ve halifenin altının yenilir bir şey olmadığını görmesi üzerine Moğol bir tercüman vasıtasıyla ona dedi: "Yenilir bir şey olmadığına göre neden seni savunsun diye onu orduna vermedin veya beni hoşnut etmek için ordumun önüne koymadın?" Çok geçti, Mustassım tamahının neticelerini görmüş ve pişman olmuştu, vicdan azabı içerisinde ve açlık sancıları içerisinde uykusuz bir gece geçirdikten sonra sabahleyin Kuran ayetiyle ellerini açıp yakardı: "Ya Rab! Her türlü gücün tek sahibi; dilediğine verir, dilediğinden alırsın; dilediğini aziz, dilediğini zelil edersin; her türlü hayır senin elindedir ve sen her şeye kadirsin!"

Han halifenin akıbetini istişare etmek üzere vekillerinden bir meclis topladı. Heyet halifenin hayatını uzatmanın kanlı savaş ve isyan tohumlarını muhafaza etmekten başka bir anlama gelmeyeceği ve hilafetin hâkimiyetine ancak onun hayatıyla son verileceği görüşünü tam ittifakla bildirdi. Böylece ölüm kararı alınmış oldu. Fakat Hülagu halifenin sıradan bir suçlu gibi cezasını çekmesinin ve peygamberin halefinin kanının kılıçla dökülmesinin uygunsuz olduğunu düşündüğü için Mustassım kalın bir kıyafete büründürüldü ve öyle öldürüldü. Halifenin kutsal şahsına dini saygı bu kadar büyüktü ve şark muaşereti bunu sultanların infazına bile teşmil etmişti. Benzer hürmet saiklarıyla Osmanlı sultanları bir ayaklanma hayatlarına mal olduğunda boğdurulmaz fakat hayaları sıkılarak öldürülürdü: cellat şefkatinin daha garip ve itinalı bir örneği!

Bağdat'ın yağma ve talanı halifenin ölümünden dört gün önce başladığı için ölümünden sonra kırk gün sürdü; niha-

yet vahşiler yorgunluktan kılıçlarını bıraktılar ve yakacağa ihtiyaç duyan alevlerin sırası geldi. Yağmalanan her şehirde tekrarlanan ve sadece Bağdat'ta alçaklığın en üst perdesine taşınmış olan hakaret ve aşağılamaya maruz kalan insanlığın bilinen dehşetlerini bir tarafa bırakırsak Moğolları bu şehri fetihlerinde camilerin ateşe verilmesi, büyük türbelerin kirletilmesi, devasa hazinelerin imha edilmesi, altın ve gümüş kapların eritilmesi, hatta kutsiyetin istihkâmının yıkılması ve halife tahtının devrilmesinden dolayı kütüphanelerin yakılıp yıkılması ve alevlere teslim edilmiş yüzbinlerle cilt kitabın kaybolması kadar kınayamayız.

Bu kütüphaneler muhtemelen Medain tahribatından kurtarılmış olan Fars edebiyatı kalıntılarıyla birlikte Arap edebiyatının neredeyse beş yüzyıldan beri birikmiş olan hazinelerini ihtiva ediyordu. İkinci halife Mısır'da ordu kumandanına İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılmasını emrettiği için Kisraların idare merkezi olan Medain'deki kütüphaneyi de Dicle Nehri'ne döktürmüştü. Ve bazı Avrupalı tarihçilerin edebiyata karşı bu yüksek ihanetten beyhude yere aklamaya çalıştıkları Ömer Grek ve Fars kütüphanesine ateş ve su ile bir çifte *autodafe*nin çifte cürmünün ithamı altındadır. Nasıl ki beş yüzyıl evvel Araplar iki yıl içerisinde bu kütüphaneleri ortadan kaldırdılar ise Moğollar da aynı yerde Alamut ve Bağdat'taki Arap kütüphanelerini imha ettiler. Bu iki yangına aynı yüzyıl içerisinde Trablus, Nişabur ve Kahire'deki büyük kütüphanelerin ateşe verilmesini de eklemeliyiz. Dolayısıyla bazı müneccimlere göre bir dünya tufanının, başka bazılarına göre ise bir dünya yangınının işareti olarak yorumlanmış olan yedi gezegenin burçlar kuşağının aynı işareti içinde birleşmesi Moğolların baskını ve kütüphanelerin ateşe verilmesi anlamına gelecek şekilde doğru anlaşılabilirdi.

Alamut ve Bağdat kütüphanelerinin imhası daha da kasvetli bir müşahede telkin etmiştir: her iki kütüphanenin yok

edilmesinin yolunu bilginlerin suçu açmıştır: ilkini gökbilgini Nasireddin'in ihaneti, ikincisine bediiyatçı[332] İbn Elkami'inin hainliği: neticede her ikisi de intikamlarının kurbanı olmuştur.

Şimdi söz sırası her ikisi de büyük yetenekleri ve habis yürekleri ile temayüz etmiş ve biri Haşhaşilerin diğeri halifeliğin tahtının devrilmesinin yolunu açmış olan bu bilgin devlet adamlarının akıbetine geldi. Birkaç cümle yeter. Bağdat'ın fethinden sonra Nasıreddin ünlü Meraga rasathanesini inşa ettirdi; bu sayede gökbilim tarihinde astronomi tablolarının yanı sıra hem kendisinin hem Hülagu'nun adını ölümsüzleştirmiş oldu. Böylece bu ilim dalı astrolojinin hizmetkârlığını yaptığı birçok melanet ve habasetten hiç olmazsa bazı faydalar temin etmiş oldu.

Edebiyat ve devlet adamı İbn Elkami beklediği ödüle kavuşmak yerine kendisine bir haininin ödülünün hasadı düştü. Bir hain olarak Moğolların en derin aşağılamasına maruz kaldı ve pişmanlık ve umutsuzluğun karanlığına yenik düşerek birkaç gün içerisinde öldü. Bağdatlılar her duvarın üzerine, kervansarayların ve okulların kapılarına mermer üzerine büyük harflerle kazıdı: "Tanrı'nın laneti İbn Elkami'ye lanet etmeyenin üzerine." Hainin taraftarlarından biri, bir Şii, bu kitabelerin birinden "La"[333] nefiy edatını kazıması üzerine yetmiş dayakla cezalandırıldı. İbn Elkami ismi ile Nasireddin ismi Haşhaşilerin ve halifeliğin çöküşünün tarihinde iç içe geçmiştir. Asya uzun zaman hançer imparatorluğu ile peygamber değneği devletinin şiddetli çöküşünün sarsıntısı ile titredi.

332 [: Schöngeist.]
333 [: lanet et*me*yen...]

HAŞHAŞİLERİN SÜKUTU

Bağdat'ın fethi bizi asıl hedefimizden neredeyse saptırıp uzaklaştırdı. Ne var ki buna konunun sadece zati önemi sebebiyle değil fakat devrilmesi halifeliğin düşüşünü hazırlamış olan Haşhaşilerin sonu ile mahrem bağı dolayısıyla da mecburduk.

Haşhaşiler Rudbar ve Kuhistan'daki kaleleri ortadan kaldırıldıktan ve birçok taraftarı kılıçtan geçirilip dağıtıldıktan sonra Moğolların, Frankların ve Mısır sultanı Baybars'ın, Mısır Kırgız Memluklerinin en büyük sultanlarından birinin ordularına karşı Suriye dağlarında on dört yıl boyunca varlıklarını devam ettirdiler. Büyük bir gayretle bölgenin en büyük gücüne sahip olma emeli peşinde koşan bu sultan artık onu İran dağlarından itibaren peşlerine düştüğü Haşhaşi tarikatından arta kalanlarla paylaşmaya meyilli değildi. Saltanatı döneminde Frank ve Arap tekneleri Mısır limanlarına elçiler indirdiler[334] ki Alman imparatoru, Aragonlu Alphonsa, Yemen kumandanı ve diğerleri gibi Hıristiyan prensler ve Arap melikler Suriye İsmaililerine zengin hediyelerle geliyorlardı. Baybars her nevi tarikat korkusunu hiçe saydığını göstermek için mutat adet ve uygulamalara aldırış etmeyerek bütün bu hediyelere el koydu ve Suriye'deki baş davetçiye tehdit ve takbihle dolu bir mektup gönderdi.

---

334 M. 1165, H. 664.

Mektubun muhatapları İran'da başlarına gelen talihsizlikler sebebiyle korkup sinmiş olduklarından uysallıkla cevap verdiler ve sultanın Franklarla akdettiği sulhta kendilerini unutmamasını bilakis anlaşmasına himayesinin belirtisi olarak köleleri sıfatıyla kendilerini dahil etmesini istediler. Ve haddizatında bu yıl Hospitalier şövalyeleri ile barış anlaşması imzalamış olan Baybars İsmaililerin ödediği haracın kaldırılmasını anlaşmanın şartlarından biri yapmıştı. Ertesi yıl İsmaililerden beraberinde bir miktar para ve aşağıdaki sözleri getiren bir elçi kabul etti: "Şimdiye dek Franklara ödenmiş olan bu para gelecekte sultanın hazinesine akacak; ve hakiki dinin müdafilerinin ücreti olarak iş görecektir."[335]

Üç yıl sonra[336] Sultan Baybars Suriye'de Franklara karşı harekete geçtiğinde farklı şehirlerin kumandanları kendisine destek ve bağlılıklarını sunmak üzere geldiler. Ne var ki Haşhaşilerin büyük üstadı Necmeddin bu misali takip etmek yerine tarikatın artık Franklar yerine Sultan'a ödediği haracın kaldırılmasını istedi. İsmaili Kalesi Alika'nın kumandanı Serameddin Mübarek daha önce sultanın öfkesini üzerine çekmişti; fakat Sihin veya başkalarına göre Hama valisinin tavassutuyla affedilmesi üzerine kalabalık bir heyetle birlikte Baybars'ın huzuruna gelmiş, o da kendisine ikram ve iltifatta bulunup nişan ve payeler vermiş, ezcümle onu İsmaililerin Suriye'deki bütün kalelerinin başkumandanı tayin etmişti. Dolayısıyla bu kaleler bundan böyle Necmeddin tarafından değil fakat Mısır sultanı adına Serameddin tarafından yönetilecekti. Masyaf Kalesi sultanın mülkü olarak Emir İzzeddin'in kumandasına bırakıldı.

Serameddin sultanın emirleri mucibince bu kalenin surları önünde göründü ve kısmen tertiple kısmen çok sayıda sakini-

335 Makrizi, Mezhepler Kitabında. İbn Furat.

336 M. 1269, H. 668.

ni kılıçtan geçirmek suretiyle bu kaleyi elde etti. Necmeddin, tarikatın son büyük üstadı, yetmiş yaşında ihtiyar bir adam ve onun oğlu sultanın merhamet ve müsamahasına sığındı. Sultan onlara acıdı ve yüz yirmi bin drahmi tutarında yıllık haraç karşılığında Serameddin ile birlikte kendisine eski salahiyetini iade etti. Buna iştirak olarak Serameddin'den iki bin altın talep edildi; ve Necmeddin oğlunu itaat ve sadakatinin bir teminatı olarak sultan sarayında bıraktı.[337]

Bu arada Serameddin ilk fırsatta Masyaf'ı ele geçirerek sultanın valisi olan İzzeddin'i sürüp çıkardı fakat sultanın yaklaşan güçlerine karşı yerini muhafaza edemeyerek Alika kalesine çekildi. İzzeddin sığındığı Dimeşk'ten kedisine takviye kuvvet ve muhafız müfrezesi bırakan sultanın birliklerinin kumandanlığını iade ettiği Masyaf'a geri döndü. Baybars tarafından emirlik mevkiine iade edilmiş olan Hama emiri Malik Mansur bu makamdan azledilmiş olan Serameddin'i tevkif edip sultanın huzuruna çıkardı ve o da onu zindana attırdı. Alika Kalesi Şevval ayının dokuzunda Sultan'ın ordusuna teslim edildi.

Eski baş davetçi Necmeddin[338] yeniden Suriye'deki İsmaili kalelerinin sultan adına kumandanlığını üstendi,[339] Şemseddin de babasının sadakatinin teminatı olarak sarayda alıkonuldu. Ne var ki bazı hareketleri kuşkuları üzerine çektiği için bizzat saraya geldi ve oğlu Şemseddin ile birlikte bütün kaleleri teslim etme ve bundan böyle Mısır'da hayatını sürdürme teklifinde bulundu; teklifi kabul edildi ve Şemseddin sakinleri yirmi gün içerisinde teslime ikna etmek için Kehf'e gitti. Vaat ettiği sürenin sonunda görünmemesi üzerine sultan bir mektupla kendisini taahhüdünü yerine getirmesi için

337 Makrizi. İbn Furat.

338 [Büyük üstat ile baş davetçi birbirine karıştırılmaktadır.]

339 M. 1270, H. 669.

ikaz ve ihtar etti. Şemseddin geri kalanların tamamını boyun eğdirmeye çalışmasının karşılığı olarak Kulaiya Kalesi'nin kendisinde bırakılmasını istedi. Sultan bu isteği kabul etti ve Şemseddin'den bağlılık yemini ve Kehf Kalesi'nin anahtarlarını almak üzere Hama hâkimi Âlameddin Sancar'ı gönderdi. Ne var ki Şemseddin tarafından gizlice kışkırtılan Kehfliler elçinin talebini kabule yanaşmadılar.

Bir ikinci elçinin de daha iyi bir netice elde edememesi üzerine Baybars kalenin kuşatılması talimatını verdi. Bunun üzerine Şemseddin Kehf'i terk edip Hama önlerinde ordugâh kurmuş olan sultana döndü ve iyi karşılandı. Mamafih bir mektupla Kehf sakinlerinin önde gelen emirlerini katletmek üzere ordugâha Haşhaşileri gönderdikleri haberinin alınması üzerine Baybars Şemseddin ve bütün maiyetini tutuklatıp Mısır'a sevk etti. Aynı zamanda Kavabi Kalesi'ndeki dostlarını sultana teslim olmaya ikna etmiş olan tarikatın iki görevlisi Sarmin'de yakalandı. Bu kale müzakereyle, Kulaiya güçle teslim oldu; ve ertesi yıl Menifa ve Kadmus Kaleleri sultanın eline düştü. Kehfliler daha uzun süre direnme arzusundaydılar fakat daha yakından kuşatma altına alınıp da her türlü yardım ve tedarik yolları kesildiğinde sonunda şehrin anahtarlarını Baybars'a teslim ettiler; ve Emir Cemalledin Akunsa Zilhicce'nin yirmi ikisinde şehre girdi.

Bu andan itibaren Baybars İsmaililerin elinde bulunan bütün kale ve hisarların efendisi oldu ve Hülagu'nun İran'da yaptığı gibi o da onların Suriye'deki güçlerini ezip dağıttı. Masyaf'tan sonra büyük üstadın idare merkezi, bir kayanın üzerinde, su tedariki bakımından zengin,[340] Latakiya'ya bir kısa günlük yürüyüş mesafesinde müstahkem bir yer olan Şiyun daha sonra kumandanının, Suriye İsmailileri arasındaki

340 Cihannüma.

en büyük kahramanlarından biri olan Hamza'nın yiğitlikleri ile bilhassa temayüz etti. Bu Hamza Peygamber'in sahabesi ve İslam'ın en cesur kahramanlarından biri olan Hamza ile, keza Dürzilerin din kurucusu olan Hamza ile de karıştırılmamalıdır. Haşhaşilerin çok sayıdaki savaş ve suikastları, Haçlıların ve Mısır sultanı Baybars'ın ordularına karşı yiğitçe müdafaaları ve bütün tarihlerinin maceracı karakteri Suriyeli gazavat yazarlarına ve hikaye anlatıcılarına bol miktarda malzeme sundu, ki onlar da bu malzemeyi maharetle kullanmaktan geri durmadılar.

Bunlar bir nevi şövalye sergüzeşti olan ve Antar, Dulhemit, Benihilal, ve diğer Mısır eserlerinin tarzını örnek alarak telif edilmiş Hamzanamelerin veya Hamziyadların kökenini oluşturdu.[341] Suriye'nin Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Hamza'nın kahramanlık ve maceralarının hikayeleri Arap hikaye anlatıcılarının ve kahvehane hatiplerinin ağızlarından Türklerinkine geçti; ve Hamza Seyyid Battal (Cid et Campador), Harun el Reşid döneminde[342] İstanbul kuşatmasında Rumlara karşı savaşta şehit düşen bir Arap kahramanı ile birlikte Türk cenknamelerinin en zengin malzemelerini sundu ve bunlar Hamza ile Seyyid Battal'ın kahramanlıkları ile doludur. Seyyid'in Anadolu Sultanönü Sancağı'ndaki türbesi daha sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir camii, bir dergâh ve bir medrese tesisi ile zenginleştirilmiş ve bugün hacıların daha sık uğrak yerlerinden birine dönüşmüştür.[343]

Masyaf'ın fethini Alika Kalesi'nin, ve nihayet iki yıl sonra Kehf, Maynuka ve Kadmus ile Lübnan'daki diğer kalelerin fethi takip etti; böylece İsmaililerin hem Suriye hem İran'daki iktidarlarına son verilmiş oldu. Son suikast teşebbüslerinden

341 Cihannüma s. 590.
342 M. 790, H. 109.
343 Cihannüma s. 642.

birinin Fransa kralı St. Luis'in şahsını hedef aldığı söylenir, fakat bu varsayımın yanlışlığı Fransız yazarlar tarafından zaten ispat edilmiştir.[344]

344 Eclaircissemens sur quelques circonstances de l'histoire du Vieux de la montagne, prince des Assassins. Mém. de l'Acad. des inscript., XVI, p. 163.

HAŞHAŞİLERDEN GERİ KALANLAR

İsmaililerin gücü hem İran hem Suriye'de artık sona ermiş oldu; Rudbar'da büyük üstadın, Kuhistan ve Suriye'de baş davetçilerin kaleleri düştü; Haşhaşilerin askeri birlikleri kılıçtan geçirilip dağıtıldı; öğretileri alenen mahkûm edildi. Hal böyle olmakla beraber gizliden gizliye talim edilmeye devam etti ve Haşhaşilerin tarikatı tıpkı Cizvitler tarikatı gibi bastırılıp sindirilmesinin ardından uzun zaman sonra da varlığını sürdürdü. Bilhassa Kuhistan'da hâlâ onların kalıntıları mevcuttur; dağlık karakteri sebebiyle civar ülkelerden daha elverişsiz ve tarikatın zorbalarına daha az erişilebilen bir bölge olması sebebiyle burası tarikatın taraftarlarına daha güvenli bir sığınak sağladı.

Alamut ve Bağdat'ın alınmasından yetmiş yıl sonra, Hülagu'nun sekizinci halefi, Vassaf'ın tarihini ithaf ettiği, ilimlerin büyük hamisi Ebu Said Bahadır Han döneminde, Kuhistan'ın tamamı İsmaililerin muzır mezhebine tahsis edilmiş ve İslam itikadı yerlilerin dağ kayaları kadar sert kalplerine henüz girememişti. Ebusaid bölge valisi Şah Ali Sicistani ile birlikte bu dinsizlerin ve imansızların din değiştirmesi için bir tebliğ heyeti göndermeye karar verdi. Gayretkeş din adamlarından oluşan tebliğ heyetinin başında en saygın fakihlerden biri, lakabı Buhari olan Şeyh İmadeddin bulunuyordu ki kendisi bu şehrin harabeye dönmesi üzerine Kuhistan'a kaçmıştı. Torunu Celali, Timur'un torunu Sultan Şahruk'a ithaf ettiği

"Nasaihul-Müluk" (*Meliklere Nasihatler*) isimli eserinde bu heyetin yaptıklarını Kuhistan'da dedesine eşlik etmiş olan babasının ağzından aktarır.[345]

İmadeddin, iki oğlu Hüsameddin ve Necmeddin—Celali'nin babası—ve sair dört ulema toplam yedi kişiden oluşan bir heyet İsmaililerin ana merkezi Kain'e gitti. Burada Hasan II'nin açıklama - aydınlatma döneminden beri camiler yıkılmış, dini müesseseler harap olmuştu, öyle ki artık minberden Kuran kelamı duyulmuyor, ne de minarelerden ezanlar namaza davet ediyordu. Günde beş vakit namaz İslam'ın vecibelerinin başta geleni ve namaza aleni davet de dinin şiarı olup iman şartını yüksek sesle duyurduğu için İmadeddin vazifesine ezanla başlamaya karar verdi. Dolayısıyla Kain Kalesi'nin kulesine altı silahlı eşlikçi refakatinde gitti ve buradan aynı anda yüksek sesle okumaya başladı: "Tanrı Uludur! Tanrı'dan başka yoktur tapacak! Muhammed onun elçisidir! Haydi namaza! Haydi felaha!"

İnançsız sakinlerin uzun zamandır duymaya alışık olmadığı bu davet onları camide toplamak yerine davetçiler aleyhine bir karışıklığa sevk etti. Ve davetçiler her ne kadar silahlanmayı akıl edecek kadar ihtiyatlı davransalar da kendilerini savunurken hayatlarıyla şehitlik tacını satın almayı uygun bulmayıp saklandıkları lağım kuyusuna sığınarak canlarını kurtardılar. İnsanlar dağılır dağılmaz tekrar kuleye çıkıp namaza daveti tekrarladılar ve ardından tekrar kuyuya çekildiler. Bu şekilde valinin gücüyle desteklenen heyetin sebatkâr gayreti zındıkların kulaklarını namaza davetin sözlerine, ardından da namazın kendisine alıştırdı; zındıklık ve şirkin çorak toprağına gerçek İslam itikadının güzel tohumu ekilmiş oldu.[346]

345 Celali, Nasaihul Müluk. Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 163.
346 Nasaihul Müluk.

Ebusaid'in siyasi basireti İran'dan İsmaili öğretinin köklerini kazımaya çalışırken külleri hâlâ Suriye'de için için yanmaktaydı ve zaman zaman etrafa katledilen kurbanların kanıyla söndürülen yakıp yıkıcı alevler yaymaktaydı. Nasıl ki o Mısır'da ortaya çıkıp sadece Fatımilerin muhteris emellerinin bir aleti olarak hizmet etmişse bu ülkenin Kırgız sultanları da şimdi intikamlarını almak ve kılıca karşı koyan düşmanlar üzerinde hançeri denemek için cinayet siyasetinin bu dallı budaklı ağacının son meyvelerinden yararlanma fırsatını kaçırmadılar. Böyle bir teşebbüsün kayda değer bir örneği Mısır sultanlarının sarayını terk edip Moğol hanının hizmetine girmiş olan Emir Kara Sungur'un tarihinde sunulur.

Ebusaid'in daha önce bahsi geçen alim Celali'yi Kuhistan'a göndermesinden[347] iki yıl sonra Mısır sultanı Baybars'ın oğlu Muhammed Emir Kara Sungur'dan intikamını almak için otuz kadar Haşhaşiyi Masyaf'tan İran'a gönderdi. Tebriz'e ulaşan caniler cinayet teşebbüslerinde başarısız olup lime lime edildiler akabinde Haşhaşilerin Han Ebusaid'i, Emir Cuban'ı, Vezir Ali Şah'ı ve bütün Moğol asilzadelerini öldürmek için geldikleri şayiası etrafa yayıldı. Emir Kara Sungur'un hayatına bir ikinci suikast teşebbüsü de ilki gibi caninin hayatına mal oldu. Benzer bir saldırı Bağdat valisine düzenlendi ve büyük han kendisini on bir gün boyunca ihtiyaten çadırına kapattı. Ne var ki Mısır sultanı Muhammed Emir Kara Sungur'un hayatını hedef alan intikamcı suikast teşebbüsünden vazgeçmedi.

Yunus adında bir tüccarı yeni Haşhaşiler kiralaması için büyük miktarda parayla Tebriz'e gönderdi. Yunus onları Masyaf'tan götürdü ve kendi evinde sakladı. Bir gün Emir Cuban Emir Kara Sungur ve Afrim ile birlikte atla giderken iki Haşhaşi son ikisini katletmek için uygun bir fırsatı kolluyordu. Emir

347 M. 1326, H. 720.

Afrim'e saldırısında çok süratli olan ilk saldırgan hançeriyle göğsünden yaralamak yerine ancak kıyafetlerini parçalayabildi ve hemen orada parça parça edildi, ikincisi Kara Sungur'a yaklaşmanın bile uygun olduğunu düşünmedi.

Haşhaşilerin saklandıkları yerin ortaya çıkarılması için Tebriz fındıklıklarını gösteren ayak izleri derhal araştırıldı; tüccar Yunus tevkif edildi fakat hayatı vezirin sıyaneti sayesinde korundu. Emir Afrem ve Kara Sungur kendilerinin korunması için zaruri her türlü tedbiri aldılar. Sonrakinin bir Masyaf yerlisi olan hizmetkârı efendisini hançerlemesi için tutulmuş Haşhaşileri bulup ortaya çıkarmak için bütün Tebriz şehrini araştırdı ve sonunda onu kendi öz kardeşinin şahsında teşhis etti. Emir onu geri kazanmak ve suç ortaklarını ele vermeye ikna etmek için yüz altın ve başka hediyelerle birlikte aylık üç yüz dirhem ücret verdi. Biri kaçtı, bir diğeri hançerini kendisine saplayarak intihar etti, bir üçüncüsü hiçbir itirafta bulunmaksızın işkence altında can verdi.

Bu arada Bağdat'taki Haşhaşiler aldıkları işleri Tebriz'dekilerden daha iyi infaz ettiler. Bunlardan biri atıyla gezintiye çıkmışken valinin üzerine atıldı ve "Melek Nasır adına" diyerek hançerini kurbanının göğsüne sapladı ve Masyaf'a o kadar büyük bir süratle kaçtı ki yakalanamadı. Buradan Sultan Muhammed'e vali cinayetinin gerçekleştirildiği haberini gönderdi.[348] İki emir ihtiyat ve teyakkuzlarını iki katına çıkardı ve Kara Sungur suikastı ödemesindeki İsmailiden yola çıkarak diğer dört tanesi daha ortaya çıkarıldı ve derhal infaz edildi. Sultan Muhammed'den Han Ebusaid'e elçi olarak gönderilmiş Necmeddin Selami Emir Cuban ve vezire kurnazca yaklaşıp kendisini sırdaş olarak kabul ettirdi. Elçi efendisine dört Haşhaşinin infazının haberini verdi ve hemen yerlerine

348 Makrizi, Mezhepler Kitabı'nda. Ebulfida.

yenileri gönderildi; bunların üçü ortaya çıkarılıp yakalandı ve işkence altında can verdi. Sultanın Masyaf'taki tam yetkili elçisine mektubunu taşıyan dördüncü Selami'nin şansına kaçıp kurtuldu ve buradan vazifesini olumsuz neticesini sultana bildirdi.

Selami Emir Cuban ve vezir ile müzakerelerini o kadar başarıyla sürdürdü ki sultanla bundan böyle ülkelerine Haşhaşi göndermeyeceği şartıyla bir sulh akdetti. Buna rağmen Emir Kara Sungur'a avlanırken bir katil tarafından yeniden saldırıldı. Ne var ki katil emirin ancak atını sağrısından yaralamış ve muhafızı tarafından hemen orada öldürülmüştür. Ebusaid'in sarayına sultanın ikinci elçisi olarak gelmiş Emir İtmiş'in maiyetinde bile iki tane Haşhaşi ortaya çıkarıldı. Bunlardan biri hançerini derhal kendisine saplayarak canına kıydı, diğeri itirafta bulunmayı reddederek prangalar içerisinde öldü. Cuban bu katilleri göndermekle sultanın anlaşmayı hiçe saydığını söyleyerek İtmiş'e suçlamalarda bulundu; buna mukabil elçi onu eğer bunlar gerçekten Haşhaşi ise Tebriz'e anlaşma imzalanmazdan önce ulaşmış olacaklarına temin etti. İtmiş ve Selami Kahire'ye efendileri sultana döndüklerinde sonraki bir kez daha Masyaf İsmaililerine yazıp sözlerini yerine getirmediklerini bildirerek suçlayıp azarladı. Onlar da cevaben en iyi fedailerinden birini, kendi başına bir danayı yiyip bitiren ve günde kırk ölçek şarap deviren bir büyük yiyiciyi gönderdiler. Kahire'de Kerameddin'in evinde bir müddet saklandıktan sonra hediyelerle elçi olarak gönderilen Selami'nin maiyeti ile birlikte büyük han Ebusaid'in sarayına gitti.

Bayram şenliğinde emirler hanın huzuruna geldiklerinde Selami Haşhaşiye Kara Sungur'un şenlikten sonra sarayı terk edeceği anı beklemesi talimatını verdi: "İlk çıkan," dedi, "işaretlenmiş kurbandır." Vezir tam sarayı terk edecekken Emir Kara Sungur'u kazaen geri çağırdı; tıpkı onun gibi kırmızı kı-

yafetli Rum valisi bir çatıdan atının üzerine atlayıp kurbanını hançerleyen katilin darbeleri altında hayatını kaybetti. Katil yakalandı fakat tek bir sözcük bile itiraf etmeksizin korkunç işkenceler altında can verdi. Katil sultanın intikam arzusunu tatmin etme teşebbüsünde muvaffak olmuş fakat Kara Sungur daha evvelkilerden olduğu gibi bundan da talihinin yardımıyla canını kurtarmıştı. Eğer Makrizi'nin tanıklığına itibar edecek olursak Kara Sungur'a kasteden suikast teşebbüslerinde tam yüz yirmi dört Haşhaşi hayatını kaybetmiştir. İnsan ömrü türünün elindeki imkânlar dahilinde ne kadar küçük ve Kadiri Mutlak indinde sayılı olan bu günlerin ipini kesmede cinayet aletleri ne kadar yetersiz.

Ebusaid'in Kuhistan'ın tamamının en azından görünürde gerçek dinin sınırları içerisine döndüğü tebliğ vazifesinden üç nesil sonra Timur'un oğlu Sultan Şahruk aslında Herat'ta yaşayan ve bu yüzden el Herat, el Kaini denilen Kainli Celaliyi bu bölgede din ve itikadın vaziyetini tahkik etmek üzere gönderdi. Celali bu araştırma işini dedesi bir vakitler tebliğ heyetine başkanlık ettiği ve peygamber kendisine rüyada görünüp eline ülkeyi silip süpüreceği bir saplı süpürge tutuşturduğu için daha derinden yürütme lüzumunu hissetti. O bu rüyayı bir semavi çağrı olarak yorumladı ve onunla imansızlığın bütün kerihlik ve murdarlıklarını kökünden temizleyip kurutmak gibi ulvi bir vazife için seçildiğini düşündü. Ve bu işe basiretli ve vicdanlı bir gayretle ve İslami müsamahadan daha fazlasını gösteren bir ruhla girişti. Daha önce bahsi geçmiş olan "Meliklere Tavsiyeler" isimli eseri Sultan Şahruk'a verilmiş tahkikat takririnin sonuçlarını ve hâlâ avdet etmemiş olan İsmaililerin mahrem siyaseti hakkında Cüveyni'nin "Cihan Guşa (Dünyalar Fatihi) Tarihi"nden alınma bir miktar malumat ihtiva eder.

Celali on sekiz aylık bir süre içerisinde bütün Kuhistan'ı dolaştı ve her yerde Sünni ulemanın mevcut olduğunu gör-

dü. Peygamber soyundan gelen seyitler, keza kendilerini sufi veya tasavvuf ehli olarak gösteren dervişler de bu kapsamda mütalaa ediliyordu. Tab ve Şirkuh emirleri mutedil Sünnilerdi; fakat diğer kalelerin kumandanları ve hatta idare amirlerinin (beg-ciyan) vaziyeti kuşkuluydu. Kalanlar, rençperler, tüccarlar ve tamirciler iyi Müslümanlardı.

Halk gerçek İslam akidesine tamamen bağlı olmasına rağmen tarikatın dünyevi gücünü kaybettikten uzun zaman sonra onu şu veya bu zamanda daha müsait şartlar altında yeniden ele geçirme umuduyla mevcudiyetini alttan alta hâlâ sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Haddizatında İsmaililer artık düşmanlarına karşı hançerlerine davranmaya cesaret edemediler; fakat siyasetlerinin ana hedefi: devlet işlerinde tesir ve nüfuz sahibi olmak baki kaldı. Hususiyle divan üyelerini dinlerinden döndürmeye, böylece lehlerine olan sesleri çoğaltmaya, gizli öğretilerine dair her türlü şikâyet ve suçlamayı doğar doğmaz boğmaya çalıştılar.

Bu sebepten ötürü "Cihan Guşa"nın (Dünya Fatihi) müverrihi keza "Siyaset-ül-Müluk"un (*İdare Sanatı* veya *Meliklerin Terbiyesi*) müellifi sultanları divanlarında ilkeleri sebebiyle az veya çok kuşku gölgesi altında kalacak olan Kuhistanlı hiçbir görevliye yer vermemeleri konusunda ikaz eder.

Uhdelerine maliyenin idaresi emanet edildiğinde doğrusu sözlerini yerine getirmeyip borçlarını vaktinde ödeyememe gibi bir durum asla vaki olmadı; dolayısıyla devlet hazinesi asla onlara karşı herhangi bir talepte ve takipte bulunmadı. Ne var ki ekip biçtikleri köyleri viraneye döndürüp vergilerinden arta kalanları tarikatın eski ihtişamının merkezi Alamut'ta hâlâ varlığını sürdüren gizli şeyhlerine göndermekten geri durmadılar. Keza dini müesseselerin gelirlerinin bir kısmı da buraya aktı, oysa bunların iradı cami ve mekteplerin giderleri ile din hizmetkârları ve muallimlerin maaşlarına

tahsis edilmişti. Benzer iyi niyetli ikazlar zamanımızda da devlet adamlarına sık sık yapılmaktadır: devletlerin kirişte olan kulakları her zaman güç ve iktidar arayışı içinde olan gizli tarikatların ve cemiyetlerin ortaya çıkışının önündeki en güçlü engeldir.

İsmaililerden geriye kalanlar İran ve Suriye'de hâlâ varlıklarını sürdürmektedir[349] fakat sadece birçok İslam mezhebinden ve sapık fırkadan biri olarak ve hiçbir güç iddiasında bulunmaksızın ve daha önceki mühim mevkilerini elde etme vasıtalarına sahip olmaksızın, ki aslı aranacak olursa bütün bunlara dair her türlü hafıza ve hatırayı kaybetmiş görünmektedirler. İsmaililerin ilk locasının gizli devlet yıkıcı öğretisinin ve Haşhaşilerin cinayet vasıtalarının arkasındaki siyaset onlara aynı derecede yabancıdır. Yazıları İsmaili ve Hıristiyan geleneklerinin mistik teolojik saçmalıklarıyla parlatılmış şekilsiz bir karışımıdır.[350] Hem İran hem Suriye'de hayatlarını sürdürdükleri yerler Irak dağlarında ve Anti-Lubanus [el-Cebel-üş-Şarki] eteğinde vaktiyle atalarının yaşadıkları yerlerdir.

İran İsmailileri reisleri olarak nesebini Cafer-es-Sadık'ın oğlu İsmail'den çıkardıkları bir imamı tanırlar. O şahın himayesi altında Kum yakınlarındaki bir köyde, Keh'de ikamet eder. İmam öğretilerine göre Tanrı'nın mücessem bir suduru olduğu için Keh imamları bugün mucizevi güçleriyle meşhurdur. Ve bir bölümü Hindistan'a kadar dağılmış olan İsmaililerin Ganj ve İndus kıyılarından kutsal yolculuğa çıkıp onun kudsiyet ve bereketini paylaşmak için geldikleri görülür. Rudbar mıntıkasındaki, Kuhistan dağlarındaki, bilhassa

---

349 Mémoire sur les Ismaélis et Nosaïrîs de Syrie, adressé à M. Sylvestre de Sacy, par M. Rousseau. — Annales des Voyages. Cahier XLII.

350 Extrait d'un livre des Ismaélis, pour faire suite au Mémoire sur les Nosaïris et Ismaélis. — Annales des Voyages, LII.

Alamut civarındaki kaleler bugün bile hâlâ İsmaililer tarafından iskan edilmektedir, bunlar yakın tarihlerde bölgeyi ziyaret etmiş bir seyyaha göre genel olarak Hüseyniler ismiyle bilinmektedir.[351]

Suriye İsmailileri eski merkezleri Masyaf'ın etrafına dağılmış on sekiz köyde yaşarlar ve Hama valisinin temsilcisi olan bir şeyh yahut emirin idaresi altındadırlar. O mevkiini gösterir bir kürklü kaftan giyer ve yıllık on altı bin beş yüz kuruş tutarında Hama'ya vergi öder. Tebaası Suveydani ve Hizrevi olmak üzere iki hizbe ayrılmıştır: ilki bu ismi eski şeyhlerinden birinin adına izafeten almıştır; ikincisi aynı ismi taşıyan peygambere, hayat kaynağının koruyucusuna (İlyas) duydukları sıra dışı hürmet sebebiyle bu isimle anılır. Sayıları diğerine göre kıyaslanamayacak kadar az olan ilki esas itibarıyla Masyaf'ın salahiyet sahası içerisinde yer alan on sekiz yerden biri olan Feudara'da yaşarlar; bu kalenin yaklaşık beş kilometre doğusunda güçlü bir kale bulunur. Kalamus diye telaffuz edilen adı muhtemelen Arap tarihçi ve coğrafyacılarının Kadmos'u ile aynıdır. Buradan itibaren dağ sırası birkaç yılankavi bükümden sonra Trablus yakınında denize iner.

1809'da İsmaililerin komşuları ve düşmanları olan Nusayriler onların ana kaleleri Masyaf'ı hainlikle ele geçirdiler. Sakinleri yağmalanıp kılıçtan geçirildi; elde edilen ganimet kıymet itibarıyla toplam bir milyon kuruşu bulmuştu. Hama valisi Nusayrilerin bu atak girişimini cezasız bırakmadı; Masyaf'ı kuşattı ve onları kaleyi eski sahiplerine terk etmeye zorladı; ne var ki berikiler siyasi bakımdan artık tamamen önemsiz bir topluluğa dönüşmüşlerdi.

Bunlar dışarıdan bakıldığında İslam'ın vecibelerini huşunetle yerine getirir görünürler, fakat içeriden onları reddeder-

---

351 A Topographical Mémoir on Persia.

ler. Ali'nin ilahlığına, yaratılmış her şeyin ilkesi olarak yaratılmamış ışığa, ve tarikatın Suriye'deki baş davetçisi, büyük üstat Hasan II'nin muasırı, Şeyh Reşideddin'e Tanrı'nın yer yüzündeki son temsilcisi olarak inanırlar.

Şimdi geçerken İsmaililerin komşuları oldukları için Nusayriler, Mütevelliler ve Dürzilerden söz edeceğiz. Müslümanlar zındıklıkları ve şeriat tanımazlıkları sebebiyle bu üç fırkayı reddederler. Öğretileri birçok bakımdan İsmaililerin öğretileri ile uyuşur; kurucularını harekete geçiren aynı aşırı taassup, ilkesiz sefahat ruhudur. Nusayriler ve Dürziler menşeleri itibarıyla doğu İsmaililerinden daha eskidir: ilki Hicret'in beşinci asrı gibi erken bir zamanda Karmatilerin bir kolu olarak Suriye'de ortaya çıkmıştır; sonraki kanunlarını Kahire locasından Hâkimbiemrillah'ın davet heyeti reisi Hamza'dan almıştır.

Nusayriler İsmaililer gibi Ali'de ilahlığın tecessüm ettiğine inanırlar; Dürziler zorbaların bu en kaçığı Hâkimbiemrillah'ı bedene bürünmüş bir tanrı olarak kabul ederler. Her ikisi de İslam'ın emirlerini ve nehiylerini inkâr eder veya onlara sadece zahiren riayet ederler; her ikisi de Müslümanların damgaladıkları gizli gece meclisleri tertip eder ve buralarda kendilerini şarabın ve karmakarış cinsi münasebetlerin sefahatine terk ederler.

Mutevelli'nin kökeni ve öğretisi Nusayri ve Dürzilerinkinden daha az bilinir. İsimleri Mütevilin, yani *tevilciler*in bozulmuş şeklidir; ve bu sebepten ötürü muhtemeldir ki İsmaililerin İslam'ın emirlerinin *Tevil* yani mecazi yorumunu talim eden bir koluna işaret eder. Bu *Tenzil*'den yani kelamın muhkem anlamından farklıdır ki bu anlam hakiki mümin için bir emirdir.[352]

---

352 *de Tevil et Tefsir*, autore Sylvestre de Sacy, in novis Commentariis Societatis Gœttingensis.

Bu mezheplerin müştereken paylaştığı ahlaksızlık suçlaması komşularından çok Mütevelliler için geçerlidir. Latakya ile Halep yolu üzerindeki Martaban köyü sakinleri yolculara karılarını ve kızlarını sunarlar ve reddetmeleri halinde bunu bir hakaret kabul ederler ki bunların Mütevellilerden olduğu söylenir.[353]

Suriye ve Asuri Kürtleri hakkında İsmaili, Mütevelli, Nusayri ve Dürziler hakkında dolaşanlardan daha kötü rivayetler dolaşır. Bunlara Ümeyye sülalesinden peygamber ailesine hunharca eziyetler yapmış, cinayetler işlemiş halife Yezid'e ve benzer şekilde iblise özel bir saygı besledikleri için Yezidi denir. Onlar diğer Müslümanlar gibi bunların ikisine de lanet etmezler. Şeyhlerine kafasına kara bir örtü örttüğü için Karabaş denir. Kurucularının adı istikbaldeki bütün takipçileri için namaz kılıp, oruç tuttuğuna ve zekât verdiğine inanılan Şeyh Hadi'dir. Dolayısıyla onlar İslam'ın bütün bu vecibelerinden muaf tutulmuş oldukları, şeyhleri ve onun meziyetleri sayesinde hesap gününde büyük mahkeme önüne çıkmadan doğrudan cennete gidecekleri inancındadırlar.[354]

Müslümanlar bütün bu fırkaların hepsine birden Zındıka, Mülhid ve Batıni derler ve gece meclisleri sebebiyle Türkler arasında bunların kimi zaman biri, kimi zaman diğeri *Mumsöndüren* adıyla anılır, zira dinen kendilerine husumet besleyenlerin suçlamalarına göre bunlar akrabalık bağı yahut cinsiyet farkı gözetmeksizin kendilerini karmakarışık cinsi sapkınlıklara salıvermek için ışıkları söndürürler.

Sırlarını gecenin karanlık örtüsünün altına gizledikleri her yerde ve her dönemde bu nevi benzer suçlamalar gizli cemiyetlere yöneltilmiştir. Bunlar kimi zaman ilk Hıristiyan meclislerine karşı olduğu gibi temelsizdir, kimi zaman da

353 Volney, *Voyages*.
354 Cihannüma, 419.

İsis misterleri ve daha önce Roma'daki Baküs şenlikleri için olduğu gibi gayet yerindedir. Sonuncusu Roma tarihinde devlet için tehlikeli olarak zikredilen ilk gizli cemiyettir. O daha sonra bu nevi her cemiyetin yapacağı gibi dini alçaklık ve habisliklerinin her türü için bir perde olarak kullanmıştır. Dolayısıyla konu benzerliği burada onlardan bahsedilmesini yersiz ve alakasız göstermez.

Altıncı yüzyılda peygamberin hicretinden ve İslam'ın yerleşmesinden sonra İsmaililer belası din kisvesi altında nasıl ki büyük binanın altını oyup temellerini zayıflatmakla tehdit etmişse Roma'nın ve cumhuriyetin kuruluşundan sonra altıncı yüzyılda Bacchanalia salgını da din kılıfı altında şehri ve devleti çökertecek bir tehdit düzeyindeydi.[355]

"Grek dünyasından vasat bir adam," diyor Livius, "önce Etruria'ya geldi. Bu adamın bütün kavimlerin en bilgilisi ve maharetlisinin zihin ve beden terbiyesine hasrettiği sanatların hiçbirinde hüneri yoktu fakat sadece bir takdime arz edici ve gaipten haber verici hüviyeti ile tanındı. Öğretisini umuma açık derslerde yaymadı veya ruhları bir huşu hissi veya haşyet duygusu ile doldurmadı fakat yapacağını gizli ve gece vakti icra edilen kurban törenlerinin idare edicisi hüviyetiyle yaptı. Başlangıçta kimse çok fazla rağbet etmedi, çok az kişi sırlara intisap etti fakat daha sonra hem kadın hem erkek halktan kimseler kabul edildi. Daha fazla insanın gönlünü çekmek ve aklını çelmek için dini törenlere şarap ve şenlikler ilave edildi. Şarabın sarhoşluğu, gecenin karanlığı, cinslerin birbiriyle ve gençlerle yaşlıların karışması her türlü haya kırıntısını ortadan kaldırdığında her nevi fesat ve habaset dizgininden boşalıp icrayı faaliyetine başlıyor, herkes büyük bir açlıkla iştihasını tatmin etmenin vasıtalarına saldırıyordu. Sadece tek bir çeşit habaset ve soylu gençlerle genç kızların kar-

355 Livius, L, XXXIX, c. 8.

makarışık cinsi ilişkisi değildi söz konusu olan; fakat yalancı şahitlik, sahte vesikalar, asılsız malumatlar ve suçlamalar da bu kaynaktan neşet ediyordu. Zehirlemeler ve cinayetler o kadar gizliydi ki cesetleri bulunamadığı için mezarları açık kalıyordu. Birçok kişiye hileyle fakat çoklarına şiddetle kast ediliyordu. Şiddet gizli kalıyordu çünkü çığlıkların ortasında ve zillerin davulların gürültüsü sebebiyle tecavüze uğrayanın ve canına kastedilenin feryatları duyulamıyordu."

Senato devletin emniyeti ve umumun selameti için en zecri tedbirleri alıp da Bacchanalia üyelerine karşı devlet aleyhine cürüm işleyenler sıfatıyla en şiddetli takibata girişir girişmez konsül Posthumus bu gizli cemiyetin mevcudiyet ve hedefinin keşfi hakkında senatoyu bilgilendirdi. Konsül yaptığı konuşmada habislik ve fenalığın din kisvesi altında devleti tehdit eden bu tehlikeye karşı insanlara dikkatli ve uyanık olmalarını tavsiye etti. "İçinizden bazılarının (diyordu) yanılıp sapmayacağından emin değilim; çünkü hiçbir şey çürüyüp yozlaşmış bir dinden daha yanıltıcı bir görünüme sahip değildir. Çünkü Tanrı fesat ve habasete kalkan yapıldığında insan sahtekârlığının cezalandırılması halinde bir kanunu ilahi ihlal edilmiş olmasın diye basiret bağlanır, akıl dehşetten donup kalır."

Suçun üzerine örtülmüş din kılıfının sökülüp atılmasıyla asıl yüzünün ortaya çıkarılması ve ardından Bacchanalia üyelerinin sadece Roma'da değil bütün İtalya'da kılıç ve sürgünle takibinde gösterilen kararlılık giderek artan gücü devleti yıkımla tehdit eden canavarı daha doğarken boğmuştu. Eğer şarkın sultanları ilk gizli cemiyetlere ve Kahire locasının temsilcilerine karşı senato ve konsüllerin ortaya koyduğuna benzer bir ruhla hareket etmiş olsalardı İsmaililer tarikat veya mezhep olarak asla siyasi güce erişemezler, dahası kan dökücü Haşhaşiler kolu bu zehirli gövdeden sürgün veremezdi.

Ne yazık ki bu tarihin akışı içerisinde gördük ki bazı sultanlar bu dinsizlik ve ahlaksızlık öğretisine karşı kendilerini ortaya koyarken bazıları onların gelişip ilerlemesinin önünü kesecek tedbirleri almakta zayıf ve yetersiz kaldılar. Dolayısıyla sultanların körlüğü ve idarecilerin zayıflığı, beri yandan kavimlerin saflığı ve Hasan Sabbah gibi haris bir maceracının mücrimane küstahlığı sayesinde gizli cemiyetlerin müthiş mevcudiyeti ve devlet içinde devlet teşkilatlanması öylesine korkunç bir şümul ve güce ulaştı ki cani herkesin gözü önünde taht üzerine oturdu ve Haşhaşilerin ellerindeki hançerin sınırsız tahakkümü sultan ve idarecilerin iliklerine kadar dehşet salan bir nesne haline geldi ve böylece insanlık tarihte emsaline rastlanmayan müstesna bir tarzda tahkir ve tezyif edilmiş oldu.

Haşhaşiler tarikatının teşkilatlanma esas ve usulünün muasır veya daha yakın zamanlara mahsus tarikatlara arz ettiği benzerliklere daha evvel kısaca işaret etmiştik. Ne var ki ne tesadüfi veya arızi ne de aynı kökten veya sebepten neşet ettiği söylenebilecek fakat Haçlı seferleri vasıtasıyla şark ruhundan batınınkine geçtiği aşikâr olan bu benzerlik noktaları azımsanmayacak kadar çok olsa da Haşhaşiler tarikatına kusursuz bir refik çıkarmak için yine de yetersizdir ve bu sebepten ötürü o şükür ki bu zamana kadar emsalsiz kalmıştır. Tapınakçılar tartışmasız olarak onlara en yakın noktada bulunurlar: bilhassa mevcut dini terk etmeye ve kaleler ve müstahkem mevkiler ele geçirmek suretiyle güç ve nüfuzlarını yaygınlaştırmaya taalluk etiği kadarıyla gizli düsturlarının Haşhaşiler tarikatınınkilerle aynı olduğu görünür. Benzer şekilde Haşhaşilerin beyaz elbise ve kırmızı şeritleri ile Tapınakçıların beyaz harmani ve kırmızı haçlarının birbirine benzerliği de hiç şüphe yok kayda değer derecede çarpıcıdır.

Nasıl ki Tapınakçılar birçok bakımdan adım adım Haşhaşilerin ayak izlerini takip etmişlerse tarikatlarının siyasi güçle

olmasa bile hiç olmazsa gizli münasebetler ve nüfuzlar vasıtasıyla geliştirilmesi ve korunması yönündeki çabaları bakımından Cizvitler de Haşhaşilerin Alamut'un düşmesinden sonrakine benzer siyasetiyle tam bir benzerlik ve örtüşme içerisindedirler. Haşhaşiler gördüğümüz gibi İsmaililerin bir kolu, şark dünyasının bir nevi İlluminatisiydi. Kahire localarının kuruluşu, muhtelif inisiyasyon veya intisap dereceleri, üstat, refikler ve namzet yahut şakirtler gibi unvanlar, gizli ve aleni öğreti, bilinmeyen üstatlara kayıtsız şartsız itaat yemini, tarikatların amaçlarına hizmet ahdi bütün bunlar günümüzde gizli ihtilalci cemiyetler hakkında duyduklarımız ve okuduklarımızla tamamen örtüşmektedir. Ve onlar sadece teşkilatlanma tarzı ve usulü bakımından değil fakat aynı zamanda ve daha fazla bilumum kral ve rahip zümresinin lüzumsuzluğunu müşterek ilan hedefi bakımından da birbirilerine benzemektedirler.

Bu kurumun görünür hedefi kendi başına yeterince övgüye değerdi ve batını öğretinin gayesi sadece bilginin yayılması ve üyelerin karşılıklı olarak birbirini desteklemeleriydi. Kahire'deki Dar-ül İlm veya locanın halk mektepleri bilimlerin tapınağıydı ve bütün yükseköğrenim kurumlarının örneğiydi; üyelerin büyük çoğunluğu kesinlikle iyi niyetlerinin kurbanı olarak hayırhah, yardımsever ve bilgi yayma şeklinin hoş görünüşüyle aldatılmışlardır. Onlar Farmasonların bir türüydü ve doğdukları ülke daha evvel gördüğümüz üzere aslında Mısır'da, eğer kadim zamanlarda değilse, hiç olmazsa ortaçağ tarihinde aranıp bulunabilir. Nasıl ki garpta ihtilalci cemiyetler Farmasonların sinesinden çıkmışsa şarkta da Haşhaşiler İsmaililerden türemişlerdir.

Tarikatın verdiği cezanın sanki bizatihi talihin eliymişçesine şaşmaz şekilde infaz edildiği görülmüştü. Bu nevi derhal infaz edilmiş intikam izleri yahut emareleri benzer şekilde

belki Sankt Vehme veya gizli mahkemenin yargılama usulünde bulunacaktır. Gerçi onun mevcudiyetinden caniler tarikatının Asya'da kökünün kazınmasından ancak iki yüz yıl sonra söz edilmeye başlanmıştır.[356] Sadece nutukla milletleri kralların koruyucu ihtimamından ve mevcut dinin bakım ve gözetiminden kurtarabileceklerini zanneden *aydınlanmacı*ların çılgınlığı kendisini en korkunç tarzda Fransız Devrimi'nin yol açtığı sonuçlarla göstermiştir. Nitekim daha evvel bunun bir benzeri bir başka *aydınlatmacı*[357] Hasan II döneminde Asya'da görülmüştü. Ve nasıl ki bu dönemde suikast ve ihanet öğretisi alenen Alumut'tan yayılmışsa bir kral katilleri lejyonu Jean de Brie ile kral katline cevaz veren öğreti de Fransız Milli Meclisinden neşir olunmuştu. Robespierre ile aynı safta duran ve kralın infaz edilmesine hükmeden Meclis azaları Dağ Şeyhi'ne[358] layık peykler olurdu. Tıpkı cinayet [sırlarına] inisiye olmuş veya intisap etmiş olanlar gibi onların tamamı da ölümü estirdikleri şiddet ve dehşetin elinden tattılar.

Haşhaşilerin hâkimiyeti Hülagu'nun demir ayakları altında ezildi, çöküşleri peşi sıra halife tahtının ve diğer hanedanlıkların çöküşünü sürükledi; tıpkı Atilla ve Cengiz Han gibi, milletlerin tükenmiş metanet ve maneviyatlarını kanla çelikleştirmek üzere göğün kamçısı[359] olarak ortaya çıkmış olan Moğolların boyun eğdiren kılıcı altında binlerin on binlerin kanı aktı. Ondan sonra Suikast ve İhanet hydrasının kalıntıları İsmaililer mezhebinden geriye kalanlarda titreşti fakat kansız ve zehirsiz olarak; İran ve Suriye'de idarelerin üstünlük

356 De Kopp, Constitution des tribunaux secrets en Westphalie.

357 [: Aufklärer.]

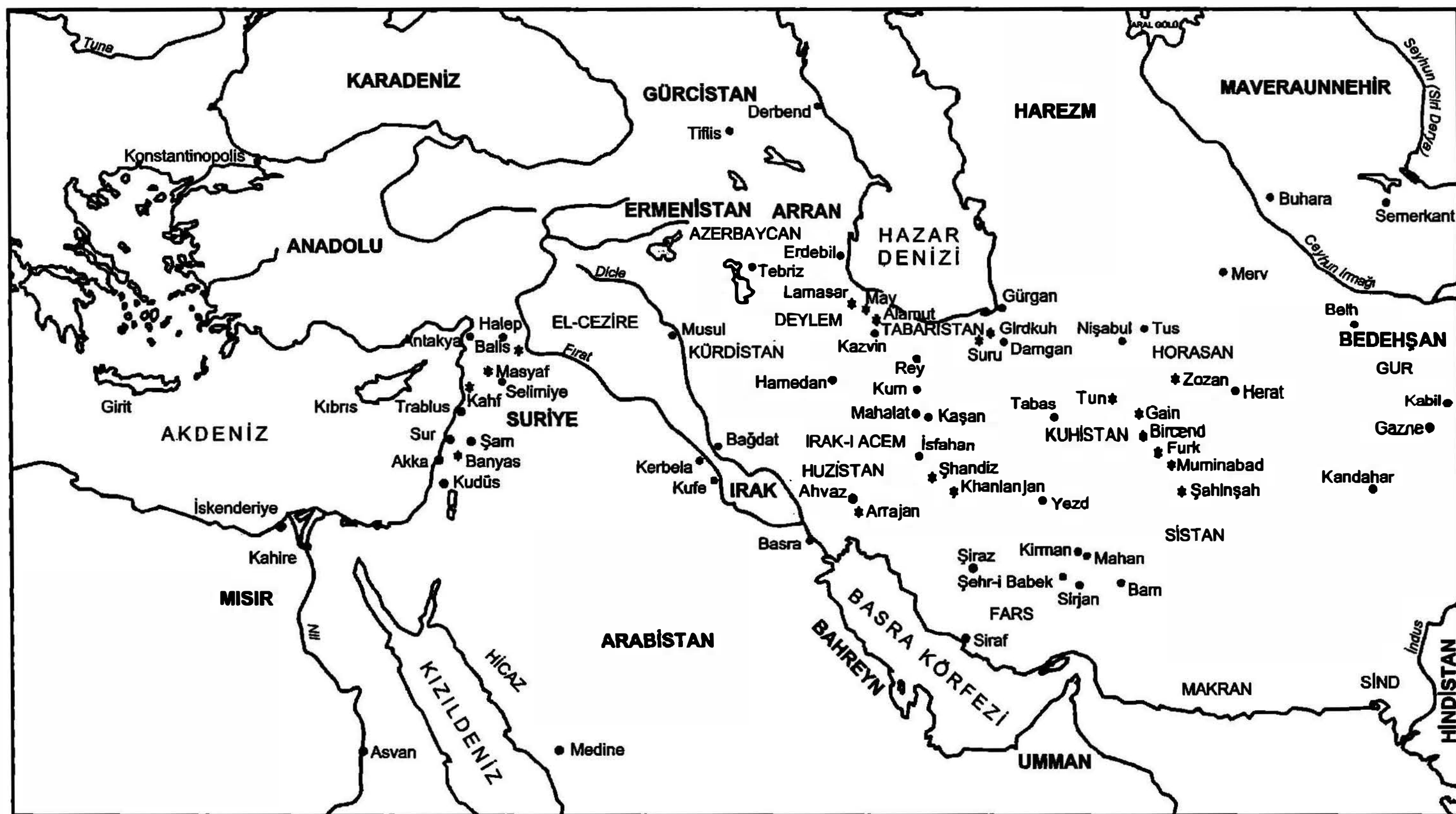
358 [Fransız Milli Meclisindeki oturma düzenini temsilen kullanılan ...auf der Seite des Berges (*la montagne*) ile ...des Alten vom Berge, dolayısıyla "dağın yanında oturanlar" ile Şeyhül Cebel, Dağ Şeyhi arasında yapılan ima ve telmihler korunamadı.]

359 [: die Geißel Gottes: Tanrı gazabı.]

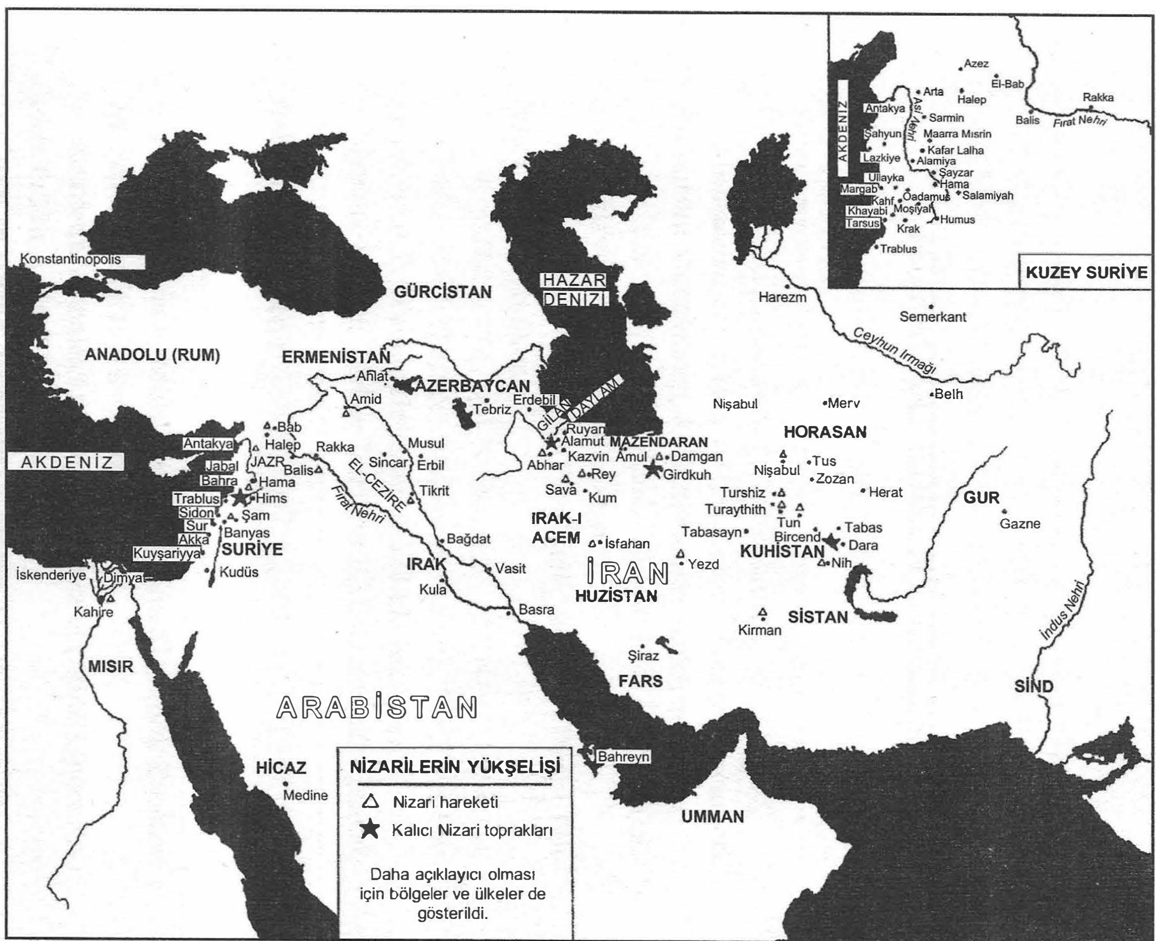
ve denetimiyle bastırılmış, bir bakıma günümüzde Tapınakçıların ve Fransa'da polisin uyanık gözünün tarassutu altında bulunan diğer gizli cemiyetlerin hokkabazlıklarına benzer tarzda siyasi bakımdan zararsız olarak.

Bu tarihi yazarken önümüze iki şeye erişmeyi hedef olarak koymuştuk. Bu bizim umudumuz olmaktan ziyade arzumuzdu. Evleviyetle gizli cemiyetlerin zayıf hükümetlerde tehlikeli hatta ölümcül tesirinin canlı bir tablosunu ortaya koyup dinin dizginsiz ihtirasın emellerine korkunç yataklığının ikna edici tasvirini sunmaktı. Saniyen şark edebiyatının zengin mahzenlerinde ihtiva edilen mühim, nadir ve kullanılmamış tarih hazinelerinden bir kesiti gözler önüne sermekti. Biz sadece tarihin aslanlarının terk ettiği avı yakaladık: zira Müller yirmi dört tarih kitabında Haşhaşilerden bir kere bile bahsetmedi; ve kendi itirafına göre kanlı manzaraları resmetme fırsatını hiç kaçırmamış olan Gibbon onları derine inmeden tamamen satıhtan ẹle almıştır; gerçi aynı zamanda bu iki büyük tarihçi kaynakları kendi için ulaşılabilir nitelikte olan başka birçok önemsiz hadiseyi usta kalemlerinin bir iki tasviri dokunuşuyla unutulmaktan kurtarmışlardır.

Bu kesif izahattan Haşhaşiler tarikatı hakkında bilinmeye değer her şeyi kolaylıkla çıkarabiliriz. Bunlar doğulu yazarların eserlerinde ancak tutumlu bir dille ve dağınık halde bulunurlar. O eserlerde ki şark tarihi ummanının ayak basılmamış derinliklerinde kim bilir ne kadar saklı nadide şey ve paha biçilmez inciler bulunur. O derinliklere dalacak olan bilginin talihi yar olsun!

Tuna
KARADENİZ
GÜRCİSTAN
Derbend
Tiflis
HAREZM
MAVERAUNNEHİR
Seyhun (Sir Derya)
ARAL GÖLÜ
Konstantinopolis
ERMENİSTAN
ARRAN
AZERBAYCAN
HAZAR DENİZİ
Buhara
Semerkant
ANADOLU
Erdebil
Tebriz
Ceyhun Irmağı
Merv
Dicle
Lamasar
May
Alamut
Gürgan
Belh
Halep
EL-CEZİRE
Musul
DEYLEM
TABARİSTAN
Girdkuh
Nişabur
Tus
BEDEHŞAN
Antakya
Balis
Kazvin
Suru
Damgan
KÜRDİSTAN
HORASAN
Fırat
Masyaf
Rey
GUR
Selimiye
Hamedan
Zozan
Kahf
Kum
Herat
Kabil
Girit
Kıbrıs
Trablus
SURİYE
Tabas
Tun
Gain
Mahalat
Kaşan
AKDENİZ
Sur
Birzend
Gazne
Şam
Bağdat
IRAK-I ACEM
KUHİSTAN
İsfahan
Furk
Akka
Banyas
Kerbela
Muminabad
HUZİSTAN
Shandiz
Kudüs
Kufe
IRAK
Ahvaz
Khanlanjan
Kandahar
Şahinşah
İskenderiye
Yezd
Arrajan
SİSTAN
Basra
Kahire
Kirman
Mahan
Şiraz
MISIR
Şehr-i Babek
Bam
Sirjan
FARS
BASRA KÖRFEZİ
Nil
ARABİSTAN
Siraf
BAHREYN
Indus
HİCAZ
KIZILDENİZ
MAKRAN
SİND
HİNDİSTAN
Asvan
Medine
UMMAN

Marshall G. S. Hodgson'ın *The Secret Order of Assassins* adlı eserinden alınmıştır.

MÜRACAAT EDİLEN ESERLER

Khitati-missr-lil Makrisi (Arapça). Mısır Topografyası, 2 Cilt, Varak, Viyana İmparatorluğu Kütüphanesi, No. 97 ve 98.

Mukaddemei Ibn Khaldun (Arapça), ve Türkçe Tercümesi, *İbn Haldun Mukaddimesi*, Kont Rzewusky Koleksiyonu.

Cihannuma (Türkçe). *Dünyanın Aynası*, Hacı Kalfa'nın büyük coğrafya eseri, İstanbul baskısı.

Takvimet-tevarih (Türkçe). Hacı Kalfa'nın Tarih Dizini Tabloları, İstanbul baskısı.

Gulşeni Hulefa (Türkçe). Nazmizade, *Halifelerin Gülbahçesi.*

Camiet-tevarih (Türkçe). Muhammed Katib, *Tarihlerin Derlemesi*, Murad III'e sunulmuştur; müellif koleksiyonu.

Cami-ul-hikayat, Türkçe Tercüme [Celâlzâde Sâlih Çelebi]. Cemaleddin Muhammed Alavfi [Avfi], *Hikayeler Derlemesi*; müellif koleksiyonu.

Tenkih-ut-tevarih (Türkçe). [Hüseyin] Hezarfen, *Tarihlerin Açıklaması*; müellif koleksiyonu.

Nuhbet-et-tevarih. Muhammed [Mehmed] Efendi, *Tarihlerden Seçki*; müellif koleksiyonu.

Abulfeda. Annales Muslemici Arabice et Latine, Opera Reiskii, Edidit Adler. Ḥafniæ.

Tarihi Mirkhond. Mirkhond'un Dünya Tarihi; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, ve Kont Rzewusky Kitaplığı, ve *Haşhaşiler Tarihi*, bu eserden tercüme, *Notice de l'Histoire Universelle de Mirkhond*, par M. A. Jourdain.

Tarihi Ibn Forat. *İbn Furat Tarihi* [Tarihud-düvel vel-mülûk], dokuz cilt; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi; Avrupa'da tek nüsha.

Tezkiret-eş-şuara (Farsça). Devletşah, *Fars Şairleri Tezkiresi*; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, ve Kont Rzewusky Kitaplığı.

Tarihi Taberistan u Mazenderan (Farsça). Zahireddin, *Taberibstan ve Mazenderan Tarihi*; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 117.

Nassaih-ul-Mulük (Farsça). Kainli Celali, *Meliklere Nasihatler*; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 163.

Tarihi Vassaf (Farsça). *Vassaf Tarihi*; Kont Rzewusky ve Müellif Koleksiyonları.

Tarihi Lari (Farsçadan Türkçeye tercüme). *Lari Tarihi*; Kont Rzewusky Müellif Koleksiyonları.

Nigaristan (Farsça). Gaffari, *Resim Galerisi*; Count Rzewusky kitaplığı.

Fussuli-hall-u Akd-ve-ussuli Kharc-u-nakd (Türkçe). Tarihçi Âli, *Çözme ve Bağlama Taslakları, Verme ve Alma Düsturları*; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 125.

Siret-ul Hakem-biemrillah (Arapça). *Hakem-biemrillahın Hayat Hikayesi*; Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, No. 107. İktibas edilen pasajlar *Mines de l'Orient*, c. III. s. 201'de tercüme edilmiştir.

Enis-ul-celil fit tarihi Kuds u Khalil (Arapça). *Kudüs ve Halil Tarihinde Ulu Refikler*; Kont Rzewusky ve müellif koleksiyonları. İktibas edilen bölümler *Mines de l'Orient*, c. IV'de çevrilmiştir.

Memorie istoriche del Popolo degli Assassini, e del Vecchio della Montagna loro capo, e Signore per Mariti; Livorno, 1787.

Eclaircissement sur quelques Circonstances de l'Histoire, du Vieux de la Montagne, Prince des Assassins, dans les Mémoires

de l'Académie des Inscriptions, et des Belles-Lettres, par Falconet, XVI. and XVII. tom.

Mémoire sur les Ismailis et Nossairis de Syrie, par M. Rousseau; Annales de Géographie, cah. XLII. et cah. LII.

Mémoire sur la Dynastie des Assassins, et sur l'Origine de leur Nom; par M. Silv. de Sacy; Moniteur, No. 210, 1809.

Mémoire sur les Ismailiens dans les Mémoires Géographiques et Historiques sur l'Egypte, par M. Quatremère, tom II. et dans le IV. vol. *des Mines de l'Orient*.

Mémoire sur la Vie et les Ouvrages d'Alaeddin Ata Melek Djovaini, par M. Quatremère, dans *les Mines de l'Orient*, tom II. p. 220.

Mémoire sur l'Observatoire de Meragha, par M. Jourdain.

Herbelot Bibliothèque Orientale.

Gesta Dei per Francos.

Wilkins, *Geschichte der Kreuzzüge.*

Withof, *Das Meuchelmörderische Reich der Assassinen*.

Anton, *Versuch einer Geschichte des Tempelherrenordens*.

Deguignes, *Histoire Générale des Huns*.

Viaggi di Marco Polo.

İlaveler

HAŞİYE A

Rousseau İsmaililerin dogmaları hakkında bir fikir verdikten sonra şunları ilave eder:[360]

"İlk İsmaililerin dogmaları esas itibarıyla böyleydi ve Suriye'de onların soyundan gelenlerin ikrar ettikleri buna yakın şeylerdir. Yakın şeyler dedim çünkü bu sonrakilerin eski içtimai teşkilatlarından bu kadar uzağa düşmüş oldukları aşikâr olduğu için asli inançlarından da uzaklaşmış olmalarında şaşılacak bir taraf yoktur. Şimdi her zamankinden daha fazla bozulmuş olan bu inanç zaman içerisinde bünyesine karışmış olan bir istismar ve manasız hurafeler yığınıyla son derece aşırı bir noktaya varmıştır. Zannediyorum üç yüz yıl önce aralarında çıkmış olan Şeyh Reşideddin adında birisi galatlarına bitirici vuruşu yapmış ve kendisinin ilahi gücün zuhur ettiği peygamberlerin sonuncusu olduğunu ilan etmiştir. Kutsal metinler hakkında derin bilgi sahibi olan bu sahtekâr ilkelerini sanki bizatihi Kadiri Mutlakmış gibi ilan ettiği kitabın yazarı olarak görünüyor. Bahis konusu kitabın bazı bölümlerinin çevirisini burada sundum."

360 *Annales des Voyages,* cahier XLII, p. 13 de l'article et 283 de la collection.

HAŞİYE B

Haşhaşilerin reisine doğulu yazarlarca *şeyh* denir. Vincent le Blanc ona şeyh ve emir sözcüklerinden mürekkep bir uydurma ile *Séguémir* der ve onu Arabistan'da oturtur. Fakat böyle bir yazar ne söylese şaşmamak gerekir. Latince *Senior*un muadili olan ve geç Latincede iki anlamı bulunan Arapça *şeyh* sözcüğü gülünecek tarzda *Vetus, Vetulus* ile, Dominus kastedilmediğinde ise *Senior* yerine *Senez* ile karşılanmıştır. Nicolas de Treveth'in kroniğinde 1236'da *Vetulus de monte* ile, keza aynı yıl Guillaume de Nangis'inkinde *Vetulus de montanis* ile, Sanuto'da birkaç defa *Vetulus de montibus* ile, Marco Polo'nun Latince tercümesinde ise *Senex de Montanis* ile karşılaşıyoruz. Haïton'da ise *Sexmontius Senex montis*un kısaltması olarak karşımıza çıkar ki onu *Altı Dağın Şahı* diye tercüme eden Batilli bununla meselenin esasından habersiz olduğunu gösterir. Keza James de Vitri tarafından ona *Summus Abbas, Prolatus, Magister Cutlellorum* dendiğini gördük: aynı yazarda bu reise umumiyetle *simplex* dendiğini görüyoruz.

O Philip Augustus'a Guillaume de Neubridge tarafından teslim edilmiş mektubunda *"Simplicitas Nostra"* unvanını kullanır: bu tahmini olarak ona izafe edilen iki mektuptan biridir. Bu *basitlik* tarikatının düşmanları olarak gördüklerini veya bizzat Guillaume de Tyr'in ifade ettiği gibi zorbalık yaptıklarını düşündüklerini gayrı insani olarak ipini çekmekten

ibaretti. Haşhaşiler gaddarlıklarını hem Müslümanlara hem Hıristiyanlara karşı benzer şekilde icra etti: tarihte temsilcileri tarafından katledilmiş halifeler, sultanlar, vezirler kataloğu ile karşılaşıyoruz.[361] Ayrıca şuna da eminim ki kendi isimlendirmesiyle *basit* şeyhin başka emir yahut sultanların kışkırtmasıyla menfaat saikıyla işlettiği suikastlar da vardır ki bunda dinin herhangi bir payı yoktur.

Buna inanmakta haklı olduğumuz Suriye'deki kumandanlarının kendi hükümranlık bölgelerinden geçmeye davet ettiğinde Champagne Kontu İkinci Henri'ye söylediği şeylerden çıkrarılabilir: "*Si inimicum aut insidiatorem regni haberet, ab hujus modi servis suis continua interfici procuraret.*" Bunlar Sanuto'nun aktardığı sözlerdir; dolayısıyla Haşhaşilerin reisi Masyaf tarihli ve Nicolas de Treveth'in kroniğine (M. 1192) koyduğu mektubunda: "*sciatis quod nullum hominem mercede aliquâ vel pecuniâ occidimus*" başka türlü konuşturulduğunda bu onun sahte olduğundan neden kuşkulanmamız gerektiğinin bir başka sebebidir.

Esasen Avusturya Dükü Leopold'a hitaben kaleme alınmış mektubu hapiste tuttuğu Kral Richard I'in serbest bırakılmasını temin etmek için İngilizlerin uydurmuş ve aynı zamanda yine onların Philip Augustus'a bir başka mektup yazmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu ikinci mektubu ise Philip Augustus'un Monferrat Markizi cinayeti hakkındaki kuşkularını izale etmek ve krallarının ortadan kaldırılmış olması sebebiyle kendilerine karşı düşmanca hareket etmelerinin önünü kesmek için yazmış oldukları düşünülebilir. Kahra-

361 Biri Bağdat, diğeri Mısır olmak üzere iki halife, Herbelot, Batıniye maddesi. Horosan Sultanı, Taparlar Ann. Conmen. Alexiad. VI. Kitap. Bir Musul emiri ve Selçuk Sultanı, Deguignes, Ebulfida Tarihinden Hülasalar. Ünlü vezir Nizamülmülk, Herbelot, Melikşah maddesi. Ebulferec tarafından dokuzuncu hanedanının farklı yerlerinde sayılmış başka birçok suikast daha bunlara dahil edilmemiştir.

manlığı içinde ne kadar vahşet kırıntıları barındırır olursa olsun Richard'ın aklanması yolundaki en iyi delil karakterinin cömertliğinden çıkarılmalıdır. Bu kral Limousin'de Chalus kuşatması esnasında bir okçu tarafından ölümcül derecede yaralandığında şehir alındıktan sonra onu bağışlamakla kalmamış fakat ölümünden önce kendisine yüz şilin verilmesini emretmişti.

Monferrat Markizi Conrad'ın suikastının sebebine gelince Amalrik'in kızı ve Kudüs krallığının varisi Isabel'in ilk kocası, Thoron Lordu Humphrey'in taç ile birlikte karısının Conrad'ın eline düştüğünü görünce intikamının vekilleri olarak Haşhaşileri kullanmış olabileceğine inanmak için çok sebep vardır.[362]

362 Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres. T. XVII, p. 1C8. — M. Falconet, dissertation sur les Assassins , peuple d'Asie. 2e partie.

HAŞİYE C

Aşağıdaki Dağ Şeyhi'nden Avusturya Dükü Leopold'a gönderildiği varsayılan uydurma mektuptur, "Rymer'in Foedera"sında, C. 1, s. 23'te verildiği şekliyle:

"Limpoldo, Duci Austriæ, Vetus de Monte, salutem: Cum plurimi reges et principes ultra mare Ricardum Regem Angliæ et Dominum de morte Marchisi inculpant, juro per Deum qui in æternum regnat, et per legem quam tenemus, quod in ejus morte culpam non habuit; est causa siquidem mortis Marchisi talis.

Unus ex fratribus nostris, in unam navem de Salteleya ad partes nostras veniebat et tempestas forte illum apud Tyrum impulit, et Marchisus fecit illum rapi et occidi, et magnum ejus pecuniam rapuit. Nos vero Marchiso nuncios nostros misimus mandantes, ut pecuniam fratris nostri nobis redderet, et de morte fratris nostri satisfaceret, quam super Reginaldum Dominum Sidonis posuit. Et nos tamen fecimus per amicos nostros quod in veritate scivimus, quod ipse fecit illum occidere et pecuniam illius rapere.

Et iterum alium nuncium nostrum, nomine Eurisum misimus ad eum, quem in mari mergere voluit; sed amici nostri illum a Tiro festinanter fecere recedere, qui ad nos cito pervenit et ista nobis nunciavit. Nos quoque ex illa hora Marchisum

desideravimus occidere. Tunc quoque duo fratres misimus ad Tirum, qui eum apertè et ferè coram omni populo Tiri occiderunt.

Hæc itaque fuit causa mortis Marchisi, et bene dicimus vobis in veritate, quod Dominus Ricardus Rex Angliæ in hac Marchisi morte nullam culpam habuit: et qui, propter hoc Domino Regi Angliæ malum fecerunt, injusté fecerunt et sine causa.

Sciatis pro certo quod nullum hominem hujus mundi pro mercede aliqua, vel pecunia occidimus, nisi prius malum nobis fecerit.

Et sciatis quod literas istas fecimus in domo nostra ad castellum nostrum Massiat, in dimidio Septembris, anno ab Alexandro millesimo quingentesimo dècimo quinto."

Avusturya Dükü Leopold'a, Dağın Şeyhi gönderir, selamlarıyla:

"Mademki deniz ötesinde birçok kral ve prens İngiltere Kralı Lord Richard'ı markizin ölümüyle itham ediyor ben de ezelden ebede hükmeden Tanrı'ya ve riayet ettiğimiz kanunlara yeminle ifade ederim ki onun bu ölümde hiçbir dahli yoktur: markizin ölümünün sebebi aşağıdaki gibiydi:

Saltelaya'dan bizim topraklara gemiyle seyahat eden kardeşlerimizden biri bir fırtınayla Sur yakınlarına sürüklenmiştir; markiz onu yakalayıp öldürmüş ve parasına da el koymuştur. Bunun üzerine markize elçilerimizi gönderdik ve kendisinden kardeşimizin parasını iade etmesini, kardeşimizin ölümü hakkında tatmin edici bir açıklama yapmasını istedik, o bunun için Sayda Lordu Reginald'ı suçladı. Fakat biz dostlarımız vasıtasıyla gerçeği araştırdık ve kardeşimizi öldürüp parasına el koyanın markizin kendisi olduğunu öğrendik.

Bunun üzerine kendisine Eurisus adında bir başka haberci daha gönderdik, ne ki eğer dostlarımız süratle Sur'u terk etmesini sağlamamış olsalardı onu da boğdurup denize atacaktı. Haberci derhal bize döndü ve olup bitenleri aktardı. Dolayısıyla o saatten itibaren bir yolunu bulup markizi öldürmeyi arzu ettik ve bunun üzerine iki kardeşimizi Sur'a gönderdik, onlar da onu alenen ve neredeyse Sur halkının gözü önünde öldürdüler.

Şu halde markizin ölümünün sebebi budur ve biz size gerçeği söylüyoruz ki İngiltere Kralı Lord Richard'ın markizin bu ölümünde bir payı yoktur ve bundan dolayı İngiltere kralına iyi gözle bakmayanlar ona sebepsiz yere haksızlık yapıyorlar.

Şundan emin olun ki biz bu dünyada önce bize haksızlık yapmış olmadıkça kimseyi safi kazanç veya ödül saikıyla öldürmeyiz.

Ve bilin ki biz bu mektupları kendi topraklarımızda, Masyaf Kalesi'nde, Eylül'ün ortasında İskender'den sonra bin beş yüz on beşinci yılda kaleme aldık."

HAŞİYE D

Haşhaşiler Hanedanlığı ve İsimlerinin Kökeni üzerine Takrir, M. Sylvestre de Sacy, tarafından 7 Temmuz 1809 tarihinde Fransız Enstitüsünün açık celsesinde okunmuştur.[363]

Yaklaşık iki yüzyıllık bir zaman dilimi içerisinde Asya ve Afrika'nın en güzel bölgelerine felaket ve facia taşımak için hiç durmaksızın Avrupa nüfusunu azaltmış olan anılmaya değer savaşların tarihini bize nakletmiş olan yazarlar arasında kolay kolay bir tanesi bile gösterilemez ki Suriye'nin bir kenarında kurulup Haşhaşiler ismiyle nam salmış, sonra kendisini hem doğulular hem batılılar için korkulup çekinilen bir güce dönüştürmüş, Müslüman sultan Hıristiyan prens ayrımı gözetmeksizin şenaatlerini cinayetlerini işlemiş bu vahşi sürüden söz etmemiş olsun. Şayet Haçlıların tarihçileri bu fırkanın bağnaz üyelerinin inanç ve tavırları hakkında bize ulaştırmış oldukları haber ve malumatın arasına birkaç efsane karıştırmışlarsa buna şaşırmamamız gerekir; zira estirdikleri tedhiş savaşçılarımızın onların kökenlerini derinlemesine araştırmalarına veya dini ve siyasi teşkilatlanmaları ile ilgili kesin bilgiyi elde etmelerine ancak istisnai şartlarda izin ver-

363 Antoine I. Silvestre de Sacy, "Mémoire sur la dynastie des Assassins, et sur l'étymologie de leur nom", *Mémoires de l'Institut Royal de France*, IV (1818), 1-84. Yeni baskısı için *bkz.*, Bryan S. Turner, ed., *Orientalism: Early Sources*, Volume I, *Readings in Orientalism* (London, 2000), 118-169.

miştir. Hatta isimleri bile bozulup bize çok çeşitli ve farklı kılıklar altında sunulmuştur ve çağdaş eleştirmenlerin bu ismin kökeni ve türeyişi hakkındaki şüphe ve tereddütlerini buna bağlamamız gerekir.

Dikkatlerini Haşhaşiler meselesinin tarihi ve tenkidi tetkiklerine hasretmiş olan bütün yazarlar arasında hiçbirisi konuya M. Falconet'ten daha fazla ışık tutmamıştır. Ne var ki bu ilim sahibi beyefendi kendisini şark lisanlarının tahsiline hasretmediği ve araştırmalarında eserleri ya hiç yayınlanmamış veya tercüme dahi edilmemiş Arap ve Fars müelliflerin yardımından yararlanamadığı için ne Haşhaşilerin hakiki kökenlerine inebilmiş ne de onların isimlerinin türeyişi hakkında doğru bilgi verebilmiştir. Onun çalışmalarındaki bu kusuru gidermek için bu meseleyi yeniden ele almaya karar verdim. Bu celsenin kıymet hükmüne teslim ettiğim ve kısa bir tahlille size sunacağım bir tez dâhilinde bu fırkanın öğretisinin ne olduğunun, hangi bağlarla İslam'ın belli başlı tefrikalarından biriyle irtibatlı bulunduğunun, ve nihayet ufak tefek değişikliklerle batıya geçerek soğukkanlılıkla düşünüp tasarlanmış bir cinayeti ifade eden bir tabirin ana unsurunu bazı çağdaş dillere vermiş olan bir ismi neden aldıklarının araştırılmasını teklif ediyorum.

Muhammedilerin din ve hâkimiyetinin tarihini tetkik ederken birkaç yıl içerisinde Arabistan, Suriye, Mısır, İran ve Asya ile Afrika'nın birçok başka geniş mıntıkalarına boyun eğdirmiş olan imparatorluklarının daha başından itibaren sanki ilerlemesini durdurmak ve civardaki hükümdarları kendilerini tehdit eden istilaya karşı güvence altına almak için ortaya çıkmış gibi görünen içerden bölünmelerle parçalandığı nazarı dikkatimize çarpmaması düşünülemeyecek müstesna bir keyfiyettir. Müslümanları birbirine karşı silahlandırmış olan bu hizipçi yahut tefrikacı ruhun fetihlerinin sürat ve şü-

mulünün önünü kesmemesinin sebep veya keyfiyetini izah kolay değildir. Fakat mevzumuzun bir cüzünü teşkil etmeyen bu meseleyi düşünmeye ara vermeyerek peygamberinin vefatının öğretisini kucaklayanlar ve o zamana kadar muzaffer sancağı altında savaşmış olanlar arasında anlaşmazlık işareti olduğunu ifade etmekle yetinelim.

Peygamberin amcasının oğlu ve kızı Fatıma'nın kocası Ali yeni din için uyanmış olan şevkli ateşli gayrete Müslümanların geri kalanından daha fazla talim, terbiye ve istikamet kazandırmış birisi olarak İslam'ın kanun koyucusu ve ruhani reisinin yerini almaya ve onun bıraktığı işi tamamlamaya yazgılı görünüyordu. Fakat peygamber olacak olanları öngörerek yerine geçecek olanın ismini vermekten imtina etti. Zira Ali'nin taraftarlarının genellikle iddia ettikleri gibi eğer böyle bir şey yapmış olsaydı namzet göstermesi çekişme konusu yapılmasını önlemeye yetecek aleniyet kazandırmış olmayacaktı. Ve böylece onu ailevi meseleler ve hanımının kıskançlığını doğuracak münakaşalar bahis konusu olduğunda bile bütün kararlarının arkasına yerleştirmeyi gayet iyi bildiği ilahi müsaade ve müeyyide ile mücehhez hale getirmekten geri durdu.

Binnetice Ali, bilge Ebubekir'in, hiddetli Ömer'in, zayıf Osman'ın kendinden önce tercih edildiğini gördü; ve ancak sonuncunun suikast neticesinde ölümünün ardından Müslümanların reyleri kendi lehine birleşmiş görünür. Tahta çıkmasıyla birlikte güçlü bir aile tarafından desteklenen muhteris bir adam kendisini rakibi olarak ilan etti ve bir yandan ihanetle diğer yandan Ali'nin kusurlarından yararlanarak meşruiyeti itiraz kabul etmez salahiyet sahipliğinden onu mahrum etmede muvaffak oldu. Ve çok geçmeden bir katilin hançerinin altında can verdi. İki oğlunun da aynı akıbeti paylaşması için uzun zaman geçmesi gerekmedi. Ve işte bu

andan itibaren Müslümanları bu güne kadar birbirine hasım iki büyük hizbe bölmüş olan tefrikanın yerinden oynamaz temelleri atılmış oldu. Birkaç yüzyıl boyunca bu tefrikanın imparatorluğun doğu vilayetlerini kana bulamasının önüne geçilemedi ve Arabistan'ın en güney kısımlarında, hatta Atlantik okyanusunun kıyılarında bile akisleri hissedildi.

Ali taraftarları da çok geçmeden birkaç fırkaya bölündü; her ne kadar Ali'nin soyundan gelenlerin damarlarında aktığı kabul edilen peygamber kanına hürmette birleşseler de ne bu soylu kökene atfettikleri ayrıcalıklarda ne de imamet hakkının intikal ettiği kol üzerinde ittifak ettiler. Her türlü dünyevi iktidar ve ruhani riyaset fikrini içinde barındıran ve bazı bağnazların inanışlarına göre neredeyse ilahlık kavramı ile aynı mertebede duran bu isim Muaviye ve Abbas sülalelerinden çıkan halifelerin bütün düşmanlarının harp nidası haline geldi. Ne var ki bunların hepsi aynı kişiyi imam olarak tanımadı.

Ali takipçilerinin oluşturduğu hizipler arasında en güçlü olanlardan biri İsmaililer'di. Onların bu isimle anılmasının sebebi imametin Ali'den kesintiye uğramayan bir silsile içerisinde İsmail adında bir imamzadeye intikal etmiş olduğunu ve onun döneminden beri bu makamın Ali soyundan birisinin sonunda düşmanları üzerinde galip geleceği anlı beklenerek kimsenin tanımadığı kişilerce doldurulduğunu savunuyor olmalarıdır. İslam şeriatının bütün düsturlarını mecazi olarak açıklamaları bu fırkaya mahsus bir ayırıcı özelliktir. Ve bu mecazi açıklama İsmaili ulemasının bir kesimi tarafından o derece ileri götürülmüştür ki iş her türlü aleni ibadetin ilgasına ve her türlü vahiy ve ilahi otorite enkazının üzerine tamamen felsefi bir öğretinin ve sefih bir ahlak nizamının tesisine kadar varmıştır.

Gaddarlıklarını ve şenaatlerini burada zikretmeyeceğimiz Karmatiler bu fırkaya dâhildir. Bu dönemde Osmanlı İmpara-

torluğu'nun birkaç vilayetini isimlerinin dehşetiyle dolduran ve reformculuk kılığı altında İslam dinini yıkmaya vazifelendirilmiş görünen Vahhabiler de bu sonuncuların takipçileri görünür. Keza Fatımi halifeleri de bu aynı fırkadan çıkmıştır. Bunlar Afrika'da kurulduktan sonra Bağdat, Mısır ve Suriye halifelerine kafa tutup görevden almaları fazla zaman almadı ve Salaheddin tarafından devrilinceye kadar iki buçuk asır sürmüş olan güçlü bir imparatorluk kurdular.

Bu Fatımi halifeleri kendilerinin İsmaili olduğunu kabul ediyorlardı; fakat takip ettikleri siyasetin çıkarları onları mezheplerinin ancak çok az sayıda üstadı tarafından bilinen gizli öğretilerini farklı bir kılık altında ortaya koymaya zorluyordu ve bunların en müsamahasız olanları tabileri üzerine Ali ve soyundan gelenlerin imamet ve hilafet hakkının tanınmasından ve Bağdat halifelerine karşı ölümüne bir nefret ve intikam hissiyle savaşma yemininden başka bir vecibe ve mükellefiyet yüklemiyordu.

İsmaililer Fatımilerin şahsında tahta çıkmış ve Abbasileri imparatorluklarının hatırı sayılır bir kısmından mahrum bırakmış oldu; fakat hırs ve ihtirasları bununla yatışmadı. Peygamberin soyundan gelenlerin hâkimiyeti gasıpların soyundan gelenlerle paylaşmaması gerekir ve İslam'ın izzeti ve imamlar tarafından talim ve intişar edilmiş öğretinin haysiyeti bütün Müslümanların aynı inançta birleşmelerini ve tek bir ruhani reise itaat etmeleri şart koşar. Bu hedefe erişmek için bütün şark vilayetlerine yayılan dailer yahut davetçiler gizli gizli İsmaililerin dogmalarını talim etti ve dönmelerin sayısını artırmak ve onlarda Bağdat halifelerine ve onun hilafetini tanıyan emir yahut sultanlara karşı isyan ruhu uyandırmak için hiç durmaksızın çalıştı.

Hicret'in altıncı yüzyılının ortalarına doğru bu davetçilerden biri, Ali oğlu Hasan İsmaililerin güvenini kazandıktan

sonra kendisini kabul ettiği fırkanın intişarındaki gayreti ve çalışkanlığı sebebiyle dikkatleri üzerine çekti. Sair bakımlardan iyi bir Müslüman olan bu adam o dönemde Mısır'da hâkimiyeti elinde bulunduran Fatımi halifesi Mustansır'ın meşru imam olduğuna ikna edildiği için kendisine sadakat ve itaatini sunmak ve onda mücessem ilahi timsal ve vekaleti tazim etmekle bahtiyar olacağını düşünerek sarayına gitmeye karar verdi. Bu niyetle gizli ve tehlikeli davet işlerini yürüttüğü İran'ın kuzey vilayetlerinden kalkıp Mısır'a hareket etti. Şöhreti buraya kendisinden evvel ulaşmıştı. Halifeden gördüğü kabul çok geçmeden en ön sıradaki vazife ve mevkilere getirileceği yolundaki bütün kuşkularını dağıttı.

Hep olduğu gibi burada da teveccüh kıskançlığı uyandırdı ve Hasan'ın düşmanları çok geçmeden onu halifenin kuşkularının odağına yerleştirecek uygun fırsatı buldular. Hatta onun tevkif edilmesini dahi istediler fakat Mustansır onların intikam tertiplerine katılmakta pek isteksiz olduğu için Hasan'ı Afrika'nın kuzey kıyılarına doğru yola çıkan bir tekneye bindirmekle yetindiler. Hasan harikuladeliklerle renkli hale gelmiş birtakım maceralardan sonra Suriye'ye döndü ve burada Halep, ardından Bağdat ve Isfahan'a uğrayarak Selçuklu hâkimiyeti altındaki birkaç eyaleti geçti, hepsinde şevk ve gayretle davet vazifelerini icra edip Mustansır'ın ruhani riyasetinin tanınmasını sağlamak için kullanılabilecek hiçbir vasıtayı ihmal etmedi.

Birçok yeri gezip dolaştıktan sonra nihayet kadim Parthia'da bulunan ve Kazvin'den pek uzak olmayan Alamut Kalesi'nde aradığı müsait yeri buldu. Hasan ve diğer davetçilerin kehanetvari konuşmaları İsmaililerin bu bölgelerdeki taraftarlarını o derece artırdı ki Sultan Melikşah adına idare edilen kalenin hâkimiyetini makul bir ücret mukabilinde satın alarak üstlenmeye sevk etmesi beklenir bir gelişme oldu.

Kalenin hâkimi olduktan sonra sultanın güçlerine karşı elindeki ve etrafındakiler ile kendisini savunabilir duruma geldi. Civara gönderdiği davetçilerin işaretleriyle ve düşünüp tasarlanmış akınlarla yakın yörelerdeki bazı yerlere boyun eğdirdi ve böylece kendisine bağımsız bir hükümranlık alanı tesis etti. Ne var ki burada güç ve hâkimiyetini ancak kendisinin vekili olduğunu kabul ettiği imamlar adına kullanıyordu.

Alamut'un mevkii, dağlık bir bölgenin ortasında bulunduğu için, hâkiminin *Şeyh el Cebel* (yani Dağların Şeyhi veya Hâkimi) unvanını almasını müncer olmuştur; ve hem hükümdar hem yaşlı adam anlamına gelen kelimenin çifte anlamı Haçlıların tarihçilerinin ve ünlü seyyah Marco Polo'nun kendisini *"Dağların Yaşlı Adamı"* diye anmalarına sebep olmuştur.

Hasan ve takipçileri yaklaşık üç yüzyıl boyunca İran'da hâkimiyetlerini tesis etmekle yetinmediler: çok geçmeden kedilerine Suriye'de de bazı müstahkem mevkiler temin etmekte güçlük çekmediler. Bu bölgede Masyaf: Anti-Libanus dağlarında [el-Cebel-üş-Şarki] bulunan bir yer ana merkezleri ve aynı zamanda Alamut hâkiminin vekilinin ikametgahı oldu. Haçlı tarihçilerinin *Assassin* adını vererek zikrettikleri Suriye'ye yerleşmiş olan İsmaililerin bu koludur.

Bu ismin köken ve türeyişine geçmeden evvel Hasan ve onun İran ile Suriye'deki İsmaililer üzerindeki hâkimiyetini sürdüren iki halefinin her ne kadar fırkanın kendine özgü inanç esaslarına bağlı olsalar da İslam'ın bütün hükümlerine hiç olmazsa zahiren riayet ettiklerine dikkat çekmemiz gerekir. Fakat bu hanedanın dördüncü hâkiminde [*Nev Müslüman*] İsmaililerin dininde büyük bir değişim gerçekleşti.

Muhammed'in oğlu Hasan adı ile anılan bu hâkim imamdan gizli talimatlar aldığını iddia etti ve bu talimatlar sayesinde Müslüman ibadetine taalluk eden bütün zahiri tatbikatın bundan böyle mülga olduğunu ilan etti. Binaenaleyh bağlıları-

nın şarap içmelerine izin verdi, onlara İslam şeriatının Müslümanlara yüklediği bütün mükellefiyetlerden muafiyet tanıdı. Düsturların mecazi manasının bilgisinin lafzi manaya riayet olmadan da aynı işi gördüğünü ilan etti ve böylece İsmaililer doğulu yazarların en sık kullandıkları bir sıfat olan *Mülahide* yahut dinden çıkmış olanlar ismini kazanmış oldular.

Hasan'ın açtığı yol oğlu tarafından takip edildi; ve yaklaşık elli yıl boyunca İran ve Suriye İsmailileri bu öğretide sebat etti. Bu dönemin ardından hâkimiyetleri bütünüyle ortadan kaldırılıncaya kadar ibadet aralarında eski haline avdet etti ve o haliyle korundu.

Haçlı tarihçilerin Dağ Şeyhi'nin yani İsmaililerin hâkiminin Kudüs Kralı Amaury I'e gönderdiği elçi az önce zikrettiğimiz iki dönme hâkimden birinin dönemine denk gelir. Şu halde Sur Başpiskoposu Guillaume'nin söylediği gibi bu elçiyi gönderen hâkimin İslam dininin her nevi tatbikatını ortadan kaldırdığı, camileri tahrip ettiği, gayrimeşru birliktelikleri onayladığı, şarap ve domuz etini serbest bıraktığı doğrudur. Dürzilerin kitaplarını veya İsmaililerinkinden elimize geçen parçaları okuduğumuzda aynı tarihçinin ileri sürdüğü üzere bu hâkimin Hıristiyanların kitapları hakkında bilgi sahibi olduğuna, sadece Hıristiyan dinini benimseme değil fakat onun öğretilerini ve ibadetlerini daha doğru şekilde tetkik etme arzusunu da taşıdığına inanmakta çok fazla tereddüt etmeyiz.

Şimdi [*H*]*assassin* ismine geçelim. Daha evvel ifade ettiğim üzere bu kelime çeşitli şekillerde yazılmıştır. Fakat bu noktada eğer kendimi sahanın söz sahibi isimleriyle sınırlamam gerekirse *Assassini, Assissini, Heississini* telaffuzlarını ifade etmem gerekir. Joinville kelimeyi *Haussaci* şeklinde yazmıştır. Burada kendime koyduğum sınırlar bu ismin ilim sahibi farklı kimseler tarafından önerilmiş değişik köken ve türeyişlerinin tartışmasına girmemi engellemektedir. Burada şimdi-

lik bunların hepsinin yanıldığını söylemek yeterli olsun. Zira şurası muhakkak ki bunların hiçbiri bu sözcüğü bir Arap müellifte görmüş veya karşılaşmış değildir.

Doğulu tarihçiler Haşhaşilere hemen her zaman *İsmaililer*, *Mülahide* (yani dinden çıkmış olanlar), veya *Batıniler* yani mecazi mananın tarafgirleri derler. Menage tarafından korunmuş olan bir mektupta sadece ilmi çevreden bir kimse doğru bir köken ve türeyişi yakalamış gibidir fakat o da İsmaililerin bu tabirle tasrih edilmesine yol açan saik hakkında en küçük kuşkusu olmadığı için onu kötü temeller üzerine bina etmiştir.

İsmaililerin öfkesinin kurbanı olanların kesinlikle en meşhur olanlarından biri Salaheddin'dir. Bu büyük sultanın onların saldırılarını savuşturmuş olduğu doğrudur. Fakat bu habislerin hançerleriyle hayatını kaybetmenin iki defa eşiğine gelmiş ve daha sonra bunun intikamını çarpıcı tarzda almıştı. Salaheddin'in muasırı ve anlattıklarının görgü tanığı olan bazı Arap müelliflerde bu tekrarlanan teşebbüslere dair yapılan izahatı dikkatle incelediğimde İsmaililere veya en azından korkunç tertip ve tasarılarını infaz ettirmek için onların kullandıkları adamlara çoğul olarak *Haşhişin,* tekil olarak *Haşhişi* denildiğine kani oldum. Ve Latin yazarlarda ufak tefek değişikliğe uğrammış olan bu isim bazı Rum tarihçiler ve Yahudi Tudela'lı Benjamin tarafından mümkün olduğu ölçüde tam ve doğru olarak ifade edilmiştir.

Bahis konusu ismin kökenine gelince, her ne kadar onu müracaat ettiğim doğulu tarihçilerin hiçbirinden parça parça bile olsa bilgi toplayamadıysam da bu sıfatın İsmaililere sarhoş edici bir içki veya doğuda hâlâ *Haşhiş* ismiyle bilinen bir müstahzar[364] kullanmaları sebebiyle verildiğinden hiçbir kuşkum yok. Haşiş yahut kenevir yaprakları veya aynı bitkinin

364 [: *préparation.*]

başka kısımları kullandıkları bu karışımın temelini oluşturur. Hazırlanan karışım şeker içeren maddelerle harmanlanarak gerek sıvı, gerek ağızda eriyen tablet şeklinde hatta tütsüleme yoluyla olmak üzere çok değişik tarzlarda kullanılabilir.

*Haşhi*şin hasıl ettiği sarhoşluk doğuluların afyon kullanarak elde ettiklerine benzer bir esriklik haline yol açar. Ve bu hezeyan yahut coşkunluk haline düşenlerin arzuladıkları şeylerin tadını çıkardıklarını ve en ucuz tarafından mutluluğun keyfini sürdüklerini hayal ettiklerini çok sayıda seyyahın tanıklığından doğrulatabiliriz. Ne var ki çok sık tecrübe edilmesi halinde bu zevk vücut uzuvlarının işleyişinde değişikliklere sebebiyet verir ve önce kuruyup zayıflamaya ardından da ölümlere yol açar. Hatta bazıları bu geçici çılgınlık hali içinde zayıflık ve dermansızlıkları dolayısıyla her nevi bilgiyi yitirerek insanların huzurunu bozmak için en vahşi işleri işleyebilir.

Fransız ordusu Mısır'dayken başkomutan Napolyon'un bu nevi zararlı maddelerin satış ve kullanımını en şiddetli cezalarla yasaklamak zorunda kaldığı unutulmamış olmalıdır zira Mısırlılar arasında, bilhassa aşağı tabakalarda bu maddenin alışkanlığı onu kaçınılmaz bir ihtiyaç haline getirmişti. Bu iptilaya yakasını kaptırmış olanlara bugün de *Haşhişin* denilmektedir. Ve bu iki farklı ifade Haçlıların tarihçilerinin İsmaililere kimi zaman neden [*H*]*assissini* kimi zaman [*H*]*assassini* dediklerini izah etmektedir.

İsmaililer için kullanıldığı haliyle Haşhaşiler nitelemesinin kökenini üzerine oturttuğumuz saika karşı tevessül edilmesi düşünülemeyecek bir itiraz ile karşılaşmak için çok fazla beklememiz gerekmeyecektir. Haşhaş yahut kenevir yapraklarından hazırlanan sarhoş edici maddelerin kullanımı eğer akıl sağlığını bozuyor ve insanı bir tür çılgınlık haline sürükleyip ona rüyaları gerçek vehmettiriyorsa soğukkanlılık ve zihni dinginlik namına ne varsa tamamına ihtiyaç duyan kimseler için böyle bir şey nasıl uygun olabilir? Öyle ya

bunların suçlandıkları cinayetleri işleyebilmeleri için yapılan açıklamaya göre kullandıklarının tam tersi karışımları kullanmaları gerekmez mi? Zira bu cinayetler için ikamet ettikleri yerden en uzaktaki ülkelere gidip tertip ve tasarılarının infazı için günlerce uygun fırsatı kollamıyorlar mıydı? Reislerinin iradesi üzerine kurban etmeye hazırlandıkları emirlerin veya sultanların askerleri arasına karışıp onların sancakları altında savaşmıyorlar mıydı? Ve sonunda maksatları için talihin sunduğu fırsatı yakalayıp tasarladıkları cinayeti ancak o zaman işlemiyorlar mıydı?

Hiç kuşkusuz bu ne hezeyan içerisindeki kimselerin, ne muvazenesini kaybetmiş olanların, artık denetim altına alamayacakları bir hiddet ve öfkeyle yapabilecekleri bir iştir. Seyyahlar bunları Malay ve Hintliler arasında bu kadar korkulup çekinilen *amoques* [amok] koşucuları diye anlatırlar.

Bu itiraza cevap olarak tek bir cümle kifayet edecektir. Ve bu cevapta Marco Polo'nun anlattıkları bizi destekleyecektir. Dürüstlük ve doğruluğunu artık herkesin kabul ettiği bu seyyah bize Dağ Şeyhi'nin hâkimiyeti altında bulunan yerlerin en dinç ve gürbüz sakinleri arasından seçtiği gençleri vahşi hükümlerinin infazcıları haline getirmek için özel bir eğitimden geçirdiğini haber verir. Eğitimlerinin tek hedefi vardır o da onları reislerinin emirlerine körü körüne itaat ederek öldükten sonra duyularına hoş gelebilecek her zevki tadacaklarına kimsenin vazgeçiremeyeceği şekilde ikna etmek.

Bunun için şeyh sarayının yakınında zevk bahçeleri kurdurmuştur. Burada Asya zevkinin düşünüp tasarlayabileceği zenginlik ve parlaklıktaki her şeyle dayanıp döşenmiş küçük köşkler içinde, bu büyüleyici yerler kimler için hazırlanmışsa münhasıran onların zevkine ayrılmış genç güzeller bulunurdu. Zaman zaman İsmaililerin reisleri iradelerinin kör vasıtaları yapmak istedikleri genç adamları buradan aldırırlardı.

Onları derin bir uykuya salan bir ilaç verip bir müddet melekelerini kullanma imkânından mahrum ettikten sonra Armida'nın bahçelerine layık bu küçük köşklere taşınırlardı. Uyandıklarında gözlerini karşılayan, kulaklarına çarpan her şey onları bir kendinden geçme yahut esriklik haline salar ve akılları hissiyatlarını dizginleyebilecek her şeyden mahrum kalırlardı. Ve hâlâ yeryüzünde bulunduklarına mı yoksa resmi muhayyilelerine bu kadar sık sunulan mutluluğun tadını çoktan yudumlamaya başladıklarına mı emin olup karar veremezlerdi. Zevk ve heyecandan çılgın hale gelmiş olarak her yönden kuşatıldıkları iğva ve iğfalin [ayartmanın] her türüne boyun eğerlerdi.

Bu bahçelerde birkaç gün geçirdikten sonra onları alıştırmak için kullanılmış olan aynı vasıtalardan bu defa kaldırmak için yararlanılırdı. Bu kadar büyük zevkin büyüsünün bozulduğu ilk uyanış anlarının sağladığı imkânlar harikuladeliklerine kendilerinin tanık olduğu şeylerin gençlere anlatılması için itinayla kullanılırdı. Ve onlar bu rüyadan bu kadar çabuk gelip geçmiş olan birkaç gün içerisinde tecrübe ettikleri mutluluğun şeyhlerinin talimatına itaatle sonsuza dek ellerinde bulundurabilecekleri mutluluğun bir ön tadımından başka bir şey olmadığına en küçük bir şüpheleri kalmamış olarak uyanır ve öyle kalırlardı.

Her ne kadar Venedikli seyyahın bu anlattıklarında bazı abartıların olduğu düşünülebilir ve başka birçok yazar tarafından da doğrulanan bu büyülü bahçelerin mevcudiyetine inanmak yerine *haşhaş* ile sarhoş olmuş ve bu göz kamaştırıcı mekanın bütün harikuladeliklerini çocukluklarından itibaren böyle bir mutluluk tasavvuruyla yetiştirilmiş genç adamların heyecanlı muhayyileleri tarafından üretilmiş bir vehim yahut hayalete indirgesek bile burada duyuları sersemletmesi mukadder bir içkinin, istimali daha doğrusu suiistimali Asya

ve Afrika'nın büyük bir kısmına yayılmış olduğu görmezden gelinemeyecek kullanımıyla karşılaştığımız bir o kadar doğru olacaktır.

İsmaililerin hâkimiyet döneminde bu sarhoş edici karışımlar Müslüman ülkelerde henüz bilinmiyordu. Bunların bilgisi uzak doğu bölgelerinden, muhtemelen Hindistan'dan İran vilayetlerine ancak daha sonraki bir dönemde götürüldü. Buradan Mezopotamya, Küçük Asya, Suriye ve Mısır Müslümanlarına aktarıldı. Öğretileri Hint öğretileri ile bazı benzerlik noktaları gösteren İsmaililer hiç kuşku yok ki bu bilgiyi daha önce elde ettiler ve onu değerli bir sır, kudret ve nüfuzlarının ana kaynaklarından biri olarak sakladılar. Bu tahmin en ünlü Arap müelliflerden birinin haşhaştan hazırlanmış bir elektuvarın[365] Mısırlılar arasına sokulmasını İranlı bir İsmailiye bağlaması ile desteklenmektedir.

Bu takriri haşhaş veya bu bitkinin başka kısımlarının bizce bilinmeyen başka maddelerle karıştırılarak zaman zaman bir cinnet ve hiddetli çılgınlık halinin meydana getirilmesi için kullanılmış olabileceği müşahedesiyle bir neticeye bağlıyorum. Biliyoruz ki etkileri genel olarak haşhaştan elde edilen sarhoş edici karışımların etkileriyle benzerlik gösteren afyon buna rağmen kendilerini hiddetli taşkınlık haline sokmak için Malaylar tarafından kullanılan bir vasıtadır ve bu esnada artık onlar kendilerine hâkim olamadıkları için önlerine çıkan herkesi öldürmekte, kendilerini körü körüne kılıçların ve mızrakların ortasına atmaktadırlar. Afyonun etkilerini bu şekilde değiştirmek için kullanılan vasıta ise, eğer seyyahlara itibar edecek olursak, ağaç kavunu suyu ile karıştırıp bu iki maddenin birkaç gün birbirini özümsemesini beklemektir.

---

365 [*électuaire*: ilaç olarak kullanılan bal ile yoğrulmuş bir çeşit macun.]

HAŞİYE E

Moniteur Naşirine,[366]

Paris, 23 Aralık 1809

Beyefendi,
29 Temmuz tarihli 210. son sayınıza Haşhaşiler hanedanı ve isimlerinin kökeni üzerine takrire yer verecek kadar naziktiniz, ki ben bunu Enstitünün aynı ayın yedisinde yapılan açık celsesinde okumuştum. Bu takrir Marsilya, 16 Eylül 1809 tarihli ve "M. E., anciens résidens au Levant" imzalı bir mektuba vesile oldu ki o da 26 Eylül günkü 269. sayınızda yer aldı.

Bu mektubun altındaki imzanın ünlü bir ismi sakladığından kuşku duymakta yanılıp yanılmadığımı bilmiyorum. Zira eğer [kuşkularımda haklıysam] yazar kendisini tanıtmaya yanaşmış olsaydı bu sahadaki söz sahipliği mektupta yer verilen itirazlara büyük bir ağırlık ilave edebilirdi. Ne var ki bu mektubun yazar veya yazarları [*H*]*assassin* sözcüğünün teklif etmiş olduğum köken ve türeyişine (her ne kadar en centilmen tarzda ve en bağlayıcı ifadelerle de olsa) saldırırken Arap lisanına dair asgari düzeyde bir bilgi sergilemedikleri için görüşümün doğruluğunu ispatlamak ve itirazlarına cevap vermek zannederim bana düşer. Dahası 1 Temmuz ta-

366 C. XLI, S. 359, Pazartesi, 26 Aralık 1809.

rihli açık celsede okuduğum takrir çok daha uzun bir tetkikin ancak çok kısa bir hülasası olduğu için bu daha fazla böyledir. Ve hem bu takrir hem Enstitünün Eski Tarih ve Edebiyat Celsesinin kıymet hükmüne sunduğum diğerleri ne benim ne de Enstitünün bu şubesinin üzerinde tesir gücünün olduğu şartların azizliği sebebiyle belki de ben hayattayken yayınlanmayacak.

[*H*]*assassin* sözcüğüne atfettiğim köken söz konusu mektubun yazarlarına *çok fazla zorlanmış* gibi görünüyor, dolayısıyla onlar bunun yerine bir başkasını teklif ediyor ve Haşhaşilerin isminin *Hassas*ın, "Suriye hatta Aşağı Mısır halkınca *gece hırsızını—haydut*u tasrih etmek üzere kullanılan bir sözcüğün" çoğulundan başka bir şey olmadığını ileri sürüyorlar.

Bu beyler görüşlerini bu sahada söz sahibi olan en saygın müelliflerle destekleyebilirlerdi; çünkü onların teklif ettiği köken ve iştikak yeni değildir; ve ben özel celsede okunan takririmde bunları ve belki de onların bilmediği daha başka birçoklarını zikretmeye muvaffak olamadım. Böyle bir tartışmaya açık celse için kararlaştırılan okumada izin verilmezdi; bu sebeple ben bu tafsilatı bütünüyle bir tarafa bırakmak zorunda kaldım. İzin verin burada bunları birkaç satırda nakledeyim.

"Haşhaşiler ismi yahut nitelendirmesiyle hiç kuşkusuz bir Arap müellifinde asla karşılaşmamış olan Thomas Hyde, ifade edeyim ki, bunun başka şeylerin yanı sıra *öldürmek, kökünü kazımak* anlamına gelen Arapça *Hassa* kökünden türemiş *Hassas* sözcüğü olması gerektiğini zannediyordu. Bu görüş Menage ve bilgin Falconet tarafından kabul edildi. Keza M. Volney de bu görüşü kabul etti fakat herhangi bir otorite ismi vermedi."

Daha sonra ben piskopos M. de Caseneuve, J. S. Assemani, M. Falconet, meşhur Reiske, M. Court de Gebelin, Paduadan

Aabbé S. Assemani, ve nihayet le Moyne tarafından teklif edilmiş muhtelif köken ve iştikakları ele alıp inceledim. Ve [H]assassin veya [H]assissin nitelemesinin gerçekten Arapça *Haschisch* [*Haşhiş*] sözcüğünden türediğini fark etmiş olan le Moyne dışında bu yazarlardan hiçbirinin bahis konusu ismin doğru kökenini vermediklerini gösterdim. "Fakat," diye ilave ettim, "M. le Moyne İsmaililerin neden *Haschischin* [*Haşhişin*] ismini taşıdıklarını bilmiyordu, bu yüzden gayet kötü bir gerekçe sundu ve bu da onun teklif ettiği etimolojinin kullanılmasına mani oldu."

MM. M. R. belli ki benim İsmaililerin Araplar tarafından *Haschischin* ismiyle isimlendirilmiş olduğunu savunmamın tahminden başka bir mesnedinin olmadığı zannındalar zira kendilerini şu sözlerle ifade ediyorlar:

"En eski İtalyan ve Fransız yazarlar genellikle *Assassini*, kimi zaman *Heissessini* ve *Assissini* yazarlar; Joinville onu *Haussaci* diye yazdı. Bu sebeple M. de Sacy kök işlevi gören Arapça sözcüğün umumi manada *ot* ve hususi manada *haşhaş* veya kenevir anlamına *Haschisch* [*Haşhiş*] sözcüğü olduğundan kuşku duymuyor. İmdi Araplar haşhaştan tıpkı afyon gibi sarhoş edip delirten içecek yapmasını uzun zamandır bildikleri ve bu içecek kimi zaman bağnazları Müslümanların *kutsal savaş* yani *tasarlanmış cinayet* dedikleri işe kışkırtmakta kullanıldığı için içlerinde bu tür bağnazların çok sayıda yer aldığı bütün İsmaililer fırkasına *hachichi* veya *haschischi* yani *ot halkı* denildiğini ileri sürmektedir. Fakat böyle bir iddiayı desteklemek için öncelikle bu içkinin kullanımının bu fırka arasında mutat ve yaygın olduğunu ispat etmek elzemdir ve bu onları bu içkiyi kullanan fakat onlar gibi katillere dönüşmeyen diğer bütün Araplardan ayırt etmek için ziyadesiyle elzemdir. Tarih bize benzer bir şey öğretmiyor. Hatta öyle görünüyor ki böyle bir suni vasıta ancak başlardaki gayret

ve hararetleri soğumaya yüz tuttuğunda kullanılmış olabilir; fakat şu da var ki *haschisch* sözcüğü *Assassin, Heissessin* ve *Haussaci* sözcüklerinden onlar için ilk kök olarak kullanılamayacak kadar uzak ve farklıdır."

Bu beyler kaydetmeme müsaade etsinler, eğer kendileri benim basılmış takririmi ve saygın meslektaşım M. Ginguené'in Eski Tarih ve Edebiyat Şubesinin çalışmaları için hazırladığı layihayı dikkatle okumuş olsaydılar burada benim hesabıma tahmin diye bir şeyin bahis konusu olmadığını görürlerdi. Esasen Arap müelliflerin Suriye İsmaililerinin Salaheddin'e karşı farklı dönemlerde giriştikleri suikast teşebbüsleriyle ilgili farklı pasajlarını aktarırken bu müelliflerin aynı eserde ayrım gözetmeksizin *İsmaililer, Batınililer* ve *Haşhişin* isimlerini birbirinin eş anlamlıları olarak kullandıklarını ve bu gaddarlar sürüsünün reisine *Haşhişa*nın Meliki denildiğini ispat etmiş oldum. Hatta Bizanslı yazarların Haşhaşilere *Kasisioi* dediklerini ve Tudelalı Yahudi Benjamin'in de onlara İbranice *Haşhişhişin* adını verdiğini kaydetme fırsatını buldum.

Bu gerçekler tartışmasız olduğuna göre İsmaililerin reisinin elinde bulunan bu *haschisch* veya *haschischa*nın ne olduğunu araştırmam gerekirdi zira daha sonra bu fırkanın *Haşhişin* ismi ondan türeyecektir. Ve İsmaililerin *haşhişka*sını günümüz Suriye ve Mısır İsmaililerinde keşfetmek için kesinlikle büyük bir muhayyile çabasına gerek kalmadı. Daha sonra Haşhaşilerin gaddarlık ve cinayetleriyle kendilerini belli etmeye başladıkları dönemde haşhaştan elde edilmiş sarhoş edici karışımların kullanımının henüz Müslümanlar arasında bilinmediğini gayet kesin tarihi vesikayla gösterdim.

Nihayet *haşhiş*in İsmaililer arasında sevk ve idaresi ellerinde bulunanları devamı esnasında en vahşiyane cürümlerini neredeyse şuurları yerinde olarak irtikap ettikleri bir çılgınlık ve cinnet haline sokmak için kullanılmadığını bir yığın tari-

hi vakıayla ve Marco Polo'nun tanıklığıyla ispat ettim. Buna bağlı olarak bunun sadece fırkanın reisi tarafından bilinen bir sır olduğunu ve onu muhayyilelerini tutuşturup duyarlıklarını güçlendirebilecek her türlü ayartıyla emirlerine kayıtsız şartsız itaati telkin etmek istediği genç adamları akli melekelerinin istimalinden bir müddet mahrum etmek için kullandığını ispat emiş oldum.

İddialarının aksini ispat etmekte olduğum mektubun yazarlarının *Assassin* veya *Assissin* sözcüğünün aslında *Haşhişin* sözcüğünden türediğini kabul etmekte güçlükle karşılaşmalarının başta gelen sebebi batılı yazarların Arapça *Şin* yani ş sesine karşılık gelen sesin yerine *Sin* yani s sesini koymuş olabileceklerine inanamamalarıdır. Fakat Haçlı seferleri döneminde Latin dilinin bütün Avrupa'da yazarların müşterek dili olduğunu ve bu dilde Arapça *Şin* sesinin telaffuz edilemediğini belki de unutmuşlardır. Ayrıca bunlara Arapça *Şin* sesinin bizdeki *ch* (ş) sesi kadar güçlü telaffuz edilmediğini, Arapların çoğu zaman onu, Pontus, Orosius, Philippus, Busiris vb. gibi Latince isimlerdeki Grekçe sigma, Latince *s* harfi yerine kullandıklarını ve son olarak İspanya'daki Mağribilerin Arap harfleriyle İspanyolca yazarken, mesela *los cielos y las tierras* (*Bkz., Notices et Extraits des manuscrits*, tom. 4, s. 631 ve 642) *s* sesini ifade etmek için *Şin* harfini kullandıklarını ilave etmeliyiz. Belki Arapça *şin* sesinin yerine *s* sesimizi koyduğumuzun bir örneğini *Sarrasinler* [*Serazenler*] sözcüğünde görebiliriz.

Burada da *Sarrasinler* [*Serazenler*] ismi için şimdiye dek önerilmiş olan köken ve iştikak tekliflerini reddeden mektubun yazarlarıyla ayrılıyoruz. Onlar bu teklifi sözcüğü *Sarrag* veya *Sarrac*, kendilerine göre *saraç* dolayısıyla *atlı* - süvari anlamına gelen bir sözcükten türetmek için reddediyorlar. Eğer ben neticeyi reddeder ve *sarraj* veya diğer türlü telaffuz

edildiğinde *sarrac* sözcüğünün Arap dilinin analojisine göre atlar için eyer - koşum yapan veya satan kimseden veya bu hayvanların koşum takımlarına bakıp onaran seyisten başka bir anlam ifade etmediğini ve edemeyeceğini söylersem bu beyler bunu kötüye yormasınlar.

Ve sadece tek bir sözcüğe bel bağlamak istemediğim için, mektubun haşiyesinde ileri sürülmüş olduğu üzere, *Sarrac* sözcüğünü atlamamış ve onu Latin diline şu şekilde tercüme etmiş olan Golius'u iktibas edeceğim: *"qui conficit ephippia et ea quœ ad equi et currûs apparatum spectant"* (eyer yapan ve atların koşum ve yük takımlarına ait her şeyi imal eden kimse). Menins bunu *Ephippiarius, qui ephippia et quœ ad ea spectant conficit ... qui curam equorum et apparatus eorum, ephipii, phalerarum* et habet ile Latinceye çevirir; İtalyanca *par sellaro, palfrèniere*; Fransızca *sellier, palefrenier* ile karşılanır. Onu tercüme etmek için Germanus de Silesiâ İtalyanca *sellaro,* son olarak İspanyolca Arapça sözlüğünde Peder F. Cannes İspanyolca *sillero* sözcüğünü kullanır.

Bazı ilim erbabı kimselerin *sarikin,* yani *haydutlar* kökünden türettiği *Sarrasin* [Serazen] sözcüğünün köken ve iştikaklarından birine karşı MM. M. R.'nin ileri sürdükleri itirazların kıymeti harbiyesi yoktur. Bu demek değildir ki bu kökeni ve ondan türeyişi kabul edebilmemiz için aynı zamanda Arapların kendilerine haydutlar dediklerini varsaymak mecburiyeti altındayız. Zira Grekler ve Latinler tarafından *Sarrasins* [*Serazenler*] adlandırmasıyla bilinen Araplar aslı aranacak olursa kendilerine bu ismi vermemiş, fakat onu kendilerine pekala *eşkıya* veya *haydut* diyebilecek civar kabilelerden almışlardır.

Bu itirazın *Sarrasins, Saracens, Saraceni* ismini *şarki,* veya *şaraki* yani doğulu sözcüğünden türetenlere karşı bir hükmü yoktur. Eğer bu sonuncusu ismin doğru kökeniyse onun ilk defa daha batıdaki bir ülkenin sakini olan kavim tarafından

bazı Araplara verilmiş olması ve daha sonra bu milletin daha büyük bölümü için kullanılmış olabileceği kuşkudan beridir. Her iki varsayıma göre de *Sarrasins* [*Serazenler*] sözcüğünün Arapça bir kökeni olacağı için *Scenites* isimlendirmesinin yerini almış olan bu nitelendirmenin önce Arabistan'ın kuzey doğusuna yerleşmiş ve Roma otoritesini tanımış medeni kabilelerce göçebe Araplara verilmiş olduğunu varsaymak ihtimal dahilinde olacaktır. Her iki halde de eğer bu etimolojiler aşırı zorlama görünüyorsa sözcüğün kökenini Arap milletini tarif ve tasvir etmede hiçbir bakımdan uygun olmayan bir ifadeden türetmektense onun hakkında bilgi sahibi olmadığımızı itirafı tercih ederim.

Sözlerimi Takririmde de yaptığım gibi belki de *Haşhişin* veya *Haşhaşin*—zira her ikisi de kullanılmaktadır—sözcüğünün İsmailileri doğru şekilde tarif etmediğine fakat bilhassa *Haşhaşin* hizmetine ayrılmış veya yöneltilmiş olanlar ve aynı zamanda *Fedai* (veya adanmış) ismiyle bilinenler için kullanıldığına dikkat çekerek sona erdirmeliyim. "Bugüne kadar konuya dair kesin bir görüş ortaya koymak için" diye bitirmiştim, Takririmin sonunda, "bu sözcüğün kullanıldığı yeterli sayıda pasajla karşılaşmadım; fakat İsmaililer arasında bilhassa cinayet işlemek için eğitilmiş ve *Haşhiş* kullanımıyla reisinin iradesine mutlak bir itaatle kendisini teslim etmiş olanların *Haşhişin* diye tabir edildiğine inanmaya meylediyorum. Mamafih bu keyfiyet söz konusu isimlendirmenin İsmaililer için, bilhassa batılılar arasında, toplu olarak kullanılmasına mani olmamıştır."

Sylvestre de Sacy.

HAŞİYE F

Sadakat fıtrat ihanet sanattır,
birinin hıfzı kâfi diğerinin hususi talimi elzemdir.

Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi'ni buraya kadar (s. 244) sabırla ve dikkatle okuyanlar, okudukları hemen her sayfayı hayretle çevirip hasılasını ibretle tefekkür edenler nasıl bir dünyada yaşadıkları hakkında ufukları öncesine nazaran onca genişlemiş olmasına rağmen bu cinayete geldiklerinde muhtemelen irkilecekler, neyi neye hamledeceklerini bilemez halde bocalayıp duracaklardır. Hele bu cinayete dair az aşağıda yapılan izahatı okuduklarında bu bocalama yerini önce o hasılaya dair istifham ve tereddüde ardından eğer dağıtılamazlarsa müellifin anlattıkları ve açıkladıklarının tamamı hakkında itimatsızlığa dönüşebilecektir.

Talim ve tahsil bahsinde itimat her şeydir. İtimadı emniyet temin eder. Çünkü insan güvendiğine bel bağlar. Peki emniyeti ne tesis eder? İnsanların birbirine karşı tabii tutumu emniyete mi itimatsızlığa mı meyyaldir? İnsan emniyet ettiğine emanet eder. Emniyetine emanet ettiğinden emin olmasını bekler. Eğer emniyet tabiattan ise o tabiatı bozan ve itimatsızlığı doğuran nedir?

Kitap buraya kadar kendisine beslediğimiz itimadın sarsılmasıyla bile bu soruları sormamıza ve üzerine düşünmemize

vesile oluyorsa bir ses şüpheye kolayına teslim olmamamızı telkin eder ve bu sese kulak vermekle aldanmış olmayız.

Hal böyle olmakla beraber müellifin bütün iyi niyetine ve gerçeğe ulaşma azmine rağmen burada böyle bir cinayeti nereye, ne tür bir saikla bağlayacağını şaşırdığını teslim etmek zorundayız. Fakat belli yerlerden sezdirilmeden pompalanan kabullerin esiri olmadan ve gayet ince bir anlayışla, o ölçüde yılmayan saptırılmayan bir sebat ve azimle yeryüzündeki fesat hareketinin belli bir zamana ve zemine mahsus örgütlü şebekesinin izini sürmeye, melanet ve mefsedetlerinin sırrına akıl erdirmeye çalıştığını yine onun lehine teslim etmek zorundayız.

Bu öyle bir cinayet ki kitabın bütün varsayımlarını görünüşte yerle bir etmeye yetiyor. Hele buna sebep yahut saik olarak Haşhaşiler'in kendilerini yıllık iki bin duka tutarındaki haraçtan kurtarmaya kalkmış olmalarını göstermek hem işleri daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor hem de bir ucundan tutulup belli bir yere kadar açığa çıkarılmış gerçeği çıktığı kadarıyla telif edilebilir olmaktan çıkarıyor. "İsmaililerin gizli müttefikleri ve onların öğretilerinin takipçileri olmalarından kuşkulanılan bu şövalyeler" her ne kadar kendilerini aleni cinayete dönüşmüş bir suikastla "tıpkı Haşhaşiler gibi açığa çıkarıyor" ve bu bakımdan da izinden gittikleri iddia olunanların vasıflarını paylaşıyor ve böylece bu kuşkuyu haklı çıkarıyor olsalar bile nihayetinde hançerlerini hasımlarına değil müttefiklerine kaldırdıkları için giderdiklerinden fazla kuşkuyu davet ediyor. Ortaya çıkan kuşkuyu "taammüden cinayet suçu Tapınakçılar ile Haşhaşilerin dinini bir araya getiren bir rabıtaydı" diyerek savmanın savuşturmanın imkânı yok.

Daha derin düşünmeliyiz. Düşüncenin esnekliğini hiçbir faraziyenin katılığına kurban etmemeliyiz. Ve düşünürken cevabını bulmaya çalıştığımız soruyu sadece doğu dünyası-

nın dini veya siyasi tarihine ait sıradan bir suikast vakasının bir kesiti olarak değil daha geniş planda umumi manada oluş ve bozuluş meselesinin bir cüzü olarak düşünmeyi denemeliyiz. Aşağıda bu sorunun açık cevabı değil bu cevabın hangi genişlikte düşünülmesi gerektiğine dikkat çeken ve nerede aranacağına dair bazı işaret ve telmihlerde bulunan, tercüme sırasında alelacele alınmış notlar yer almaktadır.

Oluş bir sırdır ve bu esrarlı hal onun tabiatındandır. Onunla birlikte olmadıkça bu sır anlaşılmaz. Bu sebeple olan neyse oluşunu taklit ederek onun taklidi olmanın dışında bir şey olunmaz. Olan oluşuyla kemale erdiğinde zeval o kemalin en kâmil halinde bir ur olarak çoktan belirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bozulma da asıl menşei itibarıyla oluştandır ve bu hüviyetiyle onun esrarlı tabiatını paylaşır. Çok geçmeden bu ur şu veya bu tezahürüyle harice akseder.

Doğuyu sırf merak saikıyla araştırmaya yönelmiş olan şarkiyatçıların bile dikkatinden kaçmamış bir gerçektir ve bu zümreye dâhil edilebilecek Sylvester de Sacy'nin bu kitapta ilaveler bölümünde yer verilmiş olan takririnin başında da dile getirilir:

> "Muhammedilerin din ve hâkimiyetinin tarihini tetkik ederken birkaç yıl içerisinde Arabistan, Suriye, Mısır, İran ve Asya ile Afrika'nın birçok başka geniş mıntıkalarına boyun eğdirmiş olan imparatorluklarının daha başından itibaren sanki ilerlemesini durdurmak ve civardaki hükümdarları kendilerini tehdit eden istilaya karşı güvence altına almak için ortaya çıkmış gibi görünen içerden bölünmelerle parçalandığı nazarı dikkatimize çarpmaması düşünülemeyecek müstesna bir keyfiyettir."

Fakat ne umumi manada doğu ne de hususi manada onun bir cüzü olan İslam batı merakının serazat dolaşmasına ve do-

yurulmasına bırakılan bir saha oldu. Her zaman araya hem batının açık yanını hem doğunun zayıflığını gayet iyi bilen ve bu ikisinin birbirine karşı kendi menfur emelleri doğrultusunda nasıl kullanılabileceğini iyi hesap eden birtakım dragomanlar girdi. Bu araya girme sırf *dragomanluk* düzeyinde kalsaydı bile yine de ihanet ihtimaline karşı müteyakkız olmak icap ederdi. Zira *traduttore traditore.* Fakat araya girenlerin ekseriyeti gelip geçtiği halde doğru okunamamış olduğu için anlaşılamamış bir beklentinin boş bekleyicileri olduğu ve aralarına girdiklerinin bir tarafı bu beklentinin gerçekleştiğini gören diğer tarafı bu gerçekleşmeyi doğrulayanların sulbundan geldikleri için bunların aralarındaki nizaı körükleyip yarığı daha da büyüterek bir araya gelememelerini sağlamak yapılacak işlerin en başta geleniydi.

Böyle nazik bir noktada vazifenin büyüğü millet olarak bize düşüyordu. Ne ki Osmanlı saltanatına payanda ihtiyacını en ucuz yoldan karşılamayı İslam'a sancaktarlık iddiasında gördüğü için bu vazifeyi ve onun nazik yanını hiçbir zaman gereğince düşünmedi. Gerçek bir kez daha siyasetin manasız üstünlük mücadelesinin gürültüsü arasında kaybolup gitti.

Bir disiplin olarak şarkiyatçılık bu zaviyeden görülmediği takdirde ne dünya fesat tarihi, ne dinlerin yozlaşıp bozulmasının serencamı ve hatta dini saiklarla çıkmış olan savaşların vakayinamesi asla doğru yazılmış ve tutulmuş olmaz. Dolayısıyla şarkiyatçılığı "sömürgeciliğin keşif kolu olarak" takdim ederek taşı gediğe koyduğu intibaı uyandırmak isteyen sözde tenkit de bu bakımdan masum değildir ve şarkiyatçılığın arkasındaki menfur emellere dâhil edilmelidir.

Tabiatıyla bu araya giriciler her yerde olduğu gibi burada da bu iki farklı dünyanın müşterek bir zeminde birbirine yaklaşarak birbirini anlamasına, anlaşarak asgari müştereklerde uzlaşmasına çalışmak yerine yaklaşmasına mani olacak

zıtlıkları öne çıkararak birbirinden uzaklaşmasına ve böylece aralarında bir anlaşma zemininin ortadan kaldırılmasına çalıştılar. İnsana nispet edilebilecek her fiil ve davranışın bir saikı olduğu gibi muhakkak bunun da bir saikı vardır ve anlaşılmaz değildir. Bunun için bu ruh halinin topyekûn tasvir ve tahliline girişmek gerekir fakat böyle bir şey bu küçük haşiyenin sınırlarını kat kat aşar. Mamafih bunların böyle bir uzaklaşma ve anlaşmazlık ile onun oluşturduğu güvensizlik ortamından sonuna kadar istifade etmeye çalışacaklarını bu işlere hiç kafa yormamış olan birisi bile tahmin ve tasavvur edecektir. Biraz kafa yorulduğunda bu hüküm cümlesindeki anahtar tabirin 'güvensizlik ortamı' olduğu ve bütün dikkatin bunun üzerine teksif edilmesi gerektiği anlaşılacaktır.

Ne var ki eğip bükme, çarpıtıp saptırma faaliyetleri bu kadarla kalmaz. Böyleleri bu dünyalardan biri için diğerinin tarihini yazmağa kalksalar tarihi hadiseleri doğru tasvir etmezler, tasvir etseler faillerini veya onların hangi hareketi hangi saikla yaptıklarını veya yapmaktan imtina ettiklerini doğru göstermezler. Ve bunu bakıldığında anlaşılacak tarzda dümdüz değil birtakım dolambaçlı yollardan, mesela şatafatlı nazariyelerin, kulağa hoş gelen çözümleme usullerinin kılıfı altına saklayarak yaparlar. Velhasıl onlar hadiselere gücü yettiğince nasılsa öyle gösteren bir ayna tutmak yerine keyfine göre kimisini örten kimisini gösteren, kimisini küçülten kimisini büyüten sirk aynası tutarlar. Hele tarihini yazdıkları hadiselerin failleri arasında akrabaları veya kendilerini ruhen akraba hissettikleri kimseler veya zümreler varsa ve melanet ve mefsedet kokuları bastırılamayacak kadar dört bir tarafa yayılmış ise asıl failleri mümkün olduğunca örtüp gizlemeye, eğer mümkün değilse saiklarını sıradan saiklar olarak vermeye gayret gösterirler. İlkini önce bu nevi şahsiyetlerin tarihi mevcudiyetini tartışmalı hale getirmekle ardından da toptan

inkâr edip ortadan kaldırmakla yaparlar. Bu mümkün olmadığında ikinci planı devreye sokar ve bunu mevcut iktisadi, içtimai ve siyasi şartların her bakımdan böyle bir hadise için olgunlaşmış olduğunu ve olgunlaşmış şartların sadece faillerini ve saiklarını ortaya çıkardığını iddia ederek yaparlar. Bazı içtimai huzursuzlukları ve siyasi zafiyetleri fırsat bilen birtakım ayartıcı, kışkırtıcı ve karıştırıcı karanlık ellerin kendi haline bırakılsa belki sönümlenecek veya selim akıl araya girse ıslah yolu denenip sükûnet temin edilebilecekken şartların hassasiyetini kullanarak buhranı iyice alevlendirmesi, inkıraz ve ihtilallerin önünü açması bilerek görmezden gelinir. Şia tefrikasının elebaşı Abdullah ibn Sebe böyle bir sürecin neticesinde neredeyse artık ismi 'bilim çevrelerinde' anılamaz hale gelmiş bir 'efsane kişilik' altında bin yıllık ismi ve cismiyle buharlaşıp kaybolmadı mı?

Nitekim bu kitabın çığır açtığı vadide aynı çevrelerden daha sonra kaleme alınmış olan metinlerin hemen tamamında yerine göre örtüp gizleme yerine göre çarpıtıp saptırma gayreti ne yapılsa üstü örtülemeyecek ve gizlenemeyecek açıklıktadır. Sözgelimi Hasan Sabbah önderliğindeki Fars İsmaililerin Selçuklu Türklerine karşı ihtilalci kıyamı olarak takdim edilerek işin aslı basit bir kavmiyet çekişmesi veya asabiyet mücadelesinin gürültü patırtısı içerisinde boğuntuya getirilmek istenir. Veya hadiselere birinci elden tanıklık eden kaynaklar Sünni müelliflerin Şia fırkasına karşı taassubunun alevlendirdiği mübalağalar yahut haçlı seferleri kroniklerindeki kayıtlar ortaçağ Avrupa'sının şark dünyası hakkındaki çarpık muhayyilesinin tarihi gerçekleri tahrifi olarak takdim edilerek eldeki kaynakların güvenilirliği tartışmaya açılır. Hatta bu kadarla da yetinilmez Marco Polo'nun seyahat kayıtlarının üzerine kaleme alınmasına yardımcı olan kişinin *romanza* olan düşkünlüğünden hareketle *sokuşturma* yoluyla

tahrifat gölgesi düşürülür. Dolayısıyla bu kitap bahis konusu olduğunda onlara kalan ya müellif hakkında 'sabit fikirlilik', 'maksatlılık', 'niyet okuyuculuk' gibi yaftaların yapıştırılması veya eseri hakkında mevcut kaynakların güvenilirliğini tahkik etmeden kullanma ve tek taraflı değerlendirme, dolayısıyla nesnellikten uzaklık eleştirilerini ağız birliği ederek tekrarlanmasıdır.[367]

Fakat araya girme ve nifak sokma gibi gizli bir maksat olmasa bile doğu dünyasının tarih ve medeniyetini şarkiyat başlığı altında tetkik etmeyi hedefleyen bir disiplinin kılavuzluğunda gerçeğin peşine düşülmesi yukarıda de Sacy'den iktibas edilen pasajda da açıkça görüldüğü üzere insanı gerçeğin kıyısı yerine bambaşka sahillere vurabilir. Zira böyle bir disiplinin incelemeyi hedeflediği dünyayı anlamaya değil açıklamaya çalışmada kullanmak üzere sorgulanmaz nazarıyla baktığı bazı kabullerin yanı sıra varlık ve insan tasavvuru bakımından da bu dünyanın anlaşılmasında işe yaramayacak toptancı tabirleri vardır. Bu tabirlerin kendilerine ait bir illiyet şeması ve onun da kendine özgü bir mekaniği vardır. İşte böyle bir zihni - fikri tekevvün neticesinde temele inip kökünden ele alınması ve asli saikları nihai maksatları ile açığa kavuşturulması gereken fesat hareketleri bir dünyevi gücün "sanki ilerlemesini durdurmak ve civardaki hükümdarları kendilerini tehdit eden istilaya karşı güvence altına almak için ortaya çıkmış gibi görünen içerden bölünmeler" olarak görülür. Bu durumda niyetler ve saiklar belli bir maksatla ve

367 Aslında bu kitabın başlangıçta Wladmir Ivanow, Bernard Lewis ve Marshall Hodgson'un konuyla ilgili metinlerinden yapılacak bir seçkiyle birlikte yayınlanması düşünülmüştü. Fakat başına konulan Hazırlık, Sunuş, Giriş yazıları ve sonuna ilave edilen haşiyelerle birlikte hacminin öngörülen sınırları aşması sebebiyle daha sonra yayıncıyla yapılan istişare neticesinde göreceği ilgiye bağlı olarak bu kısmın ikinci cilt olarak yayınlanması kararlaştırılmıştır.

özenle çizilmiş sınırların dışına taşmaz ve bir ihtimal olarak bile hesaba katılmaz.

Eğer derdimiz gerçek ise hiçbir peşin kabulün bizi tutsak etmesine, manalı manasız ezberlerin aklımızı rehin almasına izin vermemeliyiz. Hele bunları elde bir kabul ederek sonradan öğrendiklerimizi asla bunların üzerine bina etme saflığının kurbanı olmamalıyız. Eğer böyle bir muhataralı vadide aradığımız her türlü tasalluta açık maddi bir vakıa olarak gerçek ise onun arkasında bıraktığı iz ve emareleri yılankavi kıvrımlarında sonuna kadar takip edecek bir serbestliğe ve esnekliğe sahip olmalıyız. Zira Doğu'nun büyük ustalarından birinin söylediği gibi 'burun dikey, gözler yatay'dır. Çünkü ancak böyle bir serbesti ile gerçeğe talip olabiliriz. Ve gerçekten bu serbestiyi yoksa getirmesinden varsa artırmasından başkasını beklemeyiz.

Ortalığın karanlık elin karanlık emellerini aleni gerçekleştirecek kadar kararmadığı günlerde o insanları veya kalabalıkları vesvese vererek, evham uyandırarak yani telkinde bulunarak harekete geçirmek suretiyle gerçekleştiriyor, istediklerinin istediği yerde yer almasını temin için elindeki bu vasıtalarla tuzaklar kuruyor, tertipler düzenliyordu. Baskın aydınlık sebebiyle işler o zaman ister istemez daha büyük bir gizlilik içerisinde cereyan ettiği için hem teşkilatlar bünyesi itibarıyla daha sıkıydı hem de intisap daha ciddi törenler ile gerçekleşiyordu. Bu gizlilik teşkilatların fikri bünyesinin tekevvünü için daha büyük bir fikri işçiliği gerekli kılıyor, bu fikriyatı yaymak için oluşturulacak çekirdek halkalara insan devşirilmesi çok daha fazla ince eleyip sık dokumayı, bu da daha büyük bir mesaiyi zaruri hale getiriyordu.

İşleri aleni gerçekleştirebilecek kadar karanlığın koyulaştığı bugünlerde ise o el kimin nerede duracağını türlü vasıtalar sayesinde artık doğrudan verdiği talimatlarla belirliyor,

kişileri, zümreleri hatta devletleri rehin alıyor, dolayısıyla eskiden olduğu gibi hadiselerin tabii akışını veri (*datum*) olarak kabul etmek zorunda kalmak yerine, kurduğu oyunlarla çıkardığı fesatlarla mecraı değiştirip istediği olmasa bile ona uygun şekli verebiliyor. Ezcümle o günlerde bozma ve bozgunculuk eşya ve hadiselerin mevcut çerçevesi içerisinde bir şeyi kendi oluşuna bırakmamak, yerine göre tertip ve tuzak yerine göre vehim ve vesvese ile onu olduğundan başka bir şey olmaya dürtmek, ayartmak, kışkırtmak ise bugün aynı şeyin çok daha zecri ve cebri vasıtalarla yapıldığı ortadadır. Bu işler durduk yere buraya gelmedi. İtinasızlık ve ihtimamsızlık ile önü açılanın yolu ihmal ve teseyyüp ile kimsenin tahmin ve tasavvur edemeyeceği kadar genişledi. Bugünlerde artık bunun yerini gönüllü müzaheret ve muavenetin aldığı herhalde izahtan varestedir.

İnsan vücudu vicdan ile kaimdir. Vicdan sayesinde vücud daim olur. Vicdan vecd ile vücud bulur. Vicdanı olan vücudu emanet bilir, o emanete emin olmaya çalışır. Vücud sahibi olan mevcudat içerisinde hiçbir şeye zarar vermez. Dünyada vücudunu vecdiyle taşır, başka bir vicdana yük etmez. Bozulanı onarma, kaybolanı arama, hiç olmazsa boşluğunu acısıyla hatırlama azmi içinde olur. Bozulanı onarmak yerine iyice bozmak ve vücudunu ortadan kaldırmak da bir yoldur fakat bir yol olarak bunu dünya hatta evren bütünü ve uyumu içinde düşünmek gerekir.

Bütün o karanlık ve yılankavi kıvrımları içerisinde şu eğer bir kez tespit edilmişse o zaman gerçeği buna uygun bir esneklik içerisinde aramak gerekirdi:

> İnsan tabiatı umumiyetle bir fiil yahut davranışın muhtelif muhtemel saikları arasında tarihçinin her zaman en kötüsünü seçmesini gerekli kılacak kadar şeytani değildir; fakat bu fesat şebekesinin kurucusunda, Haşhaşiler adın-

daki bu cinayet örgütünün tesis edicisinde en muhtemel olanı en korkunç ve dehşet verici olanıdır.

Bir şeyi kendi oluşuna bırakmamak, onu karanlık emellerin aleti haline getirmek için olduğundan başka bir şey olmaya sevk etmek fesada taalluk eder. Sevk olunan bu başka oluş bir fidana kendi cinsinden olmayan bir aşı kalemini aşılamaya benzer ve ekseriyetle tutmaz, kurur. Olan fidana olur. Fakat bazı hallerde zorlanılan bu başka oluş zaten kendi özünde başlamış olan bir kriz sebebiyle vaki bir yıkımı bir süre geciktirdiğinden midir yoksa bünyenin yeni maceralara açılma meyli sebebiyle beklenmedik bir şevk ve hararetle benimsendiğinden midir nedendir bilinmez bir takma uzuv gibi durmaz anlaşılamayan bir gizli imtizaçla bünye ile kaynaşır. Tıpkı yabancı bir kalemin bazı durumlarda gövdeye kaynayıp tutması gibi. Hıristiyanlığın ifsadından nice zaman sonra bazı tarikatlarda ortaçağda görülen çiçeklenme böyle bir tasavvurla izah edilebilir. Diğer yandan Şia tefrikasından çok sonra bugün Şiilik ile kökeni ve ortaya çıkışı bakımından diğerine büyük benzerlik gösteren Vahhabilik arasındaki kayıkçı kavgası ise bu aynı tasavvur sayesinde hayli manidar görünür.

Eğer ortada bir fesat teşebbüsü varsa o asla işini yarım bırakmaz. Asla her nasılsa tutmuş, kökleşmiş, kendine ait bir oluşa kavuşmuş olanı veya kavuşma istidadı taşıyanı yerinde rahat bırakmaz. O ister ki uyandırdığı evham ve vesvese ile bir defa hareketlendirdiği zeminde kendi yerlerini terk ettirdikleri yerleştirildikleri yerlerde hiç kökleşmesin ve kendine ait bir oluşları olmasın. İster ki onlar hep kendisine bağlı kalsın, böylece hep telkinlerine açık durarak emellerinin gerçekleştirilmesinde kendisiyle birlikte hareket etsin. Tecrübeyle sabit olduğu üzere aykırı giden bunu hayatıyla öder.

Bu işaret ve telmihlerden sonra kitabın girişinde bahsi geçen 'hadise'nin hazırlık safahatı içinde yer aldığı ifade edi-

len gazeteci Hırant Dink cinayeti ile Haşhaşilerin tarihindeki bu anlaşılmaz cinayetin tuhaf benzerliğine çekilecek dikkat belki bu işaretlerin daha derine nüfuz etmesinin önünü açabilir. Her iki cinayetin de sıradan bir adli vaka olarak değil daha büyük bir tertibin: fesat çıkarma hazırlığının bir parçası olarak işlendiği ortadadır. Bunu cinayetin hem işleniş, hem kendini örtme ve saklama tarzı doğrular. Fakat kurbanların kimliklerine ve süreç içerisinde tuttukları yere atfedilecek nazar belki de benzerliklerin en büyüğünü keşfedecektir. Zira her iki kurban da kurulan oyunu bozma istidadı taşıyan bir hüviyete sahiptir. Biri kendine ait bir hesabı kendi bildiği yoldan takip etme, diğeri sonu aynı yere çıkacak bir oyunda bir kez daha aynı rolle aynı yerde yer almaya karşı çıkma hatası sebebiyle kurban seçilmiştir. Ne ki kurbanların birbirine benzeyen kaderi burada sona erer. Zira birinin davasına bir vakıa olarak duyulduğu andan itibaren başta dönemin tarihçileri ve vakanüvisleri olmak üzere ilim erbabı sahip çıkarken diğerininkinde cinayetin azmettiricileri başından itibaren aynı zamanda yas tutucuları ve müdafileri arasında yer almış ve işaretlerin kendilerinden başka herkesi göstermesi için bu işleri bilhassa yüksek perdeden yapmışlardır. Öyle ki bu cinayetin asıl faillerinin reddi imkânsız delillerle bağını kurma çabası iyi niyetli bir veya iki gazeteci tarafından iz silici, delil karartıcı gönüllü gönülsüz bir yığın faaliyete rağmen zorlu bir çabayla yürütülmektedir.

Fakat yazık ki bu işlerin değil bir gazeteci müktesebatıyla, salahiyeti yaşadığı dönemde dahi herkes tarafından kabul edilen bir tarihçi vukufiyeti ile bile yürütülemediği göz önünde bulundurulacak olursa bu gazetecinin kendisi gibi davasının da öksüz kalacağı kabul edilmelidir. Zira mahkemelerden değil bu gibi çetrefil işlerin, sıradan cinayetlerin bile izini sürecek, maddi manevi irtibatını tesis edecek ve asıl faili yerine

göre maddi manevi şerikleriyle birlikte tereddüde mahal bırakmayacak tarzda teşhis edecek bir yargı gücünü haiz yargıçlar kalkalı çok oldu. Manevi şerik dendiğinde bunu hemen azmettiren kapsamı içerisinde mütalaa edip maddi rabıta aramaya, bulamadığında da kaldığı yerde bu rabıtayı kesmeye kalkan ve böylece sürdükleri takibe av köpekleri kadar bile hassasiyetlerinin olmadığını cümle âleme gösteren zamaneler bu dünyanın gerçekleri gibi bu davaların da bigânesidir. Böyle bir dünyada bu bigâneler arasında hâlâ gerçeğin peşinde koşanlar ise bu dünyanın garipleridir. Fakat onların yaptığı işlerin hatırası ki aradan asırlar geçse bile aynı yolun yolcusu olanlar tarafından tazelenmektedir. Bu onların gerçeğe duydukları sevginin ödülüdür.

Yaşadıklarımızın gerçeğine neden bir türlü erişemiyoruz? Neden gerçek, yaşadığımız dünyada ışımasıyla kararması bir olan bir fotoğraf filmine dönüştü? Bu gerçeğin kırılgan tabiatından mı yoksa yaşadığımız dünyanın gerçeğe giderek kendini kapatan karanlık ahvalinden mi ileri geliyor?

Bu sorular menziline doğru ne kadar çatallanırsa çatallansın şurası kesin: Yaşadıklarımızda ister dert edinmediğimiz ister peşine düşüp yeter sebatla takip etmediğimiz için erişemediğimiz gerçek biz istesek de bizim peşimizi bırakmıyor:

Bir ülkenin düzlüğüne dün dağlık bölgeler ve bu sonuncularına da içine dağılmış kaleler veya müstahkem mevkiler hükmederdi. Dün buralara haşin dincilik ve sofuluk perdesi altında "Hakikat diye bir şey yok, her şey mubah" yaygarasıyla 'ibahiye' sancağının altında toplananlar yuvalanıyordu. Buraların cebir veya hileyle efendileri olmak, devlet içerisinde devlet olarak varlıklarını sürdürmek bunların temel siyasi hedefiydi. Bu hedeflerine bağlılarının kör itaat ve bağnaz fedailiği sayesinde kralları desise veya korku ile dehşete düşürmek, düşmanlarına karşı katillerin eline silah vermek suretiyle ulaşıyorlardı.

Bugün bu müstahkem mevkilere kimler, hangi siyasi maksatlarla yuvalanıyor? Dünün 'ibahiye'sinin yerini bugün kim, hangi sloganlarla alıyor? Bu sloganlar nerede, hangi eller tarafından hazırlanıp tedavüle sokuluyor? Dün başımıza gelenlerin gerçeğini aydınlatmadan bugün başımıza gelenleri anlayamayız.

Kitap bu ve benzeri soruları bir istikamet üzere düşündürmenin yanı sıra gizli cemiyetlerin zayıf hükümetlerde tehlikeli hatta ölümcül tesirinin canlı bir tablosunu ortaya koyup dinin dizginsiz ihtirasın emellerine korkunç yataklığının ikna edici tasvirini sunmaktadır.

internet satış:
saykitap.com

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik